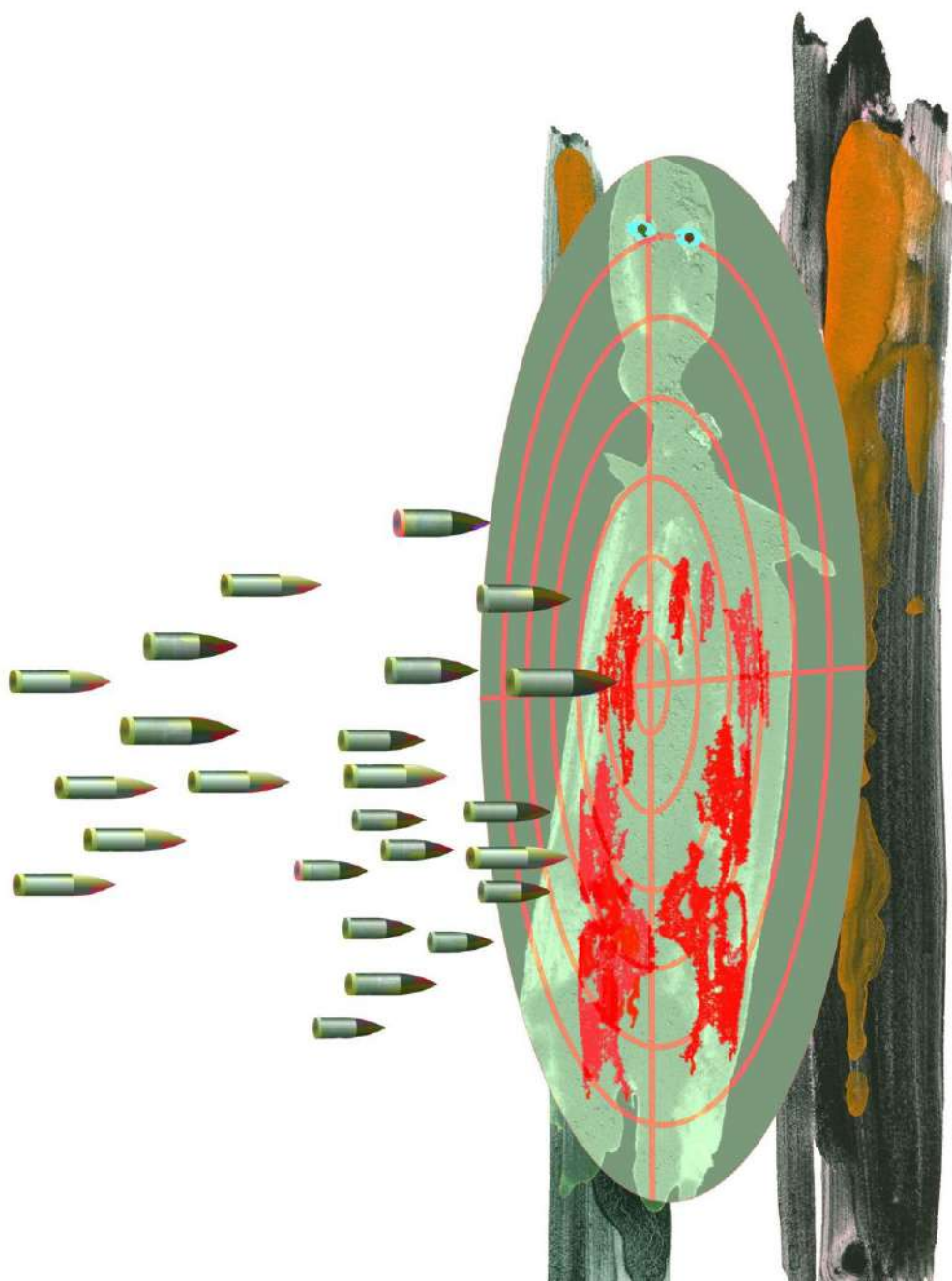
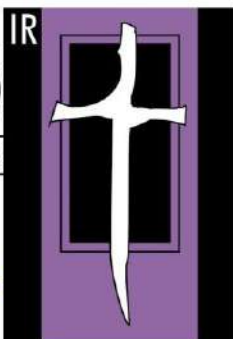

GENOCIDAS

LIETUVOS GYVENTOJŲ GENOCIDO IR REZISTENCIJOS TYRIMO CENTRAS

REZISTENCIJA

2007 2(22)

ISSN 1392-3463

GENOCIDAS IR
REZISTENCIJA

GENOCIDAS IR REZISTENCIJA

2007 2(22)

LIETUVOS
GYVENTOJŲ
GENOCIDO IR
REZISTENCIJOS
TYRIMO
CENTRAS

VILNIUS 2007

Redakcijos kolegija:

Vyriausioji redaktorė

DALIA KUODYTĖ

Mokslinis redaktorius

ARVYDAS ANUŠAUSKAS

Nariai:

KĘSTUTIS K. GIRNIUS („Laisvosios Europos“ radijas, RFE/RL)

ALGIRDAS JAKUBČIONIS (Vilniaus universitetas)

KÄRLIS KANGERIS (Stokholmo universiteto Baltijos studijų departamentas, Švedija)

ANTANAS KULAKAUSKAS (Mykolo Romerio universitetas)

BRONIUS MAKKAUSKAS (Lenkijos mokslų akademijos Istorijos institutas)

HEINRIHS STRODS (Latvijos okupacijos muziejus, Latvijos universitetas)

SAULIUS A. SUŽIEDĖLIS (Milersvilio universitetas, JAV)

JOACHIM TAUBER (Nordost institutas Liuneburge, Vokietija)

ANTANAS TYLA (Lietuvos istorijos institutas)

VYTAUTAS TININIS (Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija)

LIUDAS TRUSKA (Vilniaus pedagoginis universitetas)

Turiny – Contents

STRAIPSNIAI – ARTICLES

Lijana Pušinskytė

Neginkluotos pagrindinės organizacijos Klaipėdos mieste 1946–1953 m. 7

Unarmed Underground Organizations in the Town of Klaipėda in 1946–1953 24

Alfredas Rukšėnas

Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės
Baltarusijoje 1941–1943 m. 25

The Kaunas Second Auxiliary Police Service Battalion and the Massacre in Belarus
in 1941–1943 64

Lina Okuličiūtė

Lietuvos SSR KGB vadovybė 1954–1991 m. 65

The Governing Bodies of the KGB of the Lithuanian Soviet Socialist Republic
in 1954–1991 90

Kristina Burinskaitė

Lietuvos SSR KGB dezinformacinė veikla ir paslapčių apsauga 1954–1991 m. 91

The Disinformation Activities of the KGB of Lithuanian SSR and Protection of
Secrets in 1954–1991 109

Dalia Marcinkevičienė

„Laiškas pakvietė kelionėn“: buitinių skundų praktika sovietinėje Lietuvoje 110

A Letter Invited on a Trip: Practice of Dealing with Complaints
in Soviet Lithuania 123

STUDENTŲ STUDIJOS – STUDENTS’ RESEARCH

Inesa Grikšaitė

Klaipėdos miesto religinių bendruomenių santykiai su sovietų valdžia
1945–1954 m. 124

Interaction between Religious Communities of Klaipėda City and Soviet Authority
in 1945–1954 148

IŠ ARCHYVŲ – FROM THE ARCHIVES

Vygantas Vareikis

Rytų frontas iš arti: viršilos Petro Plevoko dienoraštis 149

Arvydas Anušauskas

Juozo Senkaus liudijimas apie Raudonojo teroro muziejaus veiklą 171

KRONIKA – CRONICALS 181

MŪSŲ AUTORAI – OUR AUTHORS 203

Lijana Pušinskytė

Neginkluotos pagrindinės organizacijos Klaipėdos mieste 1946–1953 m.

Straipsnyje analizuojamos iki šiol istoriografijoje atskiro dėmesio nesulaukusios neginkluotos pagrindinės organizacijos, veikusios Klaipėdos mieste 1946–1953 m. Darbo tikslas – išnagrinėti šių organizacijų veiklą ir bendradarbiavimą su partizanais. Remiamasi archyviniais dokumentais, įvykių dalyvių liudijimais ir atsiminimais.

ĮVADAS

Visą pokario rezistencijos okupaciniam režimui laikotarpį pasipriešinimo kova vyko įvairiomis formomis. Istoriografijoje nurodomos trys pagrindinės pasipriešinimo rūšys: ginkluota partizaninė kova, neginkluota pagrindinė veikla ir pilietinis pasipriešinimas¹. Išskirtinos pokario metais Lietuvoje išryškėjusios trys neginkluoto pagrindžio veiklos formos: praktinė pagalba partizanams², neginkluotas protestas prieš okupaciją (atsisaukimų platinimas, laikraščių leidimas, trispalvių vėliavų kėlimas) ir savarankiška tautinė (tai yra liberalioji ir lygiagrečiai veikusi katalikiška šviečiamoji) veikla³.

Antrosios sovietų okupacijos metais susiformavo aktyvus pasipriešinimas okupacinei valdžiai. Šioje kovoje vienokiu ar kitokiu santykiu buvo derinama ginkluota partizanų kova su legaliai gyvenančių laisvės kovotojų

pogrindžio veikla. Dalis neginkluotų pagrindžio organizacijų sudarė partizanų rezervą, o tų organizacijų sukūrimą dažnai inicijavo partizanų vadovybė. Tokios pagrindinės organizacijos vykdė partizanų pavedimus: platino atsisaukimus, rinko žvalgybos duomenis, rėmė partizanų grupes pinigais, maisu, sudarė rezervinius partizanų būrius⁴.

Neginkluotos kovos pagrindis sovietų okupacijos metais buvo miesto gyventojų laisvės kovą išreiškiantis rezistencijos sąjūdis⁵. Pasipriešinimo placdarmiai miestuose vienur veikė tiesiogiai vadovaujami ginkluoto pagrindžio štabų, kitur – savarankiškai, palaikydami ryšius tik su ginkluoto pagrindžio kovotojais, o kai kur – ir visai nepriklausomai.

Tokių neginkluotų pagrindinių organizacijų, kurios palaikė ryšius su partizanais ar tiesiog veikė savarankiškai išreikšdamos protestą prieš okupaciją, buvo ir Klaipėdos mieste.

Pastaruoju metu pasipriešinimo kovos Lietuvoje gana plačiai tyrinėjamos, pasirodė nemažai istoriografijos veikalų. Daugiausia išleista darbų, nušviečiančių partizaninį pasipriešinimą Lietuvoje, tuo tarpu neginkluoto pasipriešinimo tema nėra sulaukusi deramo istorikų dėmesio.

Straipsnio tikslas – išnagrinėti Klaipėdos mieste 1946–1953 m. veikusias neginkluotas

pagrindines organizacijas, kurios teikė praktinę pagalbą partizanams.

Darbo uždaviniai:

1. Apžvelgti Klaipėdos miesto padėtį po Antrojo pasaulinio karo ir sąlygas, nulėmusias neginkluotų pagrindinių organizacijų kūrimąsi.
2. Aptarti Klaipėdos mieste 1946–1953 m. veikusias neginkluotas pagrindines organizacijas, sąveikavusias su ginkluotu pasipriešinimu.

Pasirinkti tokią temą paskatino ne tik rezistencinės veiklos svarba, bet ir siekis kuo plačiau išanalizuoti šį reiškinį, kadangi kol kas nesama jokių vertingesnių darbų šiuo klausimu. Atskirų monografijų ar straipsnių, skirtų neginkluotam pasipriešinimui Klaipėdos mieste, nėra. Kai kurios monografijos sovietmečio Lietuvos istorijos klausimais tik fragmentiškai paliečia antisovietinį pasipriešinimą Klaipėdoje.

Išeivijos istorikas Kęstutis Girnius monografijoje „Partizanų kovos Lietuvoje“⁶, remdamasis sovietiniais šaltiniais, partizanų atvežtais dokumentų fragmentais ir juos kritiškai analizuodamas, savo veikale pateikė išsamų pokario pasipriešinimo okupacijai Lietuvoje vaizdą. Šiame darbe kalbama ir apie teritorinį Klaipėdos miesto pavaldumą vienam ar kitam aktyviojo pasipriešinimo junginiui. K. Girnius pažymi, jog 1946 m. pradžioje Klaipėda priklausė Telšių apskrityje veikusiai Šatrijos rinktinei⁷. Analogiškus glaustus faktus pateikia Romualdas Misiūnas ir Reinass Taagepera savo veikale „Baltijos valstybės: priklausomybės metai 1940–1980“⁸. Nors išeivijos autoriai gan plačiai nušviečia pokario rezistencijos mastą, tačiau konkrečių užuominų apie 1946–1953 m. Klaipėdoje veikusias pagrindines organizacijas jų darbe nėra.

Posovietinė istoriografija daugiausia dėmesio skyrė skaudiems lietuvių tautos gyvenimo aspektams sovietų režimo metais. Mokslinių darbų apie neginkluotą pasiprie-

šinimą Klaipėdos mieste 1946–1953 m. yra nedaug. Atkūrus nepriklausomybę, pasirodė vos keli moksliniai straipsniai, analizuojantys tam tikrus šio miesto neginkluoto pasipriešinimo tarpsnius ir problemas. Tuo tarpu visą nagrinėjamąjį laikotarpį apibendrinantis, archyviniais dokumentais pagrįstas ir išsamus Klaipėdoje veikusių neginkluotų pagrindinių organizacijų tyrimas iki šiol neatliktas.

Žlugus Sovietų Sąjungai ir panaikinus politinę cenzūrą, tapo prieinami sovietų valdžios institucijų kontroliuoti archyviniai dokumentai, atsirado palankios sąlygos tirti analizuojamam laikotarpiui. Apie tautinį pasipriešinimą parašyta nemažai knygų. Tačiau autoriai, nagrinėję Klaipėdos pokario istoriją, kalbėdami apie pagrindinį neginkluotą pasipriešinimą šiame mieste, savo darbuose dažnai tenkinasi fragmentiškais faktais.

Vienas pirmųjų darbų, kuriame užsiimama apie 1949–1950 m. Klaipėdoje veikusią pagrindinę organizaciją „Visvydo tėvonijos Vytauto grandis“, yra Vyganto Vareikio knyga „Klaipėda XX amžiuje“⁹. Daugiausia dėmesio joje skiriama ekonominėms ir socialinėms Klaipėdos miesto problemoms, bet trumpai paminima ir minėtoji rezistencinė organizacija. Tačiau autorius nenagrinėja šios organizacijos baudžiamosios bylos, nepateikia išsamesnės analizės ir išvadų, o remiasi tik jos nario Česlovo Leono Karecko atsiminimais.

1995 m. žurnale „Annaberger Annalen“ pasirodė V. Vareikio straipsnis „Klaipėda (Memel) in der Nachkriegszeit 1945–1953“, kurio viena iš dalių skirta antisovietiniam pasipriešinimui Klaipėdos mieste¹⁰. Čia pateikiama informacija beveik sutampa su spausdinama knygoje „Klaipėda XX amžiuje“.

Nuo 1991 m. Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga leidžia dokumentinį ir publicistinį „Laisvės kovų archyvą“. Šio leidinio 7 tome publikuojamas straipsnis

„Rezistencija Žemaitijoje ir Klaipėdos krašte“¹¹, kurį parengė Kazys Budginas ir Saulius Karalius. Remiantis dalyvių prisiminimais, publikacijoje pateikiama pogrindinės veiklos Klaipėdos mieste faktografinė medžiaga. Straipsnyje bendrais bruožais kalbama tik apie pogrindinę organizaciją „Visvydo tėvonijos Vytauto grandis“¹². Kitų pogrindinių neginkluotų organizacijų šie istorikai neanalizavo.

Apie keletą kitų pogrindinių organizacijų, veikusių Klaipėdoje, užsimena istorikė Nijolė Gaškaitė straipsnyje „Jaunimo pasipriešinimas ir jo slopinimas šeštajame–septintajame dešimtmetyje“¹³. Autorė mini dvi pogrindines organizacijas – „Lietuviška draugija“ ir „Laisvės brolija“, nurodydama tik jų narių skaičių, gyvavimo metus ir dislokacijos vietas.

Lietuvių pasipriešinimo sovietų okupacijos metais istorijos bruožai apžvelgiami Venco Gurskio darbe¹⁴. Tai glausta, populiariai parašyta publikacija, apimanti ginkluotosios ir pasyviosios rezistencijos laikotarpius. Autorius lakoniškai nušviečia pagrindinių įvykių raidą. Darbe trumpai užsimenama ir apie 1949–1950 m. Klaipėdoje veikusią pogrindinę neginkluotą organizaciją „Visvydo tėvonijos Vytauto grandis“.

Vienas išsamesnių darbų, gana plačiai aptariančių Lietuvos pasyvųjų rezistencinį judėjimą, yra Juozo Romualdo Bagušausko knyga „Lietuvos jaunimo pasipriešinimas sovietiniam režimui ir jo slopinimas“. Autorius nuodugniai nagrinėja Lietuvos jaunimo laisvės idėjas, pogrindinių organizacijų kūrimąsi, veiklą ir sunaikinimą, KBG represijas ir terorą. Knygoje J. R. Bagušauskas mini dvi Klaipėdos mieste veikusias neginkluotas pogrindines organizacijas: Lietuvos išsivadavimo komitetą ir „Mūsų pavergtą Lietuvą“¹⁵. Istorikas išsamiau šių organizacijų neaptaria.

Apibendrinant reikia pažymėti, kad istoriografijoje dažnai pasitenkinama near-

gumentuotais bendro pobūdžio teiginiais, jog antisovietinio pasipriešinimo Klaipėdos mieste ir krašte beveik nebuvo. Todėl analizuojant šį reiškinį Klaipėdoje būtina naujai peržvelgti archyvų medžiagą, apklausti to meto liudininkus ir t. t.

Rašant šį straipsnį remtasi keturių grupių istorijos šaltiniais: archyviniais dokumentais, publikuotais šaltiniais, skelbtais prisiminimais ir žodine liudininkų apklausa.

Pirmoji šaltinių grupė – archyviniai dokumentai, t. y. teismų bylos, įvairūs nutarimai, įsakymai, direktyvos, teisės aktai ir kita, saugomi Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA). Baudžiamųjų bylų, kaip šaltinio, privalumas tas, kad jose plačiai aprašoma atskiro asmens ir pogrindinės organizacijos, kurioje jis kovojo, veikla, gana išsamiai gvildenamas vienas ar kitas įvykis, pateikiant keletą įvairių jo versijų. Kaip daiktiniai įrodymai prie bylų dažnai pridedami iš pogrindininkų atimti dokumentų originalai ar jų nuorašai rusų kalba.

Antroji grupė – publikuoti šaltiniai. Tai įvairūs spausdinti archyviniai dokumentai. Nepriklausomybės metais išleistuose dokumentų rinkiniuose galima rasti tik nedidelę dalį nagrinėjamai temai reikšmingų publikuotų šaltinių.

Iš publikuotų dokumentų tiriamajam darbui reikšmingas Algimanto Liekio sudarytas antisovietinio pogrindžio dokumentų rinkinys „Nenugalėtoji Lietuva“¹⁶. Jame pateikiami svarbiausi tiek pogrindžio spaudoje skelbti, tiek asmeniniuose archyvuose saugomi pasipriešinimo sąjūdžio organizacijų, grupių ir pavienių asmenų dokumentai.

1995 m. išleistame dokumentų rinkinyje „Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1944–1953 metais sovietinės okupacinės valdžios dokumentuose“¹⁷ apžvelgiami įvairūs Klaipėdos miesto pokarinės padėties ir šiame mieste gyvenusių partizanų klau-

simai¹⁸.

1996 m. Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga ir Pasaulio lietuvių bendruomenė išleido du serijos „Lietuvos kovų ir kančių istorija“ dokumentų rinkinius. Pirmajame iš jų – „Laisvės kovos 1944–1953 metais“¹⁹ – publikuojami pačių pokario partizanų rengti dokumentai; antrasis rinkinys – „Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD–MGB dokumentuose 1944–1953 metais“²⁰. Šiuose dokumentų rinkiniuose aptariami to meto faktai ir žmonės. Publikacijose galima rasti informacijos ir apie Klaipėdos mieste veikusias pagrindines organizacijas, jų numanomą ryšį su aktyviosios rezistencijos dalyviais.

Dviejų pirmųjų grupių šaltiniai leidžia pamatyti ano meto padėtį komunistų valdžios akimis. Sovietų valdžios tendencingai pateikiamą informaciją papildė liudininkų prisiminimai, kurie patvirtina arba paneigia tam tikros archyvinės ar publikuotos informacijos patikimumą.

Trečioji šaltinių grupė – publikuoti atsiminimai. Lietuvos rezistentų gyvenimą, jų dažnai tragišką lemtį nušvietė pati to meto kovotojų karta. Tai žmonės, išlaikę gyvus, autentiškus atsiminimus. Visiems, kurie domisi mūsų tautos pasipriešinimo istorija, paskelbti jų prisiminimai turi unikalią vertę. Tik neseniai tapo įmanoma šiuos amžininkų liudijimus papildyti archyviniais dokumentais. Dar sovietiniais laikais buvo publikuota knygų serija „Faktai kaltina“, kurioje paskelbti aštuonių apskričių suimtų pasipriešinimo dalyvių, nukentėjusių asmenų parodymai. 1968 m. pasirodžiusiame devintajame rinkinyje „Kruvinos žudikų pėdos“ pateikti Jono Žemaičio parodymai, kuriuose teigiama, kad „1948 metų kovo mėnesį jungtinė Kęstučio apygarda apėmė vakarinę respublikos dalį, nuo Kauno iki Klaipėdos miesto“²¹. Tačiau reikia pažymėti, jog šioje knygoje skelbiami partizanų parodymai neatspindi tiesos ir yra ideologizuoti.

Klaipėdos miesto pagrindžio organizacijos „Visvydo tėvonijos Vytauto grandis“ narys Č. L. Kareckas yra išleidęs atsiminimų knygą „Raudonųjų vilkolakių brydė“²². Joje liudininkas smulkmeniškai, remdamasis asmeniniais išgyvenimais, aprašė organizacijos, kuriai priklausė, gyvavimo laikotarpį. Lyginant liudininko publikuotų prisiminimų faktinę medžiagą su archyviniais dokumentais, galima daryti tikslesnes išvadas.

Tiriant rezistencijos istoriją, reikia kalbėtis su liudininkais, užrašyti jų prisiminimus, nagrinėti jų pateiktus faktus. Tai įgalina iš pirmų lūpų gauti unikalias informacijos apie to meto įvykius, kovotojų siekius ir išgyvenimus. Liudininkų apklausa taikant sakininės istorijos metodą patvirtina, kad pagrindžio organizacijų nariai saugumui pateikdavo klaidinančius duomenis, siekdami apsaugoti kitus toms organizacijoms priklausančius asmenis.

Rašant darbą bendrauta su įvykių liudininkais, užrašyti jų atsiminimai. Apklausti visų liudininkų dėl įvairių priežasčių nepavyko. Vis dėlto pasisekė susitikti su pasyviosios rezistencijos dalyviais Zofija Baublyte (Julija Kucborskiene), Stasiu Poška, Alfonsu Ruigiu, Elena Vasiliauskaite-Kupiene ir užrašyti jų atsiminimus.

Straipsnyje pirmenybė teikiama aprašomajam chronologiniam faktų aptarimui. Šio metodo pasirinkimą lėmė tai, kad nagrinėjamas klausimas yra palyginti mažai atspindėtas istoriografijoje. Kritinės analizės metodas įgalino remtis archyviniais dokumentais ir vienų šaltinių medžiagą gretinti su kitų šaltinių duomenimis.

KLAIPĖDOS Miesto PADĖTIS PO ANTROJO PASAULINIO KARO

Antrojo pasaulinio karo padariniai Klaipėdai ir visam Klaipėdos kraštui buvo ypač skau-

dūs. Po karo iš esmės pasikeitė miesto gyventojų tautinė sudėtis, kurią lėmė priverstinė jo senųjų gyventojų evakuacija į Vokietiją²³. Į ištuštėjusį miestą kėlėsi pavieniai žmonės, daugiausia iš aplinkinių Žemaitijos rajonų. 1945 m. pradžioje Klaipėdoje apsigyveno pirmieji rusų karininkai ir valdininkai²⁴, ilgainiui iš esmės pakeitę miesto gyventojų tautinę sudėtį. Kita besikeliančiųjų į Klaipėdą grupė – kaimiečiai, kurie, kolektyvizuojant ir mechanizuojant LSSR žemės ūkį, liko be darbo²⁵. Kaip motyvą keltis gyventi į Klaipėdą verta paminėti ir bandymus išvengti trėmimų, saugumo persekiojimų ir t. t. Kita vertus, iki 1945 m. liepos turėjo būti baigta pasportizacija – gyventojams išduoti sovietiniai pasai²⁶. Partizanams tai sudarė palankias sąlygas išeiti iš miškų ir imtis pagrindinės veiklos, o tam tinkamiausia vieta buvo miestas. Apie tai, kad vyksta nekontroliuojama partizanų legalizacija, liudijo ir nuolatiniai miestų NKVD–NKGB skyrių pranešimai. 1945 m. rugsėjo 6 d. Klaipėdos NKVD viršininkas perspėjo savo kolegas, kad į Klaipėdą, režiminį ir pasienio miestą, stengiasi patekti ir nuolat čia apsigyventi „įvairūs antisovietinis, nacionalinis ir banditinis elementas“²⁷.

Pirmaisiais pokario mėnesiais Klaipėdoje dar buvo per mažai gyventojų, kad čia galėtų kurtis pagrindinės neginkluotos organizacijos. O komunistų valdžiai tai leido vykdyti griežtesnę žmonių kontrolę. Mieste vykstant socialinės atomizacijos procesams, daugelis naujųjų gyventojų vieni kitų nepažinojo, jų tarpusavio pasitikėjimo lygis buvo menkas. Nesant patikimų žmonių, organizuoti plačią pagrindinę veiklą buvo beveik neįmanoma.

Reikia pažymėti, kad Klaipėdos krašte partizanai veikė ne taip aktyviai kaip kituose Lietuvos rajonuose. Viena vertus, Klaipėdoje vokiečiai laikėsi gana ilgai, miesto apylinkėse buvo įsitvirtinusios sovietų kariuomenė, o tai lėmė vėlesnę, palyginti su kita Lietuvos da-

limi, partizanų veiklą. Antra vertus, miestas buvo beveik visiškai sugriautas, jame praktiškai nebeliko gyventojų. Susiformuoti neginkluotoms pasipriešinimo organizacijoms reikėjo žmonių, puoselėjančių lietuviybę ir gyvenančių nepriklausomos Lietuvos atgimimo dvasia. Klaipėdos regiono pasipriešinimo specifiką lėmė ir tai, kad vietos gyventojai, kurių buvo likę nepaprastai mažai, nepatikliai žiūrėjo ne tik į partizanus, bet ir į čia atsikėlusius lietuvius, priklausiusius pagrindžio organizacijoms. Tuo galima paaiškinti gana epizodišką pasipriešinimo judėjimą Klaipėdos regione.

Daugiausia gyventojų į miestą atvyko 1946 ir 1947 m. (atitinkamai 19 896 ir 19 527 žmonės)²⁸. Kadangi staiga padaugėjo gyventojų, sovietų valdžiai darėsi sunkiau kontroliuoti atvykėlių lojalumą okupantams ir jų ideologijai. Klaipėdos mieste susidarė palankesnė terpė kilti patriotinėms idėjoms ir kurtis pagrindžio organizacijoms. 1946 m. mieste atsirado antisovietinių grupių ir organizacijų, kurios stengėsi užmegzti ryšius su Lietuvos partizanais. O šie savo ruožtu ieškojo ryšių su klaipėdiečiais, mat aplinkiniuose rajonuose veikusiems partizanams Klaipėda buvo ypač svarbi: ryšininkai mieste gaudavo vaistų, tvarsčių, popieriaus ir kitų rašymo reikmenų. Į neginkluotas pagrindines organizacijas pirmiausia būrėsi jauni žmonės, atvykę į Klaipėdą dirbti arba mokytis. Jaunimas ir ypač studentai – jautriausia ir radikaliausia visuomenės dalis – buvo aktyvūs ne tik pavergtoje Lietuvoje, bet ir daugelyje Europos šalių. Naujasis Klaipėdos jaunimas stėjo į neginkluotas pagrindines organizacijas arba pavieniui priešinosi sovietų okupacijai.

Duomenų apie Klaipėdos miesto gyventojų antisovietinės veiklos apraiškas galima rasti 1948 m. gegužės mėn.²⁹ ir 1949 m. balandžio mėn. LKP(b) Klaipėdos miesto komiteto sekretoriaus Akimovo Smirnovo LKP(b) Centro komitetui pateiktose mieste

gyvenusią partizanų ir jų rėmėjų šeimų trėmimo ataskaitose³⁰. 1948 m. ataskaita informuoja, kad Klaipėdos mieste suimtos ir iš jo iškeldintos 8 šeimos, iš viso 28 žmonės³¹. Pabrėžiama, kad šios šeimos buvo aktyvios „nacionalistinio pogrindžio“ pagalbininkės, palaikė ryšius su „banditais“ iki atvažiuodamos į Klaipėdą ir joje gyvendamos. 1949 m. ataskaitoje jau nurodoma, kad iškeldintos 23 šeimos³². Po iškeldinimo operacijų Klaipėdos mieste, pasak A. Smirnov, „buvo ramu“³³. Tačiau „kai kurie iš vietinių pagrindinės tautybės asmenų kalbėjo priešišškai“³⁴. Tarp tokių priešišškai pasisakančiųjų buvo minimi inteligentijos atstovai, kurie taip pat ruošėsi būti iškeldinti. Galima daryti prielaidą, jog lietuvių inteligentai suvokė savo antisovietinės veiklos padarinius. Po iškeldinimo sovietų valdžia užsiėmė „aiškinamuoju darbu“. Tuo buvo siekiama dvejopų tikslų: pirma, bandoma įbauginti Klaipėdos gyventojus ir padaryti juos lojalesnius komunistinei santvarkai, antra, norima nuraminti lietuvių visuomenę išaiškinant trėmimų priežastis. Pasak LKP(b) Klaipėdos miesto komiteto sekretoriaus, „aiškinamasis darbas“ davė norimą rezultatą – mieste nebebuvo girdėti antisovietinių kalbų³⁵.

1949 m. už antisovietinę veiklą laisvės atėmimu buvo nubausti Juozas Stankevičius ir Juozas Visockis. J. Stankevičius, 1945–1946 m. dirbdamas Klaipėdos prekybos uoste, užmezgė ryšius su Vygantu, uosto darbininku³⁶. Bendraminčiai dažnai kalbėdavo „antitarybinėmis temomis“, išsakydami ketinimą stoti į partizanų būrį. 1946 m. vasarą J. Stankevičius per Vygantą užmezgė ryšį su aktyviosios rezistencijos dalyviu Vaidila, veikusiu Palangos apskrityje³⁷. Vėliau Vaidila dažnai atvykdavo į Klaipėdą verbuoti partizanų ir visada apsistodavo J. Stankevičiaus arba J. Visockio butuose³⁸. J. Visockis su partizanu buvo pažįstamas nuo 1945 m. gegužės ir

per jį teikdavo aktyviosios rezistencijos dalyviams pagalbą pinigais, kuriuos aukodavo bendradarbiai ir pažįstami žmonės³⁹. Tėvo ryšį su partizanais liudija ir J. Visockio sūnaus prisiminimai⁴⁰. Už bendradarbiavimą su partizanu Vaidila J. Stankevičius ir J. Visockis buvo nuteisti 25 metus kalėti⁴¹.

Kadangi daugiau informacijos apie pavienių žmonių antisovietinę veiklą tuo metu nerasta, galima spėti, kad antisovietškai nusiteikę lietuviai mieste veikė pavieniui arba būrėsi į atskiras pagrindines organizacijas. „LLA Šatrijos grupė“ buvo pirmoji Klaipėdoje įkurta pagrindinė neginkluota antisovietinė organizacija, palaikiusi ryšį su partizanais.

„LLA ŠATRIJOS GRUPĖ“

Pagrindinė neginkluota antisovietinė organizacija „LLA Šatrijos grupė“ įkurta 1946 m. Klaipėdos mieste. Lietuvos laisvės armija (toliau – LLA) – svarbiausia 1941–1946 m. veikusi pasipriešinimo organizacija, kurios tikslas – Lietuvos nepriklausomybė⁴². LLA apėmė beveik visą Lietuvos teritoriją ir veikė Vilniaus, Kauno, Panevėžio ir Šiaulių apygardose⁴³. LLA programoje buvo išsakytas tikslas įsteigti LLA Klaipėdos apygardą, jungiančią aktyviosios rezistencijos dalyvius⁴⁴. Tačiau nesant palankių sąlygų tai nebuvo įgyvendinta.

Galimybė plėsti partizanų veiklą Klaipėdos krašte ir pačiame mieste atsirado 1946 m., kai į Klaipėdą atsikėlė daug iš aktyviojo pasipriešinimo pasitraukusių asmenų, palaikančių ryšius su gimtinėje veikiančiais partizanais. Viena tokių buvo E. Vasiliauskaitė-Kupienė – pagrindinė Klaipėdoje susikūrusios „LLA Šatrijos grupės“ figūra⁴⁵. Prieš tapdama šios pagrindinės organizacijos lydere, ji palaikė ryšius su Telšių apskrities Luokės valsčiaus Šatrijos

partizanų rinktine, vadovaujama Vlado Montvydo⁴⁶.

1946 m. spalį E. Vasiliauskaitė atvyko į Klaipėdos Vytauto Didžiojo gimnaziją mokytis ir čia pradėjo burti bendraminčius. Organizaciją sudarė šeši legaliai gyvenantys nariai: Genovaitė Baguševičiūtė, Jonas Baliutavičius (Kazakevičius), Povilas Kantauskas, Balius Kšėnavičius, Elena Vasiliauskaitė ir Juozas Vėlius⁴⁷. Pasak liudininkės E. Vasiliauskaitės-Kupienės, grupei priklausė dar vienas narys – „Vincas Šlageris, kuris ir buvo šios organizacijos išdavikas“⁴⁸.

Pagrindinė organizacijos veiklos gairė buvo praktinė pagalba Šatrijos rinktinės partizanams. Šatrijos rinktinė veikė Telsių apskrityje, kuri priklausė Žemaičių apygardai⁴⁹.

Grupės lyderė, gyvendama Klaipėdoje, per ryšininę Mariją Jocienę nuolat palaikė glaudžius ryšius su Šatrijos partizanų rinktine⁵⁰. E. Vasiliauskaitė susitikdavo su M. Jociene kas savaitę ir gaudavo iš jos pogrindyje spausdinamą laikraštį „Malda girioje“, atsišaukimų lapelių. Juos grupė turėdavo išplatinti Klaipėdos mieste. Atsišaukimų E. Vasiliauskaitė yra gavusi ir iš brolio Boleslovo Vasiliausko, Šatrijos rinktinės partizano. Jie buvo skirti Lietuvos Nepriklausomybės Aktui paminėti. Lapeliai, išplatinti vasario 9 d., ragino neiti į sovietinius rinkimus: „Nebalsuodami mes visam pasauliui parodysim, kad nekenčiame komunizmo ir reiškiamo protestą prieš tarybinį spaudimą ir teroristinius veiksmus Lietuvoje.“⁵¹ Atsišaukimai paprastai būdavo platinami ten, kur telkdavosi daugiau žmonių. Taip buvo siekiama paskleisti informaciją kuo didesniai žmonių būriui⁵².

Organizacijos veikla nesiribojo vien lapelių platinimu. „LLA Šatrijos grupės“ nariai stengėsi surinkti kuo daugiau informacijos apie padėtį Klaipėdos mieste ir perduoti žinias partizanams.

J. Baliutavičius (Kazakevičius) į Klaipėdos miestą atvyko slapstydamasis nuo so-

vietų saugumo dėl savo partizaninės veiklos Utenoje. Informacijos, kad J. Baliutavičius gyvendamas Klaipėdoje palaikė ryšius su Utenos partizanais, nėra. Tačiau baudžiamojoje byloje jis buvo kaltinamas antisovietine veikla ir Klaipėdoje, ir Utenoje⁵³.

Saugumo struktūros susekė ir likvidavo neginkluotą pagrindinę organizaciją, vadovaujamą E. Vasiliauskaitės. Organizacijos nariai buvo kaltinami sovietinės tėvynės išdavimu, antisovietinės organizacijos sukūrimu ir antisovietine propaganda. Teismas, vykęs 1947 m. liepos 4 d., skyrė „LLA Šatrijos grupės“ nariams tokias bausmes: B. Kšėnavičius ir G. Baguševičiūtė nuteisti kalėti 5, E. Vasiliauskaitė – 8, o kiti – 3 metus⁵⁴.

1946–1947 m. Klaipėdos mieste veikusi neginkluota pagrindinė organizacija „LLA Šatrijos grupė“ buvo įkurta su Šatrijos rinktinės partizanų pagalba. Pagrindinis šios organizacijos tikslas buvo padėti partizanams platinti atsišaukimus, laikraščius, rinkti Klaipėdos mieste žvalgybinę informaciją. „LLA Šatrijos grupės“ veiklos mastas priklausė nuo partizanų aktyvumo, materialinių išteklių ir galimybių. Visuose antisovietiniuose lapeliuose, platintuose Klaipėdos mieste, buvo skleidžiamos tautinės idėjos, rašoma apie rusinimo žalą, idealizuojamas nepriklausomos Lietuvos laikotarpis.

„GELEŽINIS KETVERTAS“

Baudžiamoji agentūrinė „Paauglių“ byla buvo iškelta 1947 m. Klaipėdos mieste veikusiai „Geležinio ketveto“ organizacijai, kuri būrėsi Klaipėdos ryšių kontoroje⁵⁵. Organizacijai priklausė keturi nariai: Jonas Braziulis, Petras Gudelis, Antanas Udrikas ir Klementas Želvys⁵⁶. Aktyviausias „Geležinio ketveto“ veikėjas buvo A. Udrikas. Anot tardytojų, 1945 m. gyvendamas Mažeikiuose, jis įstojo į lietuvišką „nacionalistinį gaujos

būrį⁵⁷ ir priklausė Žemaičių apygardos Alkos partizanų rinktinei. Išbuvęs joje keletą mėnesių, suklastojęs dokumentus, legalizavosi ir atvyko į Klaipėdą. 1946 m. A. Udrikas įsidarbino Ryšių kontoroje ir prisidėjo prie čia jau veikusios pagrindinės neginkluotos organizacijos, kuri propagavo „antitarybines idėjas“, veiklos. Klaipėdoje A. Udrikas palaikė ryšius su Mažeikiuose veikusiais partizanais. Tai liudija paties A. Udriko teisme duoti parodymai, jog ne kartą iš Klaipėdos į Mažeikius vežęs vaistus, o iš Alkos partizanų rinktinės į Klaipėdą – atsišaukimus ir nelegalią pagrindinę spaudą⁵⁸.

Pagrindinis teisme šiai organizacijai mestas kaltinimas buvo antisovietinės propagandos kurstymas tarp Ryšių kontoros darbininkų darbo metu. Anot kaltintojų, „Geležinio ketverto“ organizacijos nariai pasisakė „prieš sovietų valdžią ir Raudonąją armiją, garbino gyvenimą Smetonos režimo ir fašistinės Vokietijos metu“⁵⁹. Jie ragino jaunimą nestoti į komjaunimą, išsakė teroristinius ketinimus komjaunimo ir aktyvo atžvilgiu⁶⁰, agitavo netarnauti Raudonojoje armijoje, stoti į Lietuvos partizanų grupes.

1947 m. kovo 20 d. „Geležinio ketverto“ nariai buvo nuteisti kalėti nuo 5 iki 10 metų⁶¹.

Informacijos apie šios pagrindinės organizacijos gyvavimą ir veiklą esama tik LYA saugomoje baudžiamojoje byloje. Tai neleidžia plačiau panagrinėti „Geležinio ketverto“ ryšių su Alkos partizanais.

„VISVYDO TĖVONIJOŠ VYTAUTO GRANDIS“

Sumanymas įsteigti „Visvydo tėvonijos Vytauto grandį“ kilo 1948 m. Kęstučio partizanų apygardos štabe, kuriame buvo subrandinta mintis, jog lietuvių Klaipėdos mieste palaikyti būtina kurti antisovietinį

pogrindį, pajėgų kovoti su vis stiprėjančia sovietų valdžia⁶².

Apie numanomą tokio pobūdžio organizacijų gyvavimą iki „Visvydo tėvonijos Vytauto grandies“ sukūrimo galima spręsti iš Kęstučio partizanų apygardos vado J. Žemaičio liudijimų, kad „1948 metų kovo mėnesį jungtinė Kęstučio apygarda apėmė vakarinę respublikos dalį, nuo Kauno iki Klaipėdos“⁶³. Šiai apygardai priklausė labai didelė teritorija, tad nutarta ją padalyti į dvi dalis – Kęstučio ir Prisikėlimo apygardas. Pasak J. Žemaičio, 1948 m. balandį susiformavusios Kęstučio apygardos „šerdi“ sudarė Pietų Žemaitijos (Aukuro, Žebenkšties ir Vaidoto) rinktinės bei Klaipėdos pagrindžio organizacija, kuriai priklausė legaliai gyvenantys žmonės⁶⁴. Apie galimą pagrindinės organizacijos gyvavimą kalbama ir „Visvydo tėvonijos Vytauto grandies“ baudžiamosios bylos protokole. Jame teigiama, esą tokią antisovietinę pagrindinę organizaciją (dar prieš atsirandant „Vytauto grandžiai“) „mes jau sutriuškinome“⁶⁵. Daugiau duomenų apie šią organizaciją rasti nepavyko.

LYA saugomas Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (toliau – LLKS) organizacijos „Vytauto grandis“ narių – Klaipėdos mokytojų instituto studentų Jaro (Stasio Mačiulio), Sakalo (Stasio Beitos) ir Aro (Petro Žąsyčio) – 1949 m. lapkričio 20 d. susirinkimo protokolas⁶⁶. Susirinkime buvo nutarta steigti pagrindinę grupę, kurios tikslas – apsaugoti moksleivių dvasią nuo „rusiškojo-žydiškojo komunizmo“⁶⁷. Dar buvo ketinama leisti laikraštį „Vytauto grupė“, bet šį pavadinimą turėjo galutinai „tvirtinti arba pakeisti Kęstučio apygardos štabas“⁶⁸. Kęstučio apygardos štabas patvirtino kitą laikraščio pavadinimą – „Kalavijas už laisvę“.

Steigiamajame protokole minima, kad „Vytauto grandies“ vado (štabo viršininko) pareigas eina S. Mačiulis, o S. Beita ir P. Žąsytis – štabo nariai. Pagrindžio organizacijos vadas S. Mačiulis iškėlė tikslą skleisti tarp

jaunimo laisvės idėjas, telkti lietuvių tautą kovai su sovietų valdžia ir atkurti Lietuvos nepriklausomybę⁶⁹. S. Mačiulio sukurtos organizacijos nariai pažymėjo, kad visa lietuvių tauta kenčia sovietų spaudą, o tautos patriotai išėjo į miškus kovoti su okupantais ir tautos išdavikais. Pasak S. Mačiulio, studentai taip pat turi vienytis ir drąsiai kovoti, kad būtų atkurta Lietuvos valstybė⁷⁰.

Neabejotina, kad „Vytauto grandies“ vadovybė buvo priklausoma nuo Kęstučio apygardos štabo. Neginkluotos studentų organizacijos steigiamojo protokolo galutinėje pastaboje rašoma, kad „Vytauto grandies“ nutarimus priima, keičia ir atmeta LLKS organizacijos Kęstučio apygardos štabas⁷¹. Tačiau dokumentų, kurie liudytų, kad Kęstučio apygardos štabas nurodinėjo Klaipėdos mieste gyvavusiai organizacijai, nėra išlikę.

Klaipėdoje veikusios pagrindinės organizacijos nario Č. L. Karecko atsiminimų knygoje „Raudonųjų vilkolakių brydė“, išleistoje 1998 m., pažymima, kad „Stasys Mačiulis atvyko iš Skaudvilės gimnazijos su Kęstučio apygardos partizanų štabo vadovybės išankstiniu nurodymu suorganizuoti pagrindinę LLKS organizaciją Klaipėdos miesto Mokytojų institute“⁷².

„Visvydo tėvonijos Vytauto grandies“ artimiausi veiklos tikslai ryškiausiai atsispindi organizacijos steigiamajame protokole. Jame buvo numatyta: „susitikti su partizanu Lyrū“⁷³ (Jonu Nuobaru) iš Kęstučio apygardos štabo ir smulkiau aptarti organizacijos darbą; artimiausiu metu įsigyti rašomąją mašinėlę; įrengti įrankių slėptuvę; įsigyti bent du kišeninius ginklus.

Pasipriešinimo organizacijos nariai suprato, kad jų darbo sėkmė priklauso nuo gero veiklos organizavimo. Minėtame protokole nurodoma, kokie asmenys gali tapti organizacijos nariais. Pagal įstatus į šią pagrindžio organizaciją galėjo būti priimti tik gerai pažįstami fiziškai sveiki vyrai ir moterys⁷⁴.

Kaip ir partizanai, konspiracijos sumetimais nariai pasirinkdavo slapyvardžius. Kiekvienas jų pasirašydavo priesaikos lapą, kuriame prisiekdavo neišsižadėti tėvynės Lietuvos, netapti išdaviku, saugoti visas LLKS vadovybės patikėtas paslaptis, vykdyti vadovybės įsakymus, teikti jai tikslias žinias ir pan.⁷⁵ Protokole taip pat sakoma, kad kiekvienas asmuo, tapęs tikruoju organizacijos nariu, privalo vykdyti visus nurodymus, kuriuos gaus raštu per jam artimiausią organizacijos narį⁷⁶.

Pasak Kęstučio apygardos organizacijų protokolo, kiekvienas narys pažinojo tik artimiausius savo draugus, kurie jį ir įtraukė į organizaciją⁷⁷. Štabas skyrė skyrininkus (kiekvienas štabo narys jų turėjo ne daugiau kaip tris), kurie periferijoje sudarė trijų–aštuonių žmonių skyrius⁷⁸. Skyrininkai su štabu susiekdavo tik per ryšininką, skiriamą vadovybės štabo. Taigi vadovybė taip pat neturėjo tiesioginio ryšio su skyrininkais⁷⁹. Ši sistema buvo sukurta tam, kad organizacijos nariai kuo mažiau žinotų vienas apie kitą. Taigi sulaikytas ir tardomas asmuo galėjo atskleisti daugiausia tris–aštuonis savo bendrininkus. Kitų organizacijos narių jis nepažinojo⁸⁰. Tokia struktūra turėjo apsaugoti organizaciją vienam iš jos narių patekus į KGB pinkles.

Spaudos draudimo metais viena svarbiausių neginkluoto pasipriešinimo formų Lietuvoje tapo pagrindžio leidiniai. Tada didžiausią darbą nudirbo knygnešiai, platinę lietuvišką spaudą. Po Antrojo pasaulinio karo sovietų valdžia stengėsi užkirsti kelią nepriklausomos Lietuvos siekiams kontroliuodama ir cenzūruodama spausdintą žodį.

Sunkiomis pokario sąlygomis pagrindininkai leido laikraščius ir platino juos tarp nepriklausomybės ir lietuviybės idėjas puoselėjančių žmonių. Laikraščiuose buvo publikuojami straipsniai, kuriuose pagrindininkai aiškino kovos su okupacine valdžia

tikslius ir žadino tautinę jaunimo savimonę. Vieni pirmųjų šios veiklos entuziastų buvo partizaninio karo dalyviai, siekę atkurti nepriklausomą Lietuvą⁸¹. Į pasyviąją rezistenciją buvo įsitraukę miestuose, miesteliuose ar kaimuose gyvenantys gimnazistai, studentai, inteligentai ir kiti, kuriems nesvetimos išsižadavimo iš komunistų sistemos idėjos.

Analizuojant pokario Klaipėdoje sudariusią padėtį, būtina pažymėti, kad iki 1949 m. aktyvesnės pagrindinės veiklos mieste nebūta. Nebuvo leidžiama nei patriotinių laikraščių, nei nelegalių brošiūrų. Tik 1949 m. Klaipėdos mieste susikūrus „Visvydo tėvonijos Vytauto grandies“ pagrindžio organizacijai, atsirado galimybė leisti savo laikraštį.

Mintis įkurti organizaciją ir leisti laikraštį kilo Kėstučio apygardos vadovybės štabe. Atsakingu už šio plano įgyvendinimą buvo paskirtas iš Skaudvilės gimnazijos atsijęs S. Mačiulis, kuris įgaliojo organizacijos narį S. Beitą leisti laikraštį⁸².

Tam reikėjo ne tik žmonių, bet ir techninių priemonių. Rašomąją mašinėlę pavyko pavogti iš „Žinijos“ draugijos⁸³. Anot liudininkų, tai buvęs ypač pavojingas žingsnis, nes KGB gerai suvokė rašomųjų mašinelių svarbą pagrindinės spaudos leidėjams.

Radus patalpas ir įsigijus rašomąją mašinėlę, pradėti pirmojo laikraščio spausdinimo darbai. 1949 m. gruodžio 10 d. pasirodė pirmasis Klaipėdos miesto pagrindinės organizacijos laikraščio „Kalavijas už laisvę“ numeris⁸⁴. Jame buvo siekiama „[...] žadinti merdincios tautos sąmonę, gelbėti jaunąją kartą nuo svetimų, bolševikinių tendencijų, ginti lietuviškus papročius ir skatinti brolius naujam žygiui. [...] Laikraščio redakcija sveikina kovojančius brolius, linki jiems pasisekimo ir kviečia visus tautiečius paskutinėn kovon.“⁸⁵ Šio numerio straipsniai orientavosi į studentus ir moksleivius, kuriuos ypač bandė paveikti sovietinė ideologija. Leidinio

pabaigoje skaitytojų buvo prašoma paremti naująją organizaciją pinigais.

Antrasis „Kalavijo už laisvę“ numeris pasirodė prieš pat Naujuosius metus, t. y. 1949 m. gruodžio 31 d. Laikraštyje atsirado kelios naujos rubrikos: „Lietuvos moksleiviui“, „Mirtis lietuvių tautos priešams komjaunuoliams!“, tarptautinė apžvalga „Ar gali Tarybų Sąjunga laimėti III pasaulinį karą?“⁸⁶ Moksleiviai ir studentai raginami puoselėti tautinę savimonę, kartu dėkojama už pagrindžiui paaukotus 280 rublių.

Trečiasis laikraščio numeris išėjo 1950 m. vasario 13 d. Daugiausia dėmesio jame buvo skiriama vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės Aktui. Žmonės buvo raginami tapti LLKS nariais, skatinami daugiau padėti Lietuvos laisvės kovotojams. Leidėjai vėl kreipėsi į moksleivius, iškeldami patriotizmo svarbą, kartu patarė mokytis ir „komunistinių mokslų“ – kad gebėtų palyginti praeitį ir dabarties socializmo realybę.

1950 m. kovo 1 d. pasirodė ketvirtasis „Kalavijo už laisvę“ numeris. Jo akcentas – artėjantys SSRS Aukščiausiosios Tarybos rinkimai. Žmonėms buvo siūloma nedalyvauti rinkimuose siekiant parodyti, kad lietuviai nepalaiko komunistinės valdžios ir priešinasi okupacijai. Rinkimų boikotu buvo norima pademonstruoti, kad Lietuva yra prievarta įtraukta į SSRS sudėtį, todėl ji nesutinka nei būti SSRS dalimi, nei priimti bolševikinę vergijos. Laikraštyje rašoma apie partizanus, kurie kovoja ir žūva už Lietuvos laisvę. Publikacijų autoriai pasisako prieš bolševikinę propagandą, ragina gyventojus netikėti komunistais⁸⁷.

Paskutinis – penktasis – „Kalavijo už laisvę“ numeris pasirodė balandžio 24 d. Jame buvo toliau plėtojamos pirmųjų keturių laikraščio numerių temos: moksleiviai raginami puoselėti lietuvių, priešintis sovietų valdžiai ir palaikyti aktyviąją rezistenciją.

Leidinio tiražas buvo nedidelis – vos dvylika egzempliorių. Pasak Č. L. Karecko,

spaudinių akivaizdžiai nepakako, todėl vienas egzempliorius eidavo iš rankų į rankas⁸⁸. „Kalavijas už laisvę“ ir „Laisvės varpas“ (Kęstučio apygardos laikraštis, kuris, partizanui Lyrui bendradarbiaujant su pogrindžio organizacijos nariu Jonu Laurinavičiumi, būdavo atgabenamas į Klaipėdą⁸⁹) buvo platinami Mokytojų instituto bibliotekoje, kur tuo metu dirbo vienas iš pogrindžio dalyvių Č. L. Kareckas.

Šis pogrindyje leistas laikraštis kalba apie pagrindinę veiklą Klaipėdos mieste. Išlikę laikraščio egzemplioriai rodo pogrindžio organizacijos „Visvydo tėvonijos Vytauto grandis“ pastangas stiprinti Klaipėdos gyventojų lietuvišką tautinę savimonę.

„Visvydo tėvonijos Vytauto grandies“ veikla nesiribojo vien laikraščio leidimu. Taip pat buvo renkami duomenys, vaistai, ginklai ir pinigai partizanams.

Kęstučio apygardos štabas davė nurodymą Klaipėdos miesto pagrindinei organizacijai rinkti, kaupti ir perduoti įvairią informaciją. Yra išlikę vado S. Mačiulio įsakymai organizacijos nariams nustatyti tarp studentų komjaunuolius⁹⁰. Pogrindžio organizacijos narys Napoleonas (Vaclovas Kedys) išaiškino 60 studentų komjaunuolių. Juos suskirstė į dvi grupes – „aktyviusius“ ir „pasyviusius“⁹¹ – ir šią informaciją perdavė štabo vadovybei. Kęstučio apygarda iš Klaipėdos miesto pogrindinės organizacijos gaudavo ne tik surinktus duomenis, bet ir pinigines aukas. Tai patvirtina Jaro (S. Mačiulio) 1950 m. balandžio 30 d. įsakymas Napoleonui: „Įsakau Napoleonui iki gegužės 5 d. surinkti 50–75 rublius pinigų aukoms. Surinkti kuo greičiau, nes turim iki gegužės 7 d. išsiųsti pinigus į apygardą.“⁹² Galima daryti išvadą, kad „Visvydo tėvonijos Vytauto grandis“ buvo rezervinis Kęstučio apygardos partizanų būrys.

S. Mačiulis dažnai siuntinėjo studentams anoniminius įspėjamuosius laiškus, kuriuose

ragino nestoti į komjaunimą ir neišduoti Lietuvos laisvės. Pasak Č. L. Karecko, tik po teismo proceso paaiškėjo, kad vienas iš Klaipėdos mokytojų instituto studentų vieną tokį laišką nunešė į MGB ir įteikė majorui Vladui Bubnovui⁹³. Anot liudininkų, informatorius galėjo būti P. Žąsytis (Aras)⁹⁴. Laiškui patekus į saugumą, ši studentų organizacija pradėta sekti. Tardymo metu taip pat paaiškėjo, kad studentas Petras Rudis laikraštį „Laisvės varpas“ nešdavo į MGB ir nurodydavo, iš ko jį gavęs. Taip ši pagrindinė organizacija pateko į MGB akiratį. Sekimui ir suėmimams vadovavo majoras V. Bubnovas. Būdami jauni ir stokodami patirties, pogrindžio dalyviai iki pat suėmimo nepastebėjo, kad yra sekami.

Dokumentuose užsimenama, kad Kęstučio apygardos partizanų štabo narys Lyras (J. Nuobaras), perdavinėjęs minėtosios apygardos nurodymus Klaipėdos mieste veikusiai neginkluoto pasipriešinimo organizacijai „Visvydo tėvonijos Vytauto grandis“, buvo KGB agentas. Šį faktą savo paliudijimuose (užrašyti 1996 m.), saugomuose Klaipėdos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos skyriuje, mini Janina Mackevičienė⁹⁵.

Apie tai, kad Lyras buvo agentas, rašoma ir Gintaro Visocko straipsnyje „Aš – KGB agentas Lyras...“, publikuotame „Valstiečių laikraštyje“⁹⁶. Straipsnio pavadinimas paimtas iš paties Lyro kalbos, pasakytos 1996 m. kovo 19 d. LNK televizijos laidoje „Prieštarauk“. Trūkstant dokumentų šiandien galima tik spėlioti, „kas gi nutildė Lyrą – į valdžią atėjusi LDDP, buvę sėbrai ar liudininkai, buvę partizanai, galintys į dienos šviesą išvilkkti gerokai daugiau, nei pats sokolovininkas norėtų, jo juodų darbų“⁹⁷. Tad iki šiol neaišku, kas išdavė „Visvydo tėvonijos Vytauto grandies“ narius.

Saugumui susekus „Visvydo tėvonijos Vytauto grandies“ veiklą, prasidėjo pogrindžio organizacijos narių suėmimai. Pirmasis 1950 m. gegužės 11 d. į MGB rankas pateko

grupės vadas S. Mačiulis (Jaras)⁹⁸. Tai sužinoję, kiti organizacijos nariai ėmė naikinti pagrindinę spaudą, raštiškus nurodymus, priesaikos lapus, kitus dokumentus. Iki 1950 m. birželio pabaigos suimta dvylika organizacijos narių.

Pasak liudininko S. Poškos, „Visvydo tėvonijos Vytauto grandis“ vienijo kur kas daugiau žmonių – organizaciją galėjo sudaryti apie 60 narių⁹⁹. Kita buvusi šios organizacijos narė Z. Baublytė, sugebėjusi pasislėpti nuo saugumo ir sudeginti organizacijos archyvą bei daugelio narių priesaikos lapus, teigia organizacijai priklausius apie 40 narių¹⁰⁰. Taigi tikslaus „Visvydo tėvonijos Vytauto grandies“ narių skaičiaus nustatyti neįmanoma, nes organizacijos archyvas sunaikintas, o išlikę liudininkai to negali pasakyti dėl organizacijoje veikusios konspiracinės sistemos, kuri riboja informaciją.

Suėmus organizacijos narius, be jau minėtų laikraščių, priesaikos lapų, popierių, rasta ir daugiau įkalčių. Atlikus kratas organizacijos slėptuvėje, aptikta rašomoji mašinėlė, straipsnių juodraščių ir keletas ginklų¹⁰¹.

1950 m. lapkričio 22–23 d. Klaipėdoje vyko teismo procesas, kuriame organizacijos nariai buvo kaltinami sovietinės tėvynės išdavimu, antisovietinės organizacijos sudarymu ir antisovietine propaganda. Pagal RSFSR Baudžiamojo kodekso 58-1a straipsnį visi jie kaip „liaudies priešai“ buvo apkaltinti „tėvynės išdavimu“¹⁰² bei antisovietinės organizacijos „Visvydo tėvonijos Vytauto grandis“ sukūrimu. Kaltinimas antisovietine propaganda ir antisovietinės spaudos platinimu tarp studentų ir miesto visuomenėje pateiktas ne visiems organizacijos nariams.

Baigiamajame žodyje prokuroras Vladas Rozovas reikalavo, kad karo tribunolas kaltinamuosius, „pamynusius socializmo idealus“, nubaustų aukščiausią išimties bausme – sušaudyti¹⁰³. Advokatai, apeliuodami

į jauną teisiamųjų amžių, prašė bausmę sušvelninti¹⁰⁴. Nuosprendyje, paskelbtame Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos vardu, LSSR VRM kariuomenės karo tribunolas pareiškė, kad teisiamųjų kaltė visiškai įrodyta. Beveik visi (su keliomis išimtimis) buvo nuteisti 25 metams pataisos lagerių ir 5 metams pažeidžiant teisės bei konfiskuojant priklausantį turtą¹⁰⁵.

1949 m. susikūrusios ir pusmetį gyvavusios pagrindinės organizacijos „Visvydo tėvonijos Vytauto grandis“, bendradarbiavusios su Kęstučio apygardos partizanais, pagrindiniai tikslai buvo siekis atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę, skatinti jaunimą palaikyti lietuvišką dvasią, platinti LLKS pagrindyje leidžiamą spaudą. Šios organizacijos įkūrimą inicijavo patys partizanai. „Visvydo tėvonijos Vytauto grandis“ buvo rezervinis Kęstučio apygardos būrys, o jos struktūra buvo racionali konspiracijos atžvilgiu. Naujų narių buvo ieškoma per asmeninius ryšius ir pasitikint žmonių patriotiškumu. Vis dėlto šie kontaktai baigėsi išdavyste ir organizacijos narių suėmimu. Kadangi sovietinio saugumo tinklas buvo platus, o jauniešiams pagrindininkams stigo patirties, organizacija buvo greitai susekta ir panaikinta.

„LIETUVIŠKA DRAUGIJA“

1953-ieji Lietuvoje buvo lūžio metai: organizuota partizanų veikla iš esmės baigėsi, tad jaunimo pagrindžio organizacijoms teko pačioms formuoti savo veiklos prioritetus ir ieškoti naujų darbo formų. Nors tuo metu Lietuvoje dar slapstėsi per tris šimtus partizanų, ginkluoto pasipriešinimo istorija baigėsi. Kita vertus, Josifo Stalino mirtis, Kremliaus intrigos ir Lavrentijaus Berijos sušaudymas trikdė čekistų darbą. Jie laukė nurodymų, nedrįsdami prognozuoti, kaip keisis režimas. Besikeičianti padėtis Sovietų Sąjungoje, parti-

zaninio karo pabaiga ir naujų pasipriešinimo formų paieškos nepristabdė pagrindinių organizacijų kūrimosi. Po 1953 m. pasipriešinimas Lietuvoje ėgavo kitas formas: kūrėsi pagrindinės jaunimo organizacijos, buvo platinami laikraščiai ir atsišaukimai, keliamos vėliavos, viešai minimos tautinės ir religinės šventės ir t. t.¹⁰⁶ Kita vertus, pasikeitė ir okupacinės valdžios santykis su užkariautų kraštų gyventojais. Po J. Stalino mirties liautasi gyventojus tremti, fizinį genocidą pakeitė dvasinis nutautinimas ir ateizacija, pasitelkta gerokai rafinuotesnė propaganda¹⁰⁷.

1953 m. Klaipėdos mokytojų institute buvo jaučiama priešinimosi okupantų valdžiai, kovos už Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę dvasia, kuriai reikštis kūrėsi antisovietinės organizacijos, vis dar palaikydavusios ryšius su pavieniais partizanais¹⁰⁸.

1953 m. spalio mėnesį Klaipėdos mokytojų institute antro kurso studentas Stasys Vyšniauskas kartu su kitais tos pačios mokyklos įstaigos studentais įsteigė antisovietinę pagrindinę organizaciją „Lietuviška draugija“. Anot saugumiečių, nurodymą įkurti tokią organizaciją S. Vyšniauskas gavęs iš „gaujos, besislapstančios Rietavo rajone, iš kur pats buvo kilęs“¹⁰⁹.

Tai, kad tuo metu aktyvus partizaninis pasipriešinimas iš esmės jau buvo nuslopintas, galėjo skatinti jaunimą vykti į miestus ir ten steigti neginkluotas pagrindines organizacijas. 1953 m. gruodžio 15–17 d. vykęs LKP CK VIII plenumas aptarė mokyklų darbą¹¹⁰. Jame buvo akcentuojamas ideologinis mokyklų poveikis visuomenei. Pranešimą apie mokyklinio jaunimo idėjinį ir politinį auklėjimą skaitė LSSR MT pirmininko pavaduotojas Kazimieras Liaudis, kuris pareiškė, kad „buržuaziniai nacionalistai ir sumuštų nacionalistų ginkluotų bandų likučių vadeivos bando [...], o kai kur ir sukuria iš besimokančio jaunimo antitarybines organizacijas ir grupes, kurių tikslas teroristinių ir diversinių aktų

vykdymas, antitarybinių lapelių platinimas ir kitas ardomasis darbas“¹¹¹.

Remiantis „Lietuviškai draugijai“ iškelta baudžiamąja byla ir S. Vyšniausko parodymais, galima teigti, kad mintis įkurti šią organizaciją kilo aktyviojo pasipriešinimo dalyviams¹¹². Konkrečių faktų apie partizanų grupę, veikusią Rietavo rajone ir paskatinusią įkurti Klaipėdos mokytojų institute „Lietuvišką draugiją“, rasti nepavyko.

„Lietuviška draugija“ turėjo S. Vyšniausko parengtus įstatus su programa ir buvo iškelusi tikslą kovoti prieš sovietinę santvarką Lietuvoje¹¹³. Įstatuose buvo pabrėžiama, kad ši pagrindinė organizacija yra sukurta demokratiniiais ir krikščioniškais pagrindais ir siekia Lietuvos laisvės, nes „Tėvynės gynimas kiekvienam LD nariui yra pirmoji šventa pareiga“¹¹⁴. Organizacijos nariai, Klaipėdos mokytojų institute skleidami antisovietines idėjas, ragino moksleivius nestoti į komjaunimą, o kai kuriuos iš jų įtraukė ir į „Lietuvišką draugiją“.

Pasak „Lietuviškos draugijos“ įstatų, organizacijos nariu galėjo tapti kiekvienas lietuvis jaunuolis. Amžiaus cenzas – 14–34 metai. Sulaukęs 34 metų, „patvirtinus ir leidus ratelio vadovybei, narys galėjo likti organizacijoje“¹¹⁵. Įstatai numatė, kad kiekvienas narys privalo kelti savo politinį išsilavinimą, vykdyti organizacijos sprendimus, palaikyti ryšį su Lietuvos partizanais, „kovoti prieš lietuviškų tradicijų pažeidimus“, studijuoti karo mokslus, būti doras ir teisingas¹¹⁶.

Įsteigtoji pagrindinė organizacija rengė pasitarimus, kuriuose aptarė ir naujų narių įtraukimą. Iš viso draugiją sudarė septyni nariai: Romualdas Abromaitis (Lobiškis), Valentinus Baltmiškis, Irena Beinortaitė (Neužmirštuolė), Ona Jablonskytė (Rugiagėlė), Antanina Jakaitė (Vilija), Lida Naujokaitė (Vilnelė) ir Stasys Vyšniauskas (Vinfridas)¹¹⁷.

Informacijos apie šios organizacijos veiklą rasta tik jai iškeltoje baudžiamojoje byloje.

Vienas svarbiausių įrodymų, liudijančių Klaipėdos mokytojų institute susibūrusios pagrindinės grupės narių veiklą priešinantį okupantų valdžiai, yra du išlikę laikraščio „Į laisvę“ numeriai¹¹⁸. Iš viso išleisti penki ranka rašyti šio leidinio numeriai, kuriems straipsnius apie Lietuvos istoriją, nepriklausomą Lietuvą, taip pat eilėraščius, apsakymus bei sovietų valdžią kritikuojančias publikacijas rašė organizacijos nariai.

„Lietuviška draugija“ išplatino dvidešimt antisovietinių proklamacijų¹¹⁹. Atsišaukimuose buvo raginama minėti Vasario 16-ąją, ginklu kovoti prieš bolševizmą ir siekti Lietuvos nepriklausomybės.

Organizacijos nariai rengėsi dar vienam žingsniui – ant Klaipėdos mokytojų instituto stogo iškelti tautinę vėliavą, kuri lietuviams „bylotų apie laisvą ir nepriklausomą Lietuvos gyvenimą“¹²⁰. Šis sumanymas liko neįgyvendintas, nes sovietų saugumas organizacijos narius suėmė beplatinančius Klaipėdos mieste atsišaukimus.

1954 m. gegužės 11 d. teismo nuosprendžiu nuteisti trys „Lietuviškos draugijos“ nariai: S. Vyšniauskas – kalėti 10, R. Abromaitis – 8 ir V. Baltmiškis – 6 metus be teisių suvaržymo¹²¹.

Klaipėdos mokytojų institutas veikė dar dvejus metus, kol buvo sujungtas su Šiaulių mokytojų institutu¹²². Tikėtina, kad tai, jog Klaipėdos mokytojų institute pokaryje veikė dvi neginkluotos pagrindinės studentų organizacijos („Visvydo tėvonijos Vytauto grandis“ ir „Lietuviška draugija“), galėjo paskatinti valdžią perkelti šį institutą į Šiaulius.

IŠVADOS

1. Iškart po Antrojo pasaulinio karo Klaipėdoje nebuvo palankių sąlygų neginkluotajai rezistencijai. Tik 1946–1947 m. mieste pa-

gausėjus gyventojų, atsirado galimybė kurtis neginkluotoms pagrindžio organizacijoms.

2. Aktyvus Lietuvos partizaninio sąjūdžio vaidmuo ginkluotojo pasipriešinimo laikotarpiu lėmė ir Klaipėdos miesto pagrindžio organizacinę veiklą. Daugelis iki 1953 m. Klaipėdoje veikusių neginkluotų pagrindžio organizacijų artimai bendravo su partizanais ir buvo ginkluotojo sąjūdžio pagalbininkės.

3. Aktyviausiai antisovietines idėjas reiškė jaunimas, atvykęs į Klaipėdą mokytis ar dirbti iš gretimų rajonų, taip pat asmenys, turėję ryšių su aktyviojo pasipriešinimo dalyviais, veikusiais Žemaitijos ir Kęstučio apygardose. Mokyklose įsikūrusios pagrindinės organizacijos palaikė ryšius su partizaniniu judėjimu, moksleiviai buvo partizanų ryšininkai ir aktyvūs pagalbininkai leidžiant bei platinant pagrindžio spaudą ir atsišaukimus. Daugelis pagrindžio jaunimo organizacijų rinko žvalgybos duomenis, pinigus ir maistą partizanams, jų nariai buvo pasirengę ištraukti į aktyvią partizaninę kovą.

4. Saugumas Klaipėdos mieste veikusias organizacijas greitai išaiškino dėl jų viešai ir aktyviai demonstruojamų neginkluoto pasipriešinimo formų. Už antisovietinę veiklą pagrindinių organizacijų nariai buvo baudžiami laisvės atėmimu. Jiems buvo keliamos baudžiamosios bylos ne tik už neginkluoto pasipriešinimo veiksmus, bet ir už ryšius su aktyviojo pasipriešinimo dalyviais.

5. 1946–1953 m. mieste veikė keturios pagrindinės neginkluotos organizacijos, palaikiusios ryšius su dviem didžiausiais Vakarų Lietuvos srities partizanų junginiais – Žemaičių (Šatrijos ir Alkos rinktinės) ir Kęstučio apygardomis.

6. Klaipėdos pagrindinės organizacijos narių gausa nepasiformavo. 1946–1953 m. mieste veikusioms keturioms neginkluoto pasipriešinimo organizacijoms priklausė nuo 58 iki 78 narių. Organizacijoms buvo iškel-

tos baudžiamosios bylos, o 29 pagrindinės veiklos dalyviams skirtos laisvės atėmimo bausmės nuo 6 iki 25 metų. Organizacijos paprastai gyvavo iki vienerių metų.

7. Neginkluotas pasipriešinimo judėjimas, pasireiškęs aktyviu antisovietinių nuotaikų, politinių siekių demonstravimu, yra svarbus

Nuorodos

¹ N. Gaškaitė, D. Kuodytė, A. Kašėta, B. Ulevičius, *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, Kaunas, 1996, p. 9.

² Žmonės gyveno, studijavo legaliai, bet turėjo nuolatinį ryšį su partizanais, vykdė įvairias jų užduotis, prireikus dalyvaudavo ir karinėse operacijose.

³ N. Gaškaitė, „Jaunimo pasipriešinimas ir jo slopinimas šeštajame–septintajame dešimtmetyje“, *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1996, t. 19, p. 5.

⁴ Ibid., p. 11.

⁵ N. Gaškaitė, „Pasipriešinimo formos ir prisitaikymo ribos“, *Priklausomybės metų (1940–1990) lietuvių visuomenė: pasipriešinimas ir / ar prisitaikymas*, Vilnius, 1996, p. 154.

⁶ K. Girnius, *Partizanų kovos Lietuvoje*, Chicago, 1987.

⁷ Ibid., p. 272.

⁸ R. J. Misiūnas, R. Taagepera, *Baltijos valstybės: priklausomybės metai 1940–1980*, Vilnius, 1992.

⁹ V. Vareikis, *Klaipėda XX amžiuje*, Klaipėda, 1993, p. 67.

¹⁰ V. Vareikis, „Klaipėda (Memel) in der Nachkriegszeit 1945–1953“, *Annaburger Annalen. Jahrbuch über Litauen und deutsch–litauische Beziehungen*, Heidelberg, 1995, Nr. 3, S. 52–66.

¹¹ K. Budginas, S. Karalius, „Rezistencija Žemaitijoje ir Klaipėdos krašte“, *Laisvės kovų archyvas*, 1993, t. 7, p. 44–60.

¹² Ibid., p. 56–57.

¹³ N. Gaškaitė ir kt., op. cit., p. 5–48.

¹⁴ V. Gurskis, *Lietuvių laisvės kovos. 1940–1990 m. (istorijos bruožai)*, Vilnius, 1996, p. 48.

¹⁵ J. R. Bagušauskas, *Lietuvos jaunimo pasipriešinimas sovietiniam režimui ir jo slopinimas*, Vilnius, 1999, p. 370, 382.

¹⁶ *Nenugalėtoji Lietuva. Antisovietinis pogrindis. Kalba dokumentai*, sud. A. Liekis, Vilnius, 1993, t. 1–2.

ir reikšmingas istorinis įvykis. Kiekvienas neginkluotos antisovietinės organizacijos veiksmas reiškė opoziciją sovietinei sistemai. Nauji dokumentai ir liudininkų apklausos rodo, kad, kitaip nei buvo manyta iki šiol, pokario metais Klaipėdos mieste neginkluotas antisovietinis pasipriešinimas egzistavo.

¹⁷ *Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1944–1953 metais sovietinės okupacinės valdžios dokumentuose*, sud. A. Tyla, Vilnius, 1995.

¹⁸ Ibid., p. 379.

¹⁹ *Lietuvos kovų ir kančių istorija: laisvės kovos 1944–1953 metais*, sud. D. Kuodytė, A. Kašėta, Kaunas, 1996.

²⁰ *Lietuvos kovų ir kančių istorija: Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD–MGB dokumentuose 1944–1953 metais*, sud. N. Gaškaitė, A. Kašėta, J. Starkauskas, Kaunas, 1996.

²¹ *Kruvinos žudikų pėdos. Faktai kaltina. Nacionalistų antilaudinė veikla pietinėje Žemaitijos dalyje: archyviniai dokumentai, IX rinkinys*, Vilnius, 1968, p. 219.

²² Č. L. Kareckas, *Raudonųjų vilkolakių brydė*, Kaunas, 1998, p. 46–111.

²³ A. Juška, „Mažlietuvių evakuacija ir genocidas 1944–1951 metais“, *Tiltai*, 1998, Nr. 2–3, p. 76.

²⁴ A. Hermann, „Klaipėdiškių likimas Lietuvoje po 1945 metų“, *Lietuvių ir vokiečių kaimynystė*, Vilnius, 2000, p. 79.

²⁵ N. Kairiūkštys, *Klaipėdos pramonė ir darbininkai 1945–1960 metais*, Vilnius, 1987, p. 74.

²⁶ K. Kasparas, *Lietuvos karas. Antroji Sovietų Sąjungos agresija. Pasipriešinimas. Ofensyvinės gynybos tarpsnis 1944 m. vasara–1946 m. pavasaris*, Kaunas, 1999, p. 386.

²⁷ Ibid., p. 387.

²⁸ N. Vitkutė, „Klaipėdos gyventojai“, *Aukuras. Klaipėdos kultūros raidos bruožai*, Klaipėda, 1992, p. 9.

²⁹ LKP(b) Klaipėdos miesto komiteto sekretoriaus A. Smirnovo informacija LKP(b) CK apie Klaipėdos mieste gyvenusių partizanų, jų rėmėjų šeimų trėmimą, 1948 m. gegužės 28 d., *Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1944–1953 metais sovietinės okupacinės valdžios dokumentuose*, p. 379–381.

³⁰ LKP(b) Klaipėdos miesto komiteto sekretoriaus A. Smirnovo informacija LKP(b) CK apie Klaipėdos mieste gyvenusių partizanų, jų rėmėjų,

pasiturinčių ūkininkų šeimų trėmimą, 1949 m. balandžio 2 d., *ibid.*, p. 528–529.

³¹ LKP(b) Klaipėdos miesto komiteto sekretoriaus A. Smirnovo informacija LKP(b) CK apie Klaipėdos mieste gyvenusių partizanų, jų rėmėjų šeimų trėmimą, *ibid.*, p. 379.

³² LKP(b) Klaipėdos miesto komiteto sekretoriaus A. Smirnovo informacija LKP(b) CK apie Klaipėdos mieste gyvenusių partizanų, jų rėmėjų, pasiturinčių ūkininkų šeimų trėmimą, *ibid.*, p. 528.

³³ LKP(b) Klaipėdos miesto komiteto sekretoriaus A. Smirnovo informacija LKP(b) CK apie Klaipėdos mieste gyvenusių partizanų, jų rėmėjų šeimų trėmimą, *ibid.*, p. 379.

³⁴ *Ibid.*, p. 379–380.

³⁵ LKP(b) Klaipėdos miesto komiteto sekretoriaus A. Smirnovo informacija LKP(b) CK apie Klaipėdos mieste gyvenusių partizanų, jų rėmėjų, pasiturinčių ūkininkų šeimų trėmimą, *ibid.*, p. 528–529.

³⁶ Nuosprendis J. Stankevičiui Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos vardu (rusų k.), LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18607, l. 50.

³⁷ *Ibid.*, l. 51.

³⁸ *Ibid.*, l. 52.

³⁹ *Ibid.*, l. 27.

⁴⁰ D. Janauskaitė, „Pokario tragedijos dar gyvos“, *Klaipėda*, 2006, vasario 15, p. 1–7.

⁴¹ Nuosprendis J. Visockiui Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos vardu (rusų k.), LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18607, l. 28; Nuosprendis J. Stankevičiui Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos vardu (rusų k.), *ibid.*, l. 52.

⁴² D. Kuodytė, „Lietuvos laisvės armija ir jos reikšmė pokario pasipriešinimui“, *Laisvės kovų archyvas*, 1995, t. 14, p. 6.

⁴³ „Lietuvos laisvės armijos dokumentų rinkinys“, *ibid.*, p. 40.

⁴⁴ K. Kasparas, *Lietuvos laisvės armija*, Kaunas, 2002, p. 237.

⁴⁵ Nuosprendis Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos vardu (rusų k.), 1947 m. liepos 4 d., LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-20131, l. 67.

⁴⁶ E. Vasiliauskaitės-Kupienės, „LLA Šatrijos grupės“ narės, atsiminimai. Užrašė L. Pušinskytė 2006 m. kovo 13 d.

⁴⁷ Nuosprendis Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos vardu (rusų k.), 1947 m. liepos 4 d., LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-20131, l. 68.

⁴⁸ E. Vasiliauskaitės-Kupienės, „LLA Šatrijos grupės“ narės, atsiminimai.

⁴⁹ K. Girnius, *Partizanų kovos Lietuvoje*, Vilnius, 1990, p. 272.

⁵⁰ Baudžiamosios bylos kaltinamoji išvada (rusų k.), 1947 m. liepos 4 d., LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-20131, l. 87.

⁵¹ Atsišaukimas „Lietuviai“, *ibid.*, l. 48.

⁵² E. Vasiliauskaitės-Kupienės, „LLA Šatrijos grupės“ narės, atsiminimai.

⁵³ Nuosprendis Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos vardu (rusų k.), 1947 m. liepos 4 d., LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-20131, l. 66.

⁵⁴ *Ibid.*, l. 69.

⁵⁵ Agentūrinės bylos Nr. 188 „Paaugliai“ memorandumas (rusų k.), 1947 m. kovo 20 d., *ibid.*, ap. 54, b. 479, l. 124.

⁵⁶ LSSR MGB Tardymo skyriaus vyr. tardytojo Puryševs Salmino pažyma (rusų k.), 1947 m. kovo 23 d., *ibid.*, l. 28.

⁵⁷ A. Udriko 1947 m. kovo 25 d. tardymo protokolai (rusų k.), *ibid.*, l. 13.

⁵⁸ A. Udriko 1947 m. kovo 25 d. parodymai apie antisovietinę veiklą (rusų k.), *ibid.*, l. 21.

⁵⁹ Agentūrinės bylos Nr. 188 „Paaugliai“ memorandumas (rusų k.), *ibid.*, l. 125.

⁶⁰ Agentūrinės bylos Nr. 188 „Paaugliai“ nuosprendis Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos vardu (rusų k.), 1947 m. kovo 27 d., *ibid.*, l. 146–147.

⁶¹ *Ibid.*

⁶² Č. L. Kareckas, *op. cit.*, p. 59.

⁶³ *Kruvinos žudikų pėdos. Nacionalistų antilaidinė veikla pietinėje Žemaitijos dalyje*, p. 219; A. Pocius, „Kovos už Lietuvos laisvę ir Kęstučio apygardos partizanai“, *Aitvarai. Kęstučio apygardos partizanai*, 1998, Nr. 6, p. 102.

⁶⁴ *Kruvinos žudikų pėdos. Nacionalistų antilaidinė veikla pietinėje Žemaitijos dalyje*, p. 225.

⁶⁵ Baudžiamojo teismo bylos protokolai (rusų k.), 1950 m. lapkričio 20 d., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 21896/3, t. 4, l. 198.

⁶⁶ LLKS organizacijos trijų studentų susirinkimo protokolai Nr. 1, 1949 m. lapkričio 20 d., *ibid.*, l. 42.

⁶⁷ *Ibid.*, l. 42/1.

⁶⁸ *Ibid.*, l. 42/2.

⁶⁹ A. Ruigio, „Visvydo tėvonijos Vytauto grandies“ nario, atsiminimai. Užrašė L. Pušinskytė 2005 m. spalio 26 d.

⁷⁰ LLKS organizacijos trijų studentų susirinkimo protokolas Nr. 1, 1949 m. lapkričio 20 d., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 21896/3, l. 42/1; K. Budginas, S. Karalius, op. cit., p. 57.

⁷¹ LLKS organizacijos trijų studentų susirinkimo protokolas Nr. 1, 1949 m. lapkričio 20 d., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 21896/3, l. 42/2.

⁷² Č. L. Kareckas, op. cit., p. 58.

⁷³ LLKS organizacijos trijų studentų susirinkimo protokolas Nr. 1, 1949 m. lapkričio 20 d., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 21896/3, l. 42/2.

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Priesaikos lapas, ibid., l. 102.

⁷⁶ LLKS organizacijos trijų studentų susirinkimo protokolas Nr. 1, 1949 m. lapkričio 20 d., ibid., l. 42/1.

⁷⁷ *Nenugalėtoji Lietuva. Lietuvių pogrindžio vadovybės okupacijų metais (1940–1953): dokumentų rinkinys*, sud. A. Liekis, t. 6, Vilnius, 2002, p. 529.

⁷⁸ *Teisiniai norminiai dokumentai LLKS*, Vilnius, 1995, p. 72.

⁷⁹ LLKS organizacijos trijų studentų susirinkimo protokolas Nr. 1, 1949 m. lapkričio 20 d., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 21896/3, l. 42/2.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ R. Čekutis, „Partizanų spauda 1944–1953 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2004, Nr. 2(16), p. 181.

⁸² A. Ruigio, „Visvydo tėvonijos Vytauto grandies“ nario, atsiminimai.

⁸³ Č. L. Kareckas, op. cit., p. 61.

⁸⁴ LYA, f. K-1, ap. 58, b. 21896/3, t. 3, l. 44/8.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Ibid., l. 44/11.

⁸⁷ Ibid., l. 45/2.

⁸⁸ Č. L. Kareckas, op. cit., p. 61.

⁸⁹ A. Ruigio, „Visvydo tėvonijos Vytauto grandies“ nario, atsiminimai.

⁹⁰ Jaro įsakymai, 1950 m. balandžio 30 d., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 21896/3, t. 3, l. 86.

⁹¹ Įsakymas Napoleonui nustatyti, kas grupėje yra komjaunuoliai, 1950 m. balandžio 30 d., ibid., l. 89.

⁹² Įsakymas Napoleonui surinkti pinigus, 1950 m. balandžio 30 d., ibid., l. 45/2.

⁹³ Č. L. Kareckas, op. cit., p. 66.

⁹⁴ A. Ruigio, „Visvydo tėvonijos Vytauto grandies“ nario, atsiminimai.

⁹⁵ J. Mackevičienės liudijimas dėl Lyro, 1996 m., Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, Klaipėdos skyrius, l. 2.

⁹⁶ G. Visockas, „Aš – KGB agentas Lyras...“, *Valstiečių laikraštis*, 1996, balandžio 20, p. 8.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ S. Mačiulio suėmimo ir tardymo protokolas, 1950 m. gegužės 11 d., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 21896/3, t. 1, l. 3.

⁹⁹ S. Poškos, „Visvydo tėvonijos Vytauto grandies“ nario, atsiminimai. Užrašė L. Pušinskytė 2005 m. spalio 26 d.

¹⁰⁰ Z. Baublytės (J. Kucborskienės), „Visvydo tėvonijos Vytauto grandies“ narės, atsiminimai. Užrašė L. Pušinskytė 2006 m. kovo 17 d.

¹⁰¹ Organizacijos narių tardymo protokolai, 1950 m. birželio 17 d., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 21896/3, t. 1, l. 51–53.

¹⁰² N. Gaškaitė, „Jaunimo pasipriešinimas ir jo slopinimas šeštajame–septintajame dešimtmetyje“, p. 7.

¹⁰³ Baudžiamojo teismo protokolas, 1950 m. lapkričio 22 d., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 21896/3, t. 4, l. 201.

¹⁰⁴ Ibid., l. 203.

¹⁰⁵ Ibid., l. 209.

¹⁰⁶ N. Gaškaitė ir kt., op. cit., p. 13.

¹⁰⁷ J. Bagušauskas, „Jaunimo antisovietinis pasipriešinimas Lietuvoje 1944–1960 m.“, *Laisvės kovų archyvas*, 1996, t. 17, p. 23.

¹⁰⁸ V. Kašauskienė, „Represinių įstaigų medžiaga apie Lietuvos moksleivių antisovietinę raišką 1952–1953 metais“, *Lietuvos istorijos metraštis*, 1997 metai, Vilnius, 1998, p. 375.

¹⁰⁹ Specialusis pranešimas LKP Klaipėdos komiteto sekretoriui A. Kaireliui „Apie antitarybinės grupės atskleidimą Klaipėdos pedagoginėje mokykloje“, 1953 m. lapkričio mėn., LYA, f. K-1, ap. 14, b. 324, l. 6.

¹¹⁰ V. Kašauskienė, op. cit., p. 374.

¹¹¹ LSSR vidaus reikalų ministro K. Liaudžio kalba LKP CK VIII plenumo, vykusiame 1953 m. gruodžio 15–17 d., LYA, LKP dokumentų skyrius, f. 1771, ap. 131, b. 215, l. 70.

¹¹² S. Vyšniausko apklausos protokolas, 1954 m. balandžio 24 d., ibid., f. K-1, ap. 58, b. 33788/3, t. 1, l. 73.

¹¹³ Organizacijos „Lietuviška draugija“ nuostatai, ibid., t. 2, l. 43–6.

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Ibid., l. 43–6–43–6 a. p.

¹¹⁷ Specialusis pranešimas LKP Klaipėdos komiteto sekretoriui A. Kaireliui „Apie antitarybinės grupės atskleidimą Klaipėdos pedagoginėje mokykloje“, ibid., ap. 14, b. 324, l. 4.

¹¹⁸ Ibid., ap. 58, b. 33788/3, t. 2, l. 76–77.

¹¹⁹ Atsišaukimas „Broli lietuvi!“, ibid., l. 59–4.

¹²⁰ R. Abromaičio tardymo protokolas, 1954 m. balandžio 26 d., ibid., l. 83.

¹²¹ Nuosprendis Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos vardu, 1954 m. gegužės 11 d., ibid., l. 151–153.

¹²² A. Juška, „Mokykla didžiųjų permainų laikotarpiu (1935–1947)“, *Aukuras. Klaipėdos kultūros raidos bruožai*, p. 133–134.

Gauta 2007 10 05
Klaipėdos universitetas,
Tilžės g. 13, Klaipėda

Lijana Pušinskytė

UNARMED UNDERGROUND ORGANIZATIONS IN THE TOWN OF KLAIPĖDA IN 1946–1953

Summary

The paper is concerned with unarmed underground organizations which were active in the town of Klaipėda from 1946 to 1953, which gave practical help to partisans.

During the Second World War Klaipėda suffered huge material losses, and it had a very sparse population. Under such circumstances, there were almost no conditions to form an anti-Soviet resistance. From 1945 to 1946, the number of residents increased a chance to form anti-Soviet organizations. The Soviet security was not able to control people who held anti-Soviet views as strictly as before. Young people who had come to the town to study or work from the neighbouring regions were the most active, as were people who kept in touch with participants in the active

resistance. All this furthered the formation of unarmed organizations in Klaipėda. Until the end of the partisan war the initiators and founders of such organizations were members in the armed resistance.

Between 1946 and 1953, there were four secret unarmed organizations in the city, which kept in touch with the partisan units of the Žemaičiai and Kęstutis *apygardos* (military districts).

The membership of the groups in Klaipėda was not numerous. Between 1946 and 1953, there were from 58 to 78 members in the four organizations. All of them were on trial, and 29 participants in the secret activities were sentenced from 6 to 25 years in prison.

Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje 1941–1943 m.

Straipsnio tyrimo objektas – Kauno 2-ojo pagalbinės policijos tarnybos bataliono 1941–1943 m. Baltarusijoje vykdytos žmonių naikinimo operacijos ir šiuo laikotarpiu nužudytų žmonių skaičius. Tikslas – ištirti ir apibendrinti informaciją apie visas bataliono vykdytas žmonių naikinimo akcijas, nustatyti visų akcijų metu nužudytų žmonių skaičių.

IVADAS

Vokiečių okupacijos (1941–1944 m.) laikotarpiu Lietuvoje iš vietos gyventojų lietuvių buvo sudaromos naciams pavaldžios karinės-policinės formuotės, kurios buvo vadinamos pagalbinės policijos tarnybos, apsaugos, savisaugos batalionais, savisaugos daliniais ir kitais pavadinimais. Šių formuočių atsiradimui įtakos turėjo du veiksniai – lietuviškasis ir vokiškasis. Lietuvių 1940–1941 m. antisovietinės rezistencijos tikslas buvo atkurti nepriklausomos Lietuvos valstybę, kartu ir jos kariuomenę. Naciai sužlugdė 1941 m. Birželio sukilimo metu lietuvių pradėtą nepriklausomos valstybės ir kariuomenės atkūrimo darbą, neleido atkurti iki sovietų okupacijos buvusios kariuomenės organizacijos, leido formuoti tik savisaugos batalionus. Vokiečiams lietuviškos karinės-policinės formuotės buvo reikalingos strateginės reikšmės objektų, karo belaisvių stovyklų, žydų getų, koncentracijos stovyklų apsaugai, sovietų valdžios aktyvistų, žydų tautybės asmenų suėmimams vykdyti, kovai

su sovietų partizanais ir kitiems tikslams. Dalis formuočių buvo panaudotos žydų tautybės asmenų, karo belaisvių, partizanų, civilių gyventojų, sovietų valdžios aktyvistų bei kitų asmenų žudynėms Lietuvoje, Baltarusijoje ir Ukrainoje. Viena iš jų – Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos (toliau – PPT) batalionas.

Sovietinės Lietuvos (1945–1990 m.) istoriografijoje vokiečių okupacijos laikotarpio (1941–1944 m.) įvykiai buvo tiriami ir vertinami remiantis marksistinio socializmo teorijos teiginiais apie visuomenėje vykstančią klasių kovą, o ne istorinio mokslinio tyrimo principais. Lietuvių karinių-policinių formuočių istorija buvo tiriama klasių kovos kontekste, rimtų istorinių mokslinių darbų nebuvo parengta. Žinių apie Kauno 2-ąjį PPT batalioną buvo pateikta sovietmečiu Jokūbo Vico išleistoje studijoje, kurioje apžvelgiama apsaugos dalių priešistorė, dalių organizavimas, jų veikla ir kiti apsaugos dalių istorijos klausimai¹. Po 1962 m. spalio mėn. įvykusio buvusių mjr. Antano Impulevičiaus bataliono karių teismo netrukus buvo parengtas leidinys „Kaltina nužudytieji“, kuriame paskelbti baudžiamosios bylos tyrimo metu parengti dokumentai (kaltinamoji išvada, teismo nuosprendžio ištraukos), teismo metu žurnalistų parengtų reportažų medžiaga². Formuočių istorijos tyrimams yra vertingi sovietmečiu išleisti dokumentų rinkiniai „Masinės žudynės Lietuvoje“ ir „Nacionalistų talka hitlerininkams“³, nors juose pateikiami kupiūruoti ir pagal tam tikrus

kriterijus atrinkti dokumentai. Pirmajame rinkinyje paskelbta archyvinių dokumentų, kurie yra svarbūs Kauno 2-ojo PPT bataliono atsiradimo, jo vykdytų žudynių Baltarusijoje tyrimams⁴.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, buvo parengta nemažai istorinių mokslinių darbų lietuvių karinių-politinių formuočių istorijos tema. Žinių apie Kauno 2-ąjį PPT batalioną yra Lietuvos istorikų Stasio Knezio, Petro Stankero, Rimanto Zizo, Arūno Bubnio, išeivijos istoriko Henry L. Gaidžio darbuose⁵, taip pat užsienio istorikų Christiano Gerlach⁶, Raulio Hilbergo⁷, Martyno Deano⁸, Knuto Stango⁹, Marato Botvinniko¹⁰ darbuose. Kauno 2-ojo PPT bataliono istorijos tyrimų būklė tokia. Sovietmečio, nepriklausomos Lietuvos, išeivijos, užsienio istorikų darbuose yra duomenų apie bataliono suformavimą, pavaldumą, struktūrą, jo karių išvykimą į Baltarusiją bei dalyvavimą žmonių naikinimo akcijose įvairiose Baltarusijos vietovėse, pateikiami žudynėse dalyvavusių karių ir jų nužudytų asmenų skaičiai. Rašoma apie bataliono patirtus nuostolius ir jo likimą bei kitais bataliono istorijos klausimais. Deja, minėtų istorikų darbuose pateiktos žinios ne apie visas bataliono vykdytas žmonių naikinimo akcijas Baltarusijoje ir jų metu nužudytus žmones bei nužudytųjų skaičius. Jos neduoda aiškaus atsakymo, kiek vienos ar kitos naikinimo akcijos metu žmonių nužudė lietuvių batalionas, kiek kartu su lietuviais dalyvavę vokiečiai ar kitų represinių struktūrų atstovai, kaip konkrečiai vyko viena ar kita žmonių naikinimo akcija, kokios lietuvių bataliono kuopos dalyvavo atskirose akcijose. Istorikų darbuose nepateikiamas bent apytikris lietuvių bataliono nužudytų žmonių skaičius, kurio, autoriaus nuomone, neįmanoma nustatyti neištyrus visų bataliono vykdytų žmonių naikinimo akcijų, nenustačius jų aukų skaičiaus. Reikėtų patikslinti istoriografijos duomenis

apie išvykusių į Baltarusiją bataliono karių skaičių. Nėra nustatyta, kiek bataliono karių išvyko 1941 m. spalio 6 d. ir kiek spalio 8 d. Atsargiai reikėtų vertinti istoriko M. Botvinniko pateiktus duomenis. Jis kai kuriose vietovėse vykusių konkrečių žydų naikinimo akcijų (turimos galvoje akcijos, kuriose dalyvavo lietuviai) metu nužudytų asmenų skaičių susieja su toje vietovėje per visą vokiečių okupacijos laikotarpį kelių naikinimo akcijų metu nužudytų žydų bendru skaičiumi.

Darbe buvo panaudoti Lietuvos ypatingojo archyvo (toliau – LYA, anksčiau – KGB archyvas) ir Lietuvos centrinio valstybės archyvo (toliau – LCVA) dokumentai. LYA saugomos batalione tarnavusių asmenų baudžiamosios, operatyvinės paieškos bylos, kiti dokumentai. Buvusių bataliono karių tardymų protokoluose yra žinių apie jų dalyvavimą gyventojų (žydų, sovietų karo belaisvių, pogrindžio narių, paprastų gyventojų) žudynėse ir nužudytųjų skaičius, apie dalyvavimą akcijose prieš partizanus, eitas sargybas, bataliono patirtus nuostolius bei kitos informacijos. Vertingi bylose esantys komisijų, tyrusių nacių nusikaltimus, aktai, įvykių liudytojų parodymai apie bataliono karių vykdytas žudynes, kiti dokumentai. Kiekgi yra patikimi tardymo protokolai ir juose pateikta informacija? Minėtų dokumentų sudarytojai buvo sovietinio saugumo tardytojai, jie vokiečių okupacijos laikotarpio įvykius Lietuvoje ir kitose šalyse bei tų įvykių dalyvių veiksmus vertino remdamiesi komunistinės ideologijos teiginiais, vartojo atitinkamus terminus. Tardytojų tikslas buvo surinkti žinias apie kaltinamųjų nusikaltimą veiklą; jiems mažai rūpėjo tiksliai atkurti praeities aplinkybes, kuriomis kaltinamieji padarė nusikaltimus. Iš tardymo protokolų neretai juntama, kad tardytojai nepakanamai pažino vokiečių okupacijos įvykius. Minėti dalykai turėjo įtakos iš kaltinamųjų

gaunamos informacijos apie įvairius bataliono veiklos aspektus teisingumui. Tardytojų nustatyti bataliono atskirose vietovėse nužudytų žmonių skaičiai ne visada gali būti laikomi patikimais, nes lietuvių bataliono karių nužudytųjų skaičiui priskiriamas lietuvių kartu su vokiečiais ir kitomis represinėmis struktūromis nužudytų žmonių skaičius. Tardymų metu kaltinamųjų pateiktos informacijos irgi negalima laikyti visiškai tikslia ir patikima, nes kai kuriuos savo veiklos momentus jie stengdavosi nusišlepti ir taip sumažinti savo kaltę. Informacijos teisingumui įtakos turėjo ir tai, kad prieš kaltinamuosius buvo naudojama fizinė prievarta. Tačiau kritiškai vertinant kaltinamųjų pateiktas žinias, jas lyginant su kitų kaltinamųjų bei liudytojų parodymais ir su kitais archyviniais dokumentais, vis dėlto įmanoma nustatyti faktus, atspindinčius realius įvykius. LCVA saugomi lietuvių ir vokiečių valdžios įstaigų, kurioms buvo pavaldus batalionas, dokumentai (įsakymai batalionui, karininkų pakėlimai į aukštesnius laipsnius, karininkų raportai, kita medžiaga) suteikia žinių apie Kauno 2-ojo PPT bataliono suformavimo aplinkybes, batalione tarnavusių karių skaičių, jų eitas sargybas, batalione tarnavusius karininkus bei kitus su bataliono istorija susijusius dalykus.

Straipsnio tikslas – ištirti visas bataliono vykdytas žmonių naikinimo akcijas, apie kurias informacijos suteikia archyvinė medžiaga ir istorinė literatūra, nustatyti visų akcijų metu nužudytų žmonių skaičių. Uždaviniai, siekiant tikslo, yra šie: 1) pateikti žinias apie bataliono suformavimą, siuntimo į Baltarusiją tikslus, nustatyti 1941 m. spalio 6 ir 8 d. į Minską išvykusių ir žudynėse dalyvavusių karių skaičius; 2) pateikti žinias apie Baltarusijos atskirų vietovių žydų getus, getų kalinių ar iki okupacijos pradžios čia gyvenusių žydų skaičius; 3) nustatyti, kada ir kiek žydų Kauno 2-asis PPT batalionas sunaikino atskirose

vietovėse, kaip vyko naikinimas, kurios bataliono kuopos jame dalyvavo, kiek procentų žydų sunaikinta palyginus su bendru getų kalinių ar iki okupacijos pradžios tose vietovėse gyvenusių žydų skaičiumi, koks bataliono karių sunaikintų žydų procentas palyginus su bendru per visą okupacijos laikotarpį Baltarusijoje sunaikintų žydų skaičiumi; 4) nustatyti, kiek belaisvių buvo sunaikinta okupacijos laikotarpiu Minsko karo belaisvių stovykloje Nr. 352, kada ir kiek belaisvių batalionas sunaikino, kiek procentų belaisvių sunaikinta palyginus su bendru per visą okupacijos laikotarpį stovykloje sunaikintų kalinių skaičiumi; 5) nustatyti, kiek partizanų, pogrindininkų ir kitų gyventojų nužudė batalionas, kiek procentų gyventojų Baltarusijoje batalionas sunaikino palyginus su bendru per visą okupacijos laikotarpį Baltarusijoje nužudytų žmonių skaičiumi.

KAUNO 2-OJO PPT BATALIONO SUFORMAVIMAS IR IŠVYKIMAS Į BALTARUSIJĄ

Vokiečių kariuomenei 1941 m. birželio pabaigoje okupavus Lietuvą, Kaune, gavus vokiečių karo vadovybės leidimą, jau birželio 28 d. buvo pradėtas formuoti Tautinio darbo apsaugos (toliau – TDA) batalionas, kurio vadu buvo paskirtas plk. Andrius Butkūnas¹¹. 1941 m. rugpjūčio 1 d. mjr. Kazio Šimkaus (jis po voldemarininkų perversmo liepos 24 d. iš A. Butkūno perėmė vado pareigas) vadovaujamo TDA bataliono padalinuose (štabe, rikiuotės ir ūkio skyriuose, sanitarijos ir štabo komandose, septyniose kuopose) buvo 773 kariai. 53 kariai turėjo karininkų, 720 karių – puskarininkų ir kareivių laipsnius. Vokiečiams 1941 m. liepos pabaigoje įvedus mūsų krašte civilinį valdymą, Ostlando vokiečių kariuomenės vado kavalerijos gen. Walterio Brämerio nurodymu liepos 30 d.

vadovavimą lietuvių tvarkos tarnybai ir visiems partizanų junginiams perėmė vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono vadas mjr. Franzas Lechthaleris¹². Jis rugpjūčio 5 ar 6 d. susitiko su Kauno komendantu kpt. Stasiu Kviecinsku, kalbėjo apie būtinybę perorganizuoti ir perginkluoti batalioną¹³. Komendantas rugpjūčio 6 d. informavo F. Lechthalerį, kad „Geležinio vilko“ štabe įvyko pasitarimas, jo metu 2-ojo bataliono vadu numatyta paskirti generalinio štabo mjr. A. Impulevičių (jis sovietmečiu buvo nuteistas 8 m. laisvės atėmimo ir kalėjo sunkiųjų darbų kalėjime). Buvo prašoma tam pritarti¹⁴. Kauno komendantūrai tą pačią dieną įsakyta TDA batalioną vadinti pagalbinės policijos tarnybos batalionu¹⁵. Rugpjūčio 7 d. mjr. F. Lechthaleris įsakė kpt. S. Kviecinskui iš septynių bataliono kuopų suformuoti du batalionus, sutiko, kad mjr. K. Šimkus vadovautų 1-ajam batalionui, o mjr. A. Impulevičius – 2-ajam batalionui. Taip pat nurodė pradėti savanorių verbavimą į 3-įjį batalioną¹⁶. Mjr. K. Šimkui tapus 1-ojo PPT bataliono vadu (jis dar buvo ir PPT bataliono vadas, nes įsakymai batalionui pasirodydavo iki 1941 m. rugpjūčio pabaigos), 2-asis PPT batalionas buvo formuojamas į jį skiriant 1-ojo PPT bataliono karius, turinčius karininkų, puskarininkų, kareivių laipsnius, ir perduodant dalį 1-ojo PPT bataliono turto. Mjr. A. Impulevičius 2-ojo PPT bataliono vado pareigas pradėjo eiti nuo 1941 m. rugpjūčio 9 d.¹⁷ Mjr. K. Šimkus rugpjūčio 19 d. raportavo Kauno komendantui, kad 1-ojo PPT bataliono 1-ąją, 2-ąją ir 6-ąją kuopas (toliau – Kp) su turto ir ginklais perdavė 2-ojo PPT bataliono vado žinion¹⁸. Rugpjūčio 20 d. 1-ojo PPT bataliono 1-oji ir 2-oji Kp persikėlė į Šančius ir mjr. A. Impulevičius pradėjo joms vadovauti¹⁹. 2-asis PPT batalionas, kurį sudarė trys kuopos, bataliono štabas, ūkio komanda ir kiti padaliniai, pradėjo funkcionuoti rugpjūčio 26 d.,

kai pasirodė pirmasis įsakymas batalionui. Tą dieną batalione buvo 472 kariai, iš jų 446 turėjo puskarininkių ir kareivių laipsnius (10 viršilų, 28 puskarininkiai, 116 jaunesniųjų puskarininkių, 52 grandiniai, 161 eilinis, 79 jaunesnieji kareiviai). 26 kariai turėjo karininkų laipsnius (1 majoras, 4 kapitonai, 11 leitenantų, 10 jaunesniųjų leitenantų)²⁰. Bataliono karininkų etatai 1941 m. rugpjūčio 26 d. dar nebuvo nusistovėję, toliau vyko karininkų priėmimas, atleidimas, skyrimas į kitas pareigas.

Vokiečių kariuomenės vadui Ostlande W. Brämeriui buvo pavaldi vokiečių 707-oji pėstininkų divizija, kuri 1941 m. rudenį buvo dislokuota Minske ir buvo atsakinga už regiono – vakarinės Baltarusijos dalies – saugumą. Divizijai vadovavo gen. mjr. Gustavas Freiherris von Mauchenheimas (jis dar buvo vadinamas von Bechtolsheimu). Jo žinioje buvo du pulkai – 747-asis ir 727-asis. Pulkus sudarė 24 kuopos ir keli pagalbiniai būriai²¹. W. Brämeris 1941 m. rugsėjo 14 d. kreipėsi į Ostlando reicho komisariato komisarą Heinrichą Lohsę, Ostlando ir Šiaurės Rusijos aukštesnįjį SS ir policijos vadą Hansą Prützmanną, reikalaudamas pagreitinti SS ir policijos pajėgų panaudojimą dėl partizanų keliamos grėsmės²². Tuoj po to Ostlando reicho komisariato Tvarkos policijos vadas policijos gen. mjr. Georgas Jedicke išsiuntė į Baltarusiją vokiečių 11-ąją rezervinės policijos batalioną, vadovaujamą mjr. F. Lechthalerio. H. Prützmannas batalionui davė užduotį kovoti su partizanais Minsko, Borisovo ir Slucko zonoje, „padaryti nekenksmingus“ žydus, palaikančius ryšius su partizanais²³. Kauno komendantūra, remdamasi mjr. F. Lechthalerio 1941 m. spalio 3 d. nurodymu, spalio 4 d. įsakė 2-ojo PPT bataliono vadui mjr. A. Impulevičiui kartu su batalionu spalio 6 d. 5 val. išvykti į Minsko–Borisovo–Slucko sritis, kur batalionas turės valyti užfrontės

teritoriją – naikinti bolševikų kariuomenės liekanas ir bolševikų partizanus. Nuo išvykimo momento 2-asis PPT batalionas turėjo pereiti tiesioginę mjr. F. Lechthalerio žinion ir vykdyti visus jo įsakymus²⁴. Istorikas A. Bubnys teigia, kad 1941 m. spalio 6 d. A. Impulevičiaus batalionas, kuriame buvo 23 karininkai ir 464 puskarininkiai bei eiliniai, išvyko į Minską, Kaune liko 41 bataliono karys²⁵. Šiuos duomenis reikėtų patikslinti. 1941 m. spalio 6 ir 13 d. įsakymų 2-ajam PPT batalionui analizė rodo, kad spalio 6 ir 8 d. į Baltarusiją išvyko 462 bataliono kariai, turintys puskarininkių ir kareivių laipsnius. Į Baltarusiją vyko 1-osios Kp 139 kariai, 2-osios Kp – 160, 3-iosios Kp – 140 karių, 23 bataliono štabo kariai su komandiruotais į štabą kariais iš ūkio komandos. Spalio 6 d. į Baltarusiją išvyko 15 bataliono štabo, į štabą komandiruočių ūkio komandos karių, 1-osios Kp – 139, 2-osios Kp – 71, 3-iosios Kp – 27 kariai, iš viso 252 kariai. Spalio 8 d. išvyko bataliono štabo, į štabą komandiruoti ūkio komandos 8 kariai, 2-osios Kp – 89, 3-iosios Kp – 113 karių, iš viso 210 karių. Minimomis dienomis, įskaitant bataliono vadą, į Baltarusiją turėjo išvykti 24 kariai, turintys karininkų laipsnius. Tačiau 1-osios Kp 2-ojo būrio vadas j. lt. Jonas Stankaitis į Minską atvyko tik 1941 m. gruodžio mėn. Tad spalio 6 ir 8 d. išvyko 23 karininkai. Iš viso išvyko 485 kariai, turintys karininkų, puskarininkių, kareivių laipsnius. Įsakymų analizė taip pat rodo, kad į Minską neišvyko 41 bataliono karys²⁶.

Minske lietuvių bataliono kariai apsiėjo Červenės gatvėje buvusiose aviacijos kareivinėse²⁷. Vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono 1941 m. spalio 21 d. operatyviniame pranešime nurodyta, kad lietuvių bataliono štabe buvo 4 karininkai, 5 administracijos valdininkai, 1 gydytojas, 9 meisteriai ir vachtmeisteriai, autoskyriuje – 18 meisterių ir vachtmeisterių, 1-ojoje

Kp – 4 karininkai, 139 meisteriai ir vachtmeisteriai, 2-ojoje Kp – 5 karininkai, 141 meisteris ir vachtmeisteris, 3-iojoje Kp – 4 karininkai, 129 meisteriai ir vachtmeisteriai, iš viso 459 asmenys²⁸. Baltarusijoje Kauno 2-asis PPT batalionas nuo 1941 m. spalio 28 d. pradėtas vadinti 2-uju apsaugos batalionu, nuo 1942 m. vasario 15 d. – 12-uju policijos batalionu. 1942 m. rugpjūčio 26 d. batalione buvo 21 karininkas, 118 puskarininkių, 386 eiliniai (toliau darbe batalionas vadinamas lietuvių policijos 2(12)-uoju batalionu)²⁹.

Batalionas nuo pat pirmųjų atvykimo dienų buvo įtrauktas į masines žudynes. 1941 m. lapkričio 6 d. iš Minsko sugrįžo lietuvių policijos 2(12)-ojo bataliono karininkas lt. Juozas Barzda. Sužinota, kad lietuvių batalionas sušaudė daugiau kaip 46 tūkst. žydų (Gudijos ir atgabtų iš Lenkijos), rusų komunistų ir rusų belaisvių. Pakarta daugiau kaip 10 žmonių. Korime dalyvavusius išrikiuotus lietuvių bataliono karius fotografavo vokiečiai³⁰. Šios žinios sukėlė Lietuvos nacionalistų partijos narių nepasitenkinimą. Partijos 1941 m. lapkričio 7 d. rašte pirmajam generaliniam ir vidaus reikalų generaliniam tarėjui gen. Petrui Kubiliūnui reiškiamas nepasitenkinimas lietuvių bataliono karių padėtimi, kuri yra blogesnė nei vokiečių karių, taip pat dėl to, kad lietuvių bataliono kariai Baltarusijoje turi atlikti Lietuvą ir Lietuvos kariuomenės vardą žeminančius darbus – jiems pavesta šaudyti iš Baltarusijos ir Lenkijos atvežtus žydus, rusų komunistus, sovietų armijos karo belaisvius. Turimais duomenimis, jie jau sušaudė daugiau kaip 46 tūkst. ir pakorė daugiau kaip 10 žmonių³¹. Autoriaus nuomone, lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas 46 tūkst. žmonių 1941 m. spalio mėn. ir lapkričio pradžioje negalėjo nužudyti. Šis skaičius greičiau atspindi lietuvių bataliono karių kartu su vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono kariais bei kitomis represinėmis

struktūromis naikinimo akcijų metu nužudytų žmonių skaičių. Lietuvių batalionas galėjo nužudyti tik dalį iš 46 tūkst. žmonių, tačiau vis dėlto yra atsakingas ir už naikinimo akcijų metu jo nenužudytų asmenų žūtį, kuri buvo lietuvių bataliono bendro veikimo su vokiečiais ir kitomis represinėmis struktūromis padariny. Istorikas Ch. Gerlachas teigia, kad 1941 m. spalio antroje pusėje žmonių naikinimo akcijose kartu su mjr. F. Lechthaleriu vadovaujamo 11-ojo vokiečių bataliono kariais dalyvavo 457 lietuviai³². Šie ir kiti toliau darbe pateikiami duomenys leidžia teigti, kad žmonių naikinimo akcijose dalyvavo apie 450 bataliono karių.

DUKORA, CHARVIČIAI, UZLIANAI, JEZIORA

Lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas nuo pirmųjų atvykimo į Minską dienų buvo įtrauktas į Baltarusijos gyventojų persekiojimą ir naikinimą. 1941 m. spalio 8 d. vokiečių 11-asis rezervinės policijos batalionas 30 km į pietryčius nuo Minsko, Dukoros, Uzlianų ir Jezioros miesteliuose, 1 km į rytus atstumu nuo Uzlianų miške surengė žydų, partizanų, „banditų“, „politiškai nepatikimų elementų“ paiešką. Suimta 618 asmenų, 617 jų buvo sušaudyta³³. Puchovičių rajono Dukoros miestelio Balačianskajos ir Smilovičskajos gatvių rajone keliuose namuose buvo įsteigtas žydų getas, kuriame, remiantis 1941 m. spalio ir lapkričio mėn. vykusių dviejų naikinimo akcijų nužudytų asmenų bendru skaičiumi, galima teigti buvus apie 669 kalinius³⁴. Istorikas M. Botvinnikas rašo, kad 1941 m. spalio 8 d. į Dukorą atvykę apie 150 baudėjų – lietuvių ir vokiečių – suiminėjo Dukoros, Charvičių miestelių žydus, varė juos į pievą už miestelio ir ten sušaudė 394 asmenis – vyrus, moteris, vaikus³⁵. Tarp sušaudytųjų būta ir žydų iš

Minsko (apie 100 žmonių), kurie į Dukorą atvežti dar prieš žudynes³⁶. M. Botvinnikas teigia, kad spalio 8 d. hitlerininkai, lietuvių baudėjai ir policininkai sunaikino Uzlianų getą ir 0,1 km į pietus atstumu nuo šio miestelio sušaudė 375 žydus³⁷. Vadinasi, spalio 8 d. buvo nužudyti 769 Dukoros, Charvičių ir Uzlianų miestelių žydai. Remiantis anksčiau pateiktais ir toliau pateikiamais duomenimis galima teigti, kad M. Botvinniko nurodytas spalio 8 d. nužudytų Uzlianų geto kalinių skaičius (375 asmenys) iš tikrųjų atspindi per visą vokiečių okupacijos laikotarpį kelių naikinimo akcijų metu nužudytų Uzlianų geto kalinių – žydų – skaičių. Autoriaus nuomone, spalio 8 d. buvo sunaikinta mažiau nei 375 Uzlianų žydai.

Archyviniai dokumentai rodo, kad 1941 m. spalio 8 d. į Dukoros miestelį, vykdydami vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono karininko įsakymą, sunkvežimiais vyko lietuvių policijos 2(12)-ojo bataliono 1-osios Kp kariai, vadovaujami kuopos vado lt. Zenono Kemzūros. Kartu lengvuoju automobiliu vyko keturi ar penki vokiečių karininkai. Atvykę į vietą, bataliono kariai apsupo Dukoros miestelį, varė žydus į turgaus aikštę. Iš aikštės pasmerktuosius, surikiuotus į koloną, konvojavo Rečnajos gatve (gatvė vedė į Rudenską), tiltu per Svisločės upelį į pievą už miestelio. Pievoje lietuvių bataliono kariai pasmerktuosius šaudė sprogstamosiomis kulkomis pagal bataliono karininkų duodamas komandas, vokiečių kariai pribaidavo dar gyvus sušaudytuosius. Vėliau atėjo vietos gyventojai, iškasė duobes ir palaidojo nužudytųjų kūnus³⁸. Įvykių liudytojų, Dukoros miestelio gyventojų duomenimis, pievoje už Dukoros nužudyta nuo 400 iki 500 žydų³⁹. 1-osios Kp būrio vado j. lt. Jono Plungės duomenimis, į Dukoros miestelio aikštę buvo suvaryta apie 400 žydų⁴⁰. M. Botvinnikas, remdamasis Yad Vashem duomenimis, teigia, kad pievoje buvo su-

šaudyti 394 Dukoros ir Charvičių žydai⁴¹. Yra duomenų, kad, sušaudžius pagrindinę žydų grupę, lietuvių bataliono kariai sušaudė nežinia iš kur atvarytus dar apie 25–30 žydų⁴², t. y. vidutiniškai maždaug 27 žmones. Sušaudžius žydus, buvo apieškotas miškas, jame sulaukyti 7 asmenys. Juos sušaudė du vokiečių ir keturi lietuvių bataliono kariai⁴³. Realu, kad lietuviai sušaudė apie 4 žmones. Žinių apie nužudytųjų tautybę, kitų duomenų nėra. Yra žinių, kad žudynių pievoje metu vokiečiai atvežė ir čia sušaudė apie 60 žydų⁴⁴. Tad galima teigti, kad lietuvių policijos bataliono kariai 1941 m. spalio 8 d. akcijos metu sušaudė 394 Dukoros žydų geto kalinius (58,89 proc. geto kalinių, kurių buvo apie 669), nežinia iš kur atvestus apie 27 žydus ir 4 miške aptiktus asmenis, apie kurių tautybę ir kitos informacijos nėra, iš viso 425 asmenis. Duomenų, patvirtinančių lietuvių bataliono karių dalyvavimą naikinant Uzlianų žydų geto kalinius, autoriui surasti nepavyko. Galbūt nežinia iš kur atvesti maždaug 27 žmonės, vokiečių karių atvežti ir sušaudyti apie 60 žydų ir buvo šio geto kaliniai. Kaip rodo pateikti duomenys, vokiečių kariai sušaudė apie 63 asmenis. Duomenų apie kitus Dukoros, Uzlianų ir Jezioros apylinkėse suimtus ir nužudytus maždaug 129 asmenis autoriui surasti nepavyko. Galima tik teigti, kad jų žūtis buvo bendro vokiečių ir lietuvių batalionų veikimo padarinys.

RUDENSKAS IR JO APYLINKĖS, SERGEJEVIČIAI

Vokiečių 11-asis rezervinės policijos tarnybos batalionas Rudensko zonoje (*im Raum Rudensk*) (43 km į pietryčius nuo Minsko palei kelią į Bobruiską) 1941 m. spalio 10 ir 11 d. vykusios akcijos metu suėmė 189 asmenis. 188 jų buvo sušaudyti⁴⁵. Ch. Gerlacho duomenimis, akcija prie Rudensko vyko nuo

spalio 9 iki 11 d., jos metu buvo nužudyta apie 800 žmonių⁴⁶. Maždaug spalio 9 d. vokiečių kapitonas informavo lietuvių policijos 2(12)-ojo bataliono karininkus, kad Sergejevičių kaime (Puchovičių r.) veikia sovietų partizanai ir juos reikia sunaikinti. Netrukus mjr. A. Impulevičiaus vadovaujami bataliono kariai sunkvežimiais, vokiečių karininkai lengvuoju automobiliu išvyko į akciją prieš partizanus. Važiavo keliu, vedančiu Šacko link; maždaug už 50 km nuo Minsko mašinų kolonai įvažiavus į mišką, buvo apšaudyti kolonos priekyje lengvąja mašina važiuavę vokiečių karininkai. Vienais duomenimis, buvo sužeistas vienas, kitais duomenimis – du vokiečių karininkai. Bataliono kariams įsakyta apsupti mišką ir eiti ieškoti, kas šaudė. Miške nieko neaptiko, visi sugrįžo prie mašinų ir parvažiavo į Minską⁴⁷. Kitą dieną, t. y. spalio 10 d., lietuvių policijos 2(12)-ojo bataliono 1-osios Kp kareiviai, vadovaujami lttn. Z. Kemzūros, vokiečių karininkai ir kareiviai išvyko į tą pačią vietovę, kur įvyko apšaudymas. Prie miško, Sergejevičių kaime, buvo apsigyvenę užfrontėje likę raudonarmiečiai. Dalis 1-osios Kp karių, vykdydami karininkų įsakymus, apsupo ir saugojo kaimą, kiti kariai ėjo į gyventojų namus ir liepė jiems, išskyrus vaikus, rinktis su dokumentais prie kaimo pastato (vienais duomenimis, tai buvo kaimo tarybos, kitais – mokyklos pastatas, kuris 1943 m. sudegė). Prie pastato susirinkusių kaimo gyventojų bei čia gyvenusių raudonarmiečių dokumentus tikrino vokiečių karininkai ir kaimo seniūnas. Buvo suimta 19 žmonių, tarp jų buvo raudonarmiečių, vienas komunistų partijos narys. Juos pastate tardė lietuvių ir vokiečių karininkai. Po tardymo lietuvių bataliono kariai juos sušaudė. Kitą dieną lietuvių bataliono ir vokiečių kariai grįžo į Minską⁴⁸.

Sudedamoji akcijos dalis buvo Rudensko (Puchovičių r.) žydų geto kalinių žudynės ir geto sunaikinimas. Rudensko žydų getas

buvo įsteigtas Dukoros gatvės rajone. M. Botvinniko duomenų kritinis įvertinimas leidžia teigti, kad gete galėjo būti įkalinta apie 300 žydų, kurie buvo nužudyti 1941 m. rugpjūčio ir spalio mėn. vykusių naikinimo akcijų metu. Getas buvo sunaikintas 1941 m. spalio mėn.⁴⁹ Kritiškai įvertinus M. Botvinniko darbą galima teigti, kad Rudensko žydų getas galėjo būti sunaikintas lietuviams 1941 m. spalio mėn. vakarinėje miestelio dalyje, prie geležinkelio, sušaudžius apie 70 žmonių⁵⁰. Archyviniai dokumentai rodo, kad spalio 10 d. į Rudensko miestelį iš Minsko prekiniais vagonais kartu su vokiečių kariais buvo atvykę lietuvių policijos 2(12)-ojo bataliono 2-osios Kp kariai. Dalis lietuvių karių, vykdydami karininkų įsakymus, apsupo miestelį ir jį saugojo. Kiti kartu su vokiečių žandarmerijos kariais ėjo į žydų gyvenamus namus, ten suiminėjo vyrus, moteris ir vaikus bei varė juos į aikštę šalia pašto. Iš čia pasmerktieji dviem grupėmis buvo nuvaryti į žudynių vietą šalia geležinkelio, žvyro ar smėlio karjero (čia buvo iškastos duobės). 2-osios Kp kariai, vadovaujami kuopos karininkų, pasmerktuosius sušaudė. Apie 15 2-osios Kp karių atsisakė šaudyti, jiems kuopos vadas lt. Juozas Krištaponis liepė pasitraukti į šalį⁵¹. Bataliono karių duomenimis, Rudenske nužudyta nuo 60 iki 100 žmonių⁵². M. Botvinniko ir Rudensko komisijos 1944 m. spalio 10 d. akto duomenimis, 1941 m. spalio mėn. vakarinėje Rudensko dalyje, prie geležinkelio, buvo sušaudyta 70 žmonių⁵³. Tad galima teigti, kad lietuvių bataliono 2-osios Kp kariai 1941 m. spalio 10 d. sušaudė apie 70 žmonių, t. y. apie 23,33 proc. geto kalinių (jų buvo apie 300) ir sunaikino getą.

Koks buvo lietuvių bataliono 3-iosios Kp vaidmuo akcijos metu? Yra duomenų, kad 1941 m. spalio mėn. 3-ioji Kp kartu su kitais bataliono kariais traukiniu važiavo už Minsko. Maždaug už 40 km nuo Minsko bataliono kariai buvo išlaipinti ir gyvenvietėse

bei jų apylinkėse gaudė žmones. Vėliau jie pasiekė Rudenską. Pakeliui lietuviai ir vokiečiai sušaudė apie 20 sovietų valdžios aktyvistų – kolūkių, kaimo tarybų pirmininkų, kitų asmenų. Paskui batalionas grįžo į Minską⁵⁴. Žinant 1-osios ir 2-osios Kp karių vaidmenį šios akcijos metu, galima teigti, kad kartu su vokiečiais žmonių gaudynėse dalyvavo ir sovietų valdžios aktyvistus šaudė lietuvių bataliono 3-iosios Kp kariai. Realu, kad jie galėjo sušaudyti apie 10 žmonių. Apibendrinant galima teigti, jog 1941 m. spalio 10 ir 11 d. Rudensko zonoje vykusios akcijos metu (buvo sušaudyti 188 asmenys) Sergejevičių kaime, Rudensko miestelyje ir jo apylinkėse lietuvių batalionas sušaudė maždaug 99 asmenis (70 žydų, 29 raudonarmiečius, sovietų valdžios aktyvistus, kitus asmenis). Žinių apie dar maždaug 79 asmenų žūtis aplinkybes autoriui surasti nepavyko. Jų žūtis greičiausiai buvo bendro vokiečių ir lietuvių batalionų veikimo padarinys.

SMILOVIČIAI

Smilovičiuose (Červenės r.) iki geto įsteigimo gyveno apie 2 tūkst. žydų. 1941 m. rugsėjo mėn. Minsko, Vaskovajos ir Zelionajos gatvių rajone buvo įsteigtas žydų getas, į jį žydus suvarė vietos policininkai ir vokiečiai. Į getą buvo suvaryta mažiau nei 2 tūkst. žydų, nes dalis žydų, prasidėjus vokiečių okupacijai, iš Smilovičių pasitraukė⁵⁵. Vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono duomenimis, 1941 m. spalio 14 d. šio bataliono 2-oji ir 4-oji Kp bei dvi apsaugos kareivių kuopos „išvalė“ Smilovičių vietovę (apie 35 km į pietryčius nuo Minsko) – čia neliko žydų, komunistų, „priešiškų elementų“. Sušaudyta 1300 žmonių, paimta apie 1 tūkst. rublių, keletas sidabrinių, žalvarinių, nikelinų daiktų ir dėvėtų drabužių bei perduota SS ir policijos vadui Baltarusijoje⁵⁶. Bal-

tarusijos komendanto 1941 m. spalio 19 d. ataskaitoje teigiama, kad Smilovičiuose spalio 14 d. buvo sušaudyti 1338 žydai, komunistai ir kiti „nepatikimi elementai“⁵⁷. Archyviniai dokumentai rodo, kad į Smilovičius vyko mjr. A. Impulevičiaus vadovaujamo lietuvių bataliono 1-osios ir 3-iosios Kp kariai ir vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono dviejų kuopų kariai, vadovaujami mjr. F. Lechthalerio. Atvykę į Smilovičius, lietuviai apsupo miestelį, o vokiečių bataliono kariai ėjo suiminėti žydų. Suimtuosius vokiečiai konvojavo į žudynių vietą Minsko gatvės rajone, ten buvo iškasta duobė. Pasmerktuosius sušaudė lietuvių bataliono 1-osios ir 3-iosios Kp kariai. 3-iosios Kp kariai šaudė pasmerktuosius nenoriai, todėl iš šaudymo buvo pašalinti⁵⁸. Turint galvoje bataliono karių, liudytojų (Smilovičių miestelio gyventojų) duomenis, galima daryti prielaidą, kad 1941 m. spalio 14 d. lietuvių bataliono kariai sunaikino nuo 1 tūkst. iki 1600 žydų⁵⁹. Archyvinių žinių, kad šaudė ir vokiečių bataliono kariai, autoriui rasti nepavyko. Tad galima teigti, kad lietuvių bataliono kariai Smilovičiuose sušaudė apie 1300, t. y. apie 65 proc. Smilovičių miestelyje iki geto įsteigimo gyvenusių žydų (jų buvo apie 2 tūkst.).

SUCHAJA GORA

Vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono operatyviniame pranešime teigiama, kad 1941 m. spalio 15 d. buvo apieškotos šios vietovės: Logojskas, Ponizoviai, Jukovičiai, Pleščenicai, Okolovas, Kurenas, Jakubovičiai ir Suchaja Gora. Logojske sušaudyti 6 partizanai ir 1 komunistas, Pleščenicuose – 52 žydai ir 2 partizanai, Suchaja Goroje – 1 vyras, slėpęs šaudmenis⁶⁰. Įvykių liudytojos Jadvyga Kučinskaja ir Sofija Janovskaja teigė, kad 1941 m. rudenį į Logojs-

ko rajono Suchaja Goros kaimą buvo atvykę vokiečių ir lietuvių kariai. Jie suėmė kaimo gyventojos Subotkinos brolių Fedorovičių (jis buvo SSKP narys), pas kurį aptiko šovinių ar ginklų. Jį nuvedė į miško pakraštį šiaurinėje kaimo dalyje ir ten sušaudė⁶¹. J. Plungė teigė, kad 1941 m. rudenį lietuvių bataliono 1-osios Kp kariai, tarp jų ir jis pats su savo būrio kariais dalyvavo baudžiamojame operacijoje už Minsko. Maždaug 30 km nuo Minsko atstumu jo būrio kariai darė kratą vieno gyventojos sodyboje; kareivis Jonas Šimonis šiaudiniame stoge aptiko 10 šautuvo šovinių. J. Plungė apie rastus šovinius pranešė kuopos vadui lt. Z. Kemžūrai, o šis – vokiečių karininkui. Vokiečių karininko įsakymu lietuvių bataliono kariai Fedorovičių sušaudė maždaug 40 m atstumu nuo jo namo⁶².

KARO BELAISVIŲ STOVYKLA (*STALAG*) NR. 352

Vokiečiams okupavus Minską, čia buvo įsteigta karo belaisvių stovyklą, kurios visos kartu nuo 1941 m. rugsėjo mėn. sudarė karo belaisvių stovyklą Nr. 352. Jai priklausė už 5 km nuo Minsko palei geležinkelį Minskas–Molodečnas buvusi miško stovykla (*Waldlager*) ir kitos stovyklos⁶³. Karo belaisvių stovykloje Nr. 352 vokiečių padarytus nusikaltimus tyrusios komisijos 1944 m. liepos mėn. akto duomenimis, stovyklos kaliniai buvo šaudomi žudynių vietose, kurių viena buvo 400 m atstumu į pietryčius nuo miško stovyklos, prie Gliniščės kaimo, kita – 1,5 km atstumu į šiaurės vakarus nuo miško stovyklos, prie Petraškevičių kaimo, trečia – už 300 m į šiaurės vakarus nuo miško stovyklos, ketvirta – pietrytinėje Minsko kultūros ir poilsio parko dalyje. Vokiečių okupacijos laikotarpiu buvo sunaikinta apie 119 tūkst. karo belaisvių stovyklos Nr. 352 kalinių⁶⁴.

Prie stovyklos kalinių naikinimo prisidėjo mjr. F. Lechthalerio batalionui pavaldus lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas. Atrodo, kad jis naikino karo belaisvių stovyklai Nr. 352 priklausiusios miško stovyklos, kuri buvo už 5 km nuo Minsko palei geležinkelį Minskas–Molodečnas, kalinius. Vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono operatyviniame pranešime teigiama, kad 1941 m. spalio 15 d. dvi lietuvių apsaugos dalių kuopos, vadovaujamos nuovados karininko, buvo pasiųstos į Minsko civilių belaisvių stovyklą ir sušaudė 625 komunistus⁶⁵. Šioje akcijoje dalyvavo lietuvių policijos 2(12)-ojo bataliono 1-osios ir 2-osios Kp kariai. Reikėtų patikslinti akcijos datą. Buvo minėta, kad 1941 m. spalio 15 d. lietuvių policijos 2(12)-ojo bataliono 1-osios Kp kariai Logojsko rajono Suchaja Goros kaime sušaudė 1 žmogų. Po sušaudymo 1-osios Kp kariai sugrįžo į Minską⁶⁶. Minėtame vokiečių pranešime taip pat rašoma, kad 1941 m. spalio 17 d. 1-oji lietuvių apsaugos kuopa buvo priskirta prie slaptosios lauko policijos, kuri iškretė Kaikovo kaimą (apie 20 km į pietryčius nuo Minsko, apie 4 km į vakarus nuo geležinkelio Minskas–Rudenskas)⁶⁷. Šie faktai leidžia teigti, kad spalio 15 d. lietuvių bataliono 1-osios Kp kariai tik išvyko į stovyklą vykdyti kalinių naikinimo, o pats naikinimas vyko spalio 16 d. Buvęs bataliono kareivis Stasys Arštikaitis teigė, jog ankstų rytą lietuvių bataliono kariai automašinomis buvo nuvežti už Minsko, kur buvo karo belaisvių stovykla. Pro stovyklos vartus vokiečiai išvarė didelę karo belaisvių koloną, kurioje buvo apie 300 žmonių. Juos lietuvių bataliono 2-osios Kp kariai apsupo ir varė į žudynių vietą apie 500 m nuo stovyklos atstumu. Dalis 2-osios Kp karių saugojo apsupę koloną, kiti stovyklos kalinius grupelėmis varė į duobę. Pasmerktuosius šaudė 1-osios Kp kariai. Po sušaudymo 2-osios Kp kariai iš stovyklos atvedė dar dvi kolonas (jose buvo po 300 žmonių), jas sušaudė 1-osios Kp

kariai⁶⁸. Buvęs bataliono karys Juozas Vėsa teigė, kad praėjus 2–3 savaitėms po bataliono atvykimo į Minską jo kuopa buvo pasiųsta į stovyklą prie Minsko, kurioje buvo laikomi karo belaisviai. Vokiečiams vadovaujant, tą dieną buvo sušaudyta apie 500 belaisvių. Juos šaudė specialiai sudarytas būrys, kuriam vadovavo j. ltn. Antanas Gecevičius⁶⁹. S. Arštikaičio ir J. Vėsos duomenys atitinka vokiečių bataliono operatyvinio pranešimo duomenis, kad akcijoje dalyvavo dvi lietuvių bataliono kuopos. Be to, S. Arštikaičio ir J. Vėsos nurodyti nužudytųjų skaičiai (900 ir 500) gana artimi vokiečių pranešime minimam skaičiui (625 nužudytieji). Greičiausiai S. Arštikaitis šiek tiek padidino, o J. Vėsa sumažino nužudytųjų skaičių. J. Vėsos minimas akcijos laikas (2–3 savaitės po bataliono atvykimo į Minską) rodo šią akciją vykusį 1941 m. spalio mėn. Tad galima teigti, kad 1941 m. spalio 16 d. lietuvių bataliono 1-osios ir 2-osios Kp kariai sušaudė 625 stovyklos Nr. 352 kalinius. Remiantis anksčiau minėtais komisijos 1944 m. liepos mėn. akto duomenimis, taip pat S. Arštikaičio duomenimis, kad stovyklą nuo žudynių vietos skyrė apie 500 m, galima teigti, jog pasmerktieji buvo sušaudyti už 400 m į pietryčius nuo stovyklos, prie Gliniščės kaimo.

Vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono operatyvinio pranešimo duomenimis, 1941 m. spalio 18 d. viena apsaugos dalių kuopa sunaikino 1150 komunistų, kalintų Minsko civilių belaisvių stovykloje⁷⁰. Pranešimo duomenis iš dalies atitinka buvusio bataliono kario Martyno Kačiulio parodymai. Jis teigė, kad 1941 m. spalio mėn., po akcijos Rudenske, vieną ankstyvą rytą lietuvių policijos 2(12)-ojo bataliono 2-osios Kp kariai iš kareivinių sunkvežimiais važiavo už Minsko, į sovietų karo belaisvių stovyklą. Čia vokiečiai iš barakų varė belaisvius ir juos rikiavo į koloną (surikiuota apie 400 žmonių). Paskui 2-osios Kp j. ltn.

Jurgio Juodžio būrio kariai, apsupę belaisvių koloną, ją pro stovyklos vartus konvojavo pusę kilometro į pievą, ten pasmerktuosius varė į duobę. Juos šaudė kitų 2-osios Kp būrių kariai. Vėliau j. ltn. J. Juodžio būrys atvarė dar dvi belaisvių kolonas (jose buvo po 400 asmenų), kurios taip pat buvo sušaudytos⁷¹. M. Kačiulio teiginiai atitinka vokiečių pranešimo duomenis, kad akcijoje dalyvavo viena lietuvių bataliono kuopa. Be to, M. Kačiulio duomenimis, 2-osios Kp kariai nužudė apie 1200 žmonių; šis skaičius gana artimas pranešimo duomenims, pagal kuriuos buvo nužudyta 1150 žmonių. M. Kačiulis 1979 m. per tardymą teigė, kad sovietų karo belaisvių akcijoje, kai buvo sušaudytos 3 kolonos belaisvių (kiekvienoje jų po 400 asmenų), dalyvavo tik 2-oji Kp⁷². Remiantis anksčiau minėtais komisijos 1944 m. liepos mėn. akto duomenimis, taip pat M. Kačiulio duomenimis, kad stovyklą nuo žudynių vietos skyrė apie 500 m, galima teigti, jog pasmerktieji buvo sušaudyti už 400 m į pietryčius nuo stovyklos, prie Gliniščės kaimo. Remiantis vokiečių bataliono operatyvinio pranešimo duomenimis ir bataliono karių parodymais galima teigti, kad 1941 m. spalio 16 ir 18 d. lietuvių bataliono kariai sušaudė apie 1775 stovyklos kalinius. Karo belaisvių stovykloje Nr. 352 vokiečių padarytus nusi Kaltimus tyrusios komisijos 1944 m. liepos mėn. akte minima, kad vokiečių okupacijos laikotarpiu buvo sunaikinta apie 119 tūkst. karo belaisvių stovyklos Nr. 352 kalinių. Vadinasi, 1941 m. spalio 16 ir 18 d. lietuvių batalionas sunaikino apie 1,49 proc. per visą vokiečių okupacijos laikotarpį karo belaisvių stovyklos Nr. 352 sunaikintų kalinių.

Minėtos kalinių naikinimo akcijos buvo ne vienintelės, kuriose dalyvavo lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas. Bataliono kariai dalyvavo ne tik miško stovyklos, bet ir pačiame Minske buvusios karo belaisvių stovyklos, priklausiusios karo belaisvių stovyklai

Nr. 352, kalinių naikinimo akcijoje. Buvęs 3-iosios Kp vadas Juozas Ūselis teigė, kad jis, vykdydamas mjr. A. Impulevičiaus įsakymą, su savo kuopa vyko prie Minsko operos teatro. Maždaug po 3 val. 2-osios Kp kariai, vadovaujami ltn. J. Krištaponio, nuo teatro išvyko už Minsko šaudyti karo belaisvių, o 3-iosios Kp kariai liko vietoje. J. Ūselis matė, kaip trimis automašinomis pro teatrą iš mieste buvusios karo belaisvių stovyklos buvo vežami vokiečių karių saugomi karo belaisviai. Į žudynių vietą buvo nuvykę 3-iosios Kp karininkai ltn. Jonas Klimavičius ir ltn. Mykolas Dubinskas, jie matė už Minsko 4–5 km atstumu 2-osios Kp karių vykdytą karo belaisvių šaudymą⁷³. Buvęs 2-osios Kp karys Edvardas Guoga teigė, kad lietuvių bataliono 2-osios Kp kariai automašinomis kartu su vokiečių kareivių kuopa vyko į karo belaisvių stovyklą už Minsko. Iš ten karo belaisviai buvo vežami 500 m atstumu nuo stovyklos į žudynių vietą (buvo atvežtos 3–4 mašinos karo belaisvių) ir ten duobėje juos sušaudė vokiečių ir lietuvių bataliono 2-osios Kp kariai. Sušaudyta nuo 100 iki 120 karo belaisvių. Po to šaudymas buvo nutrauktas ir atidėtas kitai dienai⁷⁴. E. Guogos duomenys, kad iš stovyklos iki žudynių vietos belaisviai buvo vežami tokį trumpą atstumą – apie 500 m, vargu ar teisingi. Greičiausiai karo belaisviai buvo atvežti iš Minsko, t. y. tai buvo tie belaisviai, kuriuos kpt. J. Ūselis matė vežamus pro teatrą iš pačiame mieste buvusios karo belaisvių stovyklos. Kadangi šaudyme dalyvavo ir vokiečiai, galima teigti, kad lietuvių bataliono 2-oji Kp galėjo sušaudyti apie 55 belaisvius. Remiantis anksčiau minėtais komisijos 1944 m. liepos mėn. akto ir E. Guogos duomenimis galima teigti, jog pasmerktieji buvo sušaudyti už 400 m į pietryčius nuo stovyklos, prie Gliniščės kaimo.

E. Guoga mini, kad kitą dieną po to, kai lietuviai kartu su vokiečių kariais sušaudė apie 100–120 karo belaisvių, šaudyti karo

belaisvių vyko lietuvių policijos 2(12)-ojo bataliono 1-osios, 2-osios ir 3-iosios Kp kariai (nevyko tik sargybas ėję kariai). Tą dieną buvo sušaudyta apie 8–9 tūkst. karo belaisvių⁷⁵. J. Ūselis tardymo metu teigė, kad kitą dieną, po to, kai jis matė pro teatrą už Minsko vežamus karo belaisvius, 2-oji Kp vėl šaudė karo belaisvius. Jis teigė (greičiausiai norėdamas sumažinti savo kaltę bylos tyrimo metu), kad 3-iosios Kp kariai šiose žudynėse nedalyvavo⁷⁶. Buvęs bataliono karys Bernardas Juočis teigė, jog visos lietuvių bataliono kuopos dalyvavo už Minsko (5–6 km atstumu) buvusios karo belaisvių stovyklos kalinių naikinimo akcijoje. Iš visų lietuvių bataliono kuopų atrinkti savanoriai kartu su vokiečiais tądien netoli stovyklos buvusiame griovyje sušaudė apie kelis šimtus belaisvių⁷⁷. Buvęs bataliono karys Bronius Stimburys teigė, kad visas lietuvių batalionas dalyvavo kartu su vokiečiais netoli Minsko buvusios karo belaisvių stovyklos kalinių naikinimo akcijoje. Jos metu 2-osios Kp kariai atvesdavo karo belaisvius, o 1-osios ir 3-iosios Kp kariai juos šaudė. Žudynės vyko maždaug už pusės kilometro nuo stovyklos, sušaudytos trys didelės belaisvių grupės. Buvo šaudoma ir kitą dieną⁷⁸. Atrodo, kad B. Stimburys, kaip ir E. Guoga, galėjo dalyvauti tose karo belaisvių žudynėse, kurių metu lietuvių bataliono 2-osios Kp kariai kartu su vokiečiais sušaudė apie 100–120 žmonių. Kitą dieną jis kartu su lietuvių bataliono 1-osios ir 3-iosios Kp kariais vėl galėjo dalyvauti karo belaisvių žudynėse. Galimas daiktas, jis supainiojo šių dviejų egzekucijų eiliškumą ir tardymo metu teigė, kad kitą dieną po to, kai lietuvių bataliono 1-osios, 2-osios ir 3-iosios Kp kariai šaudė belaisvius, būta dar vienos egzekucijos. Autoriui E. Guogos nurodyto tą dieną nužudytų karo belaisvių skaičiaus (apie 8–9 tūkst.) teisingumo patikrinti nepavyko. Autoriaus nuomone, tą dieną lietuvių bataliono kariai negalėjo nužudyti tiek karo be-

laisvių, nes akcijoje dalyvavo ir vokiečiai. Be to, akcijoje galėjo dalyvauti ir kitos karinės-policinės pajėgos. B. Juočis teigė, kad lietuvių batalionas kartu su vokiečiais sušaudė apie kelis šimtus karo belaisvių. Galima išvada, jog šios akcijos metu lietuvių bataliono kariai minimaliai galėjo sušaudyti apie 200 karo belaisvių, nors tikrasis skaičius iš tikrųjų gali būti kur kas didesnis. Remiantis 1944 m. liepos mėn. komisijos akto ir B. Juočio ir B. Stimburio duomenimis galima teigti, kad šios akcijos metu buvo šaudomi miško stovyklos kaliniai, žudynės vyko prie Gliniščės kaimo.

Archyviniai duomenys leidžia teigti, kad lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas galėjo dalyvauti karo belaisvių naikinimo akcijose, kurios vyko prie Petraškevičių kaimo, t. y. maždaug 1,5 km atstumu nuo miško stovyklos. Karo belaisvių stovykloje Nr. 352 vokiečių padarytus nusikaltimus tyrusios komisijos 1944 m. liepos mėn. akto duomenimis, prie šio kaimo buvo aptiktos aštuonios duobės, kurios buvo 21 m ilgio, 8 m pločio ir 3 m gylio. Žudynių vieta buvo už 1,5 km į šiaurės vakarus nuo miško stovyklos⁷⁹. Buvęs 2-osios Kp karys Jonas Rutkauskas tardymo metu teigė, kad 1941 m. rudenį visas lietuvių batalionas vyko į Minsko priemiestyje buvusią karo belaisvių stovyklą, kur buvo kalinami karo belaisviai ir civiliai gyventojai. Iš stovyklos vokiečiai išvarė apie 300 žmonių, juos 2-osios Kp kariai per lauką konvojavo į žudynių vietą (apie 2–3 km). Čia buvo iškastos trys duobės, kurių kiekviena galėjo būti apie 20 m ilgio. Paskui lietuviai varė pasmerktuosius grupėmis (maždaug po 40 žmonių), juos pagal karininkų duodamas komandas šaudė visi bataliono kariai. Dar gyvus sušaudytuosius pribaidavo vokiečiai⁸⁰. Autoriaus nuomone, J. Rutkauskas kalbėjo apie žudynes prie Petraškevičių kaimo, nes jo duomenys iš dalies sutampa su minėtais komisijos akto duomenimis. Toks duomenų atitikimas leidžia teigti, kad 1941 m. rudenį

lietuvių batalionas prie Petraškevičių kaimo buvusioje žudynių vietoje galėjo sunaikinti apie 300 miško stovyklos kalinių. Minėtus komisijos akto duomenis iš dalies atitinka ir buvusio 2-osios Kp kario Stanislovo Gervino duomenys. Jis teigė, kad 1941 m. lapkričio mėn. 2-osios Kp kariai vyko į karo belaisvių stovyklą už Minsko, kurią saugojo vokiečiai ir baltarusių policininkai, dėvėję juodą uniformą. Netrukus vokiečių kariai išvarė iš stovyklos apie 60–70 vyrų, kurių dalis dėvėjo kariškas uniformas, kiti buvo apsirengę civiliais drabužiais. Juos lietuvių bataliono ir vokiečių kariai konvojavo lauko keliu į žudynių vietą, kuri buvo maždaug 2–3 km atstumu nuo stovyklos. Kelis belaisvius, parkritusius ant žemės, vokiečiai sušaudė. Duobė buvo iškasta lauke, į ją grupėmis suvaromus belaisvius šaudė vokiečiai ir 2-osios Kp kariai⁸¹. Turint galvoje, kad vokiečiai pakeliui sušaudė kelis belaisvius, galima teigti, jog lietuvių bataliono 2-osios Kp kariai tą dieną žudynių vietoje prie Petraškevičių kaimo galėjo sušaudyti apie 30 karo belaisvių. Apibendrinant galima teigti, kad lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas 1941 m. spalio ir lapkričio mėn. maždaug 6 akcijų metu sunaikino apie 2360 karo belaisvių stovyklos Nr. 352 kalinių, t. y. apie 1,98 proc. per visą vokiečių okupacijos laikotarpį šios stovyklos sunaikintų kalinių (sunaikinta apie 119 tūkst.).

KAIDANAVA

Vokiečių kariuomenei okupavus Kaidanavos miestą (nuo 1932 m. – Dzeržinskas, vokiečiai jį vadino senuoju pavadinimu), netrukus Oktiabrskajos ir Pervomajskojės gatvių rajone buvo įsteigtas žydų getas⁸². Ypatingosios komisijos fašistų piktadaryboms tirti Dzeržinsko rajono paramos komisijos 1944 m. spalio 31 d. akto duomenimis, okupacijos laikotarpiu buvo sušaudyta daugiau

nei 1,9 tūkst. Dzeržinsko mieste gyvenusių žydų⁸³. Tai leidžia teigti, kad Kaidanavos gete galėjo būti apie 1,9 tūkst. kalinių, kurie buvo sušaudyti 1941 m. vasarą ir rudenį vykusių akcijų metu. Pasak M. Botvinniko, Kaidanavos getas buvo sunaikintas 1941 m. spalio 21 d., kai atvyko vokiečių 11-asis rezervinis policijos batalionas ir lietuviai. Lietuviai sušaudė geto gyventojus⁸⁴. Minėto vokiečių bataliono operatyvinio pranešimo duomenimis, 1941 m. spalio 21 d. į Kaidanavą buvo komandiruotos vokiečių bataliono 2-oji ir 4-oji kuopos ir dvi apsaugos dalių kuopos, kurios turėjo patikrinti ir „išvalyti“ Kaidanavą (apie 40 km į pietvakarius nuo Minsko). Buvo sušaudyta 1 tūkst. žydų ir komunistų⁸⁵. Archyviniai duomenys rodo, kad į Kaidanavą vyko lietuvių bataliono 1-osios ir 2-osios Kp kariai, apie 20 vokiečių kareivių, 3–4 gestapo karininkai. Tikėtina, jog vyko ir 3-ioji Kp, tačiau ne visos sudėties. Kaidanavoje ltn. Z. Kemzūra įsakė 1-osios Kp būrių vadams ir kariams eiti į žydų namus, juos suiminti ir varyti į miesto turgaus aikštę. Į ją buvo suvaryta apie 1 tūkst. žydų vyrų, moterų ir vaikų. Paskui bataliono kariai konvojavo pasmerktuosius už miesto, į žudynių vietą. Prieš sušaudant žydai buvo nurengiami, iš jų atimami vertingesni daiktai. Nurengti padėjo ir vietiniai Kaidanavos policininkai. Lietuviai varė pasmerktuosius prie duobių ir šaudė pagal bataliono karininkų komandas. Vokiečių kareiviai ir vietos policininkai pasmerktųjų nešaudė. Po žudynių lietuvių batalionas sugrįžo į Minską⁸⁶.

M. Botvinniko duomenimis, Kaidanavos žydų žūties vieta buvo netoli karmelitų vienuolyno, kur buvo iškasta duobė⁸⁷. Vietos gyventojų duomenimis, lietuviai šaudė smėlio karjere, kuris buvo netoli Pervomajskojės gatvės. Čia prieš sušaudymą maždaug trisdešimčiai kolūkiečių buvo liepta iškasti duobę⁸⁸. Vokiečių bataliono operatyvinio pranešimo duomenimis, 1941 m. spalio 21 d. Kaidanavoje

buvo sušaudyta 1 tūkst. žydų ir komunistų. Buvusio bataliono kario Kazio Adomaičio teigimu, tą dieną buvo sušaudyta apie 1 tūkst. žydų⁸⁹. M. Botvinniko duomenimis, 1941 m. spalio 21 d. Kaidanavoje buvo sušaudyta nuo 1920 iki 2,5 tūkst. žydų⁹⁰. Liudytoja Ana Jelizarova teigė, kad lietuviai sušaudė apie 1,5 tūkst. žydų⁹¹. M. Botvinniko ir A. Jelizarovos pateikti duomenys nėra teisingi. Dzeržinsko komisijos 1944 m. spalio 31 d. akte teigiama, jog okupacijos laikotarpiu buvo nužudyta daugiau kaip 1,9 tūkst. Kaidanavos žydų. Per visą šį laikotarpį nužudyti 2606 Dzeržinsko rajono žmonės⁹². Akte neteigiama, kad 1,9 tūkst. žydų buvo nužudyta 1941 m. spalio 21 d. Tad minėti A. Jelizarovos ir M. Botvinniko duomenys greičiausiai atspindi Dzeržinsko komisijos nustatytą per visą okupacijos laikotarpį nužudytų žydų skaičių – daugiau kaip 1,9 tūkst. žmonių. M. Botvinniko skaičius – 2,5 tūkst. nužudytųjų – veikiausiai atspindi Dzeržinsko komisijos nustatytą visame rajone nužudytų žmonių skaičių (2606 asmenys). Autoriaus nuomone, teisingesni yra vokiečių bataliono operatyvinio pranešimo ir K. Adomaičio duomenys. Tad galima teigti, kad 1941 m. spalio 21 d. lietuvių batalionas sušaudė apie 1 tūkst. Kaidanavos žydų geto kalinių, t. y. apie 52,63 proc. geto kalinių (jų buvo apie 1,9 tūkst.).

Į Kaidanavą lietuvių bataliono kariai vyko du kartus. Nuo 1941 m. lapkričio 1 iki 14 d. į Kaidanavą buvo komandiruoti 138 1-osios Kp kariai. Vyko bataliono štabo rikiuotės skyriaus karininkai lttn. Vladas Kvietinskas, 1-osios Kp vadas lttn. Zenonas Kemzūra, būrių vadai j. lttn. Jonas Plungė ir j. lttn. Antanas Gecevičius⁹³. Bataliono kariai apsistojo mokykloje, dviejų aukštų pastate⁹⁴. Buvęs bataliono karys Edvardas Mazūra teigė, kad jis su kitais bataliono kariais vyko į Kaidanavą. Kariai buvo keičiami: vieni atvažiuodavo, kiti išvažiuodavo į Minską. Kaidanavoje jis išbu-

vo apie penkias dienas⁹⁵. Buvęs bataliono karys Povilas Lencevičius teigė, kad po 5 dienų nuo 1-osios Kp karių atvykimo į Kaidanavą atvyko vokiečių kuopa (joje buvo apie 60 žmonių). Jai vadovavo vokiečių karininkas, ant kurio milinės buvo SS ženklai – kaukolė su dviem sukryžiuotais kaulais. Tokie patys ženklai buvo ir ant vokiečių karių kepurų. Jis kpt. P. Pukiui įsakė išduoti kiekvienam bataliono kariui po 90 šovinių ir eiti suimnėti Kaidanavos žydų. Visi žydai – vyrai, moterys ir vaikai – buvo surinkti miestelio aikštėje. Iš jų buvo atrinkta grupė vyrų, jie buvo nuvesti prie miško užmiestyje ir ten iškasė dvi duobes. Paskui dalis lietuvių bataliono 1-osios Kp karių konvojavo žydus į žudynių vietą, kita dalis karių šaudė pasmerktuosius pagal lttn. Z. Kemzūros duodamas komandas. Vokiečiai žudynių metu pribaidavo duobėje esančius dar gyvus, lietuvių sušaudytus asmenis. Žudynės truko maždaug nuo 11 val. ryto iki 17 val. vakaro, jų metu buvo nužudyta daugiau nei 600 žmonių⁹⁶. P. Lencevičius teigė, kad, praėjus savaitei nuo šios naikinimo akcijos, vokiečių kuopa vėl atvyko. Lietuvių bataliono 1-osios Kp kariams buvo išduota po 90 šovinių, jie kartu su vokiečių kuopa išvyko į miestelį maždaug už 10 km nuo Kaidanavos, ten surinko apie 150 žydų, juos nuvedė į giraitę už 1,5–2 km nuo miestelio ir ten sušaudė. Po žudynių visi grįžo į Kaidanavą⁹⁷. Galimas daiktas, kad šios akcijos metu vokiečiai tik pribaidavo dar gyvus, lietuvių sušaudytus asmenis. P. Lencevičius teigė, kad, praėjus trimis dienoms nuo minėtų žudynių, vėl atvyko SS kuopos kariai ir vokiečių kapitonas. Jis įsakė skirti apie 50 karių, kurie turės prižiūrėti duobių iškasimą. Netrukus lietuvių bataliono 1-osios Kp kariai kartu su vokiečiais išvyko į miestelį, kur buvo iškastos duobės. Miestelis buvo apsuptas, suimta daugiau kaip 200 įvairaus amžiaus abiejų lyčių žydų. Pasmerktieji buvo vedami 2 km už miestelio, į nedidelį

krūmyną. Jie buvo suskirstyti į keturias grupes po 50 asmenų ir netrukus lietuvių sušaudyti. Šaudė ir lietuvių bataliono, ir vokiečių kariai⁹⁸. Galimas daiktas, kad ir šios akcijos metu vokiečiai tik pribaidavo dar gyvus, lietuvių bataliono 1-osios Kp karių sušaudytus asmenis. Apibendrinant galima teigti, kad nuo 1941 m. lapkričio 1 iki 14 d. lietuvių bataliono 1-osios Kp kariai galėjo sušaudyti apie 950 žmonių, o iš viso Kaidanavoje ir aplinkinėse vietovėse 1941 m. spalio ir lapkričio mėn. lietuvių batalionas sušaudė apie 1950 žydų.

Kuriose aplinkinėse Kaidanavos vietovėse bataliono kariai galėjo šaudyti pasmerktuosius 1941 m. lapkričio mėn.? M. Botvinnikas teigia, kad nuo 1941 iki 1943 m. 2 km nuo Dzeržinsko (pietvakarių kryptimi) atstumu (ties Rižavkos gamtine riba) buvo punktas, kur buvo naikinami žydai, karo belaisviai. Netoli Kaidanavos geležinkelio stoties buvo nutiesta papildoma geležinkelio atšaka. Palei ją buvo įrengta Rižavkos pusstotė. Pasmerktieji geležinkeliu buvo atvežami iš Baltarusijos ir Vakarų Europos šalių. Atvežtieji buvo nurengiami, paskui juos baudėjai vesdavo prie duobių ir šaudydavo. Sušaudyta maždaug nuo 13 iki 15 tūkst. asmenų⁹⁹. Galimas daiktas, kad dalis atvežtųjų galėjo būti išlaipinami Kaidanavoje, o vėliau gabenami į minėtą vietą. M. Botvinnikas mini, kad į šiaurės vakarus nuo Rebinovkos gyvenvietės (Dzeržinsko r., Dzeržinsko kaimo taryba) miške 1942 m. žiemą hitlerininkai sušaudė apie 2,5 tūkst. žydų¹⁰⁰. Galbūt jis nurodo čia per visą vokiečių okupacijos laikotarpį nužudytųjų skaičių ir naikinimo akcijos būta ne vienos. Tad galima teigti, kad 1941 m. lapkričio mėn. lietuvių bataliono 1-osios Kp kariai galėjo šaudyti į Rižavkos punktą gabentus žydus, kurie galėjo būti išlaipinami ir Kaidanavoje, taip pat galėjo šaudyti Rebinovkos gyvenvietės žydus.

NESVYŽIUS

Vokiečių kariuomenė Minsko srities Nesvyžiaus miestą okupavo 1941 m. birželio 28 d. (kitais duomenimis – birželio 27 d.). Nesvyžiuje gyveno apie 7 tūkst. žmonių. Daugiau nei pusė miesto gyventojų buvo žydai (maždaug 4,5 tūkst. žmonių). Čia buvo įsteigta vietos vokiečių komendantūra, kuriai vadovavo viršila Antonas Spechtas (g. 1911 m.). Komendantui A. Spechtui buvo pavaldūs vokiečių 727-ojo pėstininkų pulko 8-osios Kp kariai (apie 20–30 asmenų). Jis ir žandarmerijos policijos viršininkas Milleris kartu su vietos policininkais 1941 m. liepos mėn. įsteigė žydų getą¹⁰¹. Komendantas A. Spechtas spalio 23 d. įsakė pradėti žydų naikinimo akciją. Geto žydai buvo rikiuojami į koloną ir vedami į miesto parką Radvilų dvaro teritorijoje, kur buvo iškastos duobės. Čia nukankinta ir nužudyta apie 1,5 tūkst. senelių, vyrų, moterų ir vaikų¹⁰². Archyviniai duomenys rodo, kad į Nesvyžių vyko vokiečių 11-asis rezervinės policijos batalionas ir lietuvių policijos 2(12)-ojo bataliono 3-iosios Kp kariai, vadovaujami kpt. J. Ūselio. Nevyko tik tie kariai, kurie budėjo kareivinėse arba sirgo (apie 15 asmenų). Atvykus į Nesvyžių, dalis žydų jau buvo surinkta miesto aikštėje, juos saugojo vietos policininkai, kurie ant rankos turėjo baltus raiščius su užrašu „Hilfspolizei“. J. Ūselis, vykdydamas vokiečių bataliono 3-iosios Kp vado kpt. Furcho įsakymą, su kariais nuvyko prie Radvilų rūmų, o vokiečių bataliono kariai liko miesto aikštėje. Vėliau nuo rūmų lietuvių bataliono 3-iosios Kp 1-ojo būrio kariai buvo pasiųsti atgal į aikštę saugoti žydų¹⁰³. Prie rūmų buvo iškasta duobė, prie kurios netrukus vokiečiai pradėjo varyti žydų grupes. Lietuvių bataliono 3-iosios Kp 2-ojo ir 3-iojo būrių kariai varė žydus – vyrus, moteris ir vaikus – į duobes ir šaudė pagal būrių karininkų ir skyrininkų komandas. Archyviniai dokumentai rodo,

kad šaudė ir vokiečiai, komandas šaudyti duodavo ir vokiečių karininkai. Kitą dieną lietuvių ir vokiečių bataliono kariai išvyko į Minską¹⁰⁴. M. Botvinnikas teigia, kad 1941 m. spalio 23 d. prie Radvilų dvaro nukankinta ir nužudyta apie 1,5 tūkst. vyrų, moterų ir vaikų¹⁰⁵. Nesvyžiaus komisijos 1945 m. vasario 4 d. akto duomenimis, 1941 m. rudenį Nesvyžiaus miesto parke buvo sušaudyta apie 1,5 tūkst. moterų, vyrų ir vaikų¹⁰⁶. Buvusio bataliono kario Vlado Griškalausko duomenimis, Nesvyžiuje 3-iosios Kp kariai su vokiečiais sušaudė apie 1 tūkst. žmonių¹⁰⁷. J. Ūselis teigė, kad jo kuopos kariai sušaudė apie 6–8 grupes po 20–25 žmones (nuo 120 iki 400 žmonių), kad jo kuopos kariai Nesvyžiuje sušaudė mažiau nei 1,5 tūkst. žmonių¹⁰⁸. Autoriaus nuomone, būtų teisinga manyti, kad tiek vokiečiai, tiek lietuviai prie Radvilų rūmų galėjo nužudyti apylygi skaičių žydų. Vadinasi, lietuvių batalionas 1941 m. spalio 23 d. prie Radvilų rūmų galėjo sušaudyti apie 750 žydų, t. y. apie 16,66 proc. iki okupacijos Nesvyžiuje gyvenusių žydų (jų gyveno 4,5 tūkst.).

MINSKAS 1941 m. SPALIO 26 d.

1941 m. spalio 26 d., sekmadienio rytą, lietuvių policijos 2(12)-ojo bataliono vadas mjr. A. Impulevičius sukviėtė kuopų vadus ir pareiškė, kad reikės dalyvauti kariant pogrindininkus – batalionas turės juos saugoti korimo metu, turi dalyvauti visi bataliono kariai. Kariams,ėjusiems sargybas, dalyvauti nereikėjo.

Netrukus mjr. A. Impulevičius ir kiti bataliono karininkai nuvedė karius prie Minsko kalėjimo. Kareiviai buvo su šalmais, ginkluoti šautuvais, apsirengę milinėmis, nes buvo gana šaltas oras. Karininkai turėjo šalmsus, kardus, buvo ginkluoti pistoletais. Prie kalėjimo kariai buvo išrikiuoti abiejose gatvės

pusėse, ties šaligatviais. Rikiavimas vyko apie 9–10 val. ryto. Netrukus iš kalėjimo vokiečiai išvarė grupę žmonių – 8 vyrus ir 4 moteris. Moterims ant krūtinės buvo pakabintos lentos su užrašais vokiečių ir rusų kalbomis: „Mes esame partizanai ir šaudėme į vokiečių kareivius.“ Jiems buvo surištos rankos, buvo vedami gatvės viduriu. Priekyje, už jų ir iš šonų ėjo ginkluoti vokiečių kareiviai su šunimis. Bataliono kareiviai ėjo iš šonų¹⁰⁹. Pasmerktieji buvo: Olga Ščerbacevič, jos brolis Piotras Ščerbacevičius, Olgos sūnus Volodia Ščerbacevičius, Kirilas Trusovas (g. 1900 m.), Nadežda Januškevič, Nikolajus Kuznecovas, Raudonosios armijos politinis vadovas Leonidas Sorinas, Marija Bruskinė ir kt.¹¹⁰ Iš tikrųjų jie nešaudė į vokiečių kareivius, priklausė infekcinėje ligoninėje veikusiai pasipriešinimo organizacijai. Jie aprūpindavo sveikstančius raudonarmiečius suklustotais pasais, civiliais drabužiais, kad jie galėtų patekti į frontą pas saviškius¹¹¹.

Pasmerktuosius Minske keturiose vietose korė j. ltn. Antano Gecevičiaus vadovaujamos jagdkomandos nariai, dalyvaujant mjr. A. Impulevičiui, 1-osios Kp vadui Z. Kemzūrai, 3-iosios Kp vadui J. Ūseliui, J. Plungei, J. Juodžiui ir kitiems karininkams. Dalyvavo ir mjr. F. Lechthaleris. Pirmoji korimo vieta buvo mielių fabriko tarpuvartė Vorosilovo gatvėje, ten pakarti du vyrai ir moteris. Moteriai buvo užkabinta lenta su užrašu. Vienas iš pakartųjų buvo pogrindžio organizatorius K. Trusovas¹¹². Kiti du pakartieji buvo M. Bruskinė ir Kolia (kitais duomenimis, V. Ščerbacevičius)¹¹³. Antroji korimo vieta – telegrafo ar elektros stulpai, tarp kurių buvo pritvirtintas skersinis. Vienais duomenimis, ši vieta buvo prie kryžkelės, kurios vienas kelias vedė į Molodečną, kitas – į Vilnių. Kitais duomenimis, buvo kariama Komarovkoje, dar kitais duomenimis – netoli tramvajų garažo. Ten buvo pakarti du vyrai ir moteris. Moteriai ant

nugaros buvo užkabinta lenta su užrašu. Prie skersinio privažiavo sunkvežimis, kurio kėbule buvo pasmerktieji. Vieną iš sunkvežimyje buvusių vyrų pakorė Veprauskas, o moterį – Juozas Knyrimas. A. Gecevičius davė J. Knyrimui prieš pakariant išgerti degtinės. Mašina pavažiavo į priekį ir pasmerktieji liko kaboti ant virvių¹¹⁴. Kazys Adomaitis teigė, kad korimo prie elektros ar telegrafo stulpų dalyviais buvo Stasys Varnas, Jonas Šimonis, Vladas Leikus ir Stasys Nėnius¹¹⁵. Trečioji korimo vieta – skvere prie dramos teatro, priešais karininkų rūmus. Ten buvo įkasti keli stulpai, kuriuos jungė skersinis. Čia buvo pakarti du vyrai ir viena moteris, kuriai ant krūtinės buvo užkabinta lenta su užrašu¹¹⁶. Ketvirtoji korimo vieta buvo skvere prie dramos teatro augusių medžių. Liudytojas Dmitrijus Sirotinas teigė, kad medžiai, ant kurių buvo kariai pagrindininkai, buvo prie Karlo Markso aikštės. Čia ant šakų buvo pakarti du vyrai ir viena moteris. Pakartam vyrui buvo užkabinta lenta su užrašu¹¹⁷. Korimo prie teatro metu, kur buvo ir vietos gyventojų, vokiečių karininkas pasakė kalbą. Jis kalbėjo, kad toks likimas laukia visų sovietų partizanų, veikiančių prieš vokiečių karius¹¹⁸. J. ltn. A. Gecevičius korimui prie teatro buvo paskyręs S. Varną, J. Šimonį, J. Knyrimą, Veprauską ir S. Nėnių. Kariant pasmerktuosius dalyvavo ir Kazys Ūzas, V. Leikus, vokiečiai. Kilpas nėrė S. Varnas, J. Šimonis ir J. Knyrimas. Kiti patraukdavo laiptelius, ant kurių stovėjo pasmerktieji. Kariant vienas iš pasmerktųjų nukrito, nes atsirišo virvė. J. Knyrimas pakėlė pasmerktąjį, o S. Varnas pritvirtino virvę. Po to J. Knyrimas pasmerktąjį paleido ir šis liko kyboti¹¹⁹. Pakartuosius saugojo bataliono kariai. Lavonai kabojo apie tris paras, vėliau juos nuėmė karo belaisviai ir išvežė¹²⁰. Korimas buvo fotografuojamas. Bataliono karys Mikolajūnas atnešė Minsko fotografui Vernerui išryškinti fotojuostelę, iš kurios nuotraukų sau pasidarė ir Vernerio

laborantas D. Sirotinas¹²¹. Tad 1941 m. spalio 26 d. lietuvių bataliono kariai kartu su vokiečiais Minske pakorė 12 pagrindininkų.

SLUCKAS

Vokiečių kariuomenė Slucką okupavo 1941 m. birželio 26 d. Netrukus buvo įsteigtas žydų getas, kuriame okupacijos laikotarpiu buvo kalinama apie 18 tūkst. žmonių. Kaliniai buvo naikinami 1941–1943 m. vykusių akcijų metu. Getas sunaikintas 1943 m. vasario 8 ir 9 d. vykusios žydų naikinimo akcijos metu¹²². 1941 m. spalio 27 d. 8 val. ryto pas Slucko gebitskomisarą Heinrichą Carlą atvyko vokiečių 11-ojo rezervinės policijos tarnybos bataliono vyr. leitenantas ir pareiškė, kad batalionas yra gavęs užduotį per dvi dienas sunaikinti visus Slucko žydus, kad atvyksta bataliono vadas su 4 kuopų batalionu – iš jų 2 kuopos yra lietuvių partizanų – ir akcija turinti prasidėti nedelsiant¹²³. Archyviniai duomenys rodo, kad į Slucką vyko mjr. A. Impulevičiaus vadovaujamo bataliono ne dvi, o trys kuopos¹²⁴. Buvęs 3-iosios Kp vadas kpt. J. Ūselis teigė, kad jis į Slucką nevyko, tačiau būdavo atvejų, kai jo kuopa išvykdavo dviem dalimis¹²⁵. Kiti archyviniai duomenys rodo, kad J. Ūselis vis dėlto vyko į Slucką¹²⁶. Slucke lietuviai suiminėjo ir šaudė žydus dvi dienas¹²⁷. Šie faktai leidžia teigti, kad į Slucką atvyko mjr. A. Impulevičiaus vadovaujamo bataliono 1-osios ir 2-osios Kp kariai, 3-ioji Kp atvyko ne visos sudėties, kad geto kalinių naikinimo akcija vyko 1941 m. spalio 27 ir 28 d. Lietuviai į Slucką atvyko prieš pietus, apie 12 val. Kariai, vykdydami mjr. A. Impulevičiaus ir kitų karininkų įsakymus, kartu su vokiečiais suiminėjo žydų vyrus, moteris, vaikus ir varė juos į miesto aikštę. Čia pasmerktuosius saugojo vietos policininkai ir vokiečių kariai. Į aikštę suvaryta apie kelis tūkstančius žmonių¹²⁸. Gebitskomisaras

H. Carlos buvo labai pasipiktinęs vokiečių ir lietuvių batalionų karių veiksmais suvarant žydus. Jis Minsko generaliniam komisarui slaptame pranešime rašė, kad vokiečiai ir lietuviai elgėsi labai žiauriai, kad mieste buvo netvarka¹²⁹. Iš aikštės pasmerktieji buvo vežami į parengtą už miesto žudynių vietą. 1-osios Kp kariai turėjo šaudyti žydus, 2-osios Kp kariai – vežti sunkvežimiais žydus iš aikštės į žudynių vietą, o 3-iosios Kp kariai – saugoti žydus. Vėliau 2-osios Kp kariai buvo paskirti šaudyti, 3-iosios Kp – vežti žydus į žudynių vietą, 1-osios Kp – saugoti pasmerktuosius. Paskui šaudė ir 3-iosios Kp kariai. Į mašinas buvo sodinama maždaug po 25–30 asmenų, juos lydėdavo keli kariai. Žudynių vietoje žydai buvo nurengiami iki apatinių drabužių, vedami prie duobės ir ten lietuvių bataliono kariai juos šaudė pagal karininkų ir puskarininkų duodamas komandas. Žudynių vietoje buvo grupė civilių gyventojų, jie kaskart apkasdavo nužudytų žydų grupę. Žudynių metu mjr. A. Impulevičius važinėjo su vokiečių kareiviais iš Slucko į šaudymo vietą ir atgal, stebėjo žudynių eigą. Žydus šaudė ir vokiečiai¹³⁰.

M. Botvinnikas teigia, kad 1941 m. spalio 28 d. lietuvių batalionas šaudė žydus už Slucko prie Seliščės kaimo netoli beržyno iškastose duobėse, 2 km pietų kryptimi nuo kaimo ties Gorochovo gamtine riba¹³¹. Jo teigimu, spalio 28 d. ten buvo nužudyta apie 8 tūkst. (8712) žmonių. Siloso duobėje sudeginta apie 3 tūkst. žmonių¹³². Šie duomenys yra neteisingi. Argumentai tokie. Slucko komisijos 1944 m. rugsėjo 29 d. akto duomenimis, ties Gorochovo gamtine riba, kur buvo atkastos 7 duobės, buvo aptikti 8712 žmonių lavonai. Prie Seliščės kaimo siloso duobėje buvo sudeginti apie 3 tūkst. žmonių palaikai. Iš viso sušaudyta ir siloso duobėje sudeginta 11 712 žmonių¹³³. Autoriaus nuomone, šie duomenys atspindi per visą vokiečių okupacijos laikotarpį Slucke

nužudytų žmonių skaičių. Slucko gyventojas Grigorijus Šmirkovičius teigė, kad prie Seliščės kaimo žydai buvo šaudomi 1941 m. rugsėjo 20 d., spalio 28 ir 29 d. (iš tikrųjų 27 ir 28 d.), 1942 m. balandžio mėn.¹³⁴ Vadinausi, M. Botvinnikas ties Gorochovo gamtine riba per visą vokiečių okupacijos laikotarpį nužudytų žydų skaičių susiejo su 1941 m. spalio 28 d. žudynėmis, kuriose dalyvavo ir lietuvių batalionas. G. Šmirkovičiaus duomenimis, prie Seliščės 1941 m. spalio 28 ir 29 d. (iš tikrųjų 27 ir 28 d.) buvo nužudyta apie 5 tūkst. žydų¹³⁵. Šis skaičius atrodo kur kas patikimesnis už M. Botvinniko nurodytą skaičių. Valstybės saugumo komiteto prie LSSR Ministrų Tarybos (toliau – VSK prie LSSR MT) 1962 m. birželio 26 d. kaltinamojoje išvadoje taip pat teigiama, kad bataliono kariai 1941 m. spalio 28 ir 29 d. (ši data netiksli) Slucke sušaudė apie 5 tūkst. žmonių¹³⁶. Tad galima daryti prielaidą, kad Slucke minėtomis dienomis buvo sunaikinta apie 5 tūkst. žydų. Kadangi žydus šaudė ir vokiečiai, tai lietuviai tiek žmonių negalėjo sušaudyti. Po karo teisti bataliono kariai tardomi teigė, kad lietuviai Slucke nužudė nuo 1,5 tūkst. iki 3 tūkst. žydų¹³⁷. Imant vidurkį galima teigti, kad lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas 1941 m. spalio 27 ir 28 d. Slucke galėjo sušaudyti ne mažiau kaip 2250 žydų, t. y. apie 12,5 proc. visų geto kalinių (jų buvo apie 18 tūkst.).

KLECKAS

Vokiečių kariuomenė Klecko miestą okupavo 1941 m. birželio 27 d. (kitais duomenimis – birželio 26 d.)¹³⁸. Įsitvirtinę Klecke, naciai žydus perėmė į savo kontrolę. Žydai buvo izoliuoti, jie privalėjo nešioti skiriamuosius ženklus. Jų žudynės prasidėjo nuo pirmųjų okupacijos dienų. Getas buvo įsteigtas po 1941 m. spalio 30 d. Klecko

žydų žudynių, o panaikintas 1942 m. liepos 22 d., kai buvo sunaikinti paskutiniai geto kaliniai¹³⁹. M. Botvinnikas teigia, kad spalio 30 d. lietuviai dalyvavo Klecko žydų žudynėse¹⁴⁰. Šio teiginio teisingumą patvirtina po karo teistų bataliono karių parodymai, jog į Klecką buvo vykstama po akcijos Slucke¹⁴¹. Buvęs bataliono karys K. Ūzas tardymo metu kalbėjo konkrečiau – jis teigė, kad lietuvių batalionas vyko į Klecką po akcijos Slucke, t. y. kitą dieną po jos¹⁴².

Vokiečių komendanto Kocho įsakymu 1941 m. rudenį į Klecko turgaus aikštę buvo suvaryti visi miesto žydai, t. y. keletas tūkstančių žmonių. Aikštėje juos saugojo vietos policininkai. Netrukus atvyko lietuvių kariai ir vokiečiai, jie apsupo aikštėje buvusius žydus. Iš žydų buvo atrinkti kvalifikaciją turintys asmenys. Kita dalis žydų – seneliai, moterys ir vaikai – turėjo būti sušaudyti¹⁴³. Archyviniai duomenys rodo, kad į Klecką atvyko lietuvių bataliono 1-osios, 2-osios ir 3-iosios Kp kariai; 3-ioji Kp greičiausiai atvyko ne visos sudėties. Bataliono kariai iš aikštės varė žydus į žudynių vietą ir ten pasmerktuosius sušaudė pagal karininkų duodamas komandas¹⁴⁴. Įvykių liudytojai Nikolajus Zadalinas, Vladimiras Zadalinas, Anatolijus Mareničius ir Nikolajus Pankratovičius teigė, kad 1941 m. rudenį lietuviai žydus šaudė Klecko pakraštyje netoli kapinių (prie Nesvyžiaus gatvės), kur buvo iškasta duobė¹⁴⁵. Kad žudynių vieta buvo miesto pakraštyje, prie kapinių, tą patvirtina ir teistų bataliono karių parodymai¹⁴⁶. Norint atsakyti į klausimą, kiek žydų sušaudė lietuvių batalionas, pirmiausia reikia nustatyti Klecke okupacijos laikotarpiu nužudytų žydų skaičių. Klecko komisijos 1945 m. balandžio 12 d. akto duomenimis (autorius nuomone, šie duomenys atspindi ne vienos, o kelių akcijų metu sušaudytųjų skaičių), netoli kapinių buvo aptiktos 6 duobės, kuriose rasti 4158 asmenų palaikai. Kitoje vietoje, prie Starinos miško

atkastoje duobėje buvo aptikti apie 1 tūkst. nužudytųjų palaikai. Iš viso atkastose duobėse aptikti 5158 palaikai žmonių, kurių dauguma buvo žydai¹⁴⁷. N. Zadalino, V. Zadalino ir A. Mareničiaus duomenimis, 1941 m. rudenį netoli kapinių buvo sušaudyta daugiau kaip 3 tūkst. žydų, o 1942 m. prie Starinos miško nužudyta dar apie 3 tūkst. žydų¹⁴⁸. Vadinas, prie kapinių atkastose duobėse 1158 žmonių palaikai gali būti priskirtini ir nežydų tautybės asmenims, kiti 3 tūkst. palaikų – žydų tautybės asmenims. Taigi prie Starinos miško buvo sušaudyta 2 tūkst. žmonių daugiau, nei nurodyta Klecko komisijos akte (1 tūkst. žmonių). Galbūt Klecko komisija atkasė ne visas duobes, o gal liudytojai nurodė šiek tiek padidintą nužudytųjų skaičių. Klecko akto ir minėtų asmenų duomenų sugretinimas leidžia teigti, jog nacių okupacijos metais Klecke galėjo būti nužudyta nuo 4 tūkst. iki 6 tūkst. žydų. M. Botvinniko tyrimai rodo, kad Klecke okupacijos metais buvo nužudyta nuo 10 tūkst. iki 12 tūkst. žydų¹⁴⁹. Šie skaičiai yra klaidingi, nes jis Klecko komisijos nustatytą okupacijos laikotarpiu dviejose skirtingose vietose nužudytųjų bendrą skaičių (5158) priskiria atskirų akcijų metu nužudytųjų skaičiui.

M. Botvinnikas teigia, kad 1941 m. spalio 30 d. netoli kapinių buvo nužudyta apie 5 tūkst. žydų¹⁵⁰. Šie jo duomenys greičiausiai yra paimti iš minėto Klecko komisijos akto, pagal kurį prie kapinių ir Starinos miško per visą okupacijos laikotarpį nužudyti 5158 asmenys. M. Botvinnikas šį skaičių klaidingai priskyrė vienai konkrečiai žydų naikinimo akcijai, vykusiai spalio 30 d. Minėtoje VSK prie LSSR MT kaltinamojoje išvadoje teigiama, kad bataliono kariai 1941 m. lapkričio 13 d. (ši data yra netiksli) Klecke sušaudė apie 3 tūkst. žmonių¹⁵¹. Pasak liudytojų N. Zadalino, V. Zadalino ir A. Mareničiaus, 1941 m. rudenį lietuviai netoli kapinių sušaudė per 3 tūkst. žydų¹⁵². Po karo teistų bataliono karių

duomenimis, lietuviai Klecke sunaikino nuo 1 tūkst. iki 2 tūkst. žmonių¹⁵³. Imant vidurkį galima teigti, kad lietuviai 1941 m. spalio 30 d. Klecke galėjo sušaudyti ne mažiau kaip 2 tūkst. žydų. Remiantis per visą vokiečių okupacijos laikotarpį Klecke nužudytų žydų bendru skaičiumi (nuo 4 tūkst. iki 6 tūkst. žydų) galima teigti, kad lietuvių batalionas galėjo sušaudyti nuo 33,3 proc. iki 50 proc. per minėtą laikotarpį Klecke nužudytų žydų. Pasak Ch. Gerlacho, po žudynių Klecke vokiečių 11-asis rezervinės policijos batalionas daugiau žudynėse nedalyvavo; lietuvių apsaugos bataliono veiklą kitose akcijose greičiausiai reguliavo vokiečių SD vadas Rudolfas Schlegelis¹⁵⁴. Buvęs bataliono karys Baltrus Simonavičius mini, kad lietuvių batalionas, grįždamas iš Klecko į Minską, Uzdoje sušaudė apie 15 žydų¹⁵⁵.

MOLODEČNAS

Vokiečių kariuomenei 1941 m. birželio 26 d. okupavus Molodečną, prasidėjo žydų naikinimo akcijos. M. Botvinniko duomenimis, nuo 1941 m. pabaigos iki 1942 m. spalio hitlerininkai ir policininkai sunaikino nuo 600 iki 3 tūkst. žydų. Žudynės vyko 0,2 km nuo miesto atstumu, prie kelio Molodečnas–Vileika¹⁵⁶. Atrodo, kad žydai galėjo būti naikinami kelių akcijų metu, kurių vienoje dalyvavo ir lietuvių batalionas. Įvykių liudytojas Aleksandras Šavrovskis teigė, kad 1941 m. spalio mėn. (buvo šeštadienis arba sekmadienis) į Molodečną mašinomis atvažiavo lietuvių kariai ir sušaudė labai daug Molodečno žydų. Žudynės vyko už upelio, už tilto Vileikos kryptimi nuo 9 val. ryto iki 3 val. dienos. Tos pačios dienos vakarą jie sušaudė dar vieną partiją žydų¹⁵⁷. Buvęs bataliono karys J. Knyrimas teigė, kad 1941 m. rudenį lietuvių bataliono 1-osios Kp kariai, vadovaujami lt. Z. Kemzūros, kartu

su vokiečių karininkais ir kariais mašinomis važiavo į Molodečną. Geto žydai buvo konvojuojami už miesto apie 2 km, prie iškastų duobių. Ten juos lietuviai šaudė pagal ltn. Z. Kemzūros ir būrių vadų komandas¹⁵⁸. Pasak buvusio bataliono kario S. Gervino, 1941 m. rudenį lietuvių bataliono 1-oji ir 2-oji Kp vyko į Molodečną. 2-osios Kp kareiviai saugojo apsupę kvartalą miesto pakraštyje, kur buvo laikomi žydai. 1-osios Kp kareiviai ir vokiečiai automašinomis vežiojo pasmerktuosius į pušyną ir ten juos šaudė. Buvo sušaudyta apie 200 žmonių¹⁵⁹. Remiantis šiais duomenimis galima teigti, kad 1941 m. spalio mėn. Molodečno mieste lietuvių bataliono 1-osios ir 2-osios Kp kariai galėjo sušaudyti apie 200 žydų. Jei nuo 1941 m. pabaigos iki 1942 m. spalio sunaikinta apie 3 tūkst. žydų, vadinasi, lietuviai galėjo sušaudyti apie 6,66 proc. minėtu laikotarpiu visų sunaikintų žydų. A. Šavrovskio duomenys rodo, kad lietuvių nužudytųjų skaičius galėjo būti ir didesnis.

ŠACKAS

Šacko miestelyje (Puchovičių r.) vokiečių okupacijos laikotarpiu buvo įsteigtas žydų getas. M. Botvinnikas teigia, kad 1941 m. spalio mėn. prie kelių Šackas–Puchovičiai sankirtos vokiečiai ir lietuviai sušaudė apie 635 žydus. 1942 m. žydų kapinėse hitlerininkai ir policininkai sušaudė dar 6 žydus¹⁶⁰. Rudensko komisijos 1944 m. spalio 10 d. akto duomenimis, Šacko miestelyje 1941 m. spalio mėn. Šacko policininkai, vlasovininkai ir vokiečių baudėjai sušaudė 635 žydus¹⁶¹. Autoriaus nuomone, šis skaičius veikiau atspindi per visą okupacijos laikotarpį Šacke nužudytų žydų skaičių; žydai greičiausiai buvo sunaikinti kelių akcijų metu, kurių vienoje dalyvavo ir lietuviai. Yra duomenų, kad 1941 m. rudenį į Šacką vyko lietuvių

bataliono ltn. Z. Kemzūros vadovaujami 1-osios Kp kariai ir karininkai. Atvykę jie suiminėjo žydus, varė juos už miesto ir ten šaudė pagal karininkų duodamas komandas. Sušaudė apie 80 žmonių. Po žudynių visi kariai sugrįžo į Minską¹⁶². Manant, jog okupacijos laikotarpiu buvo nužudyti 635 Šacko geto žydai, galima daryti išvadą, kad lietuvių bataliono kariai, 1941 m. rudenį (galbūt spalio mėn.) sušaudė apie 80 žydų, sunaikino apie 12,59 proc. per visą laikotarpį Šacke nužudytų žydų.

MINSKAS

1926 m. duomenimis, Baltarusijos sostinėje Minske gyveno 53 686 žydai (40,8 proc. visų Minsko gyventojų). Vokiečių kariuomenė Minską okupavo 1941 m. birželio 28 d., daug žydų nespėjo išvykti iš miesto. Karo lauko komendantūra 1941 m. liepos pradžioje įsteigė žydų tarybą, kurios nariams buvo įsakyta suregistruoti ir pažymėti žydus. Liepos 20 d. pasirodė karo lauko komendanto įsakymas žydams per penkias dienas persikelti į getą. Persikėlimas vyko iki rugpjūčio 1 d. Getas egzistavo, jo kaliniai buvo naikinami nuo 1941 m. liepos 19 d. iki 1943 m. spalio 23 d. M. Botvinniko duomenimis, Minsko gete būta nuo 80 tūkst. iki 100 tūkst. kalinių, o Ch. Gerlacho duomenimis – nuo 50 tūkst. iki 60 tūkst. kalinių¹⁶³.

1941 m. lapkričio pradžioje į Minską turėjo būti atvežta apie 25 tūkst. Vokietijos, Austrijos ir Čekijos žydų. Jiems reikėjo parūpinti gyvenamąsias vietas, todėl buvo planuojama sunaikinti apie 12 tūkst. geto žydų. Operatyvinės grupės A štabas atitinkamą įsakymą davė 1941 m. spalio viduryje į Minską išsiųstam SS šturmbanfiureriui Hansui Hermannui Remmersui, kuris vadovavo iš įvairių operatyvinių būrių narių sudarytam būriui. Vykdydamas nurodymą, jis paprašė

Baltarusijos SS ir policijos vado Carlo Zennerio paramos. Šis pranešė H. H. Remmersui, kad artimiausiu metu pradės didelės akcijos prieš žydus¹⁶⁴. Atrodo, kad jau 1941 m. spalio antroje pusėje buvo pradėta rengtis žydų naikinimui. Siekiant parūpinti gyvenamojo ploto atvežamiems žydams, geto žydai tuo metu buvo suimami ir gabenami į stovyklas, iš kurių vėliau turėjo būti konvojuojami į žudynių vietą ir ten šaudomi. Archyviniai duomenys rodo, kad prie to galėjo prisidėti ir lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas. S. Nėnius teigė, kad 1941 m. spalio antroje pusėje lietuvių bataliono kariai buvo išrikiuoti prie kareivinių. Bataliono vadas ir vokiečių majoras paaiškino, jog reikės Minske suiminti žydus, nurodė vietas, kur suėmimai turi būti vykdomi. Lietuviai suiminėjo ir varė žydus į stovyklą miesto pakraštyje (ant upės kranto). Stovykla buvo aptverta spygliuota viela, ją saugojo vokiečiai. Ten buvo suvaryta apie 1 tūkst. žydų. Suėmimai vyko apie keturias dienas¹⁶⁵. Jonas Arlauskas teigė, kad lietuvių bataliono 1-osios, 2-osios ir 3-iosios Kp kariai, vykdydami vokiečių vadovybės nurodymą, 1941 m. spalio pabaigoje suiminėjo Minske žydus ir vežė juos į skirtingas vietas. Atskiros kuopos žydus suiminėjo skirtingose, jiems nurodytose miesto dalyse¹⁶⁶. 1941 m. lapkričio 7 d. rytą vokiečiai, ukrainiečių policininkai ir lietuviai apsupo Minsko geto dalį (apie 15 kvartalų), kuri buvo Nemigos, Chlebnajos, Respublikanskajos ir Ostrovskajos gatvių rajone. Jie ėjo į gyvenamuosius namus, suiminėjo ir varė žydus į Jubilejnajos aikštę. Aikštėje žydai buvo rikiuojami į koloną, jiems buvo išdalytos raudonos vėliavos su sovietine simbolika. Iš žydų tarybos pastato išėjo civiliais drabužiais apsirengę asmenys ir kino kameromis filmavo eiseną. Žydams buvo liepta šypsotis, kad atrodytų laimingi. Kolona pajudėjo Opanskio gatvės link, kur jau stovėjo mašinų kolonos. Žydai buvo sodinami į mašinas,

vežami į Tučinkių kaimą ir ten šaudomi. Mašinos iš Minsko geto Tučinkių kaimo kryptimi kursavo visą dieną¹⁶⁷. Holokausto enciklopedijoje rašoma, kad 1941 m. lapkričio 7 d. prie Tučinkių kaimo nužudyta apie 12 tūkst. žydų¹⁶⁸. Įvykių liudytojos Saros Levinos duomenimis, lapkričio 7 ir 8 d. vykusios akcijos metu prie Tučinkių kaimo nužudyta apie 12 tūkst. žydų¹⁶⁹. Liudytojų prisiminimuose teigiama, kad lapkričio 7 d. sunaikinta apie 12–13 tūkst. žydų¹⁷⁰. Ch. Gerlacho duomenimis, nuo lapkričio 7 iki 11 d. buvo sunaikinti 6624 žydai¹⁷¹.

1941 m. lapkričio 7 d. žydų naikinimo akcijai būdinga tai, kad Minsko geto žydai į žudynių vietą prie Tučinkių kaimo buvo vežami mašinomis. Žudynių dieną išrikiuotiems lietuvių bataliono kariams ryšių karininkas vokiečių Spangenbergas pasakė kalbą, kurioje ragino karius kovoti su komunistais, sovietų partizanais, naikinti žydus. Prieš išvykstant kariams buvo duotas sauso maisto davinys. Po to mjr. A. Impulevičius bataliono karius nuvedė į Minsko getą, į Komsomolskajos gatvę. Jis 1-osios Kp karius paskyrė šaudyti, 2-osios Kp karius – pristatinėti žydus į sušaudymo vietą, 3-iosios Kp karius – saugoti getą, sodinti žydus į mašinas. Žydai – vyrai, moterys ir vaikai – sunkvežimiais (kiekvienam būdavo apie 30 asmenų) buvo vežami 5–6 km už miesto, į poligoną, kur buvo iškastos duobės. Be bataliono karių, čia buvo ir vokiečių karių. Žydai buvo nurengiami iki apatinių drabužių, varomi į duobę ir joje rikiuojami į eilę, veidu į duobės kraštą. Ant priešingo duobės krašto stovėjo lietuvių bataliono 1-osios Kp kariai, jie pasmerktuosius šaudė pagal karininkų komandas. Po kurio laiko 2-osios Kp kariai buvo paskirti šaudyti, o 1-osios Kp kariai – vežioti žydus iš Minsko į žudynių vietą. Vėliau šaudė ir 3-ioji Kp, kuriai žudynių metu vadovavo kpt. J. Ūselis. Jis su vokiečių karininkais buvo prie duobių ir duodavo nurodymus. 2-oji Kp buvo nusiųsta

į getą, 1-oji Kp vežiojo žydus į žudynių vietą¹⁷². Tad kiekgi Minsko geto kalinių lietuviai sušaudė 1941 m. lapkričio 7 d.? Lietuvių batalionas buvo ne vienintelis žudynių vykdytojas. Archyviniai duomenys rodo, kad tą dieną, kai Minsko žydai buvo mašinomis vežami į žudynių vietą, juos suiminėjo ir konvojavo latvių, ukrainiečių batalionų ir vokiečių kariai. Žydus šaudė ukrainiečiai ir vokiečiai¹⁷³. Po karo teistų bataliono karių pateiktais duomenimis, lietuviai sušaudė nuo 500 iki 2 tūkst. žydų¹⁷⁴. Turint galvoje šiuos duomenis ir anksčiau minėtą prie Tučinkių kaimo nužudytų žmonių skaičių (apie 12 tūkst.) galima teigti, kad lietuvių batalionas 1941 m. lapkričio 7 d. galėjo sušaudyti apie 2 tūkst. žydų.

Vokiečių okupacijos laikotarpiu netoli Malyj Trosteneco kaimo, kuris buvo 11 km už Minsko palei kelią Minskas–Mogiliovas, buvo įsteigta koncentracijos stovykla. Į ją buvo atvežami karo belaisviai, politiniai kaliniai, Minsko žydai, taip pat žydai iš Čekijos, Austrijos, Vokietijos ir Lenkijos. Jie buvo konvojuojami prie Blagovčinos gamtinės ribos ir ten šaudomi. Komisija, tyrusi hitlerininkų nusikaltimus, šioje vietoje aptiko 34 duobes. Čia buvo sunaikinta apie 206 tūkst. žmonių (kitais duomenimis, apie 250 tūkst., daugiau kaip 500 tūkst. žmonių)¹⁷⁵. Archyviniai duomenys leidžia teigti, kad šioje vietoje buvo žudomi žydai, kurie buvo suimti 1941 m. spalio antroje pusėje siekiant atlaisvinti dalį Minsko geto iš užsienio atvežamiems žydams. Buvęs 1-osios Kp būrio vadas J. Plungė teigė, kad 1941 m. spalio mėn. buvo gautas įsakymas sušaudyti į getą suvartų žydų šeimas. Žydų šeimų stovyklą nuo kareivinių Červenės gatvėje skyrė daugiau nei 1 km atstumas. Ten buvo sukasti į žemę stulpai, apjuosti spygliuota viela, stovyklos plotas apėmė apie 100 kvadratinį metrų. Vokiečių saugomoje stovykloje buvo laikomi keli tūkstančiai žydų vyrų, moterų ir vaikų. Į stovyklą atvyko lie-

tuvių bataliono 1-osios, 2-osios ir 3-iosios Kp kariai, jie iš stovyklos į sušaudymo vietą nuvarė apie 1 tūkst. į koloną surikiuotų žydų. Žudynių vieta buvo maždaug 4 km nuo Minsko atstumu, į kairę 1–2 km atstumu nuo plento Minskas–Smolenskas (greičiausiai nuo kelio Minskas–Mogiliovas, kuris buvo greta kelio Minskas–Smolenskas). Čia lietuvių bataliono kariai, stebint vokiečių karininkams, sušaudė apie 1 tūkst. žydų¹⁷⁶. J. Plungė teigė, kad lietuvių batalionas po kelių dienų toje pačioje vietoje vėl šaudė tos pačios stovyklos žydus. Sušaudyta daugiau kaip 1 tūkst. žmonių¹⁷⁷. S. Nėnius yra pateikęs žinių apie naikinimo akciją, kurios metu lietuvių, latvių batalionų ir vokiečių kariai iš stovyklos (stovykla buvo aptverta spygliuota viela) miesto pakraštyje ant upės kranto konvojavo į koloną surikiuotus žydus į žudynių vietą, kuri buvo 1–2 km nuo kelio į Maskvą atstumu. Pasmerktuosius šaudė lietuvių, latvių batalionų ir vokiečių kariai¹⁷⁸. Tad galima teigti, kad per abi J. Plungės minimas akcijas žydus su lietuviais galėjo šaudyti ir latviai, vokiečiai. J. Plungės duomenimis, buvo sunaikinta apie 2 tūkst. žydų. Persasi išvada, kad per abi akcijas lietuvių bataliono kariai galėjo sušaudyti apie trečdalį visų nužudytųjų, t. y. apie 666 asmenis. Autoriaus nuomone, ši akcija galėjo vykti po 1941 m. lapkričio 9 ir 10 d. Borisovo žydų geto naikinimo akcijos, kurioje dalyvavo ir lietuviai.

1941 m. lapkričio 20 d. ankstyvą rytą vokiečiai, ukrainiečių policininkai ir lietuviai apsupo kelis Minsko žydų geto kvartalus; gyventojams liepta išeiti į Špalernajos gatvę. Žydai buvo rikiuojami į koloną po 200–250 žmonių (vyrų, moterų, vaikų) ir varomi į Tučinkių kaimą, kur buvo iškastos duobės, paruošta kalkių. Čia pasmerktieji buvo nurengiami, statomi prie duobės krašto ir šaudomi¹⁷⁹. M. Botvinniko duomenimis, 1941 m. lapkričio 20 d. buvo sušaudyta nuo 10 tūkst. iki 15 tūkst. žmonių¹⁸⁰. Holokausto

enciklopedijoje rašoma, kad prie Tučinkių kaimo buvo nužudyta apie 7 tūkst. žydų¹⁸¹. Pasak liudytojų, nužudyta apie 5 tūkst. žydų¹⁸². Tą patį skaičių nurodo ir Ch. Gerlachas; žudynių priežastis ta, kad nebuvo įvykdytas praeitos akcijos planas nužudyti apie 12 tūkst. žydų¹⁸³. Vienas iš Minsko geto žydų naikinimo bruožų buvo tas, kad pasmerktieji iš geto į žudynių vietą buvo konvojuojami kolonomis. Archyviniai duomenys rodo, kad žudynių dieną visi lietuvių policijos 2(12)-ojo bataliono karininkai ir kareiviai nuvyko į Minsko žydų getą, varė žydų moteris, vyrus ir vaikus į aikštę ir saugojo. J. Knyrimo duomenimis, lietuvių bataliono kariai suvarė apie 1,5 tūkst. žmonių. Zigmo Juodžio duomenimis, į aikštę suvaryta apie 4 tūkst. žydų (pasak jo, tokį skaičių minėjo patys karininkai). J. Knyrimas mini, kad bataliono kariai, apsupę žydų koloną (1,5 tūkst.), varė už miesto 4–5 km į negyvenamą vietovę, kur buvo iškastos duobės. Pasak Z. Juodžio, į žudynių vietą buvo varoma maždaug 200 m ilgio kolona. S. Varnas mini, kad bataliono kariai varė žydų koloną, kurioje buvo apie 200–300 žmonių. Į sušaudymo vietą atvyko ir keletas vokiečių karininkų bei kareivių. Bataliono kariai varė pasmerktuosius į duobes ir šaudė pagal karininkų duodamas komandas. Šaudė visi bataliono kariai¹⁸⁴. Minėti duomenys apie kolonų dydį leidžia teigti, kad lietuviai galėjo į žudynių vietą konvojuoti ne vieną žydų koloną, kurios savo dydžiu skyrėsi. Po karo teistų bataliono karių tardymo metu pateiktais duomenimis, tą dieną, kai Minsko geto žydai buvo kolonomis konvojuojami į žudynių vietą, lietuvių batalionas sunaikino nuo 1 tūkst. iki 1,5 tūkst. žydų¹⁸⁵. Z. Juodžio teigimu, į aikštę buvo suvaryta apie 4 tūkst., buvo šaudoma visą dieną, sušaudyta keletas tūkstančių žydų¹⁸⁶. Taigi atrodytų, kad lietuvių bataliono kariai galėjo sušaudyti apie 4 tūkst. žydų. Autoriaus nuomone, lietuviai galėjo sušaudyti apie 1,5 tūkst. žydų, nes

lietuvių batalionas buvo ne vienintelis 1941 m. lapkričio 20 d. naikinimo akcijos dalyvis. Apibendrinant galima teigti, kad lietuvių batalionas 1941 m. lapkričio 7 ir 20 d. akcijų, taip pat akcijos, kuri greičiausiai vyko po lietuvių bataliono išvykos į Borisovą (1941 m. lapkričio 9–10 d.), metu sušaudė 4166 Minsko geto žydus. Jei manytume, kad vokiečių okupacijos laikotarpiu Minsko gete būta nuo 50 tūkst. iki 100 tūkst. kalinių, tai lietuvių bataliono kariai nužudė nuo 4,16 proc. iki 8,33 proc. Minsko geto kalinių.

BORISOVAS

Vokiečių kariuomenė Minsko srities Borisovo miestą okupavo 1941 m. liepos 2 d., karinei administracijai vadovavo komendantas plk. Rosenfeldas. Miesto burmistru buvo paskirtas S. Stankevičius, policijos viršininku – P. Kovalevskis (jis dar carinės Rusijos laikais dirbo policijoje), saugumo policijos viršininku – Zembino miesto gyventojas vokiečių Davydas Egofas (kilęs iš Pavolgyje gyvenusių vokiečių). 1941 m. rugpjūčio pabaigoje pradėtas steigti žydų getas, kurio teritorija apėmė Krasnoarmejskojės, Slobodkės ir Polocko gatvių rajoną. Getas buvo aptvertas spygliuota viela, jame buvo apie 10 tūkst. kalinių¹⁸⁷. 1941 m. lapkričio 8 d. į Borisovą atvyko rajono valsčių policininkai (apie 80 žmonių), grupė policininkų iš Minsko srities Pleščenicų rajono. Iš Minsko atvyko atsakingas vokiečių SD darbuotojas oberšturmfiureris Kraffe su vertėju unteršarfiureriu Eiche, apie 50 SS karininkų ir kareivių, tarp kurių buvo daug latvių. Iš viso į Borisovą susirinko apie 200 policininkų. Borisovo mieste netoli aerodromo karo belaisviai iškasė tris duobes, kurių bendras ilgis buvo 400 m, kiekviena 3 m pločio ir 2 m gylio¹⁸⁸. Lapkričio 9 d. prie geto atvyko policininkai, atvažiavo maši-

nos. Policininkai varė žydus į aikštę, sodino į mašinas ir vežė į žudynių vietą. Žydai ten buvo varomi ir pėsčiomis (grupėmis po 70–80 žmonių). Žudynių vietoje jie buvo nurengiami, varomi į duobes ir šaudomi. Pasak D. Egofo, lapkričio 9 d. buvo sušaudyti 7 tūkst. žydų, o lapkričio 10 d. – dar apie 1 tūkst.¹⁸⁹ Iš viso sušaudyta apie 8 tūkst. žydų. Borisovo žydų žudynių vieta buvo 2–3 km atstumu už Borisovo, netoli aerodromo, palei kelią Borisovas–Zembinas, 15 m nuo kelio atstumu dauboje prie miško¹⁹⁰. Įvairūs šaltiniai nurodo skirtingą Borisovo geto kalinių žudynių datą. Vienais duomenimis, žudynės vyko 1941 m. spalio 20–22 d.¹⁹¹ Borisovo miesto komisijos, tyrusios nacių nusikaltimus, 1944 m. rugsėjo 12 d. akto duomenimis, žydų geto gyventojų naikinimas vyko 1941 m. spalio 7, 8 ir 9 d.¹⁹² Autoriaus nuomone, D. Egofo pateiktos žudynių datos yra patikimiausios, nes jis buvo vienas iš šių žudynių organizatorių.

Archyviniai duomenys rodo, kad lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas 1941 m. lapkričio 9 ir 10 d. dalyvavo Borisovo žydų geto kalinių naikinimo akcijoje. Buvęs bataliono karys Antanas Butkevičius teigė, kad 1941 m. spalio ar lapkričio mėn. jis su batalionu dvi dienas buvo Borisovo mieste. Lietuvių ir vokiečių kariai varė žydus iš butų į aikštę, sodino į mašinas ir vežė už miesto, paskui dar varė pasmerktuosius pėsčiomis į mišką maždaug už 2 km prie griovio, kur buvo iškastos duobės. Ten žydai buvo nurengiami, varomi prie duobių ir šaudomi. Sušaudyta apie 1 tūkst. žydų¹⁹³. S. Nėnius teigė, kad už Borisovo buvo sušaudyta apie 700–1000 žydų¹⁹⁴. J. Arlauskas teigimu, 1941 m. rudenį lietuvių bataliono 2-oji Kp vyko į Borisovą, kur suėmė apie 100 ar daugiau žmonių, juos vedė už miesto ir ten sušaudė. Dalis bataliono karių (tarp jų ir J. Arlauskas) buvo sargyboje, turėjo žiūrėti, kad niekas nemėgintų pabėgti iš miesto¹⁹⁵. K. Ūzas teigė, kad lietuvių batalionas dalyvavo šaudant žmones Borisovo mieste¹⁹⁶.

Kazys Adomaitis ir Petras Stanys teigė, kad 1941 m. rudenį visas lietuvių batalionas ir keli vokiečių karininkai sunkvežimiais važiavo į Borisovą. Ten lietuvių bataliono kariai apsupo miestą, varė žydus (vyrus, moteris ir vaikus) į sandėlius miesto aikštėje. Iš ten bataliono kariai konvojavo žydus 2–3 km už Borisovo, į žudynių vietą, kur buvo iškastos trys ar keturios duobės. Bataliono kariai pasmerktuosius varė į duobes ir šaudė pagal bataliono karininkų duodamas komandas. Pasak K. Adomaičio, tą dieną sušaudyta daug tūkstančių žydų. P. Stanys teigė, kad Borisove sušaudyta daugiau kaip 5 tūkst. žydų¹⁹⁷. J. Plungės teigimu, Borisove per dvi dienas sušaudyta nuo 5 tūkst. iki 6 tūkst. žydų¹⁹⁸. VSK prie LSSR MT 1962 m. birželio 26 d. kaltinamojoje išvadoje teigiama, kad Borisovo mieste lietuvių batalionas sušaudė apie 8 tūkst. žmonių¹⁹⁹. Autoriaus nuomone, nužudytųjų skaičius (nuo 5 tūkst. iki 8 tūkst.) veikiausiai atspindi lietuvių bataliono kartu su latviais, Borisovo ir Pleščenicų rajonų policininkais nužudytų žmonių bendrą skaičių. Remiantis šiais duomenimis ir atsižvelgiant į tai, kad akcija truko 2 dienas, galima teigti, jog 1941 m. lapkričio 9 ir 10 d. lietuvių policijos 2(12)-ojo bataliono kariai sušaudė ne mažiau kaip 1 tūkst. žydų, t. y. apie 10 proc. Borisovo geto kalinių (jų buvo apie 10 tūkst.).

Archyviniai duomenys rodo, kad lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas į Borisovą vyko du kartus. Buvęs bataliono karys J. Rutkauskas teigė, kad 1941 m. rudenį traukiniu mjr. A. Impulevičiaus vadovaujamo lietuvių bataliono kariai kartu su vokiečių batalionu vyko į Borisovo miestą, į akciją prieš partizanus. Pakeliui traukinys buvo apšaudytas. Borisove suimta apie 300 žmonių, iš jų apie 100 asmenų buvo žydai. Maždaug 1 km nuo Minsko atstumu apie 100 žydų ir apie 50 baltarusių, įtartų palaikius ryšius su partizanais, buvo sušaudyti. Į žudynių vietą prie geležinkelio suimtuosius varė lietuvių bataliono kariai, kartu ėjo vokiečiai ir vietos policininkai.

Ltn. J. Krištaponis šaudymui buvo paskyręs 2-osios Kp 1-ąjį būrį, tačiau dauguma karių šaudyti atsisakė. Tada pasiūlyta šaudyti savanoriams – atsirado apie 30 žmonių. Jie buvo surinkti iš kitų kuopų. Kiti apie 150 asmenų buvo suvaryti į vagonus ir išvežti į Minską²⁰⁰. J. Rutkausko duomenys leidžia teigti, kad 1941 m. rudenį lietuvių bataliono kariai galėjo sušaudyti apie 100 žydų ir apie 50 baltarusių. Taigi per dvi naikinimo akcijas Borisovo mieste lietuvių policijos batalionas sunaikino apie 1,1 tūkst. žydų ir apie 50 baltarusių. J. Rutkauskas mini, kad dar iki akcijos prieš partizanus Borisovo mieste dalyvavo akcijoje prieš vokiečių kariuomenės užnugaryje likusius sovietų karius. Jis bent apytikslės akcijos datos nenurodo. Kariai važiavo per Borisovo miestą, akcija vyko už Borisovo maždaug 200 km atstumu (autorius nuomone, jis nurodo per didelį atstumą). Buvo suimta apie 500–700 sovietų karių, tarp jų 1 generolas, 1 kapitonas ir 1 leitenantas²⁰¹.

BARANOVIČIAI

Prieš Antrąją pasaulinę karą Baranovičiuose gyveno apie 12 tūkst. žydų. Vokiečių kariuomenei 1941 m. birželio 27 d. okupavus Baranovičius, čia gyveno apie 10 tūkst. žydų. Žydų getas mieste buvo įsteigtas 1941 m. lapkričio–gruodžio mėn., į jį suvaryta apie 15 tūkst. Baranovičių ir aplinkinių miestelių žydų. Geto žydų tarybai vadovavo Yehoshua Isiksonas. Pagrindinis žydų žudynių organizatorius buvo Baranovičių vokiečių saugumo policijos ir SD viršininkas unteršturmfiureris (kitais duomenimis – hauptšturmfiureris) Waldemaras Amelungas. Baranovičių ir aplinkinių miestelių žydai buvo naikinami nuo 1941 m. liepos pradžios iki 1942 m. pabaigos vykusią akcijų metu, dalis žydų deportuoti į koncentracijos stovyklą, kuri buvo

Baranovičių rajone, prie Koldičevo kaimo. Prie Baranovičių 1942 m. vasarą ir rudenį buvo naikinami ir iš Čekijos, Vokietijos, Austrijos, taip pat iš Minsko geto atvežti žydai²⁰². Archyviniai duomenys rodo, kad 1941 m. rudenį į Baranovičius buvo atvykę lietuvių bataliono visų trijų kuopų kariai. Jie geto žydus grupėmis varė už miesto (apie 1 km) prie duobių ir ten sušaudė apie 400 žydų (vyrų, moterų ir vaikų)²⁰³. Tad galima teigti, kad maždaug 1941 m. lapkričio ar gruodžio mėn. lietuvių bataliono kariai sušaudė apie 400 Baranovičių geto žydų, t. y. apie 2,66 proc. geto kalinių (jų buvo apie 15 tūkst.).

KOPYLIS

Vokiečių kariuomenei 1941 m. birželio 26 d. užėmus Kopylio miestą, buvo įsteigtas žydų getas. Jo egzistavimo laikotarpiu, t. y. nuo 1941 m. iki 1942 m. liepos 23 d., buvo kalinama nuo 3,5 tūkst. iki 5 tūkst. žmonių, jie buvo sunaikinti kelių akcijų metu²⁰⁴. M. Botvinniko teigimu (datos jis nenurodo), pirmojo žydų pogromo organizatorius buvo policijos viršininkas J. Gurlo. Jis įsakė žydus uždaryti sinagogoje, ten jie buvo sušaudyti²⁰⁵. Archyviniai duomenys leidžia teigti, kad šioje naikinimo akcijoje dalyvavo lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas. Kopylio gyventojas žydas Leonidas Gilčikas teigė, kad maždaug 1941 m. lapkričio ar gruodžio mėn. į Kopylį atvyko baudėjų būrys, kuriame buvo ir lietuvių. Atvykėliai apsistojo miesto centre buvusiam pastate. Lietuviai, vokiečiai ir vietos policininkai varė žydus į aptvertą teritoriją šalia sinagogos. L. Gilčikui pavyko pabėgti iš geto ir išvengti mirties; vėliau jis sužinojo, kad baudėjai, tarp jų ir lietuviai, sušaudė geto teritorijoje daugiau kaip 200 žydų (senelių, moterų ir vaikų), kurie negalėjo būti panaudoti darbams²⁰⁶.

Pasak įvykių liudytojos Nadeždos Moroz, 1941 m. rudenį (žemę jau dengė sniegas) atvyko lietuvių baudėjų būrys, ginkluotas šautuvais ir automatais. Baudėjai apsupo getą ir prasidėjo žudynės, kurios vyko dienos metu prie sinagogos. Geto teritorijoje buvo sušaudyti keli šimtai žmonių²⁰⁷. 1979 m. tardytas buvęs bataliono karys Kazys Aržuolaitis davė parodymus, kad vieną 1941 m. rudens rytą, apie 11 val., lietuvių bataliono 1-osios ir 3-iosios Kp kariai kartu su vokiečių kareiviais ir karininkais sunkvežimiais važiuo į Kopylį. Žydai buvo suvaryti 1,5 km atstumu nuo miestelio į daržinę, netoli kurios buvo iškasta duobė. Dalis kareivių saugojo apsupę žudynių vietą, kiti žydus iš daržinės grupelėmis varė prie duobės ir šaudė. Sušaudyta apie 300 žydų. Trims žydams pavyko pabėgti į mišką, užmušus jiems vokiečių iš paskos paleistus šunis. Baigus šaudyti, nužudytieji buvo palikti neužkasti²⁰⁸. Tikėtina, jog K. Aržuolaičio duomenys apie lietuvių dalyvavimą Kopylio žydų naikinimo akcijoje ir jo pateiktas nužudytųjų skaičius yra teisingi, tačiau netikslūs yra duomenys apie Kopylio žydų žudynių eigą. J. Plungė teigė, kad Kopylyje lietuviai sušaudė apie 200 žmonių²⁰⁹. Pasak Juozo Dainelio, lietuvių batalionas maždaug 1941 m. gruodžio mėn. vyko į Kopylį ir ten, už miesto, sušaudė apie 275 žmones²¹⁰. Remiantis visais šiais duomenimis galima teigti, kad maždaug 1941 m. lapkričio ar gruodžio mėn. lietuvių bataliono kariai sušaudė vidutiniškai apie 250 Kopylio geto kalinių, t. y. nuo 5,5 proc. iki 7,85 proc. visų geto kalinių (gete buvo kalinama nuo 3,5 tūkst. iki 5 tūkst. kalinių).

BEREZINAS

Vokiečių kariuomenei 1941 m. liepos 3 d. okupavus Minsko srities Berezino miestą, 1941 m. rugpjūčio mėn. Internacionalnajos

gatvėje buvo įsteigtas getas. Į jį hitlerininkai ir policininkai suvarė visus Berezino žydus. Išėiti už geto ribų buvo draudžiama, grėsė sušaudymas. Getas egzistavo iki 1942 m. liepos mėn., jame buvo kalinama apie 2 tūkst. žmonių²¹¹. M. Botvinniko teigimu, viena žydų naikinimo akcija vyko 1941 m. gruodžio 25–28 d. Atrinkti geto kaliniai buvo konvojuojami prie duobės, kuri iš anksto buvo iškasta 150 m atstumu nuo Internacionalnajos gatvės. Čia baudėjai geležiniais virbais iki sąmonės netekimo mušė žydus, varė juos į duobę ir šaudė²¹². Archyviniai dokumentai rodo, kad į Berezino miestą kartu su vokiečiais buvo atvykę ir čia geto kalinius šaudė mjr. A. Impulevičiaus vadovaujamo lietuvių bataliono 1-osios ir 2-osios Kp kariai. Vokiečiai fotografavo šaudymą. Mjr. A. Impulevičius sustabdė šaudymą ir jiems pasakė, kad nefotografuotų. Vokiečiams sutikus, šaudymas buvo tęsiamas. Duobes su nužudytųjų palaikais užkasė vietos gyventojai²¹³. Įvykių liudytojai Ivanas Znakas ir Vasilijus Antipovas teigė, kad Berezine 1941–1942 m. žiemą žydus šaudė vokiečiai ir suomiai. I. Znako duomenimis, buvo sušaudyta apie 1 tūkst. žmonių. V. Antipovui neteko girdėti, kad akcijoje būtų dalyvavę ir lietuviai²¹⁴. Greičiausiai jų minimi suomiai iš tikrųjų buvo lietuviai. M. Botvinnikas teigia, kad 1941 m. gruodžio 25–28 d. vykusios akcijos metu buvo nužudyta apie 940–1000 žmonių²¹⁵. K. Adomaičio duomenimis, Berezine buvo sušaudyta daugiau kaip 1 tūkst. žmonių²¹⁶. J. Plungė, neigdamas vokiečių dalyvavimą šaudyme, teigia, kad buvo sušaudyta apie 500–600 žmonių²¹⁷. Atsižvelgiant į visa tai, taip pat į faktą, jog žydus šaudė ir vokiečiai, galima teigti, kad lietuvių bataliono kariai 1941 m. gruodžio 25–28 d. galėjo sušaudyti vidutiniškai apie 500 žmonių, t. y. apie 25 proc. Berezino žydų geto kalinių (jų buvo apie 2 tūkst.).

BATALIONAS 1942–1945 m.

Nuo 1942 m. pradžios lietuvių policijos 2(12)-ojo bataliono veiklos specifika pakito, jis nebebuvo naudojamas masinėms žydų ir karo belaisvių žudynėms. Bataliono kariai ėjo sargybas, dalyvavo kovos veiksmuose prieš partizanus. Iki 1942 m. rudens lietuvių batalionas buvo dislokuotas Minske. Dalis bataliono karių saugojo netoli Minsko buvusius durpynus nuo partizanų, prižiūrėjo, kad vietos gyventojai atliktų jiems skirtą prievolę – po dvi savaites dirbtų durpyne²¹⁸. Taip pat bataliono kariai dalyvavo akcijose prieš partizanus. Batalionas 1942 m. rudenį automašinomis važiavo Smolevičių miesto kryptimi. Smolevičiuose lietuvių bataliono kariai buvo persodinti į prekinį ešeloną ir išvyko į miškų apaugusią vietovę, per kurią ėjo geležinkelis. Nuvažiavęs keletą kilometrų ešelonas sustojo, bataliono kariams buvo įsakyta apsupti namą prie miško. Iš namo pradėjo šaudyti, lietuvių batalionas atidengė atsakomąją ugnį. Kariai įsiveržė į namą ir rado negyvą žmogų, iš jo buvo paimtas pistoletas. Per susišaudymą žuvo lietuvių bataliono karys ir vokietis. Po to bataliono kariai susėdo į ešeloną ir grįžo į Smolevičius, iš ten – į Minską²¹⁹.

Borisovo rajono Volokių ir Mstyžiaus kaimų (kaimai neturėjo konkrečios skiriamosios ribos) apylinkėse prie Polik ežero 1942 m. rudenį veikė partizanų brigada „Dėdė Kolia“, kuriai vadovavo Piotras Lopatinas. Dalis šios brigados partizanų, taip pat partizanų desantininkų 1942 m. spalio 3 d., šeštadienį, atvyko į Volokių ir Mstyžiaus kaimus ir apsigyveno kaimų gyventojų namuose²²⁰. Spalio 4 d., sekmadienį, maždaug apie 12–13 val. Begomlio keliu į Volokių ir Mstyžiaus kaimus atvyko mjr. A. Impulevičiaus vadovaujami lietuvių 2(12)-ojo policijos bataliono kariai. Kartu su jais buvo latvių ir vokiečių batalionų kariai, kurie po

susišaudymo su partizanais užėmė šiuos kaimus²²¹. Vėliau lietuviai, latviai ir vokiečiai pradėjo suiminėti kaimų gyventojus. Suimta apie 220–230 vyrų ir keletas moterų. Dalis suimtųjų buvo uždaryti į pieninės punkto (kitais duomenimis – tai buvo duonos kepyklos sandėlis) rūšį, kiti – į daržinę, kuri anksčiau priklausė kaimo tarybai²²². Liudytojas Anatolijus Firago teigė, kad suimtųjų buvo uždaryta ir kaimo tarybos pastatė²²³. Taip pat lietuviai kartu su latviais ir vokiečiais suėmė moterų ir vaikų, kuriuos uždarė į kaimo parduotuvės pastatą. Pastatą su žmonėmis ketinta padegti, į parduotuvės langus buvo pridėta šiaudų, šiaudais apdėtas visas pastatas, tačiau ketinimo atsisakyta, moterys ir vaikai buvo paleisti²²⁴. Pieninės ar duonos kepyklos rūsyje uždaryti suimtieji 1942 m. spalio 4 d. buvo sušaudyti prie rūšio pastato ir sumesti į rūšį. Bataliono karys Petras Andriuškevičius matė, kaip pasmerktuosius šaudė vokiečių viršila. Stanislovas Buinevičius teigė, kad prie rūšio buvo sušaudyta gal apie 50 vyrų. Jis mini, jog prie rūšio pasmerktieji buvo atvedami iš kažkokio pastato, juos atvesdavo lietuvių bataliono kariai²²⁵. Galbūt tai buvo A. Firago minimas kaimo tarybos pastatas, kuriame taip pat buvo uždaryta suimtųjų. Daržinė, į kurią buvo suvaryti pasmerktieji, 1942 m. spalio 4 d. naktį buvo padegta. Vokiečiai buvo apsupę daržinę ir šaudė į liepsnojančią pastatą. Į pastatą šaudė ir lietuvių bataliono kariai²²⁶. A. Firago teigė, jog daržinėje degantieji šaukė. Kad jų šauksmų nebūtų girdėti, buvo užvestos automašinos ir be perstojo signalizuojama²²⁷. P. Lencevičiaus teigimu, akcijos metu buvo pakartas vienas vyras²²⁸. J. Jurgis leidinyje „Rytų savanoris“ apie tai rašė: „Prasideda bolševikų banditų belaisvių ir grobio varymas į stovyklą. Tarp sugautųjų buvo belaisvių, buvo keletas ir maskviečių, matyt, desantininkų, kurių vienas, kaip vėliau paaiškėjo, Lietuvoje „vandravojęs“. Na, žinoma, šis buvo atitinkamai pagerbtas:

vietoje sušaudyti – pakartas.“²²⁹ Pasak įvykių liudytojo A. Firago, iš vieno namo išėjo partizanė, kuri laikė rankose kiaušinius. Ji priėjo prie mašinos, lyg norėdama juos perduoti karininkams, išsitraukė pistoletą ir nušovė lietuvių karininką. Paskui mėgino pasislėpti, tačiau buvo pagauta ir nukankinta²³⁰. Žinių, kad šios akcijos metu buvo nužudytas lietuvių karininkas, autoriui surasti nepavyko. Autoriaus nuomone, nužudytasis iš tikrųjų galėjo būti latvių karininkas. Naktį, kai degė daržinė ir lietuvių policijos 2(12)-ojo bataliono kariai nakvojo kaime, atskrido lėktuvas ir numetė 5 bombas, kurios lietuviams žalos nepadarė²³¹. Įvykių liudytojo Vasilijaus Koldenکو duomenimis, šios akcijos metu buvo sušaudyta ir sudeginta maždaug 220–230 žmonių. Tokį nužudytųjų skaičių nustatė Volokių ir Mstyžiaus kaimų gyventojai²³². A. Firago teigimu, vokiečiams ir lietuviams užpuolant kaimą buvo nužudyta apie 10 partizanų, jų kūnai nebuvo aptikti²³³. Tad žuvo iš viso apie 230–240 Volokių ir Mstyžiaus kaimų gyventojų, partizanų. Duomenų apie tai, kiek lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas, vokiečių ir latvių batalionai kiekvienas atskirai nužudė žmonių minėtos akcijos metu, surasti nepavyko. Šių žmonių žūtį reikėtų vertinti daugiau kaip bendrą lietuvių, latvių ir vokiečių batalionų veikimo padarinį. Tad būtų teisinga teigti, kad kiekvienas batalionas galėjo nužudyti maždaug po lygų skaičių pasmerktųjų. Vadinasi, lietuvių policijos 2(12)-ojo bataliono kariai 1942 m. spalio 4 d. nužudė nuo 76 iki 80, imant vidutiniškai, apie 78 Volokių ir Mstyžiaus kaimų gyventojus, partizanus. Po žudynių vokiečių, lietuvių ir latvių kariai atiminėjo iš šių kaimų gyventojų naminius gyvulius, maisto produktus, drabužius, kitus vertingus daiktus²³⁴. Kitą dieną akcija prieš partizanus buvo tęsiama. Vokiečių, lietuvių ir latvių batalionų kariai ėjo į aplinkinius miškus, kur įvyko susišaudymas su partizanais²³⁵.

1942 m. spalio mėn. pradžioje lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas iš Minsko buvo perkeltas į Kopylį. Batalionas apsistojo vieno aukšto mūriniame name miesto viduryje. Bataliono kariai saugodavo vokiečius, kurie vykdavo į kaimus atiminėti iš gyventojų maisto produktų. Saugodavo, kad neužpultų partizanai²³⁶. 1942 m. spalio 28 d. bataliono kariai, vadovaujami mjr. A. Impulevičiaus, kartu su vokiečių karininkais ir kariais vyko į ūkį „Rim“ 5–6 km atstumu nuo Kopylio. Bataliono kariai privalėjo saugoti vokiečius, kurie iš ūkio turėjo išvaryti gyvulius, pasiimti maisto produktų. Partizanai norėjo sukliudyti išvaryti gyvulius, puolė lietuvių batalioną ir vokiečius. Bataliono kariai, kurie buvo apsupę ūkį, atsišaudydami pasitraukė, vokiečiai gyvulius spėjo išsivaryti. Per susišaudymą partizanai nukovė 1-osios Kp viršilą Petrauską, du bataliono kariai buvo sužeisti, vienas jų – Krasinskas – vėliau mirė²³⁷. Kopylyje į akcijas prieš partizanus dažnai išvykdavo j. ltn. A. Gecevičiaus vadovaujamos jagdkomandos nariai²³⁸. 1942 m. rudenį Kopylyje buvo sugauti trys sovietų partizanai. Juos Kopylyje prie cerkvės, kitais duomenimis – už miesto, sušaudė jagdkomandos nariai²³⁹. 1942–1943 m. žiemą buvo gauta informacijos, kad maždaug 20–30 km atstumu nuo Kopylio (Pinsko pelkėse) susitelkė didelės partizanų pajėgos. Lietuvių policijos 2(12)-asis ir 15-asis batalionai, latvių kuopa ir vokiečių kariai vykdė partizanų paiešką. M. Migonis su virtuve taip pat ten vyko, jis saugojo virtuvę. Minėtos pajėgos miškuose susidūrė su partizanų pajėgomis, prasidėjo mūšis, kurio metu buvo sužeista apie 12 bataliono karių²⁴⁰.

Lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas Kopylyje išbuvo iki 1943 m. sausio mėn. 1943 m. sausio mėn. Šacko partizanai nužudė apie 15 vokiečių policininkų. Po to 1-oji ir 2-oji Kp buvo perkeltos į Šacką, o 3-oji Kp liko Kopylyje. Šacke batalionas išbuvo

iki tų metų balandžio pradžios. Bataliono kariai saugojo vokiečius, kurie vykdavo į kaimus atiminėti iš gyventojų maisto produktų, taip pat saugojo durpynus²⁴¹. Martyno Kačiulio teigimu, 1943 m. pradžioje į Šacką buvo atvežti du sužeisti partizanai. Sanitaras J. Šalčiūnas perrišo jiems žaizdas ir jie buvo paguldyti ambulatorijos koridoriuje. Sužeistuosius tardė vokiečių karininkas kartu su j. ltn. A. Gecevičiumi. Po tardymo atėjo du kareiviai su neštuvais, išnešė sužeistuosius į lauką prie tvarto ir išvertė ant žemės. Netrukus atėjo pistoletais ginkluoti 1-osios Kp kareiviai Petras Jankūnas ir Leonas Šimonis ir partizanus sušaudė. Vėliau vietos gyventojai nužudytočius užkasė²⁴². K. Adomaitis mini, kad Šacke lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas vyko į operaciją prieš sovietų partizanus. Buvo sugauti du partizanai, kurie buvo sušaudyti prie miestelio²⁴³.

1943 m. sausio 23 d. buvo sudegintas Uzdos rajono Rudkovo kaimas (daugiau kaip 10 namų), sunaikinta nuo 25 iki 30 kaimo gyventojų, kurie buvo įtariami palaikę ryšius su partizanais. Prieš tai netoli kaimo įvyko susirėmimas tarp vokiečių ir partizanų, kurio metu vokiečiai patyrė didelių nuostolių. Šioje akcijoje dalyvavo ir lietuviai²⁴⁴. Buvę bataliono kariai Henrikas Salelionis ir Leonas Stonkus teigė, kad 1943 m. pradžioje lietuvių batalionas netoli Šacko apsupo kaimą ir laikė jį apsuptą iki ryto. Rytą bataliono kariai ėjo į kaimą, darė kratas, ieškojo sovietų partizanų. Kaimo gyventojai buvo suvaryti į pastatą, kuris buvo uždegtas. Jame buvę žmonės sudegė. L. Stonkus mini, kad jis matė nušautus 5–6 žmones. Žmones suiminėjo, juos sudegino j. ltn. A. Gecevičiaus vadovaujama jagdkomanda²⁴⁵. Tad galima teigti, kad lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas 1943 m. sausio 23 d. sunaikino nuo 25 iki 30, vidutiniškai apie 27 Rudkovo kaimo gyventojus.

1943 m. pavasarį lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas buvo grąžintas į Minską. Kareiviai buvo išskirstyti ir ėjo sargybas durpynuose, vyko karių dezertyravimas²⁴⁶. Vienais duomenimis, 1943 m. rudenį, kitais duomenimis – 1944 m. vasario mėn. lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas buvo prijungtas prie lietuvių policijos 15-ojo bataliono, kurio vadas buvo mjr. Albinas Levickis²⁴⁷. Iš Minsko 1944 m. birželio 29 d. lietuvių policijos 15-asis batalionas traukėsi Lietuvos kryptimi Lyda–Varėna–Alytus–Marijampolė–Šakiai–Jurbarkas–Tauragė. Kartu traukėsi du ukrainiečių ir baltarusių policijos batalionai. Į Tauragę batalionas atvyko 1944 m. liepos 26 d. ir čia buvo išformuotas. Kareiviai buvo aprenkti vokiškoms vasarinėmis uniformomis ir išsiųsti į Štetiną, o karininkai iš pradžių į Dancigą, vėliau į Adlershorstą. Adlershorste karininkai buvo laikomi apie 2–3 savaites, po to grąžinti į Dancigą statyti priešlėktuvinių slėptuvių. 1944 m. rugsėjo pabaigoje iš Dancigo buvę lietuvių policijos 15-ojo bataliono karininkai buvo atvežti į Telšius, kur buvo formuojami Tėvynės apsaugos pulkai. Dalis karininkų buvo išsiųsti į Sedą ir dalyvavo kariniuose veiksmuose prieš Raudonąją armiją²⁴⁸. Dalis buvusio lietuvių bataliono karių iš Štetino (čia jie gyveno kareivinėse, statė slėptuves nuo bombų, valė iš miesto griuvėsius) buvo išvežti į Italiją. Italijon jie atvyko maždaug 1944 m. rugpjūčio mėn. Iš pradžių jie buvo Veronoje, vėliau perkelti į Bolonę, ten kasė apkasus iki 1945 m. balandžio mėn. Archyviniai duomenys rodo, kad dalis buvusių lietuvių bataliono karių buvo įtraukti į 4-ąją vokiečių parašutininkų diviziją kovai su amerikiečiais. Jie priklausė divizijos darbo batalionams, statė tiltus, kitus įrenginius. Iš vietos gyventojų kariuomenės reikmėms paimdavo gyvulius. A. Gecevičiaus vadovaujama kuopa buvo pasiųsta į frontą ir perėjo į anglų pusę. Vokietijai kapituljavus, lietuvių

kariai pateko amerikiečiams į nelaisvę, buvo laikomi Neapolio karo belaisvių stovykloje, į kurią netrukus atvyko Sovietų Sąjungos atstovai spręsti su repatriacija susijusių klausimų. Dalis bataliono karių pareiškė norą grįžti į Lietuvą. Jie nuo sovietų slėpė savo tarnybos batalione faktus, teigė, kad buvo išvežti priverčiamiesiems darbams į Vokietiją. Dalis jų atsidūrė Donbase, kiti atvyko į Lietuvą²⁴⁹.

IŠVADOS

Vokiečių okupacijos (1941–1944 m.) laikotarpiu Lietuvoje buvo formuojami naciams pavaldūs kariniai-policiniai junginiai, kurie buvo vadinami pagalbinės policijos tarnybos, apsaugos, savisaugos batalionais, savisaugos daliniais ir kitais pavadinimais. Dalis lietuvių karinių-policinių formuočių buvo panaudotos žmonių žudynėms Lietuvoje, Baltarusijoje ir Ukrainoje. Kaune 1941 m. rugpjūčio mėn. buvo suformuotas 2-asis PPT batalionas (vadas mjr. A. Impulevičius), kurį naciai 1941 m. spalio mėn. kartu su vokiečių 11-uju rezervinės policijos batalionu išsiuntė į Baltarusijos Minsko sritį kovai su sovietų partizanais. Iš viso išvyko 485 kariai, turintys karininkų, puskarininkų ir kareivių laipsnius. Žmonių naikinimo akcijose dalyvavo apie 450 lietuvių bataliono karių, t. y. visos trys bataliono kuopos.

Nacių okupacinė valdžia okupuotose Rytų teritorijose vykdė žydų persekiojimo ir naikinimo politiką. Lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas buvo panaudotas vokiečių okupacijos pradžioje Baltarusijos Minsko srities miestuose ir miesteliuose įsteigtų žydų getų kalinių naikinimui. 1941 m. spalio, lapkričio ir gruodžio mėn. batalionas daugiau nei penkiolikoje Baltarusijos vietovių sunaikino 15 452 žydus. „Visuotinės lietuvių enciklopedijos“ duomenimis, vokiečių

okupacijos laikotarpiu Baltarusijoje žuvo apie 0,8 mln.²⁵⁰, o Ch. Gerlacho – nuo 500 tūkst. iki 550 tūkst. Baltarusijos žydų²⁵¹. Iš šių duomenų galima daryti išvadą, kad lietuvių batalionas sunaikino nuo 1,93 proc. iki 3,09 proc. visų per vokiečių okupacijos laikotarpį Baltarusijoje nužudytų žydų. Žydų žudynėse dalyvavo visų trijų bataliono kuopų kariai.

Batalionas taip pat buvo panaudotas karo belaisvių stovyklų kalinių žudynėms. 1941 m. spalio ir lapkričio mėn. maždaug šešių akcijų metu batalionas sunaikino ne mažiau kaip 2360 Minsko karo belaisvių stovyklos Nr. 352 kalinių, t. y. apie 1,98 proc. (iš 119 tūkst.) per visą vokiečių okupacijos laikotarpį šioje stovykloje nužudytų kalinių. Belaisvių naikinimo akcijose dalyvavo visos trys lietuvių bataliono kuopos.

Nuorodos

¹ J. Vicas, *SS tarnyboje: Dokumentinis leidinys apie lietuvių apsaugos dalių įvykdytus nusikaltimus*, Vilnius, 1961.

² *Kaltina nužudytieji*, Vilnius, 1963, p. 103–207.

³ *Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944. Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1965, d. 1, 1973, d. 2; *Nacionalistų talka hitlerininkams*, Vilnius, 1970.

⁴ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 69–79, 307–323.

⁵ S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2000, Nr. 1(7), p. 122–168; P. Stankeras, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, Vilnius, 1998; R. Zizas, „Lietuvių savisaugos (apsaugos) batalionų karių nuostoliai Vokietijos ir SSRS karo metu (1941–1945)“, *Karo archyvas*, 2004, t. 19, p. 179–343; to paties, „Lietuvos kariai savisaugos batalionuose (1941–1944)“, *Lietuvos archyvai*, 1998, Nr. 11, p. 38–71; A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius, 1998; to paties, „Lietuvių viešoji policija ir policijos batalionai (1941–1944)“, *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 1(3), p. 81–104; to paties, „Lietuvių policijos batalionai ir holokaustas“, *Lietuvos žydų tragedija. Konferencijos, skirtos Holokaustui paminėti, medžiaga 2001 m. rugsėjo 19 d.*, Vilnius, 2001, p. 39–52; Henry L. Gaidis, *A History of the Lithuanian Military Forces in World War II 1939–1945*, Chicago, 1998.

Naciai okupuotose Rytų teritorijose persekiojo ir naikino partizanus, su jais ryšius palaikiusius asmenis, pagrindininkus, paprastus gyventojus. Šiems tikslams jie panaudojo ir lietuvių policijos 2(12)-ąjį batalioną. Batalionas 1941–1943 m. daugiau nei dešimtyje vietovių sunaikino 209 žmones. Žudynėse dalyvavo visų trijų bataliono kuopų kariai. Apibendrinant galima teigti, kad lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas 1941–1943 m. sunaikino 18 021 žmogų. Ch. Gerlacho duomenimis, vokiečių okupacijos laikotarpiu Baltarusijoje buvo sunaikinta nuo 1,6 mln. iki 1,7 mln. žmonių²⁵². Vadinas, lietuvių batalionas sunaikino maždaug nuo 1,06 proc. iki 1,126 proc. per visą okupacijos laikotarpį Baltarusijoje nužudytų žmonių.

⁶ Ch. Gerlach, *Kalkulierte Morde. Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weißrußland 1941 bis 1944*, Hamburg, 1999.

⁷ R. Hilberg, *Nusikaltėliai. Aukos. Stebėtojai. Žydų tragedija 1933–1945*, Vilnius, 1999.

⁸ M. Dean, *Collaboration in the Holocaust. Crimes of the Local Police in Belorussia and Ukraine, 1941–1944*, New York, 2000; to paties, „Lietuvių dalyvavimas masinėse žydų žudynėse Baltarusijoje ir Ukrainoje“, *Akiračiai*, 1998, vasaris, Nr. 2(296), p. 6–9.

⁹ K. Stang, *Kollaboration und Massenmord. Die litauische Hilfspolizei, das Rollkommando Hamann und die Ermordung der litauischen Juden*, Frankfurt am Main, 1996.

¹⁰ М. Ботвинник, *Памятники геноцида евреев Беларуси*, Минск, 2000.

¹¹ Apie šį batalioną plačiau žr.: S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2000, Nr. 1(7), p. 122–168.

¹² S. Knezys, op. cit., p. 127–135, 150; A. Bubnys, „Lietuvių policijos 1(13)-asis batalionas ir žydų žudynės 1941 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2006, Nr. 2(20), p. 33–34; *Lietuvos laikinoji vyriausybė. Posėdžių protokolai. 1941 m. birželio 24 d. – rugpjūčio 4 d.*, Vilnius, 2001, p. 18; P. Stankeras, op. cit., p. 127–128, 221; A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva*, p. 114; 1941 m. rugpjūčio 1 d. TDA bataliono

sudėties žinios, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. R-1444, ap. 2, b. 5, l. 1; 11-ojo policijos bataliono vado mjr. F. Lechthalerio 1941 m. rugpjūčio 6 d. raštas Lietuvos miesto komendantui ponui kpt. Kviecinskui, *ibid.*, ap. 1, b. 18, l. 125.

¹³ 11-ojo policijos bataliono vado mjr. F. Lechthalerio 1941 m. rugpjūčio 6 d. raštas Lietuvos miesto komendantui ponui kpt. Kviecinskui, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 18, l. 125.

¹⁴ Kauno komendanto 1941 m. rugpjūčio 6 d. raštas mjr. F. Lechthaleriui, *ibid.*, l. 128.

¹⁵ 1941 m. rugpjūčio 7 d. įsakymas PPT batalionui Nr. 41, *ibid.*, ap. 2, b. 1a., l. 64.

¹⁶ 11-ojo policijos bataliono vado mjr. F. Lechthalerio 1941 m. rugpjūčio 7 d. raštas Lietuvos miesto komendantui ponui kpt. Kviecinskui, *ibid.*, ap. 1, b. 18, l. 124.

¹⁷ 1941 m. rugpjūčio 26 d. įsakymas PPT batalionui Nr. 1, *ibid.*, b. 3, l. 113.

¹⁸ 1-ojo PPT bataliono vado 1941 m. rugpjūčio 22 d. raportas Kauno komendantui, *ibid.*, b. 18, l. 177.

¹⁹ 2-ojo PPT bataliono vado 1941 m. rugpjūčio 20 d. raportas Kauno komendantūrai, *ibid.*, l. 176.

²⁰ 1941 m. rugpjūčio 26 d., rugsėjo 1, 2 ir 10 d. įsakymai 2-ajam PPT batalionui Nr. 1, Nr. 7, Nr. 8 ir Nr. 16, *ibid.*, b. 3, l. 113–116, 122–123, 132.

²¹ *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges*, Hamburg, 2002, S. 136; R. Hilbergas, *op. cit.*, p. 76; Ch. Gerlach, *op. cit.*, S. 610–611.

²² *Ibid.*, S. 611.

²³ *Ibid.*, S. 611–612.

²⁴ 1941 m. spalio 6 d. įsakymas 2-ajam PPT batalionui Nr. 42, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 159.

²⁵ A. Bubnys, „Lietuvių policijos batalionai ir holokaustas“, p. 49.

²⁶ 1941 m. spalio 6 ir birželio 13 d. įsakymai 2-ajam PPT batalionui Nr. 42, Nr. 44, 1941 m. gruodžio 6 d. įsakymas 2-ajam apsaugos batalionui Nr. 59, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 159–163, 165, 334.

²⁷ J. Ūselio 1962 m. sausio 8 ir 10 d., K. Adomaičio 1961 m. liepos 18 d., J. Nacevičiaus 1961 m. balandžio 13 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 38–39, 122, 307–308; J. Arlauskio 1948 m. rugpjūčio 5 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 11238/3, t. 1, l. 134; K. Ūzo 1978 m. gruodžio 22 d. tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 46, b. 1285, l. 10; M. Sutkaus 1961 m. birželio 2 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 1286, l. 39.

²⁸ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 310.

²⁹ 1941 m. spalio 28 d. įsakymas 2-ajam apsaugos batalionui Nr. 48, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 320; Trumpa istorinė pažyma apie 2/12 policijos batalioną, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1159, l. 6–7.

³⁰ *Geležinis Vilkas*, Vilnius, 1965, p. 102.

³¹ Lietuvos nacionalistų partijos 1941 m. lapkričio 7 d. raštas pirmajam generaliniam tarėjui ir vidaus reikalų generaliniam tarėjui, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 5, l. 8–9.

³² Ch. Gerlach, *op. cit.*, S. 612.

³³ Baltarusijos komendanto 1941 m. spalio 19 d. pranešimas apie padėtį Baltarusijoje nuo 1941 m. spalio 1 d. iki spalio 15 d., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 6, l. 13–14.

³⁴ S. Podolnik ir V. Tropaško 1962 m. kovo 23 d. tardymo protokolai, *ibid.*, t. 5, l. 117–119; M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 45–46, 76–77, 91.

³⁵ *Ibid.*, c. 45–46, 76.

³⁶ S. Podolnik 1962 m. kovo 23 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 118.

³⁷ M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 77, 91.

³⁸ J. Davalgos 1961 m. spalio 25, 27 d. ir lapkričio 2 d. tardymo protokolai, K. Ūzo ir Z. Kemzūros 1962 m. birželio 7 d., K. Ūzo ir J. Knyrimo 1962 m. birželio 7 d., J. Davalgos ir P. Plančiūno 1962 m. gegužės 25 d. akistatos protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 2, l. 23, 34–35, 44–45; t. 5, l. 173, 211–212, 240; M. Dudėno 1963 m. liepos 4 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 67–68; J. Plungės 1979 m. balandžio 10 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47745/3, t. 2, l. 84–85; K. Ūzo 1978 m. gruodžio 22 d., P. Stanio 1978 m. gruodžio 27 d., S. Varno 1978 m. gruodžio 29 d., S. Buinevičiaus 1979 m. kovo 13 d. tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 46, b. 1285, l. 11, 83–84, 93–94, 281–282.

³⁹ S. Podolnik ir V. Tropaško 1962 m. kovo 23 d. tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 117–119.

⁴⁰ J. Plungės 1979 m. balandžio 10 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47745/3, t. 2, l. 85.

⁴¹ M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 45–46, 76, 91.

⁴² P. Stanio 1978 m. gruodžio 27 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1285, l. 212.

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ S. Varno 1978 m. gruodžio 29 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 94.

⁴⁵ Baltarusijos komendanto 1941 m. spalio 19 d. pranešimas apie padėtį Baltarusijoje nuo 1941 m. spalio 1 d. iki spalio 16 d., *ibid.*, ap. 58, b. 47439/3, t. 2, l. 109–111.

⁴⁶ Ch. Gerlach, op. cit., S. 612.

⁴⁷ Z. Kemzūros 1961 m. spalio 9 d., J. Knyrimo 1961 m. spalio 11 d., B. Gaižausko 1962 m. kovo 2 d., P. Tinterio 1962 m. vasario 22 d., K. Ūzo 1961 m. vasario 17 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 98–99, 288–289; t. 2, l. 184–185; t. 3, l. 111, 231; J. Plungės 1979 m. balandžio 4 d. tardymo protokolai, ibid., b. 47745/3, t. 2, l. 79–80.

⁴⁸ Z. Kemzūros 1961 m. spalio 9 d., J. Knyrimo 1961 m. spalio 11 d., B. Gaižausko 1962 m. kovo 2 d., K. Ūzo 1961 m. vasario 17 d., S. Varno 1962 m. gegužės 5 d., S. Nėniaus 1961 m. gruodžio 1 d., S. Turšatovos, K. Jermako ir E. Makarevič 1962 m. kovo 24 d. tardymo protokolai, teismo posėdžio 1962 m. spalio (10–20) d. protokolai, ibid., t. 1, l. 99–100, 287–288; t. 2, l. 185–186; t. 3, l. 111–112; t. 4, l. 169–171, 258–259; t. 5, l. 120–125; t. 9, l. 260; M. Dudėno 1963 m. liepos 3 d. tardymo protokolai, ibid., b. 47439/3, t. 1, l. 61–62; J. Plungės 1979 m. balandžio 4 d. tardymo protokolai, ibid., b. 47745/3, t. 2, l. 80–81.

⁴⁹ М. Ботвинник, op. cit., c. 45–46, 76, 90–91.

⁵⁰ Ibid., c. 45, 76, 90.

⁵¹ M. Kačiulio 1980 m. liepos 14 d., E. Guogos 1982 m. vasario 24 d., B. Stimburio 1982 m. vasario 23 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1159, l. 68–69, 217, 229; M. Kačiulio 1982 m. rugpjūčio 16 d., E. Guogos 1982 m. rugpjūčio 19 d. tardymo protokolai, ibid., b. 1160, l. 11, 18–19, 98, 134–135; J. Plaščinskio 1981 m. vasario 19 d. tardymo protokolai, ibid., b. 1287, l. 24; J. Vuosaičio 1961 m. balandžio 24 d. tardymo protokolai, ibid., ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 278–279.

⁵² E. Guogos 1982 m. vasario 24 d., B. Stimburio 1982 m. vasario 23 d. tardymo protokolai, ibid., ap. 46, b. 1159, l. 217, 229; M. Kačiulio 1982 m. rugpjūčio 16 d., S. Gervino 1982 m. rugpjūčio 18 d. tardymo protokolai, ibid., b. 1160, l. 12, 66.

⁵³ М. Ботвинник, op. cit., c. 90; Rudensko komisijos 1944 m. spalio 10 d. aktas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47760/3, t. 4, l. 8.

⁵⁴ M. Sutkaus 1948 m. rugpjūčio 11 d. tardymo protokolai, ibid., b. 11238/3, t. 1, l. 17–18.

⁵⁵ Ch. Gareliko 1962 m. vasario 23 d., K. Germanovičiaus 1962 m. kovo 22 d. tardymo protokolai, ibid., b. 47386/3, t. 5, l. 129–130; M. Ботвинник, op. cit., c. 59.

⁵⁶ 11-ojo rezervinės policijos bataliono 1941 m. spalio 21 d. operatyvinis pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 6, l. 3.

⁵⁷ Baltarusijos komendanto 1941 m. spalio 19 d. ataskaita apie padėtį Baltarusijoje nuo 1941 m. spalio 1 d. iki spalio 15 d., ibid., b. 47760/3, t. 5, l. 255.

⁵⁸ J. Ūselio 1962 m. sausio 25 d. tardymo protokolai, K. Adomaičio ir J. Davalgos 1962 m. birželio (?) d., K. Adomaičio ir Prano Plančiūno 1962 m. birželio 13 d. akistatos protokolai, ibid., b. 47386/3, t. 3, l. 56–60; t. 5, l. 236, 244.

⁵⁹ J. Ūselio 1962 m. sausio 25 d., Ch. Gareliko 1962 m. kovo 23 d., K. Germanovičiaus 1962 m. kovo 22 d., V. Griškalausko 1962 m. vasario 14 d. tardymo protokolai, K. Adomaičio ir Z. Kemzūros 1962 m. birželio (?) d., K. Adomaičio ir J. Davalgos 1962 m. birželio (?) d. akistatos protokolai, ibid., t. 3, l. 59; t. 4, l. 114; t. 5, l. 129, 131–132, 180, 236.

⁶⁰ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 311–312.

⁶¹ J. Kučinskajos ir S. Janovskajos 1979 m. balandžio 21 d. tardymo protokolai, 1979 m. birželio 14 d. kaltinamoji išvada, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 3, l. 193–198; t. 6, l. 138.

⁶² J. Plungės 1979 m. balandžio 16 d. tardymo protokolai, ibid., b. 47745/3, t. 2, l. 88.

⁶³ *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges*, S. 227.

⁶⁴ Komisijos 1944 m. liepos mėn. aktas dėl Stalage Nr. 352 ir jo apylinkėse nužudytų asmenų, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 6, l. 54–60.

⁶⁵ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 312.

⁶⁶ J. Plungės 1979 m. balandžio 16 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 2, l. 89.

⁶⁷ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 312.

⁶⁸ S. Arštikaičio 1962 m. vasario 19 d. tardymo protokolai, J. Knyrimo ir S. Arštikaičio 1962 m. birželio 5 d. akistatos protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 270–272; t. 5, l. 207–208.

⁶⁹ J. Vėsos 1962 m. sausio 24 d. tardymo protokolai, ibid., t. 3, l. 355.

⁷⁰ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 312.

⁷¹ M. Kačiulio 1980 m. liepos 14 d., 1982 m. rugpjūčio 16 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1159, l. 70–71; b. 1160, l. 12.

⁷² M. Kačiulio 1979 m. balandžio 5 d. tardymo protokolai, ibid., ap. 58, b. 47745/3, t. 3, l. 25.

⁷³ J. Ūselio 1962 m. sausio 26 d. tardymo protokolai, ibid., b. 47386/3, t. 3, l. 62–64.

⁷⁴ E. Guogos 1961 m. rugpjūčio 7 d. tardymo protokolai, ibid., l. 321–322.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ J. Ūselio 1962 m. sausio 26 d. tardymo protokolai, ibid., t. 3, l. 62–64.

⁷⁷ B. Juočio 1962 m. kovo 3 d. tardymo protokolas, *ibid.*, t. 4, l. 22–23.

⁷⁸ B. Stimburio 1962 m. gegužės 22 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 3–4.

⁷⁹ Komisijos 1944 m. liepos mėn. aktas dėl Stalage Nr. 352 ir jo apylinkėse nužudytų asmenų, *ibid.*, t. 6, l. 54–60.

⁸⁰ J. Rutkausko 1961 m. lapkričio 18 d. ir 1981 m. sausio 27 d. tardymo protokolai, *ibid.*, t. 3, l. 336–338; ap. 46, b. 1287, l. 20.

⁸¹ S. Gervino 1962 m. vasario 14 d. tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 47386/3, t. 4, l. 56–58.

⁸² I. Marščako 1962 m. kovo 22 d. tardymo protokolas, *ibid.*, t. 5, l. 135; M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 41.

⁸³ Dzeržinsko komisijos 1944 m. spalio 31 d. aktas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 6, l. 89.

⁸⁴ M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 41.

⁸⁵ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 313.

⁸⁶ Z. Kemzūros 1961 m. rugsėjo 31 d. ir spalio 4 d., J. Knyrimo 1961 m. spalio 9 d., K. Adomaičio 1961 m. liepos 18 d., S. Buinevičiaus 1961 m. rugsėjo 2 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 83–84, 94–95, 280–282; t. 3, l. 126, 153; M. Dudėno 1963 m. liepos 4 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 65–66; M. Sutkaus 1948 m. rugpjūčio 16 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 11238/3, t. 1, l. 21; P. Stanio 1978 m. gruodžio 27 d. tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 46, b. 1285, l. 84, 87.

⁸⁷ M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 41, 65–66.

⁸⁸ I. Marščako ir A. Jelizarovos 1962 m. kovo 22 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 135–137.

⁸⁹ K. Adomaičio 1961 m. liepos 18 d. tardymo protokolas, *ibid.*, t. 3, l. 126.

⁹⁰ M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 41, 65–66.

⁹¹ A. Jelizarovos 1962 m. kovo 22 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 138.

⁹² Dzeržinsko komisijos 1944 m. spalio 31 d. aktas, *ibid.*, t. 6, l. 89.

⁹³ 1941 m. lapkričio 17 d. įsakymas 2-ajam apsaugos batalionui Nr. 54, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 328–329.

⁹⁴ P. Lencevičiaus 1961 m. rugsėjo 13 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 178.

⁹⁵ E. Mazūros 1962 m. vasario 12 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 241–242.

⁹⁶ P. Lencevičiaus 1945 m. birželio 30 d. tardymo protokolas, *ibid.*, t. 8, l. 19–20.

⁹⁷ *Ibid.*, l. 20.

⁹⁸ *Ibid.*

⁹⁹ М. Ботвинник, *op. cit.*, c. 41, 66.

¹⁰⁰ *Ibid.*, c. 66.

¹⁰¹ *Ibid.*, c. 49; *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges*, S. 139; *Enzyklopädie des Holocaust*, Frankfurt am Main, 1998, Bd. 2, S. 995; *Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945. Энцыклапедыя*, Мінск, 1990, c. 386.

¹⁰² М. Ботвинник, *op. cit.*, c. 50.

¹⁰³ J. Ūselio 1962 m. sausio 23 d., A. Vasausko 1961 m. rugpjūčio 9 d. tardymo protokolai, teisiamojo posėdžio 1962 m. spalio (10–20) d. protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 52–54; t. 4, l. 71–72; t. 9, l. 187; Z. Noliaus-Biliūno 1983 m. gruodžio 14 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-15195, l. 155–156.

¹⁰⁴ J. Ūselio 1962 m. sausio 23 d., J. Levicko 1961 m. liepos 24 d., A. Vasausko 1961 m. rugpjūčio 9 d., Z. Noliaus-Biliūno 1961 m. balandžio 19 d. tardymo protokolai, J. Ūselio ir V. Griškalausko 1962 m. vasario 15 d. akistatos protokolas, teisiamojo posėdžio 1962 m. spalio (10–20) d. protokolas, *ibid.*, b. 47386/3, t. 3, l. 53–54; t. 4, l. 63–64, 72, 103–104; t. 5, l. 282–283; t. 9, l. 187; Z. Noliaus-Biliūno 1983 m. gruodžio 14 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-15195, l. 155–156; *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges*, S. 142–143.

¹⁰⁵ М. Ботвинник, *op. cit.*, c. 50.

¹⁰⁶ Nesvyžiaus komisijos 1945 m. vasario 4 d. aktas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 6, l. 83.

¹⁰⁷ J. Ūselio ir V. Griškalausko 1962 m. vasario 15 d. akistatos protokolas, *ibid.*, t. 5, l. 283.

¹⁰⁸ J. Ūselio 1962 m. sausio 23 d. ir birželio 11 d. tardymo protokolai, *ibid.*, t. 3, l. 53, 95.

¹⁰⁹ Z. Kemzūros 1961 m. rugsėjo 28 d. ir spalio 4 d., J. Knyrimo 1961 m. spalio 6 d., J. Davalgos 1961 m. spalio 31 d., J. Ūselio 1962 m. sausio 19 d. tardymo protokolai, *ibid.*, t. 1, l. 80–81, 93–94, 277–279; t. 2, l. 37–38; t. 3, l. 45–46; M. Dudėno 1963 m. liepos 3 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 60; *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges*, S. 475.

¹¹⁰ Брускина, Мария Борисовна, http://ru.wikipedia.org/wiki/Брускина,_Мария_Борисовна; А. Плакс, „Поможем восстановить справедливость!“, <http://www.kackad.com/article.asp?article=598>; *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges*, S. 475.

¹¹¹ *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges*, S. 475.

¹¹² Ibid., S. 476–477; nuotraukos, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 6, l. 21; t. 9, l. 199; K. Ūzo 1979 m. gegužės 9 d. tardymo protokolas, ibid., ap. 46, b. 1285, l. 20.

¹¹³ A. Trusovos 1962 m. kovo 16 d. tardymo protokolas, ibid., ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 140; Брускина, Мария Борисовна, http://ru.wikipedia.org/wiki/Брускина,_Мария_Борисовна; А. Плакс, „Поможем восстановить справедливость!“, <http://www.kackad.com/article.asp?article=598>.

¹¹⁴ J. Knyrimo 1961 m. spalio 6 d., K. Ūzo 1961 m. sausio 17 d., K. Adomaičio 1961 m. liepos 18 d., Z. Juodžio 1961 m. rugsėjo 15 d., A. Trusovos 1962 m. kovo 16 d. tardymo protokolai, nuotraukos, ibid., t. 1, l. 279; t. 3, l. 114, 123, 161–162; t. 5, l. 140; t. 6, l. 25; M. Dudėno 1963 m. liepos 3 d. tardymo protokolas, ibid., b. 47439/3, t. 1, l. 60; *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges*, S. 478.

¹¹⁵ K. Adomaičio 1961 m. liepos 18 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 123.

¹¹⁶ Nuotraukos, ibid., t. 6, l. 24; *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges*, S. 479.

¹¹⁷ Ibid., S. 480; nuotraukos, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 6, l. 23; D. Sirotino 1979 m. balandžio 29 d. tardymo protokolas, ibid., b. 47745/3, t. 3, l. 232.

¹¹⁸ J. Ūselio 1962 m. sausio 19 d. tardymo protokolas, ibid., b. 47386/3, t. 3, l. 47.

¹¹⁹ J. Knyrimo 1961 m. spalio 6 d., K. Ūzo 1961 m. sausio 17 d., K. Adomaičio 1961 m. liepos 18 d. ir 1962 m. vasario 28 d. tardymo protokolai, K. Ūzo ir J. Knyrimo 1962 m. birželio 7 d. akistatos protokolas, ibid., b. 47386/3, t. 1, l. 278; t. 3, l. 114, 123, 137; t. 5, l. 213–214.

¹²⁰ J. Ūselio 1962 m. birželio 11 d., K. Ūzo 1961 m. sausio 17 d., K. Adomaičio 1961 m. liepos 18 d. tardymo protokolai, ibid., t. 3, l. 96, 114, 123–124.

¹²¹ D. Sirotino 1962 m. kovo 17 d. tardymo protokolas, ibid., t. 5, l. 144–145.

¹²² G. Šmirkovičiaus 1962 m. kovo 24 d. tardymo protokolas, ibid., t. 5, l. 146; M. Ботвинник, op. cit., c. 51–53.

¹²³ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 314.

¹²⁴ Z. Kemzūros 1961 m. rugsėjo 30 d., M. Migonio 1961 m. liepos 21 d., S. Mineikio 1961 m. gegužės 25 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 86–87; t. 3, l. 296; t. 4, l. 14; M. Dudėno 1963 m. liepos 3 d., S. Buinevičiaus 1961 m. rugsėjo 2 d., L. Mickevičiaus 1961 m. rugsėjo 1 d., J. Knyrimo

1961 m. rugsėjo 9 d. tardymo protokolai, ibid., b. 47439/3, t. 1, l. 62, 131, 139, 165; J. Dainelio 1948 m. sausio 16 d. tardymo protokolas, ibid., b. 11238/3, t. 1, l. 54.

¹²⁵ Teisiamojo posėdžio 1962 m. spalio (10–20) d. protokolas, ibid., b. 47386/3, t. 9, l. 196.

¹²⁶ M. Sutkaus 1948 m. rugpjūčio 16 d. tardymo protokolas, ibid., b. 11238/3, t. 1, l. 23.

¹²⁷ M. Migonio 1949 m. vasario 25 d. tardymo protokolas, ibid., ap. 46, b. 1285, l. 312.

¹²⁸ Z. Kemzūros 1961 m. rugsėjo 30 d., L. Mickevičiaus 1961 m. rugsėjo 1 d., S. Buinevičiaus 1961 m. rugsėjo 2 d., K. Majausko 1961 m. vasario 18 d., S. Mineikio 1961 m. gegužės 25 d., A. Butkevičiaus 1947 m. gruodžio 11 d., A. Stragio 1946 m. kovo 1 d., M. Migonio 1949 m. vasario 25 d., Z. Juodžio 1948 m. liepos 27 d., J. Stanislovaičio 1948 m. gegužės 10 d. tardymo protokolai, ibid., ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 86–87; t. 3, l. 145, 151, 194; t. 4, l. 14; t. 6, l. 135, 201–202, 224, 291, 324; M. Dudėno 1963 m. liepos 3 d. tardymo protokolas, ibid., b. 47439/3, t. 1, l. 62–63; J. Arlausko 1980 m. birželio 3 d., J. Grigonio 1980 m. birželio 4 d., M. Migonio 1980 m. birželio 4 d. tardymo protokolai, ibid., ap. 46, b. 1159, l. 11–12, 34, 45; S. Buinevičiaus 1961 m. rugsėjo 2 d. tardymo protokolas, ibid., b. 1285, l. 102.

¹²⁹ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 315–316.

¹³⁰ Z. Kemzūros 1961 m. rugsėjo 30 d., J. Knyrimo 1961 m. spalio 9 d., L. Mickevičiaus 1961 m. rugsėjo 1 d., S. Buinevičiaus 1961 m. rugsėjo 2 d., K. Majausko 1961 m. vasario 18 d. tardymo protokolai, K. Ūzo ir J. Knyrimo 1962 m. birželio 7 d. akistatos protokolas, P. Raškausko 1947 m. lapkričio 17 d., A. Stragio 1946 m. kovo 1 d., M. Migonio 1949 m. vasario 25 d., J. Stanislovaičio 1948 m. gegužės 10 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 86–87, 282–284; t. 3, l. 145, 151–152, 194; t. 5, l. 212; t. 6, l. 130–131, 201–202, 224, 324; M. Dudėno 1963 m. liepos 3 d. tardymo protokolas, ibid., b. 47439/3, t. 1, l. 63–64; M. Sutkaus 1948 m. rugpjūčio 16 d. tardymo protokolas, ibid., b. 11238/3, t. 1, l. 20; J. Grigonio 1983 m. rugsėjo 28 d. paaiškinimas, ibid., b. P-1519, l. 105–106; J. Arlausko 1980 m. birželio 3 d., J. Grigonio ir M. Migonio 1980 m. birželio 4 d. tardymo protokolai, ibid., ap. 46, b. 1159, l. 12–13, 34–35, 46; K. Ūzo 1978 m. gruodžio 22 d., K. Aržuolaičio 1979 m. kovo 15 d. tardymo protokolai, ibid., b. 1285, l. 12, 75.

¹³¹ M. Ботвинник, op. cit., c. 51, 78.

¹³² Ibid., c. 51–52, 78, 91.

¹³³ Slucko komisijos 1944 m. rugsėjo 29 d. aktas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47760/3, t. 4, l. 42.

¹³⁴ G. Šmirkovičiaus 1962 m. kovo 24 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 5, l. 146–147.

¹³⁵ Ibid.

¹³⁶ Valstybės saugumo komiteto prie LSSR Ministrų Tarybos 1962 m. birželio 26 d. kaltinamoji išvada, *ibid.*, t. 8, l. 267.

¹³⁷ Z. Kemzūros 1961 m. rugsėjo 30 d., J. Knyrimo 1961 m. spalio 9 d., A. Stragio 1946 m. kovo 1 d., J. Stanislovaičio 1948 m. gegužės 10 d. tardymo protokolai, *ibid.*, t. 1, l. 87, 283; t. 6, l. 201–202, 324; K. Ūzo ir P. Raškausko 1947 m. lapkričio 18 d. akistatos protokolai, *ibid.*, b. 12476/3, l. 41; Z. Juodžio 1948 m. liepos 29 d., B. Simanavičiaus 1948 m. birželio 22 d., J. Stanislovaičio 1948 m. liepos 9 d. tardymo protokolai, L. Mickevičiaus ir J. Kardoko 1948 m. liepos 20 d., L. Mickevičiaus ir J. Dainelio 1948 m. rugpjūčio 20 d. akistatos protokolai, *ibid.*, b. 11238/3, t. 1, l. 100–101, 198, 210; t. 2, l. 221; J. Stanislovaičio 1948 m. gegužės 15 d., K. Aržuolaičio 1948 m. liepos 14 d., S. Buinevičiaus 1948 m. birželio 30 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 13188/3, t. 1, l. 78, 154, 178.

¹³⁸ *Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945. Энцыклапедыя*, c. 265; Kleck, <http://kleck1127.narod.ru/c-5.html>.

¹³⁹ M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 41–42, 66–67, 86; V. Zadalino, L. Govšos 1962 m. kovo 21 d., N. Zadalino ir V. Zadalino 1945 m. balandžio 14 d., A. Marenčiaus 1945 m. balandžio 15 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 162, 164–165; t. 6, l. 70–71, 74, 81.

¹⁴⁰ M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 86.

¹⁴¹ L. Mickevičiaus 1961 m. rugsėjo 1 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47439/3, t. 1, l. 139; J. Arlausko 1961 m. rugsėjo 1 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 3, l. 365.

¹⁴² K. Ūzo 1978 m. gruodžio 22 d. tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 46, b. 1285, l. 13.

¹⁴³ V. Zadalino, L. Govšos 1962 m. kovo 21 d., N. Zadalino ir V. Zadalino 1945 m. balandžio 14 d., A. Marenčiaus 1945 m. balandžio 15 d. tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 162, 164–165; t. 6, l. 70–71, 74, 81.

¹⁴⁴ K. Ūzo 1961 m. vasario 17 d., S. Buinevičiaus 1961 m. rugsėjo 2 d., P. Raškausko 1962 m. kovo 7 d., M. Migonio 1961 m. liepos 21 d., J. Grigonio 1961 m. rugsėjo 3 d., J. Arlausko 1961 m. rugsėjo 1 d., M. Migonio 1949 m. vasario 25 d., Z. Juodžio 1948 m. liepos 27 d., J. Arlausko 1948 m. rugpjū-

čio 5 d., J. Grigonio 1948 m. rugpjūčio 10 d., J. Stanislovaičio 1948 m. gegužės 10 d. tardymo protokolai, *ibid.*, t. 3, l. 110, 152–153, 219–220, 296–297, 300–301, 365; t. 6, l. 225, 291, 295–296, 324–325; P. Raškausko 1963 m. liepos 5 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 150–152; M. Sutkaus 1948 m. rugpjūčio 16 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 11238/3, t. 1, l. 20.

¹⁴⁵ N. Zadalino ir V. Zadalino 1945 m. balandžio 14 d., A. Marenčiaus 1945 m. balandžio 15 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 6, l. 71, 74–75, 80–82; N. Pankratovičiaus 1979 m. balandžio 24 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47745/3, t. 3, l. 17–19.

¹⁴⁶ P. Raškausko 1947 m. lapkričio 17 d., J. Stanislovaičio 1948 m. gegužės 10 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 6, l. 131, 324–325; B. Simanavičiaus 1948 m. birželio 22 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 11238/3, t. 1, l. 101; K. Ūzo 1979 m. gegužės 14 d. tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 46, b. 1285, l. 20.

¹⁴⁷ Klecko komisijos 1945 m. balandžio 12 d. aktas, *ibid.*, b. 47386/3, t. 6, l. 65.

¹⁴⁸ N. Zadalino ir V. Zadalino 1945 m. balandžio 14 d., A. Marenčiaus 1945 m. balandžio 15 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 71, 74–75, 80–82.

¹⁴⁹ M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 41–42, 66–67, 86.

¹⁵⁰ Ibid., c. 86.

¹⁵¹ Valstybės saugumo komiteto prie LSSR Ministrų Tarybos 1962 m. birželio 26 d. kaltinamoji išvada, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 8, l. 267–268.

¹⁵² N. Zadalino ir V. Zadalino 1945 m. balandžio 14 d., A. Marenčiaus 1945 m. balandžio 15 d. tardymo protokolai, *ibid.*, t. 6, l. 71, 74–75, 80–82.

¹⁵³ Z. Juodžio 1948 m. liepos 27 d., J. Arlausko 1948 m. rugpjūčio 5 d., J. Stanislovaičio 1948 m. gegužės 10 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 291, 295, 325; P. Raškausko 1947 m. lapkričio 17 d. tardymo protokolai, K. Adomaičio ir P. Raškausko 1947 m. lapkričio 19 d. akistatos protokolai, *ibid.*, b. 12476/3, l. 18, 45; K. Aržuolaičio 1948 m. liepos 14 d., S. Buinevičiaus 1948 m. birželio 30 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 13188/3, t. 1, l. 154, 178; J. Dainelio 1948 m. rugpjūčio 3 d., B. Simanavičiaus 1948 m. birželio 22 d., S. Gervino 1948 m. liepos 28 d. tardymo protokolai, L. Mickevičiaus ir J. Dainelio 1948 m. rugpjūčio 20 d. akistatos protokolai, J. Kardoko 1948 m. liepos 23 d. tardymo protokolai, L. Mickevičiaus ir J. Kardoko 1948 m. liepos 20 d., S. Gervino ir J. Grigonio 1948 m. rugpjūčio 21 d., J. Arlausko ir M. Kačiulio 1948 m. rugpjūčio 25 d. akistatos protokolai, *ibid.*, b. 11238/3, t. 1, l. 73, 101, 201–202, 219, 231; t. 2, l. 210, 226, 236.

- ¹⁵⁴ Ch. Gerlach, op. cit., S. 617.
- ¹⁵⁵ B. Simonavičiaus ir P. Steponkaus 1948 m. rugpjūčio 25 d. akistatos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11238/3, t. 2, l. 242.
- ¹⁵⁶ М. Ботвинник, op. cit., c. 57, 72, 89; *Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945. Энцыклапедыя*, c. 325.
- ¹⁵⁷ A. Šavrovskio 1962 m. gegužės 12 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 166–167.
- ¹⁵⁸ J. Knyrimo 1961 m. spalio 11 d. tardymo protokolas, ibid., t. 1, l. 286–287.
- ¹⁵⁹ S. Gervino 1962 m. vasario 13 ir 14 d. tardymo protokolai, ibid., b. 47386/3, t. 4, l. 50–51, 57–58.
- ¹⁶⁰ М. Ботвинник, op. cit., c. 77–78.
- ¹⁶¹ Rudensko komisijos 1944 m. spalio 10 d. aktas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1287, l. 54.
- ¹⁶² J. Plungės 1979 m. sausio 18 d. ir balandžio 26 d. tardymo protokolai, ibid., ap. 58, b. 47745/3, t. 2, l. 27–28, 112–113.
- ¹⁶³ *Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944). Сборник документов и материалов*, Иерусалим, 1991, c. 86–87; М. Ботвинник, op. cit., c. 11–21; *Enzyklopädie des Holocaust*, Frankfurt am Main, 1998, Bd. 2, S. 950–951; Bd. 3, S. 1570; Ch. Gerlach, op. cit., S. 625; Минское гетто, <http://www.minskoldnew.com/Getto/Getto.htm>.
- ¹⁶⁴ Ch. Gerlach, op. cit., S. 625.
- ¹⁶⁵ S. Nėniaus 1947 m. rugsėjo 26 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9592/3, l. 48.
- ¹⁶⁶ J. Arlausko 1948 m. liepos 2 d. tardymo protokolas, ibid., b. 11238/3, t. 1, l. 121.
- ¹⁶⁷ М. Ботвинник, op. cit., c. 15; *Черная книга*, Вильнюс, 1993, c. 112–113; Минское гетто, <http://www.minskoldnew.com/Getto/Getto.htm>.
- ¹⁶⁸ *Enzyklopädie des Holocaust*, Bd. 2, S. 951.
- ¹⁶⁹ S. Levinos 1962 m. kovo 25 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 115.
- ¹⁷⁰ *Черная книга*, c. 113.
- ¹⁷¹ Ch. Gerlach, op. cit., S. 625.
- ¹⁷² J. Arlausko 1961 m. rugsėjo 1 d., T. Kelpšos 1962 m. balandžio 23 d. tardymo protokolai, J. Ūselio ir T. Kelpšos 1962 m. balandžio 23 d. akistatos protokolas, J. Arlausko 1948 m. rugpjūčio 5 d., P. Lupeikio 1944 m. rugsėjo 20 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 364; t. 4, l. 128–129; t. 5, l. 278; t. 6, l. 293–294; t. 8, l. 5–6.
- ¹⁷³ T. Kelpšos 1962 m. balandžio 23 d., J. Kliuko 1948 m. lapkričio 5 d., A. Juodžio 1947 m. gruodžio 4 d. tardymo protokolai, ibid., t. 4, l. 129; t. 6, l. 183, 264–265.
- ¹⁷⁴ J. Arlausko 1961 m. rugsėjo 1 d., L. Stonkaus 1981 m. kovo 20 d. tardymo protokolas, ibid., b. 47730/3, t. 2, l. 63; A. Juodžio 1947 m. gruodžio 4 d., P. Lupeikio 1944 m. rugsėjo 20 d. tardymo protokolai, ibid., b. 47386/3, t. 3, l. 364; t. 6, l. 265; t. 8, l. 6.
- ¹⁷⁵ М. Ботвинник, op. cit., c. 21–27; Komisijos 1944 m. liepos 15 d. aktas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 4, l. 281–285.
- ¹⁷⁶ J. Plungės 1979 m. kovo 23 d. tardymo protokolas, ibid., b. 47745/3, t. 2, l. 74–76.
- ¹⁷⁷ Ibid., l. 76–77.
- ¹⁷⁸ S. Nėniaus 1947 m. rugsėjo 26 d. tardymo protokolas, ibid., b. 9592/3, l. 48.
- ¹⁷⁹ М. Ботвинник, op. cit., c. 16; *Черная книга*, c. 114; Минское гетто, <http://www.minskoldnew.com/Getto/Getto.htm>.
- ¹⁸⁰ М. Ботвинник, op. cit., c. 16; *Черная книга*, c. 114.
- ¹⁸¹ *Enzyklopädie des Holocaust*, Bd. 2, S. 951.
- ¹⁸² *Черная книга*, c. 115.
- ¹⁸³ Ch. Gerlach, op. cit., S. 625.
- ¹⁸⁴ J. Knyrimo 1961 m. spalio 6 d., J. Davalgos 1961 m. spalio 25 d. ir lapkričio 2 d., Z. Juodžio 1961 m. rugsėjo 3 d., S. Varno 1962 m. gegužės 5 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 274–276; t. 2, l. 24–25, 45–46; t. 3, l. 159–160, 168; S. Varno 1978 m. gruodžio 29 d. tardymo protokolas, ibid., ap. 46, b. 1285, l. 94–95.
- ¹⁸⁵ J. Knyrimo 1961 m. spalio 6 d., J. Davalgos 1961 m. spalio 25 d. tardymo protokolai, ibid., ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 275–276; t. 2, l. 24; B. Simonavičiaus 1948 m. liepos 22 d. ir rugpjūčio 4 d., P. Eimučio 1948 m. rugpjūčio 6 d. tardymo protokolai, ibid., b. 11238/3, t. 1, l. 100–101, 106–107, 254; J. Stanislavaičio 1948 m. kovo 15 d. tardymo protokolas, ibid., b. 13188/3, t. 1, l. 79.
- ¹⁸⁶ Z. Juodžio 1961 m. rugsėjo 3 d. tardymo protokolas, ibid., b. 47386/3, t. 3, l. 159–160.
- ¹⁸⁷ М. Ботвинник, op. cit., c. 32–34, 60; *Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944)*, c. 136–137; D. Egofo 1947 m. vasario 28 d. tardymo protokolas, 1945 m. rugsėjo 12 d. aktas Nr. 5, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 157; t. 6, l. 86–87.
- ¹⁸⁸ D. Egofo 1947 m. vasario 28 d. tardymo protokolas, ibid., t. 5, l. 157–158.
- ¹⁸⁹ Ibid., l. 158–161.

¹⁹⁰ M. Epštein 1981 m. kovo 20 d. tardymo protokolas, 1981 m. kovo 20 d. apžiūros protokolas, *ibid.*, ap. 46, b. 1287, l. 71, 81–82; M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 33–34, 61.

¹⁹¹ *Ibid.*, c. 34.

¹⁹² *Ibid.*

¹⁹³ A. Butkevičiaus 1947 m. gruodžio 11 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 12476/3, l. 67–68.

¹⁹⁴ S. Nėniaus 1947 m. gruodžio 24 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 95.

¹⁹⁵ J. Arlausko 1948 m. liepos 9 d. ir rugpjūčio 5 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 11238/3, t. 1, l. 126, 137.

¹⁹⁶ K. Ūzo 1979 m. gegužės 14 d. tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 46, b. 1285, l. 20.

¹⁹⁷ P. Stanio 1978 m. gruodžio 27 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 87–88; K. Adomaičio 1979 m. gegužės 10 d. tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 47745/3, t. 3, l. 59–60.

¹⁹⁸ J. Plungės 1979 m. gegužės 29 d. tardymo protokolas, *ibid.*, t. 2, l. 108.

¹⁹⁹ Valstybės saugumo komiteto prie LSSR Ministrų Tarybos 1962 m. birželio 26 d. kaltinamoji išvada, *ibid.*, b. 47386/3, t. 8, l. 277.

²⁰⁰ J. Rutkausko 1961 m. lapkričio 18, 22 d. ir 1981 m. sausio 27 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 28916/3, l. 86–87; b. 47386/3, t. 3, l. 335–336; ap. 46, b. 1287, l. 19–20.

²⁰¹ J. Rutkausko 1961 m. lapkričio 16 ir 22 d. tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 58, b. 28916/3, l. 79, 87–88.

²⁰² M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 98; *Enzyklopädie des Holocausts*, Bd. 1, S. 153; Ch. Gerlach, *op. cit.*, S. 622; *Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945. Энцыклапедыя*, c. 60–61; Baranoviči, <http://www.eleven.co.il/article/10401>.

²⁰³ Z. Noliaus-Biliūno 1961 m. balandžio 19 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 4, l. 102–103.

²⁰⁴ M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 42, 56, 67, 86; *Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945. Энцыклапедыя*, c. 249.

²⁰⁵ M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 42.

²⁰⁶ L. Gilčiko 1981 m. gegužės 12 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1287, l. 63–66.

²⁰⁷ N. Moroz 1981 m. gegužės 12 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 60–61.

²⁰⁸ K. Aržuolaičio 1979 m. kovo 15 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 1285, l. 75–76.

²⁰⁹ J. Plungės 1979 m. gegužės 25 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47745, t. 2, l. 104.

²¹⁰ J. Dainelio 1948 m. sausio 16 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 11619/3, l. 69.

²¹¹ M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 31; *Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945. Энцыклапедыя*, c. 85.

²¹² M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 32, 60, 83.

²¹³ J. Adomaičio 1961 m. liepos 18 d. tardymo protokolas, K. Adomaičio ir Z. Kemzūros 1962 m. birželio (?) d., K. Adomaičio ir P. Plančiūno 1962 m. birželio 13 d. akistatos protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 128–129; t. 5, l. 180, 245.

²¹⁴ I. Znako ir V. Antipovo 1979 m. vasario 26 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47745/3, t. 3, l. 266, 269.

²¹⁵ M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 32, 60.

²¹⁶ J. Adomaičio 1961 m. liepos 18 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 128.

²¹⁷ J. Plungės 1979 m. balandžio 24 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47745/3, t. 2, l. 102.

²¹⁸ S. Varno 1962 m. gegužės 5 d., P. Lencevičiaus 1961 m. rugsėjo 13 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 3, l. 172, 179; M. Dudėno 1963 m. liepos 3 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 69–71; J. Grigonio 1983 m. gruodžio 12 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-15195, l. 115.

²¹⁹ M. Migonio 1949 m. vasario 25 d. tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 46, b. 1285, l. 312–313; M. Kačiulio 1948 m. liepos 8 ir 16 d. tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 58, b. 11238/3, t. 1, l. 277, 282.

²²⁰ M. Salnik 1962 m. lapkričio 30 d., V. Kolodenko 1962 m. lapkričio 28 d., M. Volosevič 1962 m. lapkričio 29 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47439/3, t. 2, l. 25, 29, 34; A. Bubnys, „Lietuvių policijos 15-asis batalionas (1941–1944 m.), *Genocidas ir rezistencija*, 2007, Nr. 1(21), p. 75.

²²¹ M. Dudėno 1963 m. liepos 5 d., P. Lencevičiaus 1962 m. lapkričio 24 d., J. Kleinausko 1962 m. lapkričio 19 d., V. Gutausko 1962 m. gruodžio 4 d., M. Salnik 1962 m. lapkričio 30 d., V. Kolodenko 1962 m. lapkričio 28 d., M. Volosevič 1962 m. lapkričio 29 d. tardymo protokolai, „Metinių sukartuvių žygis“, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47439/3, t. 1, l. 72–74, 201, 204–205, 235; t. 2, l. 25–37, 127.

²²² M. Salnik 1962 m. lapkričio 30 d., V. Kolodenko 1962 m. lapkričio 28 d., M. Volosevič 1962 m. lapkričio 29 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47439/3, t. 2, l. 31, 35, 37; S. Buinevičiaus 1979 m. gegužės 10 d., M. Novickajos 1979 m. balandžio 19 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47745/3, t. 2, l. 248; t. 4, l. 45.

²²³ A. Firago 1979 m. balandžio 19 d. tardymo protokolas, *ibid.*, t. 4, l. 50.

²²⁴ M. Salnik 1962 m. lapkričio 30 d., V. Kolodenco 1962 m. lapkričio 28 d., M. Volosevič 1962 m. lapkričio 29 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47439/3, t. 2, l. 31, 35, 37.

²²⁵ M. Dudėno 1963 m. liepos 5 d., V. Kolodenco 1962 m. lapkričio 28 d. tardymo protokolai, *ibid.*, t. 1, l. 73–74; t. 2, l. 31; S. Buinevičiaus 1979 m. gegužės 10 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47745/3, t. 2, l. 248; P. Andriuškevičiaus 1979 m. balandžio 18 d. tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 46, b. 1285, l. 293.

²²⁶ M. Dudėno 1963 m. liepos 5 d., P. Lencevičiaus 1962 m. lapkričio 24 d., V. Kolodenco 1962 m. lapkričio 28 d. tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 58, b. 47439/3, t. 1, l. 74, 201; t. 2, l. 31.

²²⁷ A. Firago 1962 m. lapkričio 29 d. tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 46, b. 1285, l. 268.

²²⁸ P. Lencevičiaus 1962 m. lapkričio 24 d. tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 58, b. 47439/3, t. 1, l. 201.

²²⁹ „Metinių sukaustuvių žygis“, *ibid.*, b. 47439/3, t. 2, l. 127.

²³⁰ A. Firago 1962 m. lapkričio 29 d. tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 46, b. 1285, l. 268.

²³¹ M. Dudėno 1963 m. liepos 5 d., P. Lencevičiaus 1962 m. lapkričio 24 d. tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 58, b. 47439/3, t. 1, l. 74, 201; t. 2, l. 127.

²³² V. Kolodenco 1962 m. lapkričio 28 d. tardymo protokolai, *ibid.*, t. 2, l. 31.

²³³ A. Firago 1979 m. balandžio 19 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47745/3, t. 4, l. 53.

²³⁴ M. Salnik 1962 m. lapkričio 30 d., V. Kolodenco 1962 m. lapkričio 28 d., M. Volosevič 1962 m. lapkričio 29 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47439/3, t. 2, l. 31, 35, 37.

²³⁵ M. Dudėno 1963 m. liepos 5 d., J. Kleinausko 1962 m. lapkričio 19 d. tardymo protokolai, *ibid.*, t. 1, l. 74, 204–205.

²³⁶ J. Davalgos 1961 m. lapkričio 27 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 2, l. 48–49; M. Dudėno 1963 m. liepos 5 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 75.

²³⁷ J. Davalgos 1961 m. lapkričio 27 d., L. Mickevičiaus 1961 m. rugsėjo 1 d., S. Varno 1962 m. gegužės 5 d., P. Lencevičiaus 1961 m. rugsėjo 13 d., M. Migonio 1961 m. liepos 21 d., J. Vėsos 1962 m. sausio 24 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 2, l. 49; t. 3, l. 146, 174, 297, 356; „Kautynės prie R.“, *ibid.*, b. 47760/3, t. 5, l. 35.

²³⁸ M. Dudėno 1963 m. liepos 5 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 75.

²³⁹ K. Adomaičio 1961 m. liepos 18 d., S. Varno 1962 m. gegužės 5 d. tardymo protokolai, K. Adomai-

čio ir J. Knyrimo 1962 m. birželio 14 d. akistatos protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 3, l. 128, 174; t. 5, l. 219.

²⁴⁰ M. Migonio 1949 m. vasario 25 d. tardymo protokolai, *ibid.*, t. 2, l. 51; t. 3, l. 208, 367; t. 6, l. 225.

²⁴¹ J. Šalčiūno 1948 m. birželio 24 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 13188/3, t. 1, l. 272; J. Davalgos 1961 m. lapkričio 27 d., L. Mickevičiaus 1961 m. rugsėjo 1 d., P. Lencevičiaus 1961 m. rugsėjo 13 d., P. Janyšio 1961 m. balandžio 21 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 2, l. 50; t. 3, l. 146, 180, 208; M. Dudėno 1963 m. liepos 5 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 76.

²⁴² M. Kačiulio 1961 m. rugsėjo 3 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 3, l. 287.

²⁴³ K. Adomaičio 1961 m. liepos 18 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 128.

²⁴⁴ Ninos Bareišos ir Nikolajaus Bareišos 1981 m. birželio 9 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47760/3, t. 4, l. 91–99.

²⁴⁵ H. Salelionio 1981 m. gegužės 26 d. ir liepos 16 d., L. Stonkaus 1981 m. gegužės 29 d. ir liepos 16 d. tardymo protokolai, *ibid.*, t. 1, l. 239–240, 257; t. 2, l. 109, 123–124.

²⁴⁶ J. Davalgos 1961 m. lapkričio 27 d., P. Janyšio 1961 m. balandžio 21 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 2, l. 51, 208; M. Dudėno 1963 m. liepos 5 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 76.

²⁴⁷ J. Davalgos 1961 m. lapkričio 27 d., S. Varno 1962 m. gegužės 5 d., P. Janyšio 1961 m. balandžio 21 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 2, l. 51; t. 3, l. 173–174, 208.

²⁴⁸ A. Bubnys, „Lietuvių policijos 15-asis batalionas (1941–1944 m.)“, p. 76–77.

²⁴⁹ P. Raškausko 1947 m. lapkričio 17 d. ir gruodžio 3 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 12476/3, l. 16–17, 21–22; J. Stanislovaičio 1948 m. kovo 15 d., J. Šalčiūno 1948 m. birželio 19 ir 24 d., P. Steponkaus 1948 m. rugpjūčio 19 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 13188/3, t. 1, l. 77, 266, 270; t. 2, l. 50; M. Migonio 1988 m. rugsėjo 30 d. tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 46, b. 1144, l. 38.

²⁵⁰ *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius, 2002, t. 2, l. 529.

²⁵¹ Ch. Gerlach, op. cit., S. 1158.

²⁵² *Ibid.*

Gauta 2007 09 17
Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, Vilnius

Alfredas Rukšėnas

THE KAUNAS SECOND AUXILIARY POLICE SERVICE BATTALION AND THE MASSACRE IN BELARUS IN 1941–1943

Summary

During the years of the German occupation (1941–1944) military-police units under the jurisdiction of the Nazis, which were called auxiliary police service, security, self-preservation battalions and other names, were formed. Some of the Lithuanian military-police formations took part in the killings in Lithuania, Belarus and Ukraine. In Kaunas in August 1941 the Second Auxiliary Police Service Battalion was formed (leader Major A. Impulevičius), which together with the German Eleventh Reserve Police Battalion was sent by the Nazis to the Minsk district in Belarus to fight against Soviet partisans. All together, there were 485 troops, commissioned and non-commissioned officers. About 450 troops of the Lithuanian battalion, all three companies, participated in the killings.

The Nazis carried out the policy of persecuting and killing of Jews in the occupied Eastern countries. At the beginning of the German occupation, the Lithuanian Battalion No 2(12) was employed for the killings of Jews in the Jewish ghettos in the cities and towns of the Minsk region of Belarus. In October, November and December 1941, the battalion killed 15,452 Jews in over 15 places in Belarus. According to the data of the Comprehensive Lithuanian Encyclopaedia, during the Nazi occupation about 0.8 million Jews were killed. According to the German historian Christian Gerlach, from 500,000 to 550,000 Jews

were massacred in Belarus. Consequently, the Lithuanian battalion killed between 1.9 per cent to 3.09 per cent of all the Jews massacred in Belarus during the Nazi occupation. All the three companies of the battalion took part in the killings of Jews.

The three companies of the battalion were also used to kill the prisoners of war in POW camps. In October and November 1941, the battalion killed not fewer than 2,360 prisoners in the Minsk POW camp No 352 in six massacres, which amounts to about 1.9 per cent (a total of 119,000) of all the Jews massacred in this camp during the whole period of the Nazi occupation.

The Nazis persecuted and killed partisans and their supporters, participants in the underground movement and local residents in the Eastern occupied countries. For this purpose the Nazis also employed the Lithuanian police battalion No 2(12). Between 1941 and 1943, the battalion killed 209 people in more than ten places.

Summing it up, it can be claimed that the Lithuanian police battalion No 2(12) massacred 18,021 people between 1941 and 1943. According to Gerlach, from 1.6 to 1.7 million were massacred in Belarus during the Nazi occupation. Consequently, the Lithuanian battalion killed from about 1.06 per cent to 1.126 per cent of all the people killed in Belarus during the whole period of the Nazi occupation.

Lietuvos SSR KGB vadovybė 1954–1991 m.

Straipsnyje nagrinėjama Lietuvos SSR (toliau – LSSR) KGB vadovybės veikla 1954–1991 m., išskiriant vadovavimo specifiką bei raidą. Pateikiamos LSSR KGB pirmininkų charakteristikos, išryškinamos esminės jų veiklos funkcijos slopinant antisovietinį judėjimą, kovojant su Katalikų bažnyčia, išseivijos organizacijomis. Tokio pobūdžio tyrimai atskleidžia SSRS KGB padalinio Lietuvoje struktūros vidaus pokyčius, parodo, kokiais principais buvo veikama. LSSR KGB pirmininkų veiklos kontekste išryškėja visuotinė kontrolės mechanizmo politika bei KGB metodika susidorojant su sovietų režimui nelojaliais ir priešiškausi nusiuteikusiaisiais asmenimis.

ĮVADAS

Totalitarinėje valstybėje svarbiausias režimo atramos ir visuomenės kontrolės funkcijas atlikdavo represinės slaptosios tarnybos (NKVD–MVD, NKGB–MGB). Sovietų okupacijos laikotarpiu Lietuvoje veikusios represinės valdžios institucijos tiesiogiai priklausė centrinėms žinyboms Maskvoje. Formaliai jos buvo atskaitingos komunistų partijai, tačiau faktiškai Lietuvoje LKP(b) šioms institucijoms tiesiogiai nevadovavo (anot kai kurių autorių, tai daugiau buvo partinio-ideologinio pobūdžio vadovavimas)¹, nors tam tikra įtaka per partines institucijas (pvz., Centro komiteto biurą) buvo daroma. Galbūt išskirtiniu derėtų laikyti stalininį laikotarpį, kai partinės institucijos inicijuodavo masines represijas (trėmimus) arba aktyviai dalyvaudavo jas

organizuojant (tremiant, konfiskuojant turtą ir t. t.). 1944–1947 m. čekistų vadovybė Vilniuje ir LKP(b) CK biuras bendradarbiavo itin glaudžiai. 1947 m. panaikinus VKP(b) CK biurą Lietuvai, Antanas Sniečkus tapo pagrindine LKP(b) grandimi bendradarbiaujant su represinėmis struktūromis². Faktiškai juos siejo bendras tikslas – įtvirtinti sovietų režimą visose visuomenės gyvenimo srityse. A. Sniečkus savo nurodymais dažnai skatindavo čekistų veiklą, tokiu būdu įpareigodamas represines struktūras vykdyti režimo stiprinimo ir valstybinio teroro politiką. Tačiau tarp LKP(b) ir saugumo vadovybės nebuvo išvengta polemikos dėl Lietuvos sovietizavimui ir ginkluoto pasipriešinimo slopinimui taikomų metodų bei priemonių. LSSR vadovybė stengėsi nors iš dalies sulietuvinti respublikos represines institucijas, tačiau jų vadovai iki 1953 m. daugiausia buvo rusakalbiai, o beveik visi saugumiečiai – nevietiniai; vadinamieji nacionaliniai kadrai ėjo operatyvinių darbuotojų pareigas, vadovaujančiuose postuose dirbo tik vienetai³. 1940–1941 ir 1944–1953 m. sovietų represinių struktūrų vadovybė Lietuvoje – Dmitrijus Jefimovas, Piotras Gladkovas, Piotras Kapralovas, Piotras Kondakovas ir kiti – buvo Maskvos atsiųsti sovietinio saugumo darbuotojai. Represiniuose padaliniuose lietuvių dirbo labai mažai, nes jais arba buvo nepasitikima, arba nebuvo pakankamai vadovaujančiam darbui parengtų patikimų bei patikrintų asmenų. Iš pradžių D. Jefimovas, MGB ministras, mėgino sovietų represines struktūras išlaikyti rusiškas, tačiau vėliau jo nuostatos keitėsi, jis ragino į čekistines žinybas siųsti kuo daugiau lietuvių.

Siekta parodyti, kad Lietuvoje vyko lietuvių nacionalinė kova su rusų okupantais⁴. Sovietų represinių struktūrų vadovai (vidaus reikalų liaudies komisaras, valstybės saugumo liaudies komisaras, vėliau – vidaus reikalų ministras, valstybės saugumo ministras) Lietuvoje organizavo gyventojų areštus ir trėmimus, vadovavo ginkluotos rezistencijos naikinimui, inspiravo ir vykdė represijas prieš inteligentią bei katalikų dvasininkiją. Represinis aparatas buvo stiprinamas ir plečiamas. Slopino taikiniu ar potencialiais priešais tapdavo asmenys, kurie trukdė įtvirtinti sovietų režimą Lietuvoje. Triuškinant lietuvių anti-sovietinį pasipriešinimą, mėginta užgniaužti nepriklausomybės siekius, kad galėtų tęstis Lietuvos sovietizavimo procesas.

SSRS valstybės saugumo komiteto (toliau – KGB) padalinys Lietuvoje buvo įkurtas 1954 m. balandžio 7 d. prie LSSR Ministrų Tarybos (toliau – MT). KGB perėmė buvusių savo pirmtakų (VČK, GPU, MGB) veiklos metodus ir pasiliko buvusius darbuotojus, kurie energingai tęsė anksčiau pradėtas įvairias slaptąsias operacijas. Lietuvoje tvirtas pozicijas KGB pirmiausia užėmė tautinio pogrindžio liekanų, lietuvių emigracinių centrų atžvilgiu ir visur, kur reikėjo turėti reikalų su asmenimis, nelojaliais sovietų režimui bei aiškiai reiškiančiais savo tautines ir antisovietines nuotaikas.

SSRS KGB padaliniui Lietuvoje vadovavo pirmininkas, jis turėjo tris pavaduotojus. Pirmasis pavaduotojas buvo skiriamas tik rusų tautybės ir būdamas Maskvos patikimu asmeniu kontroliavo struktūros agentūrinę-operatyvinę darbą, t. y. iš esmės reguliavo visas prioritetines veiklos sritis. Politinio sekimo funkcijos kontrolė buvo pavesta antrajam pavaduotojui, vietiniam saugumiečiui. Nemažiau svarbios pareigos atiteko trečiajam pavaduotojui – jis ėjo kadru skyriaus viršininko pareigas ir buvo atsakingas už KGB kadru priežiūrą⁵. KGB pirmininkas su

savo pavaduotojais, pagrindinių valdybų ir skyrių viršininkai, didžiausių miestų KGB skyrių viršininkai sudarė Lietuvos SSR KGB kolegiją, kuri sprendavo svarbiausius KGB organizacinio darbo klausimus: svarstė skyrių ir valdybų viršininkų ataskaitas, svarbesnių instrukcijų, įsakymų projektus ir pan.⁶ Pavyzdžiui, žvalgybos papildymo rezervas buvo sudaromas iš dirbančių KGB asmenų, o kandidatus į šį rezervą tvirtindavo LSSR KGB kolegija, suderinusi su Pirmąja vyriausiąja valdyba (toliau – PGU). KGB vadovybė buvo svarbi vadinamosios sovietinės nomenklatūros dalis, į ją patekdavo respublikinio rango KGB vadovai, įrašomi į LKP CK nomenklatūrą. KGB rajoninių skyrių viršininkai buvo įtraukiami į vietinę, rajoninę nomenklatūrą. Tai reiškia, kad komunistų partijos vadovybei nomenklatūrinė sistema leido tiesiogiai bendrauti su KGB padalinių vadovais, o juos įtraukiant į partines institucijas (komitetus) – daryti įtaką kadru politikai ir gauti reikalingą informaciją bei naudotis KGB įtakos svertais⁷.

Konkrečių istorinių tyrimų apie buvusius LSSR KGB pirmininkus yra nedaug. Vytautas Tininis⁸, vienas pirmųjų istorikų, nagrinėjusių Lietuvos politinę ir kultūrinę raidą 1940–1990 m., pateikė 50-ies žymiausių ir įtakingiausių sovietmečio veikėjų politines biografijas, tarp jų ir trijų LSSR KGB pirmininkų – Kazimiero Liaudžio, Alfonso Randakevičiaus ir Juozo Petkevičiaus – biografijas.

Be to, V. Tininis monografijoje „Sniečkus. 33 metai valdžioje“⁹, nagrinėdamas ilgamečio Lietuvos administracijos vadovo A. Sniečkaus politinę veiklą, išryškino minėtų LSSR KGB pirmininkų santykius su LKP CK pirmuoju sekretoriumi.

LKP(b) ir represinių struktūrų santykius Lietuvoje 1944–1953 m., glaudžius jų tarpusavio ryšius vykdant masinę lietuvių tautos terorą ir slopinant ginkluoto pogrindžio

pasipriešinimą, plačiai išanalizavo Juozas Starkauskas¹⁰ ir V. Tininis¹¹.

Istorikai Liudas Truska, Arvydas Anušauskas ir Inga Petravičiūtė knygoje „Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais“¹² išnagrinėjo NKVD–MVD ir NKGB–MGB to meto vadovų veiklą, pateikė jų biografijas.

Dokumentų rinkinyje „Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990“¹³ taip pat yra vertingų dokumentų straipsnyje nagrinėjama tema. Jie atskleidžia LSSR KGB pirmininkų – K. Liaudžio, A. Randakevičiaus ir J. Petkevičiaus – sąsajas su LKP bei įtaką visuomenės gyvenimui. Duomenų apie tam tikras pirmininkų funkcijas, jų įsakymus, patvirtintus planus galima rasti bendro pobūdžio tyrimuose, susijusiuose su KGB struktūra, jos įtaka kontroliuojant ir persekiojant Lietuvos gyventojus.

Sovietinėje periodikoje – „Komunistas“, „Tiesa“ – buvo pasirodę propagandinio pobūdžio straipsnių apie K. Liaudį kaip socialistinio darbo didvyrį; juose atsargiai vienu sakiniu užsimenama apie jo vadovavimą sovietiniam saugumui. „Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos žinios“¹⁴ informavo, kad už nepriekaištingą darbą partijos ir valstybės organuose K. Liaudžiui suteikiamas socialistinio darbo didvyrio vardas. Sovietmečiu darbų šia tematika negalėjo būti dėl savaime suprantamų priežasčių, dėl totalaus įslaptinimo, taip pat ir informacijos apie KGB slėpimo. Visi asmenys, dirbę sovietiniame saugume, enciklopedijose buvo įvardijami kaip „administracinių organų“ darbuotojai. Pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo metais spaudoje pasirodė pirmieji vieši KGB vadovų pasisakymai visuomenei aktualiais klausimais. KGB vadovų susitikimas su Sąjūdžio iniciatyvine grupe 1988 m., pirmieji viešai skelbti interviu rodė pastangas naujomis sąlygomis daryti įtaką viešajai nuomonei. Pavyzdžiui, „Respublikoje“ 1990 m. kovo

mėn. buvo paskelbtas interviu su Eduardu Eismuntu. „Respublikoje“, „Lietuvos aide“, „Lietuvos ryte“¹⁵ 1990–1992 m. pasirodė pirmosios publikacijos apie KGB veiklos metodus, agentus, užsiminta apie buvusius KGB vadovus, pirmą kartą paskelbti originalūs archyviniai dokumentai. Lietuvos spauda atskleidė operatyvinių techninių priemonių panaudojimą, aprašinėjo agentų verbavimo būdus ir pan.

1995 m. pasirodžiusiame dokumentų rinkinyje „Iš naujausios Lietuvos istorijos“¹⁶ pateikti bene pirmieji LSSR KGB 1-ojo (užsienio žvalgybos) skyriaus karininkų darbo su užsienio agentu Kliugieriu juodraštiniai užrašai, tuometinių LSSR KGB pirmininkų J. Petkevičiaus ir Stanislavo Caplino pasirašyti raštai, išvados, pasisakymai. Rinkinyje taip pat paskelbti LSSR KGB pirmininko pavaduotojo S. Caplino pranešimai SSRS KGB pirmininko pavaduotojui L. Šebaršiniui apie buvusią Lietuvos Respublikos ministrę pirmininkę Kazimirą Prunskienę ir galimus jos atėjimo į valdžią būdus, apie legalios opozicinės grupuotės sukūrimą, prašymas išmokėti Kliugieriui paskatinamąją premiją. Tarp kitų dokumentų rinkinyje įdėtas LSSR KGB pirmininko J. Petkevičiaus raštas Hamburgo prokuratūrai apie Algirdą Joną Klimaitį.

Vertingi yra archyviniai šaltiniai, saugomi Lietuvos ypatingajame archyve. Tai – LSSR KGB ataskaitiniai pranešimai, pažymos, daugiausia agentūrinės-operatyvinės veiklos ataskaitos, planai, atskleidžiantys pirmininkų vadovavimo metodus ir jų asmeninę įtaką institucijos veiklai. Mažiausiai archyvinių duomenų yra išlikę apie Anzelmą Armoną, kuris trumpai ir tik laikinai ėjo paskutinio LSSR KGB pirmininko pareigas. Tad šiame straipsnyje apie jį pateikiama tik bendro pobūdžio informacija.

Straipsnyje pristatomi visi septyni LSSR KGB 1954–1991 m. vadovavę asmenys: Kazimieras Liaudis, Alfonsas Randakevičius,

Juozas Petkevičius, Eduardas Eismuntas, Romualdas Marcinkus, Stanislavas Caplinas, Anzelmas Armonas, apžvelgiamos jų asmeninės ir tarnybinės charakteristikos.

Darbo tikslas – apibūdinti buvusius LSSR KGB pirmininkus kaip represinės slaptosios tarnybos vadovus, aptarti jų politines biografijas bei vaidmenį siekiant padėti komunistų partijai išlaikyti valdžią ir kontroliuoti visuomenę, atskleisti KGB struktūros vidaus pokyčius, taip pat buvusios respublikinės nomenklatūros įtaką KGB vadovams. Daugiausia dėmesio skiriama KGB darbo metodams kovoje su Katalikų bažnyčia, išeivija ir tautiniu judėjimu. Apžvelgiama, kokių priemonių KGB vadovai imdavosi norėdami išsilaikyti paskutiniais KGB egzistavimo metais, kaip jie kovojo su atkurta Lietuvos valstybe, kompromitavo jos politinę vadovybę.

LSSR KGB PIRMININKŲ POLITINĖS BIOGRAFIJOS

SSRS KGB padaliniui Lietuvoje vadovavo daugiausia LKP CK atrinkti partiniai funkcionieriai. K. Liaudis KGB pirmininku tapo rekomendavus LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui. Tuo pačiu būdu KGB pirmininkais ir saugumo generolais tapo LKP CK atsiųsti A. Randakevičius ir J. Petkevičius. Visi šie asmenys buvo lojalūs LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui, kuriam KGB vadovybė padėjo kontroliuoti Lietuvos politinį ir visuomeninį gyvenimą.

Nuo 1974 m. KGB pirmininkai, pradedant J. Petkevičiumi, tapo savarankiškesni, ir likusiems LKP CK sekretoriams jau nepavyko išlaikyti tokios valdžios, kokia buvo A. Sniečkaus valdymo metais. KGB vadovai tiesiogiai pakluso Maskvos nurodymams, atsiskyrė nuo vietinės valdžios. LSSR KGB suaktyvino savo veiklą, laipsniškai tapdamas

savarankiškesne SSRS valdžios struktūra Lietuvoje. Nikitos Chruščiovo vadovavimo metais KGB atsiskaitydavo LKP CK ir jo biurui, dažniausiai savo veiksmus derindavo su partijos vadovybe, tačiau atėjus į valdžią Leonidui Brežnevui sovietinis saugumas Lietuvoje vis labiau darėsi nepriklausomas. Išryškėjo tiesioginis pavaldumas ir atskaitomybė Maskvai. Dažnai KGB nurodydavo LKP veiklos kryptis, kuriuos kitaminčius reikia persekioti ir kokių priemonių jų atžvilgiu būtina imtis. Brežneviniu laikotarpiu KGB pavaldumo partijai klausimas nebuvo keliamas, tačiau buvo atkuriami J. Stalino laikų valstybės saugumo ir partinių struktūrų tarpusavio santykiai¹⁷.

Išlikusi archyvinė medžiaga padeda atskleisti ir pateikti skaitytojui LSSR KGB pirmininkų politines biografijas. 1954–1991 m. SSRS KGB padaliniui Lietuvoje vadovavo net septyni pirmininkai, iš kurių dauguma buvo lietuviai, išskyrus S. Capliną. Šių buvusių įtakingų veikėjų asmeninės ir tarnybinės charakteristikos rodo, kokie žmonės buvo paskiriami KGB pirmininkais, koks tarnybinis kelias buvo nueinamas prieš užimant aukščiausią postą KGB vidaus struktūroje.

Kazimieras Liaudis gimė 1901 m. sausio 10 d. Kėdainių apskrityje, Radviliškio rajone, Baisogaloje, lietuvių darbininkų šeimoje. Jis save priskyrė „tarybinių komunistų kartai, vadintai lenininio šaukimo karta“¹⁸. Dirbo Ukrainoje Kamenskojės mieste (dabartinis Dneprodzeržinskas) metalurgijos gamykloje. 1917 m. pabaigoje įstojo į Raudonąją gvardiją, 1918 m. kaip raudongvardietis, partizanų būrio vadas, kovojo su vokiečių kariuomene. 1917–1919 m. – Raudonosios gvardijos skyriaus vadas Dneprodzeržinske, 1919–1924 m. – Raudonosios armijos karys, Zadneprovskio divizijos būrio vadas, vėliau tarnavo 41-ojoje ir 58-ojoje šaulių divizijose. 1924 m. K. Liaudis dėl sveikatos iš Raudonosios armijos buvo demobilizuotas. 1925 m.

įstojo į VKP(b). 1924–1925 m. dirbo Dnepropetrovsko apskrities Dneprodzeržinsko miesto rajoninio komiteto politinio švietimo skyriaus vedėju, apygardos liaudies švietimo skyriaus inspektoriumi, gubernijos sovietinės partinės mokyklos lektoriumi, Dneprodzeržinsko miesto Dzeržinskio gamyklos aukštakrosnių cecho partinės organizacijos sekretoriumi, Dneprodzeržinsko rajoninio vykdomojo komiteto prezidiumo sekretoriumi. 1925–1932 m. dirbo partinį švietimo darbą Ukrainos SSR: buvo Ukrainos KP(b) Domanovkos vykdomojo rajoninio komiteto kultūros ir propagandos skyriaus vedėju, Pervomaisko miesto apygardos liaudies švietimo skyriaus inspektoriumi, Dneprodzeržinsko metalurgijos technikumio partinio biuro sekretoriumi. 1932–1939 m. – Raudonosios armijos ir Karinio jūrų laivyno politinis darbuotojas, tankų mokyklos politinis vadovas, vėliau artilerijos pulko partinio biuro atsakingasis sekretorius. Nuo 1935 m. paskirtas Ramiojo vandenyno laivyno povandeninio laivo komisarų, 1943 m. tapo Ukrainos KP(b) Dneprodzeržinsko miesto komiteto kadrų skyriaus vedėju pavaduotoju. Nuo 1944 m. K. Liaudis gyveno Lietuvoje ir, kaip teigiama jo neoficialioje biografijoje, „atsakingai dirbo visose jam patikėtose pareigose, buvo bendradarbių gerbiamas už principingumą, ryžtingumą, atkaklumą siekiant užsibrėžto tikslo“¹⁹. 1944 m. nusiūstas dirbti LKP(b) Biržų apskrities komiteto pirmuoju sekretoriumi. 1944–1947 ir 1953 m. – LKP(b) CK sekretorius, 1947–1950 m. – LSSR žemės ūkio ministras ir LSSR MT pirmininko pavaduotojas. K. Liaudis buvo tipiškas stalininės epochos vadovas ir aktyvus prievartinės žemės ūkio kolektyvizacijos iniciatorius, skatinęs ir organizavęs valstiečių trėmimus²⁰. 1949–1950 m. – žurnalo „Lietuvos kolūkiečiai“ redaktorius. 1950–1953 m. buvo LKP(b) Klaipėdos sritys komiteto pirmuoju sekretoriumi, o nuo 1953 m. – LSSR vidaus reikalų

ministru. 1954–1959 m. vadovavo valstybės saugumo komitetui. Tai buvo vidurinio išsilavinimo lietuvių tautybės pilietis, mokantis rusų, lenkų, ukrainiečių kalbas. Sovietinėje spaudoje rašyta: „Krištolinė sąžinė, švarios rankos labai tiko saugumiečių darbui, bet mokslo aiškiai per mažai...“²¹ Be abejonės, sovietinio tipo vadovui trėmimų organizavimas, grįžusių tremtinių ir politinių kalinių persekiojimas buvo vienas iš ideologiškai suprantamų „švarių rankų“ principų. LKP CK ir jo biuro narys 1944–1960 m. – tol, kol ėjo atsakingas pareigas. Tuo pat metu jam buvo garantuotas 1946–1954 m. SSRS Aukščiausiosios Tarybos (toliau – AT) deputato mandatas²². Mirė 1989 m. gegužės 25 d. Sovietų valdžios buvo apdovanotas. 1976 m. „už aktyvų dalyvavimą pilietiniame kare ir Didžiajame Tėvynės kare, ilgametį nepriekaištingą darbą partiniuose ir valstybės organuose ir ryšium su septyniasdešimt penktosiomis gimimo metinėmis“ K. Liaudžiui buvo suteiktas socialistinio darbo didvyrio vardas²³, jis buvo apdovanotas „Tėvynės karo“ pirmojo laipsnio, „Raudonosios vėliavos“ ir „Raudonosios žvaigždės“ ordinais ir medaliais „Tėvynės karo partizanui“, „Už pergalę prieš Vokietiją Didžiajame Tėvynės kare 1941–1945 m.“, „Už šaunų darbą Didžiajame Tėvynės kare 1941–1945 m.“, „XX metų darbininkų ir valstiečių Raudonajai armijai“. Kariniai laipsniai: 1951 m. – MVD pulkininkas, 1955 m. – KGB pulkininkas, 1956 m. jam buvo suteiktas generolo majoro laipsnis²⁴.

Alfonsas Randakevičius gimė 1919 m. gegužės 1 d. Kaišiadorių rajono Dovainonių kaime valstiečių lietuvių šeimoje. Antrojo pasaulinio karo metu buvo Raudonosios armijos 16-osios lietuviškosios šaulių divizijos komjaunimo biuro sekretoriumi, politinio skyriaus darbuotoju komjaunimo reikalams. 1946–1949 m. A. Randakevičius ėjo Lietuvos Lenino komunistinės jaunimo sąjungos

(toliau – LLKJS) CK sekretoriaus pareigas. 1952 m. baigė aukštąją partinę mokyklą prie VKP(b) CK. 1952–1960 m. buvo kandidatu į LKP CK narius. Partinės vadovybės buvo vertinamas kaip principingas veikėjas, kuriam galima patikėti įgyvendinti komunistinės valdžios keliamus uždavinius. 1956–1959 m. buvo LSSR KGB pirmininko K. Liaudžio pavaduotoju, 1955–1959 m. – LSSR AT Prezidiumo narys. 1959–1967 m. – LSSR KGB pirmininkas. 1967 m. atliekant buvusios KGB vadovybės paskirtų kadru valymą A. Randakevičius nebuvo atleistas, bet kaip uolus saugumietis perkeltas į SSRS KGB struktūras Maskvoje ir tapo SSRS KGB PGU viršininko pirmuoju pavaduotoju. 1967–1970 m. – KGB prie SSRS MT darbuotojas. 1970–1977 m. – LSSR teisingumo ministras, kartu su naujuoju LSSR KGB pirmininku J. Petkevičiumi vadovavo kitaminčių persekiojimui, politinių bylų klasifikacijai. 1960–1967 ir 1971–1978 m. – LKP CK narys, 1961–1962 m. – kandidatas į LKP CK biuro narius. 1955–1959 ir 1971–1978 m. – LSSR AT deputatas, 1962–1970 m. – SSRS AT deputatas. Mirė 1978 m. gruodžio 7 d. Druskininkuose. Kariniai laipsniai: 1943 m. – vyresnysis leitenantas, 1944 m. – kapitonas, 1945 m. – majoras, 1952 m. – pulkininkas, 1964 m. jam buvo suteiktas generolo majoro karinis laipsnis²⁵.

Juozas Petkevičius gimė 1924 m. vasario 18 d. Kėdainių rajone, Eiviliuose. 1940 m. įstojo į LLKJS ir darbavosi šioje organizacijoje. Antrojo pasaulinio karo metu, 1942 m., baigė LKP(b) CK komjaunimo darbuotojų kursus Jaroslavlio srityje, dirbo VLKJS Kostromos miesto komiteto instruktoriumi. Pasibaigus karui, Lietuvoje ėjo LLKJS apskrities komitetų sekretoriaus pareigas: 1944–1945 m. – Ukmergėje, 1945–1946 m. – Marijampolėje. Nuo 1947 m. priklausė SSKP. 1948 m. Vilniuje baigęs Respublikinę partinę mokyklą, dirbo komjaunimo darbu: 1948–1950 m. buvo LLKJS Šiaulių miesto, 1950–1952 m. – Šiaulių

srities komiteto pirmuoju sekretoriumi, 1952–1960 m. – LLKJS CK pirmasis sekretorius. Kartu su kitais į KGB deleguotais komjaunimo veikėjais ėjo atsakingas pareigas. 1960 m. buvo paskirtas LSSR KGB pirmininko A. Randakevičiaus padėjėju, nuo 1961 iki 1967 m. buvo jo pavaduotoju.

LKP CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus darė įtaką Maskvai skiriant LSSR KGB pirmininkus, jis parinkdavo sau naudingus ir patikimus asmenis. Pirmiausia A. Sniečkus išskėlė A. Randakevičių, vėliau, 1966 m. gruodžio 22 d., siuntė rekomendacijas SSKP CK patvirtinti J. Petkevičių LSSR KGB pirmininku, o jo pavaduotoju – Kauno miesto milicijos valdybos viršininką Joną Abukauską. J. Petkevičius vadovavo LSSR KGB struktūrai ilgiausiai iš visų – nuo 1967 iki 1987 m. Laikytas itin ištikimu kagėbistu; 1974 m. neaišku už kokią „aktyvią visuomeninę-politinę veiklą“ jam buvo suteiktas LSSR nusipelnusio kultūros veikėjo garbės vardas. J. Petkevičius, kaip ir jo pirmtakas A. Randakevičius, nuolat informuodavo LKP CK pirmąjį sekretorių apie politinę padėtį Lietuvoje, teikdavo duomenis, kuriuos A. Sniečkus panaudodavo savo valdžiai ir įtakai stiprinti. Tačiau jau L. Brežnevo valdymo metais LSSR KGB palietė bendra tendencija – KGB tolo nuo partinių struktūrų, veikė savarankiškiau, dažniausiai elgdavosi savo nuožiūra, veiklą derindavo tik su Maskva. 1974 m. mirus A. Sniečkui, jo įpėdinis Petras Griškevičius prarado įtaką KGB struktūrai. Paskutiniu metu sąstingio dešimtmečiu J. Petkevičius „savo politine galia Lietuvoje niekuo nenusileido LKP CK pirmajam sekretoriui, o kai kuriais atžvilgiais ją net viršijo“²⁶, atleisti jį iš pareigų galėjo tik SSRS KGB ir centriniai partijos padaliniai Maskvoje. 1954–1960 ir 1971–1989 m. J. Petkevičius buvo LKP CK nariu, 1954–1960 ir 1976–1985 m. – kandidatas į LKP CK biuro narius, 1985–1987 m. – biuro

narys. 1951–1955 ir 1959–1960 m. – LSSR AT deputatas, 1954–1958 ir 1979–1989 m. – SSRS AT deputatas. Kariniai laipsniai: 1960 m. – majoras, 1962 m. – papulkininkis, 1967 m. – pulkininkas, 1968 m. jam suteiktas generolo majoro, 1983 m. – generolo leitenanto laipsnis²⁷. Mirė 1992 m. Vilniuje.

Eduardas Eismuntas gimė 1932 m. kovo 15 d. Kauno mieste lietuvių šeimoje. Nuo 1953 m. priklausė SSKP. 1958–1964 m. studijavo Vilniaus valstybinio universiteto Teisės fakultete. Nuo 1950 m. priklausė sovietinio saugumo struktūrai. Dirbdamas KGB buvo vertinamas kaip pasižymintis organizaciniais sugebėjimais, „kvalifikuotas čekistas“. Neoficialioje biografijoje buvo apibūdinamas kaip komunikabilus, taktiškas, „reikalo žmogus“, savo atžvilgiu priimančis kritiką, turintis autoritetą ir pelnytą pagarbą. Buvo žurnalo „Komunistas“ redaktoriumi²⁸. Sovietinio saugumo struktūroje karjeros laiptais kilo palaipsniui nuo operatyvinio įgaliotinio, viršininkų pavaduotojo postų iki pirmininko pareigų. 1954 m. – LSSR KGB įgaliotinio įstaigos Kauno miestui 4-ojo poskyrio vyresnysis operatyvinis įgaliotinis, nuo 1954 iki 1964 m. dirbo LSSR KGB 1-ajame skyriuje, 1964–1965 m. buvo LSSR KGB 2-osios valdybos 4-ojo poskyrio viršininkas. 1966–1968 m. – KGB mokyklos Nr. 101 prie SSRS MT klausytojas. Nuo 1968 iki 1974 m. buvo LSSR KGB 5-ojo skyriaus darbuotoju. 1974–1978 m. – LSSR KGB 2-osios valdybos 1-ojo poskyrio viršininko pavaduotojas, 1978 m. – LSSR KGB 5-ojo skyriaus viršininko pavaduotojas. Iš Lietuvos perkeltas dirbti į Maskvą, 1978–1982 m. buvo SSRS KGB 5-osios valdybos 2-ojo poskyrio viršininko pavaduotoju. 1982–1987 m. paskirtas šios valdybos 3-iojo skyriaus viršininku. 1987 m. tapo LSSR KGB pirmininku, vadovavo iki 1990 m. kovo mėn.²⁹ Sovietų kariniams daliniams užėmus buvusias partines įstaigas, 1991 m. pradžioje patvirtintas užgrobtos LKP CK

partinio archyvo direktoriumi³⁰. Kariniai laipsniai: 1952 m. – leitenantas, 1954 m. – MGB vyresnysis leitenantas, 1955 m. – KGB vyresnysis leitenantas, 1957 m. – kapitonas, 1964 m. – majoras, 1974 m. – papulkininkis, 1979 m. – pulkininkas, 1987 m. jam suteiktas generolo majoro laipsnis. Buvo apdovanotas sovietiniais ordinais ir medaliais³¹.

Romualdas Marcinkus gimė 1941 m. vasario 4 d. Kelmės rajono Vaiguvo kaime. Nuo 1964 m. priklausė SSKP. 1959–1963 m. studijavo K. Preikšo Šiaulių pedagoginiame institute. 1963 m. dirbo Šiaulių miesto internatinėje mokykloje Nr. 1 auklėtoju. 1963–1964 m. – karinės dalies Nr. 03139 kursantas, 1965–1967 m. – LSSR KGB įgaliotinio įstaigos Šiaulių miestui operatyvinis įgaliotinis, 1967–1970 m. – LSSR KGB Šiaulių miesto skyriaus operatyvinis įgaliotinis, 1970 m. – skyriaus vyresnysis operatyvinis įgaliotinis. 1970–1971 m. – LSSR KGB 1-ojo skyriaus 1-ojo poskyrio operatyvinis įgaliotinis, 1971 m. – poskyrio vyresnysis operatyvinis įgaliotinis. 1971–1974 m. – SSRS KGB Raudonosios vėliavos instituto klausytojas. 1974–1976 m. – LSSR KGB 1-ojo skyriaus 2-ojo poskyrio operatyvinis įgaliotinis, vėliau 1-ojo poskyrio vyresnysis operatyvinis įgaliotinis. Perkeltas dirbti į Maskvą, 1976–1977 m. buvo SSRS KGB vyriausiosios valdybos 19-ojo skyriaus vyresnysis operatyvinis įgaliotinis, 1977–1979 m. – šio skyriaus viršininko padėjėjas, 1979–1982 m. – SSRS KGB vyriausiosios valdybos skyriaus viršininko padėjėjas veikiančio KGB rezervo klausimais, 1982–1984 m. – skyriaus viršininko vyresnysis padėjėjas veikiančio KGB rezervo klausimais. 1986–1987 m. – SSRS KGB vyriausiosios valdybos 19-ojo skyriaus viršininko pavaduotojas, 1987–1990 m. – skyriaus viršininkas. Kuravo agentūrinę-operatyvinę veiklą ir tarp lietuvių išeivijos organizacijų. Kariniai laipsniai: 1965 m. – jaunesnysis leitenantas, 1967 m. – leitenantas,

1970 m. – vyresnysis leitenantas, 1974 m. – kapitonas, 1978 m. – majoras, 1982 m. – papulkininkis, 1987 m. – pulkininkas, 1990 m. jam suteiktas generolo majoro laipsnis.

Stanislavas Caplinas gimė 1936 m. rugsėjo 20 d. Oloneco rajone Karelijoje rusų tarnautojų šeimoje. 1960 m. įstojo į SSKP. 1967 m. baigė aukštąją F. Dzeržinskio Raudonosios vėliavos SSRS KGB mokyklą, įgijo teisininko specialybę. Sovietinio saugumo struktūroje dirbo nuo 1950 m. Neoficialioje charakteristikoje apibūdintas kaip turintis „kūrybišką požiūrį, naujoviškumo pojūtį, gebėjimą matyti perspektyvas, išskirti tai, kas buvo svarbiausia darbe. Nuolat kilo karjeros laiptais – nuo jaunesniojo operatyvinio darbuotojo iki SSRS KGB valdybos Tiumenės srities viršininko pavaduotojo“. Partinėje charakteristikoje apibūdinamas kaip „politiškai išprusęs, iniciatyvus, drausmingas komunistas, morališkai tvirtas ir šeimos žmogus“³². 1955–1957 m. buvo SSRS KGB mokyklos Nr. 302 kursantas Baltarusijoje, 1959–1963 m. – Karelijos ASSR KGB 2-ojo skyriaus 1-ojo poskyrio operatyvinis įgaliotinis Petrozavodsko mieste. 1965–1968 m. – Karelijos ASSR KGB 2-ojo skyriaus 1-ojo poskyrio vyresnysis operatyvinis įgaliotinis, 1968–1971 m. – šio poskyrio viršininko pavaduotojas, 1971–1976 m. – Karelijos ASSR KGB 2-ojo skyriaus viršininko pavaduotojas, 1976–1980 m. – Astrachanės srities KGB valdybos 2-ojo skyriaus viršininkas, 1980–1983 m. – Tiumenės srities KGB valdybos viršininko pavaduotojas. 1983–1986 m. dirbo SSRS KGB Inspekcijos valdybos 4-ojo skyriaus vyresniuoju inspektoriumi, 1986–1987 m. vadovavo šios valdybos 3-iajam poskyriui. Už nuopelnus saugumui buvo apdovanotas dviem ordinais ir devyniais medaliais. 1986 m. jam įteiktas „Raudonosios žvaigždės“ ordinas. 1987–1991 m. – LSSR KGB pirmininko pirmasis pavaduotojas. Nuo 1991 m. sausio mėn. iki rugpjūčio mėn.

ėjo LSSR KGB pirmininko pareigas, taip pat buvo LSSR KGB kolegijos narys. Kariniai laipsniai: 1957 m. – leitenantas, 1960 m. – vyresnysis leitenantas, 1964 m. – kapitonas, 1968 m. – majoras, 1972 m. – papulkininkis, 1977 m. – pulkininkas, 1988 m. – generolas majoras³³.

Anzelmas Armonas gimė 1937 m. spalio 27 d. Raseinių rajono Vailabų kaime lietuvių šeimoje. 1955–1960 m. mokėsi Kauno politechnikos institute. 1960–1961 m. dirbo Klaipėdos statybos valdybos statybos meistrui. 1961–1962 m. – SSRS KGB mokyklos Nr. 302 kursantas Minske. Nuo 1964 m. priklausė SSKP. 1962–1967 m. – LSSR KGB įgaliotinio įstaigos Klaipėdos miestui 3-ojo poskyrio ir Lietuvos jūrų baseino operatyvinis įgaliotinis, 1967–1968 m. – LSSR KGB Klaipėdos miesto skyriaus 1-ojo poskyrio ir Lietuvos jūrų baseino operatyvinis įgaliotinis, 1968–1969 m. – vyresnysis operatyvinis įgaliotinis. 1969–1970 m. buvo LSSR KGB Klaipėdos miesto skyriaus 3-ojo poskyrio ir Lietuvos jūrų baseino viršininku, 1970–1975 m. – LSSR KGB Klaipėdos miesto skyriaus ir Lietuvos jūrų baseino viršininko pavaduotojas, 1975–1988 m. – viršininko pareigas. 1988–1990 m. – LSSR KGB 2-osios valdybos viršininkas. 1990 m. vadovavo LSSR KGB kadrų skyriui, buvo LSSR KGB pirmininko pavaduotojas kadrų klausimais. 1990 m. tapo LSSR KGB kolegijos nariu, nuo 1991 m. rugpjūčio 29 d. laikinai – LSSR KGB pirmininko pareigas. Buvo sovietų valdžios apdovanotas, jam įteikti „Tėvynės karo“ pirmojo laipsnio, „Raudonosios vėliavos“ ir „Raudonosios žvaigždės“ ordinarai ir medaliai: „Už nepriekaištingą tarnybą“, „Tėvynės karo partizanui“, „Už pergalę prieš Vokietiją Didžiajame Tėvynės kare 1941–1945 m.“, „Už šaunų darbą Didžiajame Tėvynės kare 1941–1945 m.“, „XX metų darbininkų ir valstiečių Raudonajai armijai“. Pažymėtina ir tai, kad būdamas 4–8 metų amžiaus tikrai

negalėjo „šauiniai dirbti ir kovoti“ su Vokietija; matyt, nomenklatūra sau pasiskirdavo ir jai nepriklausančius apdovanojimus. 1976 m. buvo paskelbtas socialistinio darbo didvyriu. Kariniai laipsniai: 1961 m. – jaunesnysis leitenantas, 1962 m. – leitenantas, 1965 m. – vyresnysis leitenantas, 1968 m. – kapitonas, 1972 m. – majoras, 1975 m. – papulkininkis, 1980 m. – pulkininkas³⁴.

KAZIMIERAS LIAUDIS LSSR KGB VADOVYBĖJE (1954 m. KOVO mėn.– 1959 m. SPALIO mėn.)

Tai Lietuvoje mažai žinomas LKP ir sovietinės okupacinės administracijos veikėjas, turėjęs didelę įtaką respublikos politiniam gyvenimui, ypač vadinamuoju N. Chruščiovo „atšilimo“ laikotarpiu. K. Liaudis išplėtė arsenalą priemonių, KGB naudojamų prieš Katalikų bažnyčią ir grįžtančius iš įkalinimo ar tremties vietų žmones, didino KGB padalinių struktūras rajonuose. Po to, kai aktyvus tautos pasipriešinimas okupaciniam režimui buvo nuslopintas represijomis ir trėmimais, politinį gyventojų lojalumą santvarkai turėjo užtikrinti visuotinis komunistinės ideologijos viešpatavimas, o tai turėjo garantuoti SSRS KGB padalinys respublikoje. K. Liaudžio vadovavimo metais LSSR KGB aparate dar dirbo daug saugumiečių, anksčiau atvykusių slopinti ginkluotosios rezistencijos. Įvyko didelė KGB kadrų kaita: vieni išėjo į pensiją, kiti išvyko iš Lietuvos. 1954 m. išryškėjo pirmieji agentūrinio tinklo valymo požymiai; KGB terminologija, buvo atsikratoma nedarbingais, atsiskleidusiais agentais, taip pat dezinformatoriais, provokatoriais. Atlikdamas įvairias užduotis sovietinis saugumas daugiausia remdavosi turima agentūra, tačiau, norint tinkamai organizuoti darbą, tekdavo išsiaiškinti jos potencialą. Savo tikslams pasiekti nebe panaudojami agentai būdavo

pašalinami. 1954 m. liepos 1 d. agentūrinį tinklą sudarė 7398 slaptieji bendradarbiai: 6979 agentai, 31 rezidentas, 388 pasimatymo butų savininkai³⁵; 1955 m. birželio 15 d. – 5328 slaptieji bendradarbiai, tai yra 4943 agentai, 16 rezidentų, 369 pasimatymo butų savininkai³⁶. Permainos LSSR KGB struktūroje vykdavo vadovaujantis Maskvoje priimtais sprendimais. Pasirodžius SSRS KGB 1959 m. liepos 15 d. įsakymui Nr. 00225³⁷, turėjo būti pašalinti nepatikimi ir nedarbingi agentai, naujai verbuojama agentūra, didinamas patikimų asmenų skaičius.

K. Liaudis 1955 m. informavo SSRS KGB pirmininką Ivaną Serovą, kad yra apleistas operatyvininkų darbas su agentūra. Jis teigė, jog saugumo tarnybose daug jaunų, tik baigusių čekistines mokyklas operatyvinių darbuotojų, kurie esą nelabai palaiko ryšius su agentūra. Imtasi priemonių rinkti naują agentūrą, kuri savo asmeninėmis savybėmis ir galimybėmis būtų pajėgi nustatyti ir ištirti priešišką elementą pramonės ir žemės ūkio objektuose. Ataskaitoje pažymima, kad 1952–1953 m. dalis agentų pašalinti dėl nepakankamai svarių priežasčių, esą jie savo asmeninėmis savybėmis gali vykdyti saugumo užduotis. Agentų asmeninės bylos buvo ištraukiamos iš archyvo ir atkuriami ryšiai su jais. Rūpintasi įsigyti daugiau pasimatymo butų, imtasi griežtesnių priemonių kontroliuoti KGB darbuotojų darbą su agentūra, KGB padalinių skyrių ir poskyrių viršininkai bei jų pavaduotojai dažniau pradėjo rengti kontrolinius konspiracinius susitikimus, kuriuose aiškintasi agentų galimybės. Operatyvinis personalas buvo mokomas, kaip teisingai vadovauti slaptiesiems bendradarbiams ir juos auklėti³⁸.

XX a. šeštojo dešimtmečio pabaigoje kilo nauja antireliginės kampanijos banga, sugriežtėjo mokslinė ateistinė propaganda, griebtasi represijų prieš aktyvesnius dvasininkus. Tuo pačiu metu buvo atsisakyta ir

taktikos izoliuoti Lietuvos katalikų bažnyčią nuo visuotinės Bažnyčios. Siektinu tikslu tapo „agentūrinis skverbimasis“ į Vatikaną ir visuotinę Bažnyčią. Svarbiausias vaidmuo šioje srityje buvo pavestas SSRS KGB tarnybos padaliniui Lietuvoje, nes čia Katalikų bažnyčia buvo stipriausia ir per ją mėginta įgyvendinti savo tikslus. 1956 m. LSSR KGB vadovas K. Liaudis savo viršininkams pasiūlė planą, kaip vykdyti „agentūrinį skverbimąsi“ į Vatikaną: leisti kunigų seminarijai pasiūsti kai kuriuos dvasininkus studijuoti „popiežiaus universitetuose“. Slėpdamas šią operaciją, KGB iškėlė iniciatyvą prie kunigų seminarijos surengti kunigų tobulinimosi kursus, kurie taptų tramplinu studijoms Romoje³⁹.

1956 m. masiškai pradėjus grįžti ištremtiesiems, patvirtintas apribojimas jiems apsigyventi Lietuvoje. 1957 m. pradžioje K. Liaudis tarnybiniuose raštuose nurodė, kad yra siūloma uždrausti gyventi Kaune buvusiems nepriklausomos Lietuvos vadovams, taip pat aktyviems politinių partijų, antisovietinių organizacijų vadovams, apkaltintiems tėvynės išdavimu ir pan. Dar numatyta uždrausti čia gyventi kai kuriems asmenims, kurie ilgiau nei tris mėnesius nedirbo visuomenei naudingo darbo⁴⁰. Vadovaujantis SSRS vidaus reikalų ministro 1957 m. sausio 14 d. įsakymu dėl ypatingo pasų režimo įvedimo Kauno mieste, pradėta šalinti „nedirbančius visuomenei naudingo darbo ir parazitujančius“ asmenis⁴¹, t. y. grįžusius tremtinius, kurie dėl apribojimų negalėjo prisiregistruoti ir įsidarbinti Kauno mieste. Tokiu būdu buvo pristabdytas nelojalių sovietų režimui žmonių telkimas Kaune.

1956 m. K. Liaudis informavo SSRS KGB vadovybę, kad Lietuvos teritorijoje suaktyvėjo priešiška tautinio pagrindžio („nacionalistinių elementų“) veikla. Jis teigė, jog vien 1956 m. spalio–gruodžio mėn. „nacionalistai“ įvykdė tris teroro aktus prieš partinius

ir kolūkių aktyvistus, išplatino atsišaukimų, kuriuose ragino aktyviai kovoti su sovietų valdžia, bei paminėjo kitus vadinamuosius išpuolius. Pasak K. Liaudžio, ypač aktyviai antisovietinę veiklą plečia sugrįžusieji iš įkalinimo buvę buržuazinių „nacionalistinių“ politinių partijų ir organizacijų lyderiai, taip pat „nacionalistiniai elementai“ iš besimokančio ir studijuojančio jaunimo. Jis pripažino, jog KGB nesiėmė atitinkamų veiksmų, kad užkirstų kelią visiems tiems išpuoliams. SSRS KGB pirmininko pavaduotojas gen. mjr. Piotras Ivašutinas nurodė, jog būtina imtis priemonių sutrukdyti galimoms demonstracijoms 1957 m. vasario 16 d., tam tikslui liepė įpareigoti agentūrą tirti „nacionalistiškai“ nusiteikusių asmenis, siekiant atskleisti jų „priešišką“ veiklą. Jis taip pat konstatavo, jog reikia peržiūrėti dokumentus apie „nacionalistinių“ vadų ir organizatorių nusikalstamą veiklą, kad reikiamu momentu būtų galima juos patraukti baudžiamojon atsakomybėn⁴².

1955–1957 m. vadovaujant K. Liaudžiui KGB akcijos buvo nukreiptos prieš Lietuvos jaunimą, ypač dalyvavusį Vėlinių minėjimuose. 1957 m. K. Liaudis pranešė LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui, kad Vėlinių minėjimo metu buvo sustiprinta agentūrinė žvalgyba ir suaktyvinta kova su priešišku elementu, o Kaune prie nepriklausomos Lietuvos karių kapų saugumiečiai stengėsi neleisti uždegti žvakučių atėjusiesiems, kurių buvo susirinkę nuo 1500 iki 2000. Saugumo ir milicijos apie 150 asmenų pajėgos išvaikė susirinkusiuosius kapinėse ir einančius Lenino prospektu. Buvo suimta 105 aktyviausi vadinamieji antisovietinių veiksmų kurstytojai ir chuliganai, iš jų 102 nuteisti⁴³. Jaunimo pagrindinių organizacijų kūrimasis, Vėlinių ir Vasario 16-osios minėjimai, vieši (bet reti) pilietinio nepaklusnumo ir politinio protesto reiškiniai tapo nauja antisovietinės kovos forma.

1957 m. LKP CK biuras, išklauses KGB pirmininko K. Liaudžio pranešimą apie sovietinio saugumo veiklą Lietuvoje, pažymėjo, kad dėl įvykių Vengrijoje ir Lenkijoje paastrėjus tarptautinei padėčiai, respublikoje pastebimas žymus tautinio pagrindžio („buržuazinių nacionalistų“) ir kito priešiško elemento pagyvėjimas⁴⁴. Jis buvo siejamas su tuo, kad iš tremties sugrįžo daugiau kaip 17 tūkst. asmenų, buvę nepriklausomos Lietuvos politiniai veikėjai ir valdininkai, aktyvūs antisovietinių partijų ir organizacijų dalyviai, buvę ginkluoto rezistencinio pasipriešinimo dalyviai, katalikų dvasininkijos autoritetai ir kunigai, kurių dauguma išliko priešiški sovietų valdžiai. LKP CK biuro nuomone, į juos turėjo būti kreipiamas ypatingas dėmesys, nes esą jie kuria pagrindines antisovietines organizacijas. Buvo teigiama, kad sunaikintos 25 antisovietinės organizacijos ir grupės. Pažymėta, jog saugumo struktūroje ir periferijos padaliniuose buvo įtvirtinami kadrai, turintys „čekistinį ir politinį pasirengimą“ – 60 proc. operatyvinio personalo turėjo aukštąjį, nebaigtą aukštąjį ir vidurinį išsilavinimą, 233 operatyviniai darbuotojai mokėsi aukštosiose ir vidurinėse mokyklose⁴⁵.

1957 m. LKP CK biuras konstatavo, kad partijos miestų ir rajonų komitetai nepakankamai gilinasi į saugumo darbą, nevadovauja ir neteikia reikiamos paramos kasdienėje veikloje, nepakankamai dėmesio skiria miestų ir rajonų pirminių partinių organizacijų darbui ir darbuotojų politiniam auklėjimui. Tuo vadovaudamasis LKP CK biuras nutarė daugiau dėmesio skirti viešosios nuomonės formavimui apie tautinio pagrindžio dalyvius („buržuazinius nacionalistus“), juos įvardijant kaip „imperialistinius agentus“, žudikus. KGB buvo įpareigotas sustiprinti agentūrinį-operatyvinį darbą, įsiskverbti tarp priešiško elemento, inteligentijos ir jaunimo siekiant atskleisti vadinamojo vidaus

priešo planus ir ketinimus, norint juos sužlugdyti pačioje užuomazgoje, bei nustatyti antisovietinės veiklos organizatorius, taip pat nurodyta KGB, neatskleidžiant operatyvinio darbo metodų, organizuoti KGB viršinių diskusijas su darbininkais apie anglų ir amerikiečių žvalgybos priešišką veiklą. KGB turėjo sustiprinti operatyvinį darbą tarp asmenų, grįžusių iš įkalinimo ir toliau tęsiančių sovietų valdžiai priešišką veiklą, patraukti juos baudžiamojon atsakomybėn. KGB kadrus turėjo papildyti partinių, profsąjunginių, komjaunimo organizacijų ir CK administracinių skyrių kartu su KGB 1957 m. atrinkti 30 žmonių, kurie būtų baigę respublikinę partinę mokyklą ar aktyviai dalyvavę partinėje veikloje (t. y. buvo partinių institucijų funkcionieriais). LKP miestų ir rajonų komitetai, komjaunimas turėjo padėti KGB atrinkti kandidatus į operatyvinę KGB mokyklą⁴⁶.

LSSR KGB TARNYBOS STRUKTŪRINĖS PERMAINOS VADOVAUJANT ALFONSUI RANDAKEVIČIUI (1959 m. SPALIO mėn.–1967 m. SAUSIO mėn.)

Tiek K. Liaudis, tiek A. Randakevičius buvo lojalūs A. Sniečkui žmonės. Kaip ir visi SSRS sąjunginių respublikų KGB pirmininkai, A. Randakevičius vadovavosi Maskvos nurodymais, tačiau visiškai pakluso ir A. Sniečkui, kurio dėka jam buvo atvertos durys į valdžią. 1959 m. rugsėjo 25 d. pasirodė LKP CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus nutarimas dėl K. Liaudžio išleidimo į pensiją ir A. Randakevičiaus patvirtinimo LSSR KGB pirmininku⁴⁷. Nuo 1959 m. A. Sniečkus, naudodamasis A. Randakevičiaus paslaugomis, kėlė savo asmeninį autoritetą ir kartu stiprino komunistinį politinį režimą Lietuvoje. Visas visuomeninio ir politinio gyvenimo aktualijas jis pirmasis

sužinodavo iš A. Randakevičiaus. LSSR KGB pirmininkas nuolatos teikė LKP CK pirmajam sekretoriui informaciją, siūsdavo ataskaitas apie politinę padėtį Lietuvoje. Maskva buvo nuolatos informuojama apie tariamą pavojingą pagrindžio akcijas, pamažu buvo plečiamas KGB struktūrinis padalinys Lietuvoje. 1959 m., pirmaisiais A. Randakevičiaus vadovavimo metais, vadovaujantis SSRS KGB įsakymu Nr. 00225 buvo pradėta vykdyti agentūrinio tinklo reorganizacija – iš jo šalinami nedarbingi ir mažai raštingi, žemo bendrojo išsilavinimo lygio agentai, nenorintys bendradarbiauti, neturintys galimybių teikti paramos saugumui ir pan. Pavyzdžiui, 1960 m. Marijampolės rajono agentūros tinkle dar buvo atsiskleidusių agentų, tokių kaip „Augalaitis“, „Mėnulis“, „Binoklis“, „Žirnis“, „Feliksas“ ir kt.⁴⁸ Koncentruotasi į naujų agentų verbavimą, kandidatų paiešką ir jų atranką, atsižvelgiant į tai, ar bus įmanoma gauti iš jų naudos. Naujais verbavimais siekta suformuoti perspektyvios ir kvalifikuotos agentūros tinklą, kuris atitiktų pakitusias socialines realijas – lietuviai masiškai kėlėsi į miestus, urbanizacijos ir sovietinės modernizacijos procesai sparčiai keitė visuomenės struktūrą. Visas dėmesys buvo sutelktas į tai, kad būtų demaskuoti vadinamieji tikrieji sovietų valstybės vidaus priešai, profilaktiškai apdorojami ir auklėjami asmenys, dėl „savo politinio nebrandumo darantys antisovietinius išsišokimus“. Pamažu pradėta taikyti „profilaktiką“ antisovietiškai nusiteikusių asmenų atžvilgiu. Grašinimai, pažadaai, spaudimas, persekiojimai ir uždarymas į psichiatrijos ligonines turėjo garantuoti paklusnumą ne prasčiau negu masinės stalininės represijos.

LSSR KGB darbas rajonuose vyko teritoriniu principu. Pavyzdžiui, Kauno miesto KGB padaliniui pagal „operatyvinį aptarnavimą“ priklausė keturi rajonai: Jonavos, Kaišiadorių,

Kauno ir Prienų. Kiekviename iš jų dirbo po 1–2 operatyvinius darbuotojus. „Kontržvalgybinis (objektų) aptarnavimas“, „kontržvalgybinis (objektų) aprūpinimas“ – plačiai vartoti KGB darbuotojų terminai, reiškę sistemą kontržvalgybinių priemonių, skirtų ypatingos svarbos objektų, svarbių liaudies ūkio objektų saugumui užtikrinti. Tos priemonės buvo ypač suaktualintos šaltojo karo metu, jomis siekta užkirsti kelią tariamiems šnipams, diversantams ir kitokiems antisovietiniams elementams įsiskverbti į objektą, greitai tokius asmenis demaskuoti ir neutralizuoti, saugoti valstybines paslaptis ir pan.⁴⁹

Būtent A. Randakevičiaus vadovavimo laikotarpiu KGB pradėjo aktyviai dalyvauti formuojant viešąją nuomonę. Operatyviniai darbuotojai, lankydami apylinkėse, dalyvaudami ir kalbėdami kolūkiečių susirinkimuose, „šnekučiuodamiesi“ su kolūkiečiais, mėgino juos ne tik paveikti psichologiškai, bet ir išgauti reikiamų žinių. Partijos ir komjaunimo plenumuose, skleidžiant melagingus faktus apie „priešiško elemento“ nusikalstamą veiklą, buvo pabrėžiama, jog būtina kelti sovietinio partinio aktyvo politinį budrumą. Po tokių „smegenų plovimo“ paskaitų daugėdavo iš gyventojų gaunamų įskundimų⁵⁰. Taip saugumas gaudavo pirminį pranešimą apie faktus, rodančius ar įspėjančius apie neva žalingų veiksmų rengimą ar jų atlikimą. Pagal duomenų pateikimo turinį signalai būdavo kelių tipų: apie ardomosios veiklos faktus ir apie tokios veiklos požymius, tačiau pastarieji galėjo rodyti tiek ardomąją, tiek ir kitokią, visiškai skirtingą veiklą. Būtent tokiu būdu būdavo surenkama visa informacija, o išanalizuoti pranešimai pateikiami LKP CK pirmajam sekretoriui, rajonų komitetų sekretoriams. Gavęs „signalų“, sovietinis saugumas imdavosi priemonių persekioti „įtartinus“ asmenis, stengėsi sustabdyti ir sunaikinti pasipriešinimo proveržius. Toks „bendravimas“ su gyventojais atvėrė gali-

mybes rasti ir parinkti naujus patikimus asmenis⁵¹. Numatyta sistemškai parinkinėti ir panaudoti patikimus asmenis kovoje su antisovietiniu elementu. Tirdami operatyvinės įskaitos bylų objektus, ieškodami valstybinių nusikaltėlių ir aiškindamiesi priešiškus elementus, operatyvininkai panaudojo ne tik agentūrą, bet ir patikimus asmenis. Iš pradžių su patikėtiniais daugiausia susitikinėta konspiratyviai, tačiau pasirodžius SSRS KGB įsakymui Nr. 00430, nesilaikyta įslaptinimo, vykdavo ir vieši susitikimai. KGB terminija, tokie susitikimai duodavo „teigiamų rezultatų“. Antai patikimas asmuo „K“ pranešė apie Kaune veikiančią antisovietinę grupę, kuri, naudodamasi džiaz muzikos mėgėjų ratelio priedanga, pasisakė už Baltijos valstybių atsiskyrimą nuo SSRS. Kiti patikėtiniai, pavyzdžiui, „P“, „M“, informavo apie valstybinius nusikaltėlius, teigdami, kad jie esą dalyvavo baudžiamuosiuose būriuose vokiečių okupacijos metais. Patikimi asmenys buvo naudojami siekiant nustatyti, ar po agentūrinių ištyrimų „objektai“ vis dar tęsė savo priešišką veiklą, surasti nelojalius sovietų režimui asmenis, kitaminčius⁵². Buvo peržiūrimos agentūrinio ištyrimo bylos, kuriose buvo kaupia medžiaga apie užsienyje gyvenančių asmenų grupes ar pavienius asmenis, užsiimančius ardomąja veikla prieš SSRS ir kitas socialistines šalis, taip pat apie užsieniečius agentus ir kitus asmenis, dominančius sovietinę užsienio žvalgybą verbavimo ar operatyviniais tikslais. Dauguma tokių bylų, išskeltų remiantis menkaverte medžiaga, buvo perduotos į archyvą.

1960 m. pavasarį vykstant KGB struktūros reorganizacijai, panaikinus LSSR KGB 4-ąją valdybą ir beveik visą jos aparatą prijungus prie LSSR KGB 2-ojo skyriaus, šio skyriaus pagrindu buvo sukurta LSSR KGB 2-oji (kontržvalgybos) valdyba. Svarbiausiu jos uždaviniu laikyta „kova su priešininko specialiųjų tarnybų žvalgyba ir ardomąja

veikla“. Valdybą sudarė keturi skyriai, jų funkcijos buvo stebėti į Lietuvą atvykstančius užsienio šalių diplomatus ir šnipinėjimu įtariamus Lietuvos gyventojus, sekti užsienio ir sovietinius turistus, ieškoti „ypač pavojingų valstybinių nusikaltėlių“. Jie vykdė kontržvalgybą pasienio rajonuose ir karinių objektų aplinkoje, aiškinosi antisovietines organizacijas ir grupes. Į jų funkcijas dar įėjo kontržvalgyba, valstybinių paslapčių apsauga geležinkelio ir oro transporte, žvejybos laivyne, svarbiausiuose pramonės objektuose ir mokslinio tyrimo įstaigose, taip pat civilinės gynybos štabuose⁵³.

Jau A. Randakevičiaus vadovavimo metais ryškėjo didėjantis Katalikų bažnyčios izoliavimas. Apie 1960 m. Lietuvoje sustiprėjo Katalikų bažnyčios ir tikinčiųjų politinis persekiojimas, kurio pagrindiniai inspiratoriai buvo A. Sniečkus, Justas Rugienis ir Vladas Niunka. 1961 m. vykusiame LSSR KGB vadovų pasitarime (jame dalyvavo ir LKP CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus) A. Randakevičius, kaip KGB pirmininkas, reiškė nepasitenkinimą žemu darbo su dvasininkais lygiu, motyvuodamas tuo, kad daugelyje skyrių trūksta agentų iš pačių kunigų. Jo teigimu, svarbiausia kliūtis, trukdanti sėkmingiau verbuoti kunigus, yra nepakankamas kunigų psichologijos bei specifinių veikimo sąlygų pažinimas. A. Randakevičius kartu su J. Rugieniu kišosi į Katalikų bažnyčios vidaus gyvenimą, rinko dvasininkus kompromituojančią medžiagą, neleido sovietų valdžiai „nusikaltusiems“ dvasininkams kunigauti ir „nepaklusniusius“ ištremdavo į nuošalesnes Lietuvos vietas⁵⁴. 1960 m. LKP CK sekretorius Borisas Šarkovas gavo A. Randakevičiaus pasiūlymą ištremti vysk. Julijoną Steponavičių į Vaisiejus; mat vyskupas, nesuderinęs su Religinių kultų reikalų tarybos įgaliotiniu J. Rugieniu, paskelbė velykinį kreipimąsi į savo vyskupijų dvasininkus,

turėjusį sovietų valdžiai nepageidautinų aspektų, o tų pačių metų pavasarį atsisakė įšventinti į kunigus tris klierikus, įtariamus esant KGB agentais⁵⁵. Atsižvelgiant į šią „rekomendaciją“, 1961 m. vyskupas buvo priverstinai iškeldintas į Žagarę; tokiu būdu siekta apriboti jo įtaką dvasininkijai. LSSR KGB pirmininką A. Randakevičių galima laikyti ne tik LKP CK nurodymų vykdytoju, bet ir religinio gyvenimo kontrolės inspiratoriumi. 1960–1963 m. laikotarpiu sovietų valdžia, pasitelkdama KGB, tiesiogiai kišosi į Lietuvos katalikų bažnyčios valdymą, tačiau Bažnyčia, būdama instituciškai atspari ir iš vidaus sutelkta, sugebėjo atlaikyti šį spaudimą. Ryškėja tai, kad A. Randakevičiui vadovaujant LSSR KGB buvo siekiama įgyvendinti šiuos uždavinius: silpninti ir griauti Katalikų bažnyčios tradicijas, didinti „reakcingai nusiteikusių“ dvasininkų skilimą, stiprinti agentūrines pozicijas vadovaujančiose Katalikų bažnyčios grandyse, užkirsti kelią Vatikanui kištis į Lietuvos katalikų bažnyčios reikalus ir infiltruoti agentūrą į jį⁵⁶.

Taigi XX a. septintajame dešimtmetyje sovietinis saugumas daugiausia dėmesio skyrė žvalgybinio ir kontržvalgybinio darbo sustiprinimui, tautinio pagrindžio ir kito „priešiško elemento“ antisovietinės veiklos atskleidimui ir nutraukimui. Tuo metu jau buvo įgyta naujos agentūros šalyse, kurios buvo įvardijamos kaip SSRS priešės, taip pat surinkta žvalgybinių duomenų apie antisovietines lietuvių emigrantų organizacijas ir keliamą Lietuvos laisvės bylą. Imtasi priemonių suskaldyti šias organizacijas ir kompromituoti jų vadovus.

LSSR KGB PIRMININKO JUOZO PETKEVIČIAUS VADOVAVIMO DVIDEŠIMTMETIS

J. Petkevičiaus vadovavimo LSSR KGB laikotarpiu buvo ypač persekiojami kitaminčiai,

disidentai, Katalikų bažnyčia, klastojamos politinės bylos ir organizuojami teismai. J. Petkevičiaus atėjimas į valdžią ir KGB pirmininko posto užėmimas savotiškai sutapo su Jurijaus Andropovo paskyrimu SSRS KGB vadovu 1967 m. Šie asmenys saugumui vadovavo ilgai: pirmasis – iki 1987 m., o antrasis – iki 1982 m. Tai buvo naujas KGB funkcionavimo laikotarpis, kai sovietinis saugumas atliko savarankiškesnį vaidmenį ir turėjo didesnę įtaką formuojant SSRS vidaus politiką – požiūrį į disidentus, Katalikų bažnyčią, emigraciją ir t. t.

J. Petkevičiui pradėjus vadovauti LSSR KGB, įvyko radikalių permainų KGB struktūroje, buvo įkurtas 5-asis skyrius „kovai su priešais diversija ir antisovietinio judėjimo užkirtimui susidorojant su priešišku elementu šalies viduje“⁵⁷, t. y. pirmiausia orientuotas kovai su Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo klausimą keliančiais lietuviais. 1967 m. pranešime J. Petkevičius pažymėjo, kad agentūrinis tinklas verbuojant naujus agentus plečiasi per lėtai: 1966 m. 2-oji valdyba užverbavo 264, o pašalino 335 agentus, 1967 m. užverbavo 190, pašalino 224 agentus. Buvo reikalinga agentūra, turinti tam tikrų gebėjimų, savybių ir patirties veikti prieš užsienio specialiąsias tarnybas, kovoti su ideologine diversija, laiku sužinoti inteligentijoje vykstančius procesus⁵⁸. Numatyta sparčiau gausinti agentūrą ir tikrinti turistus iš kapitalistinių šalių, taip pat demaskuoti tariamus agentus nelegalus (t. y. žmones, galėjusius dėl savo praeities ar dabartinės padėties palaikyti ryšius su užsienio slaptosiomis tarnybomis). Sustiprintas buvusių partizaninio judėjimo vadovų ir antisovietinių organizacijų lyderių, asmenų, reiškiančių antisovietines nuotaikas, operatyvinis sekimas, numatyta morališkai izoliuoti ir kompromituoti „nacionalistus“ visuomenės akyse. XX a. septintojo dešimtmečio pradžioje radikaliai sumažinus agentūrą, naujoji KGB vadovybė skatino

turėti kuo daugiau agentų tarp inteligentijos, dvasininkijos ir jaunimo. Neramumai SSRS ir kitose socialistinės stovyklos šalyse, ypač po įvykių Čekoslovakijoje 1968 m., vertė KGB imtis griežtesnių priemonių. Šiuo laikotarpiu padaugėjo teismų už antisovietinę propagandą. 1968 m. LSSR KGB respublikinio pasitarimo metu buvo teigiama, kad saugumas įspėjamasias, profilaktines priemones taiko tiems asmenims, kurie dėl lengvabūdiškumo, „nepakankamo politinio budrumo“ yra paveikiami Vakarų „propagandos“, užsieniečių, „priešiškų elementų“ ir vykdo politiškai žalingus veiksmus. Naujoji KGB vadovybė konstatavo, kad Lietuvoje tuo metu buvo daugiau kaip 50 tūkst. žmonių, anksčiau teistų už ypač pavojingus valstybinius nusikaltimus, t. y. kovą dėl nepriklausomos valstybės, ir sugrįžusiųjų iš tremties bei įkalinimo vietų. Todėl KGB buvo numatytas aktyvesnis vaidmuo juos kompromituojant, kad pirmiausia jaunimas per mokymo įstaigas, komjaunimo, partines organizacijas bei agentūrą ir patikimus asmenis būtų atribotas nuo tos „neigiamos aplinkos“ bei „buržuazinės ideologijos“ įtakos⁵⁹.

J. Petkevičius 1968 m. pranešime pabrėžė, kad į asmenų profilaktiką reikia plačiau įtraukti visuomenines organizacijas, aktyviau panaudoti viešas profilaktikos formas⁶⁰. Taigi profilaktiškai apdorojamo asmens poelgiai buvo viešai pasmerkiami partiniuose, komjaunimo, darbo kolektyvų susirinkimuose, spaudoje. KGB buvo svarbu pakeisti kai kurių žmonių, pirmiausia inteligentų, pažiūras taikiai, įkalbinėjant, vykdančią propagandą ir profilaktinį darbą. Iš pradžių saugumiečiai įvairiomis priemonėmis – šantažu, grasinimais, įkalbinėjimais, kompromitavimu visuomenės akyse – perspėdavo asmenis, kad nutrauktų antisovietinę veiklą. Jei žmonės nepasiduodavo profilaktiniam perauklėjimui, nukentėdavo karjera, nes netekdavo darbo, būdavo pradedamos

operatyvinės bylos, prasidėdavo teisinis persekiojimas.

J. Petkevičiaus vadovaujamo LSSR KGB veikla suaktyvėjo 1975 m., SSRS pasirašius saugumo ir bendradarbiavimo Europoje Baigiamąjį aktą ir jai prisijungus prie 1948 m. priimtose Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos. 1979 m. LSSR KGB 5-asis skyrius virto 5-ąja tarnyba. KGB tarnybos vidaus pokyčius nemažai nulėmė sustiprėjęs disidentinis judėjimas po Helsinkio Baigiamojo akto pasirašymo 1975 m. ir Lietuvos laisvės lygos susikūrimo 1978 m. 5-oji tarnyba buvo skirta kovai su „ideologine kontržvalgyba“⁶¹. Visa tai rodė rimtus sovietų valdžios ir KGB ketinimus nuslopinti stiprėjančią disidentinę ir antisovietinę judėjimus. 5-osios tarnybos užduotis buvo sekti disidentus, infiltruoti agentus į jų gretas, persekioti ir susidoroti su jais, taip pat daryti jiems ideologinį poveikį.

1975 m. toliau vykdančią SSRS KGB kolegijos 1968 m. ir 1973 m. nutarimus dėl tardymo priemonių tobulinimo ir SSRS KGB pirminko J. Andropovo nurodymus dėl tardymo darbo, daugiausia dėmesio buvo skiriama ypač pavojingų valstybinių nusikaltimų byloms, t. y. asmenų, kėlusių žmogaus teisių pažeidimo ar lietuvių tautos teisių nepaisymo klausimus, parengtinio tardymo kokybei gerinti. LSSR KGB vadovybė tardymą laikė „viena svarbiausių priemonių kovoje su antisovietinėmis, „nacionalistinėmis“ ir priešiškomis apraiškomis respublikos teritorijoje“⁶². 1976 m. J. Petkevičius pranešė SSRS KGB tardymo skyriaus viršininkui A. Volkovui, kad 1975 m., lyginant su 1974 m., vadinamųjų ypač pavojingų valstybinių nusikaltimų sumažėjo iki 56 proc. Jis informavo apie žymaus disidentą, žmogaus teisių gynėją, prisidėjusio prie „Katalikų Bažnyčios kronikos“ leidimo Lietuvoje, Sergejaus Kovaliovo suėmimą (jis buvo kaltinamas „antisovietine agitacija ir propaganda“ (RSFSR Baudžiamojo kodekso 70-asis straipsnis) ir nuteistas 7 m. lagerio

ir 3 m. tremties)⁶³. Kad represijos sustiprėjo, rodė padažnėję disidentų teismai, žmogaus teisių gynėjų areštai. 1979 m. prasidėjo visuotinis disidentų ir žmogaus teisių gynėjų puolimas, o nuosprendžiai jiems tapo griežtesni. Garsių disidentų teismai vyko iki 1986 m. Sovietų valdžiai buvo svarbu ne tik susidoroti su nelojaliais asmenimis, juos izoliuoti, bet ir jų veiklą visuomenėje pateikti neigiamai, kad sumažėtų rėmėjų gretos.

Didelis dėmesys buvo nukreiptas į Lietuvos katalikų bažnyčią, kaip svarbiausią respublikos opozicinę jėgą sovietų režimui. Jau 1967 m. J. Petkevičius išreiškė savo požiūrį konstatuodamas, kad dalis katalikų dvasininkų kaip ir anksčiau laikosi nesitaikstymo su sovietų valdžia pozicijos, o bažnyčias panaudoja ne vien religingumui palaikyti, bet ir „brukti buržuazinio nacionalizmo, ideologiškai žalingas idėjas“⁶⁴. Šiuo atveju J. Petkevičius buvo nuoseklus savo pirmtako politikos tęsėjas – nuo vyskupų valdymo funkcijų ir toliau buvo nušalinti Juozapas Stankevičius ir Vincentas Sladkevičius, dėl savo pareigų atlikimo persekiojami kunigai Petras Rauda, Pranas Račiūnas, Adomas Alminas, kunigai jėzuitai Albinas Dumbliauskas, Karolis Garuckas ir kt.⁶⁵ KGB visomis priemonėmis stiprino agentūrinį-operatyvinį darbą siekiant laiku atskleisti „žalingą“ dvasininkų veiklą ir ją nutraukti.

Dėmesys antireliginiam darbui Lietuvoje padidėjo ne tik dėl aktyvaus Katalikų bažnyčios dalyvavimo opozicinėje veikloje ir dėl pasikeitusios Kremliaus pozicijos, tačiau ir dėl svarbių krikščionybės istorijai Lietuvoje sukažčių – artėjo šv. Kazimiero mirties 500-osios ir Lietuvos krikšto 600-osios metinės. Paskutinė J. Petkevičiaus vadovaujama akcija prieš Katalikų bažnyčią vyko 1986–1987 m., kai ji minėjo Lietuvos krikšto 600 metų jubiliejų. KGB mėgino su trukdyti šio jubiliejaus minėjimą Lietuvoje. Tuo tikslu stengtasi ypač pabrėžti Katalikų

bažnyčios ir lietuvių tautos interesų susikirtimus istorijos raidoje. Buvo apeliuojama į tautinius jausmus, neva vadinamieji kunigai ekstremistai mėgina išlaikyti vis mažėjančią Bažnyčios įtaką visuomenėje. 1984–1985 m. panašiomis tezėmis ateizmo lektoriai rėmėsi jiems parengtose pagalbinėse priemonėse ir metodinėse rekomendacijose. LKP CK biuro 1982 m. sausio 11 d. patvirtintame ateistinio darbo 1982–1985 m. plane televizijos laidos „Argumentai“ ir radijo laidos „Akiratis“ rengėjai privalėjo kurti laidų ciklus apie krikščionybės įvedimą ir jos vaidmenį lietuvių tautos istorijoje⁶⁶. Ateistinės tematikos publikacijomis stengtasi paneigti teigiamą krikščionybės vaidmenį Lietuvos istorijoje, o popiežių Joną Paulių II buvo siekiama apšmeižti vaizduojant jį kaip reakcingiausių Vakarų sluoksnių statytinį, skelbiant apie Vatikano ryšius su kapitalistinių šalių žvalgybos tarnybomis ir pan.

Plečiantis ryšiams su užsieniu ir sparčiai tobulėjant žvalgybos techninėms galimybėms, KGB vadovybė buvo priversta kurti kompleksinę sistemą, kaip atsilaikyti prieš užsienio technines žvalgybas. Iškelti didesni reikalavimai agentūrai – gauti informacijos apie užsienio technines žvalgybas ir jų siekius. Buvo atrinkti patyrę agentai iš mokslininkų ir inžinerinių-techninių darbuotojų, išvažiuojančių į tarnybines komandiruotes į užsienį ir palaikiusių dalykinius ryšius su Vakarų šalių mokslininkais bei specialistais. Šiems tikslams pasiekti numatyta organizuoti agentūros parengimą ir mokymus, panaudoti veikiančio KGB rezervo karininkus, kurie dirbo Lietuvos mokslų akademijoje, Užsienio reikalų ministerijoje ir kontroliavo mokslininkus bei specialistus iš kapitalistinių šalių⁶⁷. Asmenys, turintys galimybę išvažiuoti į užsienį dirbti sovietinėse atstovybėse, tarptautinėse organizacijose ir bendrose įmonėse, turėjo būti specialiai parengti žvalgybiniam darbui.

Vadovaujant J. Petkevičiui SSRS KGB padalinys Lietuvoje smarkiai išsiplėtė. Buvo sukurti nauji padaliniai (5-oji tarnyba, informacinis-analitinis skyrius, medicininė tarnyba, 15 rajoninių poskyrių), išaugo operatyvinių darbuotojų skaičius. Per sekretoriato darbuotojų rankas kasmet pereidavo daugiau kaip milijonas dokumentų⁶⁸.

KGB buvo parengtas kovoti su kitaminčiais, disidentais, Katalikų bažnyčia ir seniai išmėgintais, ir naujais metodais: klasta, šmeižtais, kompromitavimais.

**LSSR KGB PIRMININKO
EDUARDO EISMUNTO VEIKLA IR
TAUTINIS ATGIMIMAS (1987 m.
BALANDŽIO mėn.–1990 m.
KOVO mėn.)**

KGB represinė politika, gniuždanti kitaminčius, antisovietinio judėjimo dalyvius, Katalikų bažnyčią, truko visą likusį sovietų okupacijos laikotarpį; ją pratęsė ir kiti LSSR KGB pirmininkai. SSRS prasidėjus demokratizacijos ir viešumo procesui, LSSR KGB pirmininku buvo paskirtas naujas, Lietuvoje nežinomas, bet KGB sistemoje didelę karjerą padaręs žmogus – E. Eismuntas. KGB veikla pertvarkos sąlygomis turėjo įgyti naujų bruožų ir tam reikėjo „žmogaus iš centro“. E. Eismuntas buvo gerai susipažinęs su KGB centrinio aparato veikla, galėjo jautriai reaguoti į einančius iš Maskvos „signalus“. Bet Lietuvoje padėtis greitai darėsi vis sudėtingesnė. Nuo 1987 m. rugpjūčio 23 d. vykusio pirmojo viešo mitingo iki Sąjūdžio susikūrimo KGB ieškojo naujų metodų vykdyti ankstesnę veiklą. Kurį laiką pavyko suderinti senus metodus ir naujų metodų paiešką. Bet tarptautinė padėtis buvo nepalanki senų represinių priemonių taikymui, nors be jų ir nebuvo apsieinama. Be to, suaktyvėjusi

išeivijos veikla buvo tikras galvos skausmas ir KGB, ir LKP CK.

1988 m. pradžioje E. Eismuntas, teikdamas LKP CK duomenis apie vadinamuosius naujus ardomuosius JAV administracijos ir lietuvių emigracinių centrų siekius prieš SSRS, konstatavo, kad saugumas imasi priemonių gauti papildomos informacijos apie emigracijos veiklą bei planus ir atsižvelgia į juos savo darbe⁶⁹. Tačiau padėtis Lietuvoje susikūrus Sąjūdžiui keitėsi labai sparčiai. 1988 m. rugpjūčio 16 d. E. Eismuntas jau teigė, kad KGB neteko galimybės sau naudinga linkme pakreipti vykstančius procesus⁷⁰. Pagal ideologinę koncepciją – visas blogis, nacionalistiniai siekiai primetami iš Vakarų. Todėl kurį laiką iš inercijos LSSR KGB, vadovaujamas E. Eismunto, tęsė darbą „sužlugdyti priešišką emigracijos vadovų siekius ir jų užtarėjus respublikoje bei atskleisti jų mėginimus panaudoti „Sąjūdžio“, „Lietuvos laisvės lygos“ ir kitų neformalių judėjimų veiklą antisovietiniams tikslams“⁷¹. 1989 m. birželio 5 d. E. Eismuntas pranešė LKP CK, kad saugumas ir toliau gauna informacijos apie nemažėjantį išeivijos susidomėjimą įvykių raida Respublikoje: „Politinės padėties ir jos galimo vystymosi perspektyvų vertinimas yra nevienalytis. Autoritetingi išeivijos veikėjai Valdas Adamkus, Vladas Bieliauskas, Antanas Razma, vyskupas Paulius Baltakis ir kiti, faktiškai neslėpdami savo norų matyti Lietuvą „laisvą ir nepriklausomą“, realiai vertina padėtį ir pasisako už apgalvotus bei taikius žingsnius tam tikslui pasiekti. Suprasdami, kad respublika gali išsikovoti savarankiškumą tik M. Gorbačiovo vedamos tolesnės pertvarkos dėka, jie rezervuotai žiūri į „Lietuvos laisvės lygos“ ir kitų radikalių grupių veiklą. Tačiau lietuvių emigracinėje visuomenėje egzistuoja gana galingas dešinysis sparnas [...]. Savo kėslams realizuoti jie panaudoja visas turimas priemones, įskaitant įtakingus asmeninius ryšius tarp politikų,

verslininkų, spaudos, televizijos ir radijo darbuotojų.⁷² Informuojant apie išeivijos centrų veiklą, norėta atkreipti dėmesį į tai, jog pastaruoju metu nemaža dalis Respublikos gyventojų, įskaitant sovietinius ir partinius, taip pat administracinio aparato darbuotojus, bendraudami su emigrantais ignoruoja tą faktą, kad išeivija politiškai nėra vienaalytė ir kad ne visi tautiečiai yra geranoriškai nusiteikę Sovietų Lietuvos atžvilgiu⁷³.

KGB nuomone, net 1989 m. pabaigoje VLIK'as išliko „viena reakcingiausių lietuvių išeivijos organizacijų, kurstančių nacionalinę nesantaiką Lietuvoje ir stumiančių respubliką į išėjimą iš SSRS sudėties“⁷⁴. Dėl šios priežasties KGB ir toliau rinko informaciją apie VLIK'o vadų „kėslus“ prieš LSSR. Sovietinis saugumas stengėsi laiku gauti duomenis apie pagrindines antisovietinės veiklos kryptis, siekta sustiprinti VLIK'o ir kitų lietuvių išeivijos organizacijų prieštaravimus bei nesutarimus, kompromituojant Lietuvos laisvinimo dalyvius, suskaldyti įtakingą lietuvių organizaciją. „Pertvarkos“ metu KGB tarnyba kaip įmanyma stengėsi kuo daugiau skelbti užsienio ir Lietuvos žiniasklaidoje apie nacių nusikaltėlius; taip siekta sudaryti apgaulingą VLIK'o įvaizdį, susiejant jį su nacių nusikaltėliais. Buvo skleidžiama propaganda norint sukelti įtampą ir nesutarimus tarp VLIK'o, PLB ir ALT, taip pat buvo numatyta paveikti liberaliai nusiteikusių išeiviją, kuri pasisakė prieš VLIK'o politiką, neigiančią ryšius su Lietuvos SSR⁷⁵.

Kol turėjo galimybių, KGB siekė Lietuvoje besikuriančiose organizacijose įgyti reikalingos agentūros, nors verbuoti žmones buvo vis sunkiau ir sudėtingiau. Mažinant apribojimus išvykstantiems į užsienį, mažėjo ir galimybės panaudoti šį poveikio svertą. Tačiau sovietinis saugumas nenuleido rankų ir savo veikloje numatė slapto bendradarbių skverbimąsi į Sąjūdžio gretas. 1989 m. spalio 16 d. operatyvinėje LSSR KGB

informacinėje apžvalgoje buvo nurodyta, kad vienas svarbiausių operatyvinio personalo uždavinių – „kryptingas, profesionaliai nepriekaištingas darbas su slaptais bendradarbiais, nuodugnus jų tikrų galimybių ištyrimas ir kūrybinis panaudojimas čekistų reikalams“⁷⁶, čekistinėms užduotims vykdyti. KGB pajėgos buvo nukreiptos prieš Sąjūdžio lyderius, aktyvesnius nepriklausomybės puoselėtojus. Pavyzdžiui, „G“ šaltinis buvo panaudojamas siekiant politiškai paveikti Sąjūdį, ne tik „sulaikyti jo dalyvius nuo ekstremistinių veiksmų“⁷⁷, bet ir kompromituoti lietuvių tautinio judėjimo akyse, formuoti visuomenės nuomonę.

1988–1989 m. dar vadovaujant E. Eismuntui pradėti skelbti LSSR KGB nutarimai dėl operatyvinio stebėjimo bylų sunaikinimo. Sugriuvus Berlyno sienai, Rytų Vokietijos gyventojams užimant slaptosios policijos STASI būstines ir archyvus, E. Eismuntas dar labiau susirūpino LSSR KGB dokumentų saugumu. 1990 m. pradžioje iš Lietuvos į SSRS KGB Omsko srities valdybos archyvą jau buvo vežami ištisi fondai: operatyvinės įskaitos bylos, agentų asmens ir darbo bylos, sribų asmens bylos, literinės bylos, operatyviniai rinkiniai. Išvežti ir susirašinėjimo tarp LSSR KGB ir LKP CK dokumentai (100 bylų). 1990 m. interviu E. Eismuntas teigė, kad LSSR valstybės saugumo komiteto (toliau – VSK) archyvo saugojimo tvarka buvo nustatyta SSRS MT 1979 m. rugpjūčio 10 d. nutarimu Nr. 769-236, ir paneigė informaciją apie svarbių bylų naikinimą: „Galiu tik dar kartą pabrėžti, kad pastoviai naikinama medžiaga, neturinti jokios istorinės ir operatyvinės reikšmės, tai yra vidinės reikšmės susirašinėjimas, registracijos žurnalai ir kita panaši mažareikšmė medžiaga, bet visa tai daroma praėjus nustatytam saugojimo terminui.“⁷⁸ Be to, reaguota į deputato Romualdo Ozolo kalbą Lietuvos AT sesijoje, kai jis apkaltino VSK archyvinės medžiagos naikinimu. E. Eis-

muntas pabrėžė: „Su visa atsakomybe turiu kategoriškai pareikšti, jog deputato R. Ozolo kaltinimas VSK atžvilgiu neturi jokio pagrindo, pastaraisiais mėnesiais iš viso jokia VSK archyvinė medžiaga nebuvo naikinama.“⁷⁹ Faktai rodo, kad iki 1990 m. balandžio mėn. archyve buvo naikinami ištisi fondai (bylų grupės) arba jų dalys – operatyvinės įskaitos bylų (14 640 saug. vnt.), paieškos bylų (468 saug. vnt.), literinių bylų (20 saug. vnt.), profilaktikos bylų (2105 saug. vnt.) ir t. t.⁸⁰

Siekiant išvengti vokiečių patirties, kai slaptosios tarnybos archyvai buvo užimti pilietinių komitetų, KGB pastatų apsaugai pasitelkta pasienio kariuomenė. Bet E. Eismunto vadovaujamas KGB naujomis sąlygomis jau nebegalėjo veiksmingai talkinti LKP užtikrinant jos absoliučią valdžią. Politiniai procesai Lietuvoje, išryškėjęs nepriklausomos valstybės siekis ir jos atkūrimo modelis privertė SSRS KGB vadovybę pakeisti savo padalinio Lietuvoje vadovą.

PASKUTINIAI KGB EGZISTAVIMO METAI VADOVAUJANT ROMUALDUI MARCINKUI (1990 m. KOVO mėn.–1991 m. KOVO mėn.), STANISLAVUI CAPLINUI (1991 m. SAUSIO mėn.–1991 m. RUGPJŪČIO mėn.) IR ANZELMUI ARMONUI (1991 m. RUGPJŪČIO mėn.)

KGB mėginimus prisitaikyti prie Lietuvoje pakitusios padėties parodė 1990 m. kovo 28–29 d. įvykęs „Respublikos“ žurnalistų ir KGB vadovybės susitikimas. Jame buvo pagaidaujama išnagrinėti tam tikrus klausimus: „Apie operatyvinę padėtį respublikoje ir jos perspektyvas; kaip vykdomas AT 1989 m. gruodžio 7 d. nutarimas dėl archyvų saugojimo; bylos naikintos norint apsaugoti buvusius saugumo agentus ar jų gimines, koks saugumo komiteto požiūris į buvusius disi-

dentus: Gintautą Iešmantą, Petrą Pečeliūną, buvusius kunigus Alfonsą Svarinską, Sigitą Tamkevičių ir kitus.“ Šįkart KGB vadovai jau teigė, kad „asmenys, anksčiau vadinti disidentais, religiniais ekstremistais, antisovietininkais, iš esmės buvo ir yra padorūs, sąžiningi žmonės. Jokios antipatijos jiems kaip žmonėms saugumas nei anksčiau, nei dabar neįaučia. Kai kurie iš jų anksčiau buvo teisti už konkrečius veiksmus, kurie pagal to meto baudžiamuosius įstatymus buvo traktuojami kaip valstybinis nusikaltimas. Praeitais metais tokie įstatymai buvo panaikinti“. Buvo teigiama, kad saugumas „visiškai pritaria šioms valstybės priemonėms ir kad tokie įstatymai buvo didelis mūsų visuomenės politinio vystymosi stabdys, bendra tiek saugumiečių, tiek ir nukentėjusių asmenų nelaimė, nes mes privalėjome juos taikyti, o nukentėjusieji – pagal juos atsakyti. Anksčiau paminėtų asmenų skelbtos idėjos, siekiai, ypač demokratiniai, humanistiniai, šandien pasitvirtino...“⁸¹ Iki pat KGB tarnybos panaikinimo 1991 m. vasarą šios sovietinio saugumo struktūros veiklos funkcijos liko nepakitusios, pagrindinė kryptis buvo kova su Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo šalininkais.

E. Eismuntui nepavyko sustabdyti aktyvaus lietuvių tautinio judėjimo dėl nepriklausomybės atkūrimo, todėl jam teko išeiti į atsargą ir užleisti KGB pirmininko postą iš Maskvos paskirtam R. Marcinkui. Tačiau tai nepakeitė susikomplicavusios padėties; pačioje KGB struktūroje vidaus skilimas vyko daugiausia tautiniu pagrindu. R. Marcinkus konstatavo, kad „skilimas komitete įvyko dar prieš paskiriant jį pirmininku, ir takoskyra buvo daugiau tautinio pobūdžio, be to, dalis darbuotojų jau buvo palikę komitetą, motyvuodami, jog jie nepritaria darbo metodams, informacijos, siunčiamos į Maskvą, pobūdžiui, o kai kurie iš šių žmonių net perėjo į atitinkamas Lietuvos tarnybas. Sistemoje

dirbo apie 60 proc. lietuvių, o centriniame aparate jie sudarė apie pusę personalo. Iš viso saugume darbavosi daugiau kaip tūkstantis karininkų ir dar buvo nemažas pagalbinis aparatas⁸². Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę ir sukūrus Valstybės saugumo departamentą (toliau – VSD) prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, kai kurie iš atleistų KGB darbuotojų 1990 m. pavasarį įsidarbino VSD. Dėl naujos padėties neapibrėžtumo KGB išlaikė tam tikrus valdžios svertus, kurie buvo panaudojami savo ir Maskvos interesams. SSRS KGB padalinys Lietuvoje funkcionavo atvirai ir slapta. KGB visokiais būdais mėgino nustatyti VSD galimybes, VSD savo ruožtu siekė gauti informacijos apie Maskvos planus. 1990 m. rugpjūčio 14 d. įvyko buvusio KGB darbuotojo, tapusio VSD direktoriaus pavaduotoju, Dano Arlausko ir KGB pirmininko pavaduotojo A. Armono susitikimas. Jame kalbėtasi apie Norvegijos karo atašė Torgerseno sekimą, iš Vakarų kviečiamų žmonių sąrašų derinimą, apie atšaukimą draudimo buvusiems KGB darbuotojams išvykti į užsienį⁸³ ir pan.

1990 m. kovo 10 d. pasirodė R. Marcinkaus įsakymas dėl greitojo reagavimo grupių sukūrimo Lietuvos SSR. Susikomplicavus padėčiai Respublikoje, įsakyta suformuoti KGB centrinio aparato, Kauno, Klaipėdos ir Lietuvos jūrų baseino, Panevėžio, Šiaulių KGB miestų skyrių greitojo reagavimo grupes, kurios buvo „numatytos lokalizuoti ir užkirsti kelią prieš specialiąją tarnybą ir priešišku elementu teroristinėms ir ekstremistinėms akcijoms, taip pat komiteto pastato ir kitų objektų, operatyvinių dokumentų, darbuotojų ir jų šeimos narių saugumo užtikrinimui ir apsaugai“⁸⁴. KGB ir toliau atidžiai stebėjo politinius įvykius Lietuvoje.

Po 1990 m. kovo 11-osios KGB statusas visiškai pasikeitė, sovietinio saugumo padalinys oficialiai tapo svetimos valstybės įstaiga,

kuri veikė atkurtoje Lietuvos Respublikoje pagal SSRS įstatymus. Agentūrinis tinklas laipsniškai sumažėjo, kartu susilpnėjo ir KGB galimybės. 1990 m. gegužės mėn. Lietuvos vyriausybė uždraudė oficialių įstaigų darbuotojams, pavyzdžiui, civilinės metrikacijos skyriams, poliklinikoms, informavimo tarnyboms, teikti informaciją KGB⁸⁵. Tokiomis teisinėmis priemonėmis siekta apriboti KGB veiksmus.

1991 m. irstant SSRS KGB padaliniui Lietuvoje, sužlugus sausio mėnesio Maskvos režisuotiems įvykiams Vilniuje, R. Marcinkus atsistatydino ir jo vietą laikinai užėmė pirmasis pavaduotojas S. Caplinas. Jo vadovaujamas KGB vis dar funkcionavo. Pasak R. Marcinkaus, S. Caplinas daug seniau dirbo Lietuvoje ir geriau orientavosi „vietinėje virtuvėje“⁸⁶. Toliau buvo renkama slapta informacija, vyko netiesioginis parankių politikų bei organizacijų rėmimas, Lietuvos nepriklausomybės šalininkų šmeižimas ir skaldymas, tarptautinėse organizacijose ir Vakaruose buvo skleidžiama Lietuvai nepalanki informacija, visokiais būdais stengtasi nutolinti Lietuvos valstybės tarptautinį pripažinimą ir tokiu būdu išlaikyti SSRS teritorinį vientisumą.

Po 1991 m. sausio įvykių Vilniuje KGB tarnyba nesijautė stabiliai. „Mūsų statusas tuo laiku buvo labai neapibrėžtas, vyravo laukimo nuotaikos...“⁸⁷ Iš to matyti, kad KGB laukė, kuria linkme pakryps įvykiai Lietuvoje. KGB vadovybė ir toliau vykdė visus Maskvos nurodymus. Nors Lietuvos ir SSRS santykiai *de facto* tapo tarpvalstybiniai, svetimos valstybės institucija, veikusi Lietuvos teritorijoje, mėgino teikti informaciją, kuri diskredituotų Lietuvos politinę vadovybę ir besikuriančios valstybės pirmuosius žingsnius tarptautinėje arenoje. Be to, reikėjo informacijos, padedančios formuoti Rusijos gyventojų viešąją nuomonę, kuri tuo metu gal ir nebuvo palanki, tačiau nebuvo ir absoliučiai neigiama. 1991 m. kovo mėn.

L. Nesteriukas, SSRS KGB prokuratūros tardytojas, tirdamas sausio įvykius Vilniuje, pareikalavo iš LSSR KGB pirmininko S. Caplino tam tikros informacijos, pavyzdžiui: 1) duomenų apie politinius ir socialinius-ekonominius suvaržymus rusakalbiams Lietuvos gyventojams, kariškiams ir jų šeimų nariams, dėl politinių motyvų pilietybės atėmimo, rinkimų ir darbo teisių suvaržymo ar atėmimo faktų ir pan.; 2) duomenų apie streikus, mitingus, demonstracijas, susirėmimus 1990–1991 m., apie juose dalyvavusių piliečių skaičių, jų organizatorius, apie viešosios tvarkos pažeidimus blokuojant ir barikaduojant gatves ir pravažiavimus, duomenų apie neteisėtą ginkluotų formuočių buvimą ir jų veiklą po 1991 m. sausio įvykių, duomenų apie šaunamuosius ginklus, šaudmenis, sprogs-tamąsias medžiagas, neteisėtai laikomas pas gyventojus, jų kiekį ir pan.; 3) suteikti žinių apie „laikinąją gynybos vadovybę“, įkurtą remiantis Lietuvos AT 1991 m. sausio 12 d. nutarimu, jos veiklą, tikslus, uždavinius ir pan., taip pat duomenų apie sudaryto pro-sovietinio Nacionalinio gelbėjimo komiteto veiklą ir pan., informacijos apie Radijo ir televizijos komiteto ir televizijos bokšto pastatų užgrobimą ir pan.; 4) informacijos apie visų buvusių Lietuvoje politinių partijų ir visuomeninių organizacijų vadovus, nepolitinius judėjimus, Sąjūdžio tikslus, veiklą ir t. t., taip pat žinių, ar LSSR saugumo komitetas kreipėsi į sovietinę armiją ar SSRS MVD vidaus kariuomenę dėl pagalbos užimant Radijo ir televizijos komitetą, televizijos bokštą ir pan.; 5) ar KGB gavo skundų iš komunistų ir kitų pažiūrų piliečių dėl grasinimų ar fizinio susidorojimo atvejų ir pan.; 6) pareikalauta foto- ir videomedžiagos apie minėtus įvykius ir t. t.⁸⁸ Griežtai centralizuotoje organizacijoje viskas buvo daroma iš anksto susitarus ar gavus leidimą. Kaip matyti, be Maskvos žinios jokie pokyčiai Respublikoje nevyko. Iki paskutinių sovietinio

saugumo egzistavimo dienų Lietuvoje KGB pirmininkai privalėjo atsiskaitinėti ir teikti informaciją Maskvai, siekiančiai išlaikyti sovietų režimą ir visaip sutrukdyti Lietuvos nepriklausomybės atkūrimui.

1991 m. SSRS KGB padalinio Lietuvoje vadovybė konstatavo, kad susiformavus Sąjūdžiui kaip politinei organizacijai jo lyderiai puikiai suprato, jog „ne komunistų partija, praradusi autoritetą respublikoje, bet būtent KGB taps pagrindine kliūtimi paimant politinę valdžią į savo rankas ir atkuriant buržuazinę santvarką Lietuvoje“⁸⁹. 1991 m. išryškėjo nauji KGB interesai ir prasidėjo puolimas prieš Sąjūdžio vadovą Vytautą Landsbergį. S. Caplino vadovaujama KGB tarnyba visokiais būdais ėmėsi kompromituoti V. Landsbergio valdymą ne tik šalies, bet ir tarptautinės visuomenės akyse. S. Caplino 1991 m. gegužės mėn. informacinėje pažymoje apie politinę padėtį Lietuvos Respublikoje buvo numatyta: skleisti propagandinio pobūdžio informaciją apie žmogaus teisių pažeidimus Lietuvoje, vaizduojant užsienio žurnalistams, kad Lietuvoje yra kuriamas totalitarinis profašistinis režimas, bei imtis priemonių kompromituoti Lietuvos saugumo departamentą masinės informacijos priemonėse, diskredituoti nacionalinių karinių formuočių kūrimo idėją. Šitokiu būdu stengtasi suformuoti nedemokratinės Lietuvos valstybės įvaizdį ir užtikrinti sąlygas Maskvos politikai Lietuvoje įgyvendinti⁹⁰.

1991 m. rugpjūčio 23 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybė, atsižvelgdama į tai, kad SSRS valstybės saugumo komitetas vykdė priešišką Lietuvos Respublikai veiklą, prisidėjo prie antikonstitucinio SSRS valstybinio nepaprastosios padėties komiteto nurodymų vykdymo Lietuvoje bei mėginimo nuversti Lietuvos Respublikos teisėtą valstybinę valdžią, nutarė nutraukti SSRS VSK padalinio Lietuvoje veiklą ir sudaryti iš Lietuvos Respublikos

Vyriausybės ir SSRS VSK įgaliotų atstovų derinimo komisiją, kuri spęstų SSRS VSK padalinio Lietuvoje darbuotojų įdarbinimo bei kitus socialinius-buitinius klausimus ir pan.⁹¹ Po rugpjūčio pučo SSRS KGB padalinys Lietuvoje nustojo egzistuoti. S. Caplinas pabėgo į Maskvą, o paskutinius KGB padalinio Lietuvoje egzistavimo mėnesius vadovo pareigos teko A. Armonui. Šias pareigas jis ėjo iki 1991 m. spalio mėn., kai SSRS KGB padalinys buvo galutinai panaikintas.

IŠVADOS

SSRS KGB tarnyba Lietuvoje buvo trilypė organizacija; svarbiausias jos funkcijas – užsienio žvalgybą, kovą su užsienio specialiųjų tarnybų žvalgomąja veikla ir kovą su „nacionalizmu ir antisovietine veikla“ – organizavo ir koordinavo visi septyni LSSR KGB vadovavę asmenys: K. Liaudis, A. Randakevičius, J. Petkevičius, E. Eismuntas, R. Marcinkus, S. Caplinas ir A. Armonas. 1954–1991 m. SSRS KGB padaliniui Lietuvoje vadovavę pirmininkai buvo ideologiškai parengti lietuvių tautybės asmenys, išskyrus S. Capliną. Šių veikėjų asmeninės ir tarnybinės charakteristikos rodo, kokie žmonės buvo parenkami ir paskiriami KGB pirmininkais. Matyti, kad ir operatyviniai darbuotojai, kopdami karjeros laiptais, galėjo užimti aukščiausią postą KGB struktūroje.

Įtakos LSSR KGB vadovų paskyrimui iš dalies turėjo LKP CK. KGB pirmininkai K. Liaudis, A. Randakevičius ir J. Petkevičius buvo LKP CK atsiųsti partiniai funkcionieriai. Minėti asmenys buvo lojalūs LKP CK pirmajam sekretoriui, kuriam ir LKP CK, ir KGB vadovybė padėjo kontroliuoti Lietuvos politinį ir visuomeninį gyvenimą. Tačiau jau po A. Sniečkaus mirties KGB pirmininkai tapo savarankiškesni santykiuose su vietine aukščiausio rango nomenklatūra, o kiti LKP

CK sekretoriai nesugebėjo išlaikyti ankstesnės valdžios. KGB taip pat siūlydavo LKP CK ideologinės veiklos ir galimo spaudimo kryptis, nurodydavo, kuriuos kitaminčius reikia persekioti ir kokių priemonių jų atžvilgiu būtina imtis.

A. Randakevičiaus vadovavimo metais pradėjo agentūrinio tinklo reorganizacija – buvo keičiami agentai, siekta suformuoti perspektyvios ir kvalifikuotos agentūros tinklą. Sugriežtėjo visuomeninio gyvenimo kontrolė ir suintensyvėjo antireliginė politika.

1967–1987 m., kai LSSR KGB vadovavo J. Petkevičius, buvo persekiojami kitaminčiai, disidentai, Katalikų bažnyčia, klastojamos politinės bylos. Veiksmingu kovos su kitaminčiais ginklu tapo profilaktiškas žmogaus apdorojimas. Besiplečiantys ryšiai su užsienio šalimis, augantis turizmas, žvalgybos techninės galimybės privertė tobulinti KGB struktūrą ir veiklą. Buvo įsteigti nauji padaliniai, sekimui pradėta taikyti tobulesnes technines priemones ir itin slaptas operatyvines priemones, telkiama labiau išsilavinusi agentūra. Tai buvo bendros, visai SSRS KGB struktūrai ir veiklai būdingos tendencijos. Ir anksčiau būdamas pavaldus tiesiogiai Maskvai, J. Petkevičiaus vadovaujamas LSSR KGB įgijo dar didesnę savarankiškumą ir mažiau paisė vietinės sovietinės-partinės vadovybės.

Vadovaujant E. Eismuntui pradėta veikti naujomis politinėmis vidaus sąlygomis, bet ideologinė KGB veikimo motyvacija ir toliau liko nepakitusi. Lietuvių tautos siekis atkurti nepriklausomą valstybę buvo priskiriamas išeivijos politinių idėjų sklaidai ir įtakai, su kuria KGB stengėsi kovoti ankstesnėmis priemonėmis.

Iki pat KGB tarnybos panaikinimo 1991 m. vasarą šios sovietinio saugumo struktūros veiklos funkcijos liko nepakitusios, pagrindinė kryptis buvo kova su atkurta Lietuvos valstybe, jos politinės vadovybės kompromi-

tavimas ir jos politinio kurso diskreditavimas šalyje ir užsienyje. Paskutiniai Maskvos paskirti LSSR KGB vadovai – R. Marcinkus,

S. Caplinas ir A. Armonas – nebuvo pajėgūs radikalčiai, be Maskvos pagalbos pakreipti įvykių Lietuvoje.

Nuorodos

¹ *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953 m.*, sud. V. Tininis, Vilnius, 2003, t. 1, p. 57.

² J. Starkauskas, *Represinių struktūrų ir komunistų partijos bendradarbiavimas įtvirtinant okupacinį režimą Lietuvoje 1944–1953 m.*, Vilnius, 2007, p. 291.

³ L. Truska, A. Anušauskas, I. Petravičiūtė, *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais*, Vilnius, 1999, p. 89.

⁴ J. Starkauskas, op. cit., p. 705.

⁵ A. Anušauskas, „KGB ir lietuvių visuomenė: slaptasis karas 1954–1991 metais“, *Darbai ir dienos*, 2000, Nr. 21, p. 243.

⁶ *Контрразведывательный словарь*, Москва, 1972, c. 131.

⁷ A. Anušauskas, op. cit., p. 234.

⁸ V. Tininis, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*, Vilnius, 1994, 336 p.

⁹ V. Tininis, *Sniečkus. 33 metai valdžioje*, Vilnius, 1995, 192 p.

¹⁰ J. Starkauskas, op. cit.

¹¹ *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953 m.*, Vilnius, 2003, t. 1–3.

¹² L. Truska, A. Anušauskas, I. Petravičiūtė, op. cit., p. 89.

¹³ *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990*, Vilnius, 2005, 488 p.

¹⁴ Dėl Socialistinio Darbo Didvyrio vardo suteikimo drg. K. Liaudžiui. TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas. 1976 m. sausio 9 d., *Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos žinios*, 1976, Nr. 2(1816).

¹⁵ V. Bartasevičius, „Buvęs Lietuvos KGB vadovas R. Marcinkus: „Būdamas cinikas, galėjai agentų prisirinkti kiek nori“, *Lietuvos rytas*, 1992, rugpjūčio 18, Nr. 160.

¹⁶ *Iš naujausios Lietuvos istorijos (dokumentų rinkinys)*, Kaunas, 1995, 122 p.

¹⁷ V. Tininis, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*, p. 92.

¹⁸ K. Liaudis, „Būkite tikri leniniečiai (TSKP nario nuo 1924 m. kreipimasis į jaunus komunistus)“, *Komunistas*, 1989, Nr. 9, p. 88.

¹⁹ „Kazimieras Liaudis, LTSR valstybės ir partijos veikėjas, 1901 01 10–1989 05 23: nekrologas“, *Tiesa*, 1989, gegužės 25.

²⁰ V. Tininis, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*, p. 192.

²¹ A. Koroliova, E. Matviekas, „Komunisto metai“ (Apie Lietuvos KP CK Revizijos komisijos pirm. K. Liaudį), *Tiesa*, 1966, kovo 2.

²² *Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba: vienuoliktas šaukimas*, Vilnius, 1985, p. 171.

²³ Dėl Socialistinio Darbo Didvyrio vardo suteikimo drg. K. Liaudžiui. TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas. 1976 m. sausio 9 d., *Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos žinios*, 1976, Nr. 2(1816), p. 10.

²⁴ K. Liaudžio tarnybinė kortelė, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 61, kartoteka Nr. 41, I kortelė, 1–16 p.

²⁵ A. Randakevičiaus tarnybinė kortelė, ibid., I kortelė, 1–16 p.

²⁶ V. Tininis, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*, p. 222.

²⁷ J. Petkevičiaus tarnybinė kortelė, LYA, f. K-1, ap. 61, kartoteka Nr. 41, I kortelė, 1–2 p.

²⁸ SSRS KGB partinio komiteto sekretoriaus 1987 m. vasario 28 d. sudaryta partinė charakteristika E. Eismuntui, ibid., f. 17626, ap. 4, b. 24, l. 22–23.

²⁹ E. Eismunto asmeninė kortelė, ibid., f. K-1, ap. 61, kartoteka Nr. 41, I kortelė, 1–16 p.

³⁰ LKP CK biuro 1990 m. gruodžio 27 d. nutarimas dėl LKP CK partinio archyvo etatų, ibid., f. 17626, ap. 4, b. 24, l. 27.

³¹ E. Eismunto asmeninė kortelė, ibid., f. K-1, ap. 61, kartoteka Nr. 41, I kortelė, 1–16 p.

³² S. Caplino partinė charakteristika, sudaryta 1986 m. gruodžio 9 d., ibid., f. 17626, ap. 4, b. 431, l. 16.

³³ S. Caplino asmeninė kortelė, ibid., f. K-1, ap. 61, kartoteka Nr. 41, I kortelė, 1–16 p.

³⁴ A. Armono asmeninė kortelė, ibid., I kortelė, 1–16 p.; A. Armono tarnybinė kortelė, ibid., I kortelė, 1–2 p.

³⁵ LSSR KGB pirmininko plk. K. Liaudžio 1955 m. liepos 2 d. ataskaita SSRS KGB pirmininkui gen. mjr. I. Serovui, ibid., ap. 10, b. 209, l. 13.

³⁶ Ibid., l. 14.

³⁷ LSSR KGB valdybos Vilniaus r. viršininko mjr. Gorjevo 1959 m. sausio 19 d. ataskaita apie agentūrinių-operatyvinių darbą, *ibid.*, b. 257, l. 100.

³⁸ LSSR KGB pirmininko plk. K. Liaudžio 1955 m. kovo 30 d. ataskaitinis pranešimas SSRS KGB pirmininkui gen. mjr. I. Serovui, *ibid.*, b. 209, l. 60–61.

³⁹ A. Streikus, „SSRS–Vatikano santykiai ir sovietų valdžios politika Bažnyčios atžvilgiu Lietuvoje 1945–1978 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 1999, Nr. 2(6), p. 71.

⁴⁰ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. K. Liaudžio 1957 m. sausio 19 d. tarnybinis raštas, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 528, l. 218.

⁴¹ SSRS vidaus reikalų ministro N. Dudorovo 1957 m. sausio 14 d. įsakymas, *ibid.*, l. 228.

⁴² SSRS KGB pirmininko pavad. gen. mjr. P. Ivašutino 1957 m. sausio 1 d. pažyma LSSR KGB pirmininkui K. Liaudžiui, *ibid.*, ap. 3, b. 528, l. 108–109.

⁴³ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. K. Liaudžio 1957 m. lapkričio 26 d. ataskaitinis pranešimas LKP CK sekretoriui A. Sniečkui, *ibid.*, f. 1771, ap. 190, b. 11, l. 105–107.

⁴⁴ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. K. Liaudžio 1957 m. balandžio 29 d. ataskaitinis pranešimas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui apie saugumo darbą 1956–1957 m., *ibid.*, l. 13.

⁴⁵ Ibid., l. 14–15.

⁴⁶ Ibid., l. 19–23.

⁴⁷ LKP CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus 1959 m. rugsėjo 25 d. nutarimas dėl A. Randakevičiaus paskyrimo LSSR KGB pirmininku, *ibid.*, ap. 258, b. 312, l. 25.

⁴⁸ LSSR KGB įgaliotinio įstaigos Kapsuko miestui kpt. T. Vilko 1961 m. sausio 3 d. ataskaita LSSR KGB pirmininkui plk. A. Randakevičiui, *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 276, l. 175.

⁴⁹ *Контрразведывательный словарь*, c. 143.

⁵⁰ LSSR KGB įgaliotinio Alytaus r. viršininko V. Bukausko 1959 m. gruodžio 31 d. ataskaitinis pranešimas LSSR KGB pirmininkui plk. A. Randakevičiui apie agentūrinių-operatyvinių darbą, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 257, l. 11.

⁵¹ LSSR KGB įgaliotinio Ariogalos r. viršininko Popovo 1959 m. gruodžio 31 d. ataskaitinis pranešimas LSSR KGB pirmininkui plk. A. Randakevičiui apie agentūrinių-operatyvinių darbą, *ibid.*

⁵² LSSR KGB įgaliotinio įstaigos Kapsuko miestui kpt. T. Vilko 1961 m. sausio 3 d. ataskaita LSSR KGB pirmininkui plk. A. Randakevičiui, *ibid.*, b. 276, l. 178–181.

⁵³ G. Gečiauskas, „Buvusio LSSR KGB archyvo slaptosios raštvedybos fondų sudarytojai“, *Lietuvos archyvai*, 1997, Nr. 8, p. 22.

⁵⁴ V. Tininis, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*, p. 242.

⁵⁵ A. Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)*, Vilnius, 2002, p. 190.

⁵⁶ A. Streikus, „Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1953–1967)“, *Genocidas ir rezistencija*, 1997, Nr. 1(6), p. 147.

⁵⁷ G. Gečiauskas, „Trys pagrindiniai buvusio LSSR KGB archyvo trečiojo slaptosios raštvedybos bylų fondo sudarytojai“, *Lietuvos archyvai*, 1999, Nr. 13, p. 153.

⁵⁸ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. J. Petkevičiaus 1967 m. spalio 4 d. pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 657, l. 22–23.

⁵⁹ LSSR KGB pirmininko pavaduotojo J. Petkevičiaus 1964 m. gegužės 8 d. pranešimas, *ibid.*, b. 634, l. 134–135.

⁶⁰ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. J. Petkevičiaus 1968 m. liepos 15 d. pranešimas apie LSSR KGB kontržvalgybinių padalinių darbo rezultatus, *ibid.*, b. 663, l. 92.

⁶¹ G. Gečiauskas, „Buvusio LSSR KGB archyvo slaptosios raštvedybos fondų sudarytojai“, *Lietuvos archyvai*, 1997, Nr. 8, p. 22.

⁶² SSRS KGB tardymo skyriaus vyr. tardytojo pplk. Fočenko, SSRS KGB tardymo skyriaus vyr. tardytojo pplk. Sočnevo 1975 m. liepos 11 d. pažyma apie tardymo darbą 1971–1975 m., LYA, f. K-1, ap. 10, b. 438, l. 45.

⁶³ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. J. Petkevičiaus, LSSR KGB tardymo skyriaus viršininko plk. E. Kismino 1976 m. sausio 14 d. paaiškinamasis raštas SSRS KGB tardymo skyriaus viršininkui gen. mjr. A. Volkovui apie tardymo skyriaus darbą, *ibid.*, l. 55–57.

⁶⁴ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. J. Petkevičiaus 1967 m. spalio 4 d. pranešimas, *ibid.*, ap. 3, b. 657, l. 36.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ A. Streikus, „Ateistinės propagandos pobūdis Lietuvoje 1975–1988 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2003, Nr. 1(13), p. 15–18.

⁶⁷ LSSR KGB 2-osios valdybos viršininko plk. A. Naro 1978 m. rugpjūčio 8 d. priemonių planas stiprinti kompleksinį pasipriešinimą užsienio techninėms žvalgyboms režiminiuose objektuose ir mokslinių tyrimų institutuose Lietuvos SSR, LYA, f. K-1, ap. 14, b. 611, l. 125–127.

⁶⁸ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. J. Petkevičiaus 1980 m. gegužės 25 d. pranešimas SSRS KGB apie LSSR KGB sekretoriatą, *ibid.*, ap. 10, b. 494, l. 135–136.

⁶⁹ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. E. Eismunto 1988 m. vasario 10 d. pranešimas LKP CK apie kai kuriuos naujus ardumuosius JAV administracijos ir lietuvių emigracijos centrų siekius prieš SSRS, *ibid.*, ap. 49, b. 237, l. 18.

⁷⁰ A. Anušauskas, „Du KGB slaptos veiklos aspektai“, *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 1(3), p. 32.

⁷¹ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. E. Eismunto 1988 m. spalio 4 d. pranešimas LKP CK apie JAV kišimąsi į Lietuvos SSR vidaus reikalus, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 237, l. 78.

⁷² LSSR KGB pirmininko gen. mjr. E. Eismunto 1989 m. birželio 5 d. pranešimas LKP CK apie išeivijos centrų veiklą, *ibid.*, l. 146.

⁷³ *Ibid.*, l. 148.

⁷⁴ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. E. Eismunto 1989 m. spalio 10 d. pranešimas LKP CK apie pasikeitimus lietuvių išeivijos organizacijų veikloje, *ibid.*, b. 324, l. 247–249.

⁷⁵ A. Anušauskas, „KGB ir lietuvių visuomenė: slaptasis karas 1954–1991 metais“, *Darbai ir dienos*, 2000, Nr. 21, p. 252.

⁷⁶ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. E. Eismunto 1989 m. spalio 16 d. LSSR KGB operatyvinės informacijos apžvalga Nr. 55, LYA, f. K-1, ap. 48, b. 103, l. 32 a. p.

⁷⁷ *Ibid.*, l. 32 a. p.–33.

⁷⁸ LSSR KGB pirmininko interviu apie archyvą, *ibid.*, ap. 46, b. 3819, l. 44.

⁷⁹ *Ibid.*, l. 45.

⁸⁰ *Ibid.*, ap. 6, b. 616, l. 17.

⁸¹ Klausimai, parengti laikraščio „Respublika“ redakcijos kolektyvo 1990 m. kovo 28–29 d. susi-

tikimui su Valstybės saugumo komiteto atstovais, *ibid.*, ap. 46, b. 1080, l. 1–2, 4.

⁸² V. Bartasevičius, *op. cit.*

⁸³ Pažyma apie 1990 m. rugpjūčio 14 d. susitikimą su D. Arlausku, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 915, l. 1–3.

⁸⁴ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. R. Marcinkaus 1990 m. kovo 10 d. įsakymas dėl LSSR KGB greitojo reagavimo grupių sukūrimo, *ibid.*, ap. 46, b. 265, l. 86–89.

⁸⁵ *Lietuva, 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius, 2005, p. 647.

⁸⁶ V. Bartasevičius, *op. cit.*

⁸⁷ *Ibid.*

⁸⁸ SSRS prokuratūros tardytojo L. Nesteriuko 1991 m. kovo 20 d. pranešimas LSSR KGB pirmininkui gen. mjr. R. Marcinkui, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 2041, l. 1–2 a. p.

⁸⁹ LSSR KGB 1991 m. raštas SSRS KGB pirmininkui armijos generolui V. Kriučkovui apie LSSR KGB veiklą konstitucinės krizės sąlygomis, *ibid.*, b. 1346, l. 5. (Dokumentas be tikslios datos ir pabaigos.)

⁹⁰ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. S. Caplino 1991 m. gegužės mėn. informacinė pažyma apie kai kuriuos Lietuvos Respublikos politinio kurso momentus, *ibid.*, ap. 49, b. 261, l. 11.

⁹¹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. rugpjūčio 23 d. nutarimas dėl SSRS valstybės saugumo komiteto padalinio Lietuvoje, <http://www.lrs.lt/>

Gauta 2007 08 23
Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, Vilnius

Lina Okuličiūtė

THE GOVERNING BODIES OF THE KGB OF THE LITHUANIAN SOVIET SOCIALIST REPUBLIC IN 1954–1991

Summary

This article analyses the governing bodies of the KGB of the Lithuanian SSR from 1954 to 1991, revealing the process and development of the leadership. The main functions of the chairmen were emphasized by how suppressed the anti-Soviet movement was, by fighting against the Catholic Church and émigré organizations. The activities of the KGB chairmen of the LSSR reflect the policy of the control mechanism.

The KGB consisted of a chairman and three deputy chiefs. The first deputy chief was always Russian, and the scope of its authority included controlling the operative work. The second deputy was a local KGB recruit, and he controlled political surveillance. The third deputy was responsible for the supervision of the KGB personnel, and alongside, exercised the functions of the head of the Personnel Department. The KGB chairman together with his deputies, the heads of major directorates and departments and the heads of the KGB departments of the biggest towns formed the Board of the Lithuanian KGB, which dealt with major issues of the KGB organizational work like reports by the heads of departments and directorates, the major draft instructions and decrees, and so on.

The KGB was a triple organization whose main functions included external intelligence, fight against the reconnaissance and subversion activities of the foreign special services (counterintelligence), and also fight against “nationalism and anti-Soviet activities” which were organised and coordinated by the all seven chairmen (Kazimieras Liaudis, Alfonsas Randakevičius, Juozas Petkevičius, Eduardas Eismuntas, Romualdas Marcinkus, Stanislavas Caplinas, Anzelmas Armonas) of the KGB of the Lithuanian SSR. The mentioned chairmen (1954–1991) except S. Caplinas were ideologically trained Lithuanians. Their individual and

official characteristics show what people were appointed to the post of the KGB chairman.

The Central Committee of the Communist Party of Lithuania partly influenced the appointment of the chairmen of the Lithuanian KGB. The KGB chairmen K. Liaudis, A. Randakevičius and J. Petkevičius were loyal to the first secretary of the Communist Party of Lithuania, A. Sniečkus, and helped him to control Lithuanian political and public life. Though after Sniečkus’ death the chairmen of the Lithuanian KGB became more dependent in the relationship with the local nomenclature and other secretaries of the Central Committee of the Communist Party of Lithuania they were not able to keep the previous power. Under the leadership of Randakevičius the reorganization of the KGB agency net was carried out, the control of public life became strict and anti-religious policy intensified.

The twenty years of Petkevičius’ leadership of the KGB were marked by the persecution of dissidents, of the Catholic Church and by fabricating political cases. “Preventive measures” became a powerful means of the fight against dissidents.

When the fight for independence started in Lithuania, the Soviet security office could only operate through incitement and its secret activities, which was so typical and often used in the Soviet system. The last KGB chairmen R. Marcinkus, S. Caplinas and A. Armonas did not have so much power without Moscow’s help to influence the events in Lithuania. After 11 March 1990, the KGB status changed dramatically. The KGB officially became an institution of a foreign country functioning in the Republic of Lithuania according to the laws of the USSR. In October 1991, the KGB terminated its official activities in Lithuania.

Lietuvos SSR KGB dezinformacinė veikla ir paslapčių apsauga 1954–1991 m.

Šio straipsnio uždavinys – atskleisti, kokias priemones taikė Lietuvos SSR KGB, siekdamas apsaugoti strategiškai svarbią informaciją, nuslėpti ją nuo priešininkų ir juos suklaidinti, nustatyti, kokie KGB padaliniai tai vykdė, bei įvertinti šių KGB priemonių padarinius ir veiksmingumą. Taip pat siekiama atskleisti ir įvardyti informaciją ir objektus, kurie buvo slepiami ne tik nuo užsienio specialiųjų tarnybų, bet ir nuo Lietuvos visuomenės. Slepiant arba maskuojant strategiškai svarbią informaciją apie įvairius ekonominius, karinius, mokslinius ir kultūrinius objektus, buvo siekiama ne tik ją apsaugoti, bet ir sudaryti palankias sąlygas skleisti dezinformacijai. Todėl būtina apžvelgti dezinformacijos metodo ypatybes ir taikymo specifiką. Išskirtina ideologinė dezinformacija kaip propagandos forma, skirta ne tiek Vakarų demokratiųjų valstybių specialiosioms tarnyboms, kiek formuoti atitinkamai lietuvių ir užsienio visuomenės viešajai nuomonei. Apibendrinant būtina įvertinti dezinformacijos metodo vietą tarp kitų KGB metodų, taikytų įgyvendinant užsienio ir vidaus politiką. Gal Lietuva ir nebuvo labai svarbi didžiųjų valstybių konfrontacijos kontekste, bet KGB darbas Lietuvoje rodo, kaip veikė dezinformacijos metodas, ir padeda įvertinti Lietuvos strateginę reikšmę.

IVADAS

Slaptumas ir klaida buvo neatsiejami nuo sovietų slaptosios tarnybos veiklos. KGB su-

vaidino svarbų vaidmenį šaltojo karo metu, nes didžiųjų valstybių JAV ir SSRS kova buvo neišvengiamai susijusi su priešininko šnipinėjimu, savo paslapčių slėpimu, maskavimu pasitelkiant įvairias priemones, iš kurių paminėtinas dezinformacijos metodas.

Lietuvoje buvo strategiškai svarbios informacijos, objektų, kurie, sovietų specialiųjų tarnybų manymu, galėjo dominti Vakarų žvalgybininkus. Prasidėjus šaltajam karui suaktyvėjo Lietuvos KGB kontržvalgybinė veikla, t. y. padidėjo dėmesys užsieniečių judėjimo Lietuvos teritoriją kontrolei, strateginės informacijos strateginiuose objektuose apsaugai ir slėpimui ją maskuojant arba platinant melagingas žinias, vadinasi, skleidžiant dezinformaciją. Tokiomis priemonėmis buvo siekiama apsaugoti SSRS strateginius interesus ir apgauti užsienio specialiąsias tarnybas. Tai rodo, kad ir Lietuva pateko į šaltojo karo frontą. Pažymėtina, kad daugiausia dėmesio KGB skyrė pramonės įmonėms, mokslo institucijoms ir transporto sritims, kurios buvo susijusios su SSRS gynybos pramone arba galėjo būti svarbios kilus kariniam konfliktui. KGB darbas šiose srityse iliustruoja ne tik sovietų slaptosios tarnybos veiklos sferas, bet ir Lietuvos pramonės įmonių, mokslo institucijų visuomenei nematomų darbų pobūdį ir ryšius su SSRS gynybos ministerija.

Straipsnio chronologinės ribos sutampa su šaltojo karo laikotarpiu. Dezinformacijos metodas, kaip ir kitos priemonės ar technologijos, sovietų represinių struktūrų buvo taikomos nuo pat Lietuvos okupacijos pradžios 1940 m. ir slopinant ginkluotąjį

pasipriešinimą 1944–1953 m. Postalininiu laikotarpiu – šeštąjį–devintąjį dešimtmečiais – šios technologijos buvo taikomos ypač aktyviai. Neatsisakyta jų ir Atgimimo metais, bet pasikeitus aplinkybėms (atsiradus viešumui ir alternatyviems informacijos šaltiniams) jos tapo neveiksmingos.

KGB dezinformacijos mastas Vakaruose buvo nemažas, tad sulaukė ne tik JAV specialiosios tarnybos, bet ir užsienio tyrėjų dėmesio. Užsienio istoriografija sovietų dezinformacijos akcijoms skiria nemažai dėmesio ir laiko jas vienu iš SSRS propagandos, žvalgybos ir užsienio politikos įgyvendinimo įrankių. Sovietų dezinformacijos Vakaruose metodus ir mastą išsamiai atskleidžia ir analizuoja Richardas H. Shultzas ir Roy'us Godsonas¹. Šie autoriai dezinformaciją laiko propagandos forma ir žvalgybos priemone. Taip pat minėtini užsienio autorių Yevgenios Albats², Christopherio M. Andrewo ir Olego Gordievsky'o³, Peterio Deriabino ir Tennento Bagley'aus⁴, Johno Barrono⁵, Williamo Corsono⁶, Johno Dziako⁷ darbai, aptariantys KGB žvalgybinę veiklą Vakaruose, kurios neatsiejama dalis buvo dezinformacija. Suzanne's Labin⁸, Raymondo Sleeperio⁹ ir Allenso Dulleso¹⁰ teoriniai darbai analizuoja dezinformaciją kaip sovietinės propagandos formą. Juose atsispindi propagandos ir dezinformacijos taikymo principai, jų vieta įgyvendinant SSRS vidaus ir užsienio politiką. Autorių pateikiami propagandos ir dezinformacijos akcijų pavyzdžiai rodo, kaip buvo skleidžiama sovietų valdžiai palanki informacija.

KGB dezinformacijos akcijas Vakaruose atskleidžia ir ten pabėgęs buvęs KGB karininkas Anatolijus Golicynas¹¹ ir Čekoslovakijos specialiosioms tarnyboms dirbęs Ladislavas Bittmanas¹². Buvęs KGB karininkas pateikia savo požiūrį į dezinformacijos vaidmenį ir vietą SSRS politikoje. Pažymėtina, kad tokie liudijimai kartais turi įtakos ir užsienio autorių, tyrinėjančių KGB, pozicijai.

Lietuvių istoriografijoje dezinformacija, kaip ir kitomis viešąją nuomonę formuojančiomis technologijomis, mažai domimasi, nes dėmesys sutelktas į fizines represijas. Šias informacines KGB technologijas savo darbuose yra nagrinėję Arvydas Anušauskas¹³, Arūnas Streikus¹⁴. Dezinformacijos taikymą lemtingaisiais 1990–1991 m. mini ir Antanas Šimkūnas¹⁵. Vis dėlto lietuvių istoriografija neskiria dėmesio KGB kontržvalgybinei veiklai Lietuvos pramonės įmonėse ir kituose strateginiuose objektuose.

Tyrimas remiasi Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) esančiais sovietų slaptosios tarnybos dokumentais. Juose atsispindi KGB kontržvalgybinė veikla pramonės įmonėse, mokslo institucijose, transporte. Ideologinę dezinformaciją platino tiek žvalgybos, tiek kontržvalgybos padaliniai, todėl šiuose dokumentuose išryškėja KGB planai skleisti dezinformaciją siekiant apgauti išeivių bendriją ir pasaulio bendruomenę. Dokumentų analizė rodo, kad KGB ypatingą dėmesį skyrė strategiškai svarbios informacijos apsaugai, todėl buvo nemažai planų, instrukcijų, įsakų, kokiomis priemonėmis tai garantuoti. Taip pat esama bylų, skirtų atskiroms civilinės pramonės įmonėms, kurios vykdė slaptus karinės pramonės užsakymus, bei institucijoms, kuriose KGB turėjo garantuoti strategiškai svarbios informacijos slaptumą.

DEZINFORMACIJOS METODAS

Apibrėžimas ir formos. Šaltojo karo metu viena dažniausiai KGB Vakaruose naudotų priemonių buvo dezinformacija. Tai sudėtingas, užslėptas, siekiantis ilgalaikių tikslų ir sunkiai nustatomas metodas. Dezinformacija naudojama propagandai ir kontržvalgybai, ji pasižymi formų įvairove ir plačiu taikymu. Dezinformacijos metodas – tai sąmoningai

klaidinančių žinių skleidimas siekiant formuoti Sovietų Sąjungai naudingą viešąją nuomonę ir taip padėti SSRS lengviau įgyvendinti savo strateginius uždavinius.

Suprasti dezinformaciją padeda ir žinojimas, kad šis metodas laikomas viena iš juodosios propagandos formų. Nuo kitų informacijos pateikimo būdų juodoji propaganda skyrėsi informacijos interpretavimu ir emociniu poveikiu¹⁶. Siekiant tikslo, čia panaudojamos visuomeninės, socialinės problemos, anksčiau vykę socialiniai ar etniniai konfliktai, skaudžios istorinės praeities temos, žmonių jausmai, visuomenėje gyvavę stereotipai ir baimės. Kartu iškraipomi arba nutylinami faktai. Tokios propagandos tikslas – manipuluoti žmonių jausmais ir veiksmais, daryti jiems įtaką siekiant „sukurti paklusnią, lengvai valdomą masę“¹⁷. Klaidinanti informacija nebūtinai buvo tik melas, joje turėjo glūdėti ir dalelė tiesos. Tačiau dezinformacija, priešingai nei kompromitavimo metodas, ne visada apeliuodavo į emocijas. Informacija čia dažniau būdavo neasmeninio pobūdžio, nes buvo naudojama ne tik propagandos tikslais, bet ir susijusi su kontržvalgybine veikla, šnipinėjimu, techninėmis, karinėmis ir mokslo žiniomis. Įvairios dezinformacijos taikymo sritys ir tikslai praplečia galimybes taikyti šį metodą.

Sąlygos dezinformacijos sklaidai. Dezinformacija kaip būdas priešininkui klaidinti žinoma labai seniai. Tačiau niekam nepavyko taip išplėtoti ir veiksmingai panaudoti dezinformacijos kampanijų kaip sovietų slaptajai tarnybai Vakarų demokratinėse valstybėse. 1960–1980 m. „aktyviosios priemonės“ (angl. *active measures*), tarp jų ir dezinformacija, buvo privaloma sovietų strategijos dalis¹⁸. Tokią dezinformacijos metodo svarbą lėmė ideologiniai sovietų valdžios principai ir tarptautinės politikos aplinkybės.

Priešininką klaidinančioms akcijoms vykdyti buvo sukurtas atskiras KGB padalinys. Kadangi dezinformacija buvo labiau užsienio politikos įgyvendinimo būdas, tad jau 1947 m. įkurta dezinformacijos tarnyba. Atskiras dezinformacijos skyrius „D“ įkurtas prie 1-osios vyriausiosios valdybos 1959 m.; 1968 m. jis tapo „A“ skyriumi, o aštuntajame dešimtmetyje „A“ skyrius – tarnyba¹⁹.

Dezinformacijos metodo taikymą lėmė nedemokratinė, agresyvi ir ekspansinė komunistinė ideologija. Sovietų ideologiniai postulatai skelbė, kad „tarptautinė politika – tai karo tęsinys kitomis formomis, [...] konfliktas su nekomunistiniu pasauliu, nepaisant taikos sambūvio, vyksta nuolat“²⁰. Pavyzdžiui, *détente* laikotarpį aštuntajame dešimtmetyje Vakarai suprato kaip santykių su SSRS atšilimą, o ši jį panaudojo kaip dar vieną galimybę pakenkti JAV ir jos sąjungininkams, tik kita forma ir priemonėmis. Kad sumažintų priešininkų budrumą, SSRS ideologai vadovavosi šiais Vladimiro Lenino žodžiais: „Sakyk jiems (t. y. Vakarams) tai, kuo jie nori tikėti.“²¹ Komunistinė ideologija vaidino svarbų vaidmenį SSRS vidaus gyvenime ir užsienio politikoje. Ji užprogramavo ne tik nuolatinį konfliktą su Vakarais, bet ir melą bei klastą bendraujant su kitą ideologiją, vertybes, pasaulėžiūrą pripažįstančiomis šalimis. Ši ideologija lėmė ir agresyvius užsienio politikos tikslus, kuriems įgyvendinti pasirinktos nelegalios priemonės, tokios kaip klastingas valdžios užgrobimas, kitų valstybių silpninimas ir griovimas iš vidaus. Reikia turėti omeny tai, kad totalitarinė, antidemokratinė sovietų santvarka atmetė sąžiningą, atvirą bendravimą ne tik su savo žmonėmis, bet ir su kitomis valstybėmis. Centralizuotas valdymas, griežta informacijos kontrolė ir cenzūra leido sovietams nesiskaityti su priemonėmis ir veiksmingiau vykdyti dezinformaciją. Sovietų slaptosios tarnybos buvo visagalės, beveik nekontroliuojamos, ko nepasakysi

apie Vakarų specialiąsias tarnybas. Alternatyvios informacijos ir žiniasklaidos nebuvimas leido sovietų valdžiai naudojantis savo galia nebaudžiamai manipuliuoti, rafinuotai meluoti ir skleisti klaidingą informaciją. Kaip pažymėjo Leslavas Vojtasikas, „netgi tikriausią melą žmogus palaikys tiesa, jei neturės galimybių patikrinti fakto tikrumo“²². Nevaržomai skleisti melagingą ir klaidinančią informaciją padėjo ir demokratinė Vakarų valstybių santvarka. KGB pasinaudojo Vakaruose principiniu demokratijos postulatu laikoma žodžio, susirinkimų laisve, kuri sudarė jam sąlygas nevaržomai įvairiais kanalais platinti propagandinę, dezinformuojančią informaciją, klastotes ir gandus. Suklaidinti visuomenei ir vyriausybėms buvo pasitelkiami Vakarų žurnalistai, mokslininkai, menininkai, įtakos agentai ir sukurtos fasadinės organizacijos. Kadangi didžioji dalis tokios informacijos buvo nukreipta prieš JAV, tai jos specialiosios tarnybos susekė (nors ir ne iš karto) šių akcijų šaltinį. Tačiau pliuralistinėje ir demokratinėje visuomenėje sunku kontroliuoti tokią informaciją, todėl Vakarams būdavo nelengva įžvelgti sovietų klastas, demaskuoti ir įvertinti jų mastą. Be to, melaginga informacija dažnai buvo skleidžiama trečiosiose (Afrikos ar Azijos) šalyse, kur irgi vyko neakivaizdi JAV ir SSRS kova dėl įtakos ir kur JAV negalėjo kontroliuoti informacijos sklaidos bei veiksmingai kovoti su melo kampanija prieš ją. Taip pat KGB pasinaudojo Vakaruose gaju įsitikinimu, kad „grėsmė eina tik iš dešiniųjų politinių jėgų, kurios radikalesnės ir tiesmukesnės už kairiąsias. [...] SSRS pasinaudojo ir vakariečių noru saugiau gyventi užmerkiant akis prieš sovietų politiką, akivaizdžius žmogaus teisių pažeidimus“²³. Visos šios aplinkybės leido KGB įtikėti savo visagalybe ir nebaudžiamumu. Sovietinis saugumas pasinaudojo ir tarptautinėmis to meto aktualijomis, pvz., žmonių susirūpinimu taikos, branduolinio

nusiginklavimo ir t. t. problemomis²⁴. Darytina išvada, kad skirtingos santvarkos, ideologijos ir vertybės sudarė prielaidas nekontroliuojamoms KGB dezinformacijos akcijoms Vakaruose.

Šių akcijų sėkmę lėmė ir kruopštus pasirėngimas joms, palankių sąlygų sudarymas. Tai irgi rodo, kad taikyti šį metodą buvo nelengva, jo rezultatai išryškėdavo ne iš karto. KGB buvo svarbu sumenkinti priešo budrumą, jį nuraminti sukuriant tam tikrą savo įvaizdį, kuris leistų SSRS nelaikyti priešininke ir taip įtikintų pateikiamos informacijos tikrumu. Todėl kai kurie tyrėjai mano, kad įvairios tikros ar tariamos nesėkmės, taip pat tokie procesai kaip *glasnost* turėjo pavaizduoti SSRS sistemos pažeidžiamumą ir taip nuraminti priešininkus²⁵. Norint sėkmingai įgyvendinti savo akcijas, „būtina pažinti priešininką, o tam reikia perprasti jo mąstymą. [...] parengti informacijos perdavimo kanalus, infiltuoti įtakos agentus į tam tikras pozicijas, kad informacija sėkmingai pasiektų adresatą. Sudaryti priešininkams išpūdį, kad jiems nusišypsojo laimė netikėtai gauti tam tikrų žinių, kurių tikrumą patvirtina kitas šaltinis, nors iš tiesų ir tas tariamai alternatyvus šaltinis skleidžia dezinformaciją“²⁶. Paslėptas informacijos šaltinis – vienas iš svarbiausių juodosios propagandos ypatumų, užmaskuojantis ir tikruosius akcijos tikslus.

Dezinformacijos tikslai ir uždaviniai.

Pažymėtina, kad istoriografijoje nesutariama, kam dezinformuojanti informacija skirta – visuomenei ar valdžios institucijoms. Tačiau neabejojama, jog dezinformacijos pirmiausia buvo griebiamasi tam, kad žmonės ar politinės institucijos patikėtų melaginga informacija ir elgtųsi taip, kaip SSRS politinė vadovybė ar KGB tikisi. Sovietai suformulavo platesnius dezinformacijos uždavinius – įgyvendinti valstybės užduotis

ir klaidinti priešus klausimais, susijusiais su valstybės politika, karine ir ekonomine padėtimi, moksliniais ir techniniais SSRS pasiekimais. Dezinformacija naudota ne tik propagandiniams, bet ir žvalgybos, kontržvalgybos tikslams, siekiant apgauti ir suklaidinti priešus, užmaskuoti savo tikrąjį karinį techninį ir mokslinį pajėgumą bei potencialą, plėsti ir išlaikyti savo įtaką pasaulyje, daryti poveikį valstybių priešininkų žvalgybos veiksmams ir juos kontroliuoti.

Ypač svarbus dezinformacijos vaidmuo buvo įgyvendinant SSRS užsienio politiką, todėl galima teigti, kad ja pirmiausia siekta klaidinti užsienio politikus ir vyriausybes. L. Bittmanas tvirtina, kad „ji skirta tik politinius sprendimus priimančioms institucijoms, nes vienas iš dezinformacijos tikslų – padėti įgyvendinti sovietų politikos uždavinius“²⁷. Dezinformacijos akcijomis norėta ne tik skleisti klaidinančią informaciją, bet ir pakenkti priešininkams, neutralizuoti jų veiklą, nukreiptą prieš SSRS. Todėl užsienio politikai įgyvendinti buvo panaudota ir propaganda, nes sovietų valdžiai buvo svarbu formuoti ne tik teigiamą SSRS, bet ir neigiamą priešininkų – tiek valstybių, tiek atskirų politikų, valstybių vadovų – įvaizdį. Dezinformacija buvo naudojama kaip Vakarų valstybių ir vyriausybių spaudimo priemonė. Propagandinė dezinformacija buvo nukreipta ir prieš Vakaruose įsitvirtinusių demokratiją bei kapitalizmą, ir prieš atskiras valstybes. Tačiau akcijos, propaguojančios tariamai gerą gyvenimą SSRS, žmogaus teisių ir laisvių laikymąsi šioje šalyje bei skleidžiančios vien neigiamas žinias apie gyvenimą Vakaruose (socialinę negerovę, nedarbą, rasizmą ir t. t.), buvo nukreiptos į sovietų visuomenę, ir tai leidžia daryti prielaidą, kad tokia informacija buvo skirta ne tik užsienio vyriausybėms, bet ir savo žmonėms. Didžiausios propagandinės ir dezinformavimo akcijos buvo nukreiptos

prieš JAV. Jos buvo vykdomos tiek pačiose Jungtinėse Valstijose, tiek kitose šalyse. Buvo kuriamas Sovietų Sąjungos kaip kovotojos už taiką ir nusiginklavimą, o JAV – kaip agresyvios militaristinės valstybės įvaizdis. Formuoti teigiamam savo įvaizdžiui panaudotos ir tarptautinės aktualijos, ir derybos dėl nusiginklavimo, branduolinės ginkluotės mažinimo. Taika tapo pagrindiniu sovietų dezinformacijos objektu. Propagandinėmis taikos kampanijomis siekta sudaryti įspūdį, jog SSRS labiau rūpi nusiginklavimas, taika, ir nukreipti visuomenės dėmesį į JAV, kad pasaulio bendruomenė darytų joms spaudimą mažinti savo ginkluotę. Tačiau nerimtas ir bevaisis sovietų derybininkų elgesys parodė, kad derybomis norima pasinaudoti kaip propaganda, net neketinant vykdyti savo išpareigojimų²⁸. KGB bandė pasinaudoti kai kurių valstybių nepasitenkinimu vyraujančia JAV padėtimi pasaulyje bei jos vienašališkais veiksmais ir taip sukiršinti JAV su NATO sąjungininkais. Taip norėta susilpninti NATO organizaciją ir JAV įtaką joje. KGB sugebėjo panaudoti savo tikslams Vakarų demokratinėse valstybėse vykusius politinius ir socialinius procesus, politines ir ekonomikos krizes.

Dezinformacija taikyta ne tik propagandiniam tikslams, bet ir gynybos, kariniais, strateginiais sumetimais. Karinių objektų, naujų technologijų, tikrosios civilinės pramonės įmonių paskirties slėpimas, maskavimas – tai gynybinio pobūdžio dezinformacija, naudota kontržvalgybos tikslams. Priešui suklaidinti pasitelktas ir demonstratyvus savo pasiekimų rodymas pasauliui. Tačiau tuo siekta ne parodyti, o nuslėpti, nukreipti priešininkų dėmesį nuo kuriamos naujos ginkluotės. Dirbtinai sukeliant šurmulį ir demonstratyviai pasauliui rodant savo ginklus (pavyzdžiui, karinių paradų metu), naujus lėktuvų modelius, buvo norima suklaidinti užsienio šalių žvalgybą ir sudaryti sovietų

valdžiai palankų vaizdą apie karinį, gamybinį ir mokslinį socialistinės santvarkos potencialą. Tokiomis priemonėmis KGB taip pat siekė nukreipti Vakarų visuomenės ir politikų dėmesį nuo SSRS veiksmų, galinčių sukelti neigiamą Vakarų vyriausybių ir visuomenės reakciją.

Dezinformacijos formos ir būdai. Dezinformacijos metodas yra daugialypis, nes juo siekiama daugybės skirtingų tikslų, todėl dezinformacijai skleisti pasitelkiami įvairūs būdai ir formos.

Platinti priešininką klaidinančiai informacijai buvo naudojami legalūs, atviri būdai per diplomatus ir oficialią spaudą bei slapti ir nelegalūs būdai per įtakos agentus, suklastotus dokumentus, fasadines organizacijas, todėl dezinformacija būna atviroji ir slaptoji. Pagal klaidinančios informacijos skleidimo formą skiriama žodinė ir rašytinė dezinformacija. Dažniausiai klaidinančiai informacijai skleisti buvo pasitelkiami diplomatiniai, politiniai ir visuomeniniai kanalai. Tam buvo kuriamos fasadinės organizacijos, pvz., Pasaulio taikos taryba (angl. *World peace council*), kurių tikrieji tikslai neatitiko viešai deklaruojamų ir kurias savo interesams siekė panaudoti ir KGB. Veikdama užsienyje sovietų slaptoji tarnyba daugeliu atvejų rėmėsi agentūros tinklu ir įtakos agentais, pasirenkamais iš sričių, kurios svarbios skleidžiant sovietų valdžiai naudingą informaciją ir sovietų valdžios poziciją. Tokiais valdžios idėjų reiškėjais galėjo būti tarnautojai, mokslininkai, rašytojai, kurie turėjo daryti įtaką verslo, politinei, akademiniai aplinkai. Tačiau dažniausiai KGB verbuodavo žurnalistus, nes jam buvo svarbu įsiskverbti į spaudą. Propagandiniais sumetimais į SSRS būdavo kviečiami politikai, mokslininkai, žurnalistai ir kiti įtakingi asmenys, kurie tapdavo sovietų dezinformacijos taikiniais ir vėliau – skleidėjais. Buvo kontroliuojami šių asmenų judėjimo SSRS maršrutai,

jiems buvo rodoma tik tai, ką valdžia norėjo parodyti, – taip formuotas atitinkamas sovietinės realybės vaizdas, kuris turėjo būti skleidžiamas pasauliui. Atsispirti šitokiai dezinformacijai buvo itin sunku.

Viena iš dažniausių dezinformacijos formų – suklastoti dokumentai²⁹. Skiriamos kelios klastočių rūšys: vienos skirtos konkreitiems asmenims, pareigūnams, kitomis siekiama paveikti viešąją nuomonę per spaudą. KGB klastojo oficialius dokumentus, laiškus, nuotraukas, rankraščius, sumontuodavo telefono pokalbius ir platindavo tai per užsienio žiniasklaidą. Dažniausiai spaudoje pasirodydavo klastotės, tariamai atspindinčios aukštų pareigūnų, kaip antai JAV prezidento, valstybės sekretoriaus ir kitų, susirašinėjimą. Pažymėtina, kad šios klastotės buvo labiau skirtos spaudai ir atitinkamai viešajai nuomonei šalies viduje formuoti, nes Vakarų spauda nors ir ne visada tikrindavo faktų autentiškumą, bet jos požiūris į komunistinės sistemos priešininkų rėmimą buvo neigiamas. KGB suklastoti dokumentai dažniausiai būdavo sensacingo pobūdžio, o juk žurnalistus tokia informacija paprastai labai traukia. Be to, specialiosios tarnybos dėl klaidų tokias klastotes atpažindavo, todėl buvo netikslinga jų siųsti valdžios institucijoms. Tačiau neprofesionalams klastotos buvo sunkoka įžvelgti, nes jos būdavo parašytos ant oficialių blankų, panaudoti tikri asmenų parašai, tekstai atspindėjo to meto aktualijas³⁰. Pavyzdžiui, kai Andrejus Sacharovas, būdamas tremtyje Gorkyje, paskelbė bado streiką, spaudoje pasirodė suklastotos nuotraukos, kuriose jis neva valgė³¹. Dezinformacijai skleisti buvo naudojamas ir radijo ryšys, todėl būdavo sumontuojami pokalbiai pasitelkiant tikrus balsus, bet iškraipant esmę arba pateikiant juos kitame kontekste. Dezinformacijai skleisti buvo naudojami ir lapeliai, pamfletai, faksimilės, reprodukcijos, taip pat suklastoti asmeniniai laišakai,

bankų dokumentai ir t. t.³² Pažymėtina, kad klastotos galima laikyti dezinformacijos ir kompromitacijos forma, nes jos platino klaidinančią informaciją, kurios pagrindinis tikslas – diskredituoti konkrečius politikus, vyriausybių vadovus ar vykdomą politiką. Tačiau pati klastotė vertintina kaip dezinformacijos išraiška. Kitaip nei kompromituojanti medžiaga, dezinformuojanti informacija buvo ne asmeninė, o bendresnio pobūdžio – apie politinius, socialinius, karinius dalykus. Šiuo atveju dezinformacijos metodas buvo taikomas skleisti klaidinančiai informacijai apie save. Tuo tarpu kompromitavimas susijęs su asmenine kito asmens informacija.

Taigi KGB pasitelkdavo visas įmanomas legalias ir nelegalias priemones ir pasinaudavo susiklosčiusiomis tarptautinėmis aplinkybėmis, kad įgyvendintų savo tikslus. Tačiau užsienio istoriografija, analizuodama KGB veiklą savo šalyse, apsiriboja ideologine dezinformacija, kuria buvo norima ne tik pakenkti pagrindinei priešininkei JAV, – ji buvo naudojama ir kitais strateginiais tikslais: siekiant kurti savo teigiamą įvaizdį, maskuoti savo strateginius objektus bei nukreipti pasaulio bendruomenės dėmesį nuo savo veiksmų ir tikrųjų ketinimų.

Norint suvokti dezinformacijos metodo svarbą, būtina įvertinti jo vietą kitų KGB metodų kontekste. Didelis KGB dėmesys dezinformacijai buvo viena iš pagrindinių šaltojo karo ir dviejų didžiųjų valstybių konkurencijos įvairiose srityse išraiškų. Tai rodo viešąją nuomonę formuojančių priemonių svarbą tarp kitų KGB metodų šiuo laikotarpiu. Buvo taikomos įvairios dezinformacijos formos, be to, pats šis metodas buvo glaudžiai susijęs su kitais KGB metodais, kaip antai kompromitavimu, propaganda. Vis dėlto pažymėtina, jog šios technologijos labiau apeliavo į viešąją nuomonę ir buvo pasitelkiamos tam, kad sudarytų palankias sąlygas įgyvendinti kitoms priemonėms.

LSSR KGB KONTRŽVALGYBINĖ VEIKLA LIETUVOJE

Kontržvalgybinė KGB linija. SSRS ir JAV šaltasis karas, suintensyvėjusi abipusė žvalgybinė veikla vertė SSRS rūpintis savo interesų ir paslapčių apsauga. Todėl ir Lietuvoje imtasi priemonių ieškoti užsienio specialiųjų tarnybų agentų, neutralizuoti jų veiklą ir išvengti diversijų pramonės įmonėse.

Sovietų specialiosios tarnybos visada turėjo poskyrį, kuris prižiūrėjo ir kontroliavo strategiškai svarbias Lietuvos pramonės, ekonomikos ir mokslo, taip pat įvairias transporto sritis ir objektus, kurie, KGB manymu, buvo įdomūs užsienio žvalgybai ir galimi užsienio agentų taikiniai. Labai reikšminga saugumo veiklos sritis – strategiškai svarbios informacijos apsauga įvairiuose objektuose. KGB kontržvalgybinės 2-osios linijos darbuotojai buvo aiškiai pasidaliję veiklą, todėl buvo sukurti atitinkami kontržvalgybos padaliniai, pvz., kuravę atskiras transporto sritis. Pastebima tendencija, kad laikui bėgant kontržvalgyba apėmė vis daugiau sričių, bet visada daugiausia dėmesio skyrė karinio pramoninio komplekso įmonėms ir transporto objektams. Tai rodo sovietų valdžios siekį vis labiau kontroliuoti ir slėpti informaciją nuo visuomenės, vis didesnę SSRS karinį pasirengimą bei su tuo susijusias išlaidas ir intensyvėjančią konkurenciją karinių technologijų srityje.

KGB kontržvalgybos padaliniai laikui bėgant keitėsi, kito ir plėtėsi jų veiklos sritys. Lietuvoje kontržvalgybą 1945–1991 m. vykdė KGB 5-asis skyrius, 2-osios valdybos poskyriai bei 6-asis skyrius. Struktūriniai pokyčiai buvo susiję su bendra KGB struktūros raida. Kontržvalgyba buvo organizuojama linijiniu pagrindu, pagal tam tikras pramonės ir ūkio šakas, konkrečius objektus³³. Atskiri pareigūnai kuravo svarbiausias pramonės įmones, pvz., „Vilmą“. Iki 1959 m. KGB 5-asis skyrius

kuravo kontržvalgybą strateginėse įmonėse. 1960 m. sukurta 2-oji valdyba, kurios 4-asis poskyris vykdė kontržvalgybą pramonės įmonėse, organizavo paslapčių apsaugą žinybose ir įmonėse³⁴. 1981 m. 2-osios valdybos 3-iojo skyriaus dalies pagrindu įkurtas KGB 4-asis skyrius, kurio kontržvalgybinės veiklos sritis – transportas, ryšiai ir statyba. 1982 m. 2-osios valdybos 3-iojo skyriaus pagrindu įkurtas KGB 6-asis skyrius, kuris, be kontržvalgybos gynybos pramonės įmonėse ir moksliniuose techniniuose institutuose, taip pat saugojo svarbiausius objektus nuo ypatingų atsitikimų, diversijų. 1991 m. 6-asis skyrius vėl grąžintas į 2-osios valdybos sudėtį kaip 4-asis skyrius³⁵.

Pažymėtina, kad kontržvalgyba buvo glaudžiai susijusi su žvalgyba ir ideologine kontržvalgyba. KGB 2-osios valdybos padalinių ir 6-ojo skyriaus darbas kartais susipindavo su 1-ojo skyriaus ir 5-osios tarnybos veikla, nes dezinformacija buvo vykdoma įvairiomis kryptimis. Šis metodas taikytas ir prieš išeivių organizacijas, ir netgi kovoje su partizanais bei Vakarų žvalgybinėmis grupėmis 1944–1953 m., dezinformuojant Vakarus apie padėtį Lietuvoje.

Kiekviena valstybė, gindama savo interesus, organizuoja kontržvalgybą prieš užsienio specialiąsias tarnybas. Tačiau KGB kontržvalgybinė veikla SSRS ir JAV šaltojo karo kontekste įgavo politinę ir ideologinę potekstę, o tai darė įtaką ne tik KGB veiklos sritims, priemonėms, bet ir metodams.

Kontržvalgybos padalinių prižiūrimi objektai. Iš KGB prižiūrimų objektų pobūdžio galima spręsti, kokia informacija buvo strategiškai svarbi. Ją ir stengtasi įslaptinti, užmaskuoti, taip sudarant sąlygas skleisti dezinformaciją apie pramonės potencialą taikos ir galimo karo metu. KGB kontržvalgybos padalinių priežiūros lygį lėmė objektų strateginė reikšmė SSRS ekonomikai, sau-

gumui ir karinei pramonei. KGB manymu, užsienio žvalgybą domino SSRS socialiniai-ekonominiai ir politiniai procesai, šalies ekonominė padėtis, ūkio šakos, susijusios su karine pramone, energetikos, transporto, kariniai ir kiti strateginiai objektai. Atitinkamai ir KGB siekė garantuoti, kad užsienio agentai negautų strategiškai svarbios informacijos. Tai turėjo užtikrinti ir griežta informacijos bei judėjimo kontrolė.

KGB prižiūrimų ir stebimų objektų spektras buvo labai platus ir apėmė įvairias sritis, kurios buvo strategiškai svarbios SSRS kariniam gamybiniam kompleksui. Tokie buvo pramonės, transporto objektai, gamtiniai ištekliai, mokslinio tyrimo institutai. Platus valstybės paslapčių ir strategiškai svarbios informacijos interpretavimas leido KGB plėsti savo įtaką. Į KGB prižiūrimų objektų sąrašą pateko ministerijos, komitetai, valdybos, susijusios su pramone ir kitomis svarbiomis ūkio šakomis (pvz., prekybą, statybas, komunalinį ūkį, miško ir lengvąją pramonę bei finansus kuruojančios ministerijos, valstybės paslaptis saugančios institucijos), mokslo institutai, atliekantys karinei pramonei naudingus tyrimus arba turintys slaptos informacijos, mokslinio tyrimo institutai („Venta“ su gamykla, Radijo matavimo įrenginių mokslinio tyrimo institutas ir t. t.) ir gamybiniai susivienijimai („Elfa“, „Neris“, „Sigma“, „Vilma“, „Vingis“). Iš viso KGB 6-asis skyrius prižiūrėjo 64 objektus³⁶. Visi jie vadinami „režiminiais objektais“ dėl juose vykdytų tyrimų ir gamybos, jiems keliamų saugumo ir slaptumo reikalavimų bei žinybinio pavaldumo (ryšių su SSRS gynybos ministerija). Atskiros Lietuvos įmonės priklausė vadinamosioms SSRS gynybinėms pramonės šakoms (pvz., „Vilma“ – Ryšių pramonės, „Vingis“ – Elektros pramonės, Elektrografijos mokslinio tyrimo institutas – Radijo pramonės ministerijai)³⁷.

Įvairių Lietuvos transporto linijų kontrolė irgi buvo svarbi KGB veiklos sritis, nes jomis slapta buvo gabenama karinė ginkluotė, o jomis keliaujantys užsieniečiai galėjo sužinoti tai, ką KGB bandė nusišlėpti. Be to, per šiuos sektorius buvo įmanomi kontaktai su užsieniečiais ir galimais specialiųjų tarnybų agentais. Veikė atskiri KGB poskyriai, kurie kuravo geležinkelio linijas, Vilniaus oro ir Baltijos jūros uostus, žvejybos laivyną. 1967–1974 m. kontržvalgyba, be jau minėtų objektų, apėmė ir ryšių sistemos mazgus, o į transporto kontrolę įtraukė ir krovinių gabenimą automobiliais³⁸. Kaip atskira kontržvalgybos sritis išskirtina mokslinių, techninių, ekonominių ir prekybinių mainų su užsieniu kontrolė bei paslapčių saugojimas įvairiose institucijose. Vyko intensyvi agentūrinė veikla tarp atvykstančių į SSRS užsieniečių mokslininkų ir į užsienį vykstančių sovietinių specialistų. KGB manymu, įvairūs specialistų mainai yra labai palanki terpė Vakarų agentams, pramoniniam ir moksliniam šnipinėjimui. Kontržvalgybos padaliniai buvo atsakingi ir už tai, kaip laikomasi slaptosios raštvedybos, slaptųjų dokumentų saugojimo įmonėse, įstaigose taisyklių. Tam kiekviename objekte buvo sukuriami atskirti padaliniai arba įrengiamos patalpos, kuriose slaptoji dokumentacija būtų saugi.

Vakarų demokratinėms ir socialistinėms valstybėms lenktyniaujant tarpusavyje karinėje, pramonės ir mokslo srityse, įvairi mokslinė ir techninė informacija tapdavo pramoninio šnipinėjimo objektu, tad mokslo tiriamieji ir eksperimentiniai darbai buvo labai slepiami. KGB manymu, Vakarų specialiosios tarnybos ypač domėjosi ekonomika, fizika, branduoline chemija, matematiniu programavimu, superlaidumu ir kitais mokslais, kurie galėjo būti naudingi karinei pramonei³⁹. Daug dėmesio KGB skyrė pramonei, jos pajėgumui galimo karo ar mobilizacijos atveju bei kaip civilinės įmonės

prisitaikytų prie naujų sąlygų ir vykdytų karinius užsakymus. Nuo užsienio žvalgybos turėjo būti slepiami duomenys apie civilinės įmonės profilio pakeitimą, pajėgumą gaminti karinę techniką, darbo jėgą, skirtą karinei pramonei, įrenginius, materialinius išteklius, transporto poreikius ir t. t.

LIETUVOS OBJEKTAI, SLEPIAMI NUO VISUOMENĖS IR VAKARŲ SPECIALIŲJŲ TARNYBŲ

Slaptos informacijos apsauga įmonėse ir įstaigose. Viena iš svarbiausių kontržvalgybos padalinių funkcijų, jų tikslas – saugoti valstybės paslaptis. Manytina, kad slaptumas, ypač režiminėse įmonėse, buvo svarbus ne tik dėl nacionalinio saugumo, – taip buvo sudaromos ir prielaidos dezinformacijai skleisti. Juk tiek vietos gyventojams, tiek užsienio specialiosioms tarnyboms buvo platinama tendencinga ir sąmoningai melaginga informacija apie tikrąją gynybos pramonei dirbančių įmonių paskirtį ar žinybinį pavaldumą.

Valstybės paslaptis griežtai reglamentavo įvairios direktyvos ir taisyklės. KGB prižiūrėjo, kaip garantuojamas dokumentų, dirbinių, darbų saugumas ir slaptumas režiminėse ir strategiškai svarbiuose įmonėse. Strategiškai svarbios informacijos slaptumą turėjo garantuoti ypatinga dokumentų ir slaptos informacijos bei darbų priežiūra. Svarbiausius duomenis, kurie įtraukiami į valstybės paslapčių sąrašą, nustatydavo aukščiausios valdžios institucijos: SSRS gynybos ministerija, KGB, Ministrų Taryba, Valstybės planavimo komitetas, Valstybinis mokslo ir technikos komitetas, Mokslų akademija ir kitos susijusios institucijos⁴⁰. Slapti duomenys pagal svarbą ir juose esamą informaciją buvo skirstomi į slaptumo kategorijas: ypač svarbūs, visiškai slapti (valstybės paslaptis) ir

slapti (tarnybinė paslaptis). Valstybės paslaptis – tai strategiškai svarbi informacija, kurios netekus būtų pakenkta šalies saugumui ir karinio ekonominio potencialo kokybinei išraiškai. Ypač svarbūs duomenys – tai valstybės paslaptį sudarantys duomenys, kuriuos paviešinus gali būti pakenkta šalies saugumui ir karinio ekonominio potencialo kokybinei išraiškai bei politiniams SSRS interesams. Šiai slaptos informacijos kategorijai priklausė ir santykiai su kitomis socialistinėmis valstybėmis bei jų bendradarbiavimas įvairiose srityse⁴¹. Tačiau svarbiausi duomenys buvo tie, kurie apibūdino arba galėjo atskleisti SSRS politinius planus, karinį pajėgumą, pramoninį potencialą, kai kurių pramonės šakų išsivystymo lygį, naujausius mokslo ir technikos pasiekimus⁴². SSRS Ministrų Tarybos sudarytame slaptų duomenų, kurie yra valstybės paslaptis, sąrašė minima: slapti duomenys apie geodezines ir kartografines SSRS teritorijos studijas, galimų karo veiksmų vietas, gamtinius išteklius (vanduo, nafta ir kt.), didžiuosius geležinkelio mazgus. Taip pat sovietų valdžia buvo linkusi nuslėpti informaciją apie avarijas, gaisrus ir kitus nelaimingus atsitikimus svarbiose įmonėse, nes tai būtų galėję atskleisti tikrąją konkrečios įmonės paskirtį ir neva pakirsti SSRS autoritetą. Į šį sąrašą įtraukta ir informacija apie slaptų gaminių nomenklatūrą, jų gabenimo maršrutus, branduolinį ginklą ir ginklus su branduoliniu užtaisu, taip pat duomenys, nurodantys magistralinius tarptautinius kelius, maršrutus su pavaizduotomis trasomis ir vežimo pajėgumais. Taip pat įslaptinti topografiniai, jūriniai, geografiniai ir kiti žemėlapiai, fotoplanai, nuotraukos iš kosmoso, kurios leistų nustatyti tikslų ypač svarbių įmonių arba režiminių karinių objektų išsidėstymą⁴³. Atitinkamai ir objektai, esantys šalia strategiškai svarbių transporto linijų ar objektų, irgi tapdavo strategiškai svarbūs⁴⁴, nes, pasinaudojus jais, galėjo būti paviešinta

slapta informacija. Slepiami ir šie strateginės, nors ir mažesnės, svarbos duomenys: geležinkelio mazgų schemos, informacija apie vandens tiekimą į įmones ir miestus, dujų, naftos produktų tiekimą, sunaudojimą respublikoje per metus, jų asortimentą ar iš kitų respublikų gaunamą kiekį. Dar išskiriama tarnybinė paslaptis, kuri buvo žemesnio lygio ir apėmė informaciją apie įmonių produkciją. Jos paviešinimas galėjo pakenkti tik konkrečiai įmonei⁴⁵.

Siekdamas užtikrinti slaptos informacijos apsaugą įmonėse ar įstaigose, KGB ėmėsi įvairių priemonių: dokumentams buvo suteikiami skirtingo slaptumo grifai, jie buvo laikomi seifuose, vedami jų apskaitos žurnalai, dokumentais galėjo naudotis ribotas skaičius žmonių. Pirmiausia buvo reglamentuotas dokumentų, kuriuose yra slaptos informacijos, naudojimas, jiems suteikiant įvairaus slaptumo grifą. Slaptumo grifas priklausė nuo dokumentuose esančios karinio, politinio, ekonominio, mokslinio ir techninio pobūdžio informacijos svarbos. Kartais tuo būdavo piktnaudžiaujama, nes priskirtasis slaptumo grifas neatspindėdavo dokumento ar įrenginio svarbos⁴⁶. Pavyzdžiui, pasitaikė, kad slaptumo grifas buvo suteiktas žemės ūkio, maisto pramonės duomenims, kurie, manytina, nėra strategiškai labai svarbūs. Todėl galima daryti išvadą, kad kai kuriais atvejais slaptumas buvo pernelyg sureikšminamas, nes tuo siekta ne tiek apsaugoti informaciją, kiek ją, o kartu ir savo darbą dirbtinai sureikšminti. Be to, slaptumo grifas, pasikeitus padėčiai, atsiradus naujesnių technologijų, galėjo kisti. Tad informacijos reikšmė ir svarba šalies ekonomikai turėjo būti vertinamos platesniame ideologiniame ir ekonominiame kontekste. Ypatingas dėmesys dokumentų slaptumui turėjo būti skiriamas vidaus reikalų sistemoje, vidurinio ir aukštojo mokslo įstaigose, moksliniuose (fizikos, ekonomikos, chemijos, biochemijos,

kibernetikos) institutuose, Mokslo akademijos Prezidiume, lengvojoje, miško ir baldų pramonėje, Archyvų valdyboje ir t. t.

Siekdamas užtikrinti informacijos saugumą, KGB analizavo galimus jos nutekėjimo kanalus. Slapta informacija galėjo nutekėti į režiminį objektą prasiskverbęs užsienio agentams arba dėl neatsargaus darbuotojų elgesio su dokumentais ar kitais slaptais duomenimis, kas sudarė galimybę slaptais duomenimis paviešinti arba sąmoningai perduoti užsieniečiams. Operatyvinę padėtį, saugumo režimą objektuose tikrino specialiosios komisijos, kurios vertino, kaip laikomasi saugumo reikalavimų. Jos pažymėdavo, kad ne visada tinkamai elgiamasi su slaptaisiais dokumentais: jie būdavo dauginami nesilaikant taisyklių, jų laikymo patalpos neatitikdavo reikalavimų, pasitaikė ir atvejų, kai dokumentai buvo prarasti per neatsargumą⁴⁷. Taip pat reikėjo užtikrinti, kad į strategiškai svarbias įmones ar objektus nepatektų nepatikimų, KGB manymu, asmenų, tokių kaip buvę tremtiniai, politiniai kaliniai, turintys įvairių ryšių su užsieniu ir potencialūs užsienio agentai. Įgyvendinti šiuos griežtus saugumo reikalavimus režiminėse įmonėse privalėjo slapti režiminiai padaliniai, kontroliuojami KGB pareigūnų⁴⁸.

Buvo įslaptinami ne tik dokumentai – ir pati įmonė (arba atskiri jos padaliniai, patalpos) galėjo būti saugoma imantis tam tikrų priemonių, kad pašaliniai kuo mažiau žinotų apie jos gyvavimą, tikrąją paskirtį, gamybą ar tyrimus. Objekto slaptumo užtikrinimas buvo planuojamas nuo pat jo statybų planavimo ir pačių statybų. Čia buvo svarbi įmonės dislokacija. Įmonė turėjo būti kuo nuošalesnėje vietoje, kad būtų kuo mažiau galimybių pašaliniams ją stebėti, fotografuoti. Jos teritorija turėjo būti saugoma. Pavyzdžiui, įmonės G-4151 (vadinamosios pašto dėžutės) saugumą garantavo šios priemonės: vizualioji maskuotė (užtamsinti

langai), sukarinta apsauga, durys su šifro įrenginiu, sąrašas žmonių, kuriems galima įeiti į patalpas, gaminių maskavimas specialia pakuote be tikrojo užsakovo pavadinimo, darbuotojų pokalbių pasiklausymas ir įrašinėjimas⁴⁹. Paslapyje buvo laikomas visas gamybos ir transportavimo procesas. Nors įmonių darbuotojai, dirbę su slapta informacija, gaudavo didesnę atlyginimą, jiems buvo garantuota geresnė socialinė padėtis, tačiau buvo ribojama jų galimybė išvykti į užsienį, emigruoti, keisti darbą, taigi ribojamos žmogaus pasirinkimo teisė ir laisvė.

Kaip buvo organizuojama objektų apsauga ir įmonių legendavimas, atspindi reglamente, nusakantiame, kaip tokios įmonės turi priimti užsienio delegacijas. Užsieniečiai įleidžiami į režiminę įmonę (ir tai ne į visas patalpas) tik gavus aukščiausių institucijų – Ministrų Tarybos, KGB – leidimą. Jų atvykimo metu pasitelkiamas įmonės legendavimas. Darbuotojai instruktuojami, kaip elgtis įmonėje esant užsieniečių, nurodoma, kur užsieniečiai gali lankytis, kad būtų kuo mažiau su jais kontaktuojama, sudaromas ir kasmet tikslinamas sąrašas asmenų, kurie turės dirbti su užsieniečiais. Užsieniečių lankymosi įmonėje metu buvo nutraukiami slapti darbai, paslepiami dokumentai. Siekiant apgauti užsienio agentus, demonstruojami pasenę įrenginiai ar informacija. Pavyzdžiui, „Vilmoje“ lankantis japonų delegacijai, irgi buvo pritaikyta legenda: sukurta atitinkama iškaba, speciali apranga, laikinieji leidimai, aptarta, ką sakyti užsieniečiams⁵⁰. Legendavimas taikytas ir kitais išimtiniais atvejais. Pavyzdžiui, naujiems darbuotojams, kurie slaptajame padalinyje nedirbs, irgi buvo sukurama legenda apie įmonę⁵¹. Taip buvo siekiama užkirsti kelią galimam pramoniniam šnipinėjimui. Arba štai 1986 m. kai kuriems „Vilmos“ specialistams išvykus nuolat gyventi į užsienį, nuspręsta sukurti naują įmonės legendą,

kurioje atsispindėtų jos ryšiai su Gynybos ministerija⁵².

Režiminės įmonės, kurios vykdė Gynybos ministerijos užsakymus, buvo įsikūrusios didžiuosiuose Lietuvos miestuose. Jose buvo dirbami slapti (nors ir ne visada) darbai, atliekami šiuolaikinių technologijų tyrimai. Kauno radijo gamykloje ir gamybiniame susivienijime „Pergalė“ buvo įkurti informacijos šifravimo padaliniai⁵³. Gynybos ministerijos užsakymai buvo atliekami Šiaulių televizorių gamykloje. „Vilma“ gamino pasiklausymo aparatūrą, kurios užsakovai – KGB, SSRS gynybos ministerija, karo aviacija⁵⁴. Vilniaus radijo matavimo prietaisų gamyklos 10 proc. visų užsakymų buvo skirti karinei pramonei⁵⁵. „Ventoje“ buvo kuriamos naikintuvų detalės ir informacinės sistemos⁵⁶. Elektrografijos mokslinio tyrimo instituto 84 proc. tyrimų buvo skirti karinėms reikmėms⁵⁷. Taigi kai kurios mokslinio tyrimo institucijos irgi buvo susijusios su gynybos pramone. Tokie darbai vyko aštuoniuose iš dvylikos Mokslų akademijos padalinių (pvz., Puslaidininkių fizikos, Biochemijos, Matematikos ir kibernetikos, Zoologijos ir parazitologijos institutuose)⁵⁸. Pažymėtina, kad ne visi Gynybos ministerijai skirti įrenginiai būdavo slapti. Jeigu šiai ministerijai buvo tiekami neslapti įrenginiai, slapta informacija tapdavo žinybinis pavaldumas, tikrieji užsakovai, gaminių kiekis.

Siekiant užtikrinti duomenų slaptumą, reikėjo kontroliuoti informacijos apie režimines įmones ir objektus pateikimą visuomenei, kas būtų įgalinę ta informacija manipuluoti ir nurodyti tik tai, kas naudinga valdžiai, bei neleidę slaptai informacijai per klaidą ar sąmoningai nutekėti į spaudą. Pavyzdžiui, 1975–1976 m. neleista publikuoti 1648 ekonominio, karinio ir mokslinio pobūdžio straipsnių⁵⁹. Režiminėms įmonėms buvo galima spausdinti tik oficialią informaciją apie jubiliejus, rinkimus į liaudies tarybas,

užuojautas⁶⁰. Tačiau draudimas publikuoti spaudoje neleido plačiau paskleisti savo legendos visuomenei⁶¹.

Geležinė uždanga, skyrusi socializmo stovyklą nuo Vakarų valstybių, kuri laiką patikimai užtikrino informacijos ir žmonių judėjimo kontrolę, todėl garantuoti slaptumą buvo nesunku. Prasidėjęs šaltasis karas suaktualino Lietuvos teritorijos ir judėjimo per ją kontrolės svarbą. Tačiau suintensyvėjęs turizmas, kultūriniai ir moksliniai mainai, komandiruotės, KGB supratimu, kėlė vis daugiau grėsmės slepiamiems objektams. Vis daugiau užsieniečių – turistų ir specialistų – atvykdavo į Lietuvą ir turėjo daugiau galimybių (nesąmoningai arba sąmoningai to siekdami) sužinoti apie slepiamus objektus, teritorijas. Todėl turizmas, užsieniečių buvimas Lietuvoje irgi buvo griežtai reglamentuojamas. Beveik visa Lietuvos teritorija buvo uždara užsieniečiams. Buvo griežtai apibrėžta jų buvimo Lietuvoje tvarka, laikas, judėjimo maršrutai ir transporto priemonės⁶². Ypač akylai stebėtos pasienio teritorijos, jose esantys kariniai daliniai, oro, jūros erdvės, magistralės, kuriomis buvo gabenami slapti kroviniai, – visa, kur įmanomi kontaktai su užsieniečiais. Reglamentuotas ir kontroliuotas užsienio turistų ir specialistų buvimo Lietuvoje elgesys ir laikas, kuris buvo ribotas ir retai pratęsimas.

Siekiant nustatyti galimo užsieniečių šnipinėjimo atvejus, atidžiai stebėti jų veiksmai, judėjimas, tikrinta, ar jie laikosi leidžiamo maršruto. KGB su agentūros pagalba stebėjo atvykusius diplomatus, įvairius inspektorius, specialistus, nes jie buvo laikomi galimais agentais ir šnipais. KGB agentai stebėjo, ką užsieniečiai filmuoja ir fotografuoja, kokie objektai juos domina, su kuo iš vietos gyventojų jie bendrauja. Tam buvo pasitelktos ir operatyvinės techninės priemonės: užsieniečių buvo pasiklausoma, kontroliuojami jų telefono pokalbiai, jie stebimi, slapčia

apžiūrėti jų daiktai⁶³. Jei turistai važiuodavo traukiniu ar autobusu, agentai pasirūpindavo užstoti vaizdą pro langą savo kūnu, kad nebūtų galima jo nufotografuoti⁶⁴. Netgi buvo kuriama nauja radiolokacinė ir fotografavimo bei filmavimo sistema stebėti pravažiuojantiems diplomatams⁶⁵. Instrukcijose, ką daryti su užsieniečiais, kurie netinkamai elgiasi, rašoma: „KGB darbuotojas, pastebėjęs užsieniečius sąmoningai ar nesąmoningai atsisitaukus nuo maršruto, gali juos perspėti arba suimti. Jeigu atsidūrė uždraustoje zonoje, šalia slapto pastato, jiems įsakoma grįžti, o jeigu įtariamai žvalgyba (fotografavo, sudarė objektų išsidėstymo planą), tada sulaikomi.“⁶⁶ Pavyzdžiui, iš JAV turisto, kuris fotografavo apleistas Kauno pilies sienas, buvo atimtas fotoaparatas. Kitas turistas, bandęs nuvykti į Prienus pas gimines, buvo sugrąžintas⁶⁷. Galima teigti, kad užsieniečių judėjimo kontrolė buvo susijusi tiek su kontržvalgybine, tiek su propagandine veikla, nes bijota, kad jie pasinaudos gauta informacija kontrpropagandai prieš SSRS.

KGB agentai ne tik stebėjo užsieniečius ir ieškojo galimų užsienio agentų, bet ir patys skleidė dezinformaciją. Užsienyje jie platino klaidinančią informaciją apie kitų šalių slaptąsias tarnybas dominančius objektus ir Lietuvos pasiekimus. Agentai taip pat turėjo analizuoti padėtį ir teikti siūlymus, kokius neperspektyvius darbus galima panaudoti kaip dezinformaciją⁶⁸.

Įmonių legendavimas kaip dezinformacijos sklaidos forma. KGB stengėsi suklaidinti ir dezinformuoti užsienio žvalgybą įmones legenduodamas, t. y. nusišlapdamas jų tikrąsias funkcijas, veiklą ir žinybinį pavaldumą. Daugeliu atvejų KGB pasitelkdavo legendavimą siekdamas nusišlėpti, kad civilinės paskirties įmonės slaptai vykdė karinės pramonės užsakymus. Legenduojamai įmonei buvo suteikiamas simbolinis pavadinimas – pašto dėžutės

indeksas. Visuomenė šias įmones žinojo kitu pavadinimu. Toks indeksas buvo suteiktas 65 Lietuvos įmonėms⁶⁹. Iš jų žinomesnės: Ignalinos atominė elektrinė – A-1513, „Inkaras“ – A-3088, „Vingis“ – A-3774, Kėdainių biochemijos fabrikas – J-9913. Tačiau įmonės statusas – viešasis ar režiminis – galėjo keistis. Viešasis pavadinimas buvo suteikiamas, jei įmonė pereidavo į kitos, nesusijusios su karo pramone, žinybos pavaldumą. Pavyzdžiui, įmonė, kurios pašto dėžutės indeksas buvo P-6856, tapo Vilniaus mokslinio tyrimo institutu Radijo matavimo prietaisų gamykloje, o A-7859 – Vilniaus Spalio 60-mečio gamybinių susivienijimu⁷⁰. Buvo slepiamas gamybos mastas, dirbinių nomenklatūra, jų išvežimo adresai ir maršrutai, darbuotojų, kurie prieina prie slaptos informacijos, pareigybių nomenklatūra, įmonių ekonominiai ir finansiniai rodikliai (planai, galimybės, apimtis) ir t. t. Vienas iš legendavimo pavyzdžių – Elektrografijos mokslinio tyrimo institutas, kurio simbolinis pavadinimas – G-4602. Legendos esmė – institutas gamina kopijavimo, mikrofilmavimo įrenginius ir rentgeno aparatus medicinos tikslams. O iš tiesų įmonėje vyko mokslo tiriamieji darbai, kuriuos užsakė SSRS gynybos ministerija. Šis institutas nebuvo karinės pramonės objektas, bet kai kurie jame gaminti įrenginiai buvo susiję su slapta informacija⁷¹.

KGB 6-osios tarnybos manymu, atskleisti tikrąją įmonės paskirtį galėjo: sukarinta teritorijos apsauga, karinės vadovybės apsikankymas, ilgas įdarbinimo procesas, ribotas skaičius darbuotojų, įleidžiamų į slaptas patalpas, užsakovo adresas ant įrenginių, gaminių markiruotė juos transportuojant, taip pat tyčia ar netyčia patys darbuotojai ar didelė elektromagnetinių bangų koncentracija palei įmonę. Įmonės profilis galėjo paaiškėti plečiant gamybos patalpas, įsigyjant specialios įrangos, medžiagų⁷².

Legendavimas irgi buvo reglamentuotas, ir šis statusas įmonei ar jos produkcijai ne visada buvo suteikiamas. Tai rodo stačiosios laivus SSRS gynybos ministerijos užsaky-mu „Baltijos“ laivų statyklos atvejis. Nors į centrinį konstravimo biurą „Vimpel“ dėl jos legendavimo buvo kreiptasi 1982 m., tačiau tik 1983 m. su aukštesniųjų instancijų spau-dimu tam pritarta. Procesas užtruko nesant SSRS gynybos ministro įsakymo⁷³. Legenda įmonei galėjo būti suteikta ir atsižvelgiant į jos darbų slaptumą⁷⁴. Siekiant apgauti priešininką, buvo legenduojami ir kiti objektai. Štai 1985 m. buvo baigiami parengiamieji darbai įrengiant melagingą radijo bangas skleidžiantį objektą ir mėginant sudary-ti įspūdį, kad ten vykdomi moksliniai ir techniniai tyrimai⁷⁵. Taip pat norėta atitraukti žvalgų dėmesį nuo tikrų karinių objektų, juos dezinformuoti, kad susidomėtų DOSAAF šaudykla Vilniuje, Šilo gatvėje, kuri taip domino JAV⁷⁶. KGB, siekdamas užmaskuoti savo kontržvalgybinę veiklą, paskutiniaisiais režimo metais neatsisakė legendavimo ir sukūrė priedangos firmą, kuri veikė kaip juridinis asmuo⁷⁷.

Pateikti legendavimo pavyzdžiai iliustruoja slepiamų darbų pobūdį ir kryptis. Gynybos pramonei skirti gaminiai nesudarė didelės dalies įmonių produkcijos. Tačiau tas faktas, kad šie darbai buvo organizuojami itin slapta ir kad produkcija buvo gaminama civilinės pramonės įmonėse, rodo, jog SSRS siekė slėpti savo karines išlaidas, karinius užsakymus skirdama civilinėms įmonėms, taip jas rengdama ir galimam kariniam konfliktui su Vakarais.

IDEOLOGINĖ DEZINFORMACIJA

Norėdamos kuo patraukliau pavaizduoti pasauliui komunizmo ideologiją, komunistų partija ir kitos ideologinio poveikio institu-

cijos, prie kurių priskirtinas ir KGB, vykdė aktyvią dezinformacinę propagandą ne tik Vakaruose, bet ir trečiojo pasaulio šalyse. Siekta aktyviai formuoti teigiamą gyvenimo sovietinėje Lietuvoje vaizdą. Nuo šeštojo dešimtmečio KGB prieš režimo priešininkus pasitelkė dezinformacijos metodą.

Šio metodo tikslai atsiskleidžia iš to, kaip buvo formuojamos dezinformacinės ir propagandinės žinios. Tendencinga informa-cijos atranka turėjo sudaryti atitinkamą nuo-monę. Taip pat buvo sąmoningai nutylima formuojamai opinijai nepalanki informacija bei stengiamasi nuslėpti tikrąjį dokumentų šaltinį. „Kompromitacija vykdoma remiantis KGB organų nepaneigiamais ir realų pagrin-dą turinčiais dezinformuojančiais duomeni-mis, kurių priešininkas patikrinti negali.“⁷⁸ Viena iš ryškiausių sovietinės propagandos ir dezinformacijos priemonių – tendencingų dokumentų publikavimas. Propagandines de-zinformacijos akcijas KGB dažniausiai vykdė tarp išeivių, nes užsienyje sunkiau patikrinti ar paneigti skleidžiamą informaciją apie pa-dėtį Lietuvoje. Iš Lietuvos į užsienį vykdavo aktoriai, rašytojai, kurie supažindindavo emigrantus su sovietinės Lietuvos kultūros, ekonomikos ir socialiniais pasiekimais. Šių žmonių autoritetas tarsi neleisdavo abejoti jų pasakojimais. Prieš aktyviausią sovietų režimo priešininke Lietuvos katalikų baž-nyčią irgi, be kitų priemonių, pasitelkta ideologinė dezinformacinio pobūdžio pro-paganda. Siekdami sumažinti kunigų para-mą Vakaruose ir spaudimą Sovietų Sąjungai, sovietiniai propagandininkai įvairiomis priemonėmis bandė Vakarams įteigti, kad tikintieji Lietuvoje nepersekiojami, kad sovietinė konstitucija realiai garantuoja žmogaus sąžinės laisvę. 1971 m. išleistoje propagandinio pobūdžio J. Rėmaičio kny-goje „Religija Lietuvoje“ piešiamas būtent toks vaizdas. Tokią informaciją skleisti buvo pasitelkiami ir kunigai, susiję su KGB, nors

reikia turėti galvoje, kad jiems buvo daromas didžiulis spaudimas. Pasak J. Rėmaičio, „vyskupas J. Labukas ir R. Krikščiūnas, duodamas interviu užsienio žurnalistams, kalbėjo apie normalią tikinčiųjų ir bažnyčios padėtį Lietuvoje“⁷⁹. Tokia pat informacija buvo skelbiama ir užverbuotų kunigų kelionių Vatikane metu. Taip siekta, kad Vatikanas neberemtų prieš režimą nusiteikusių kunigų, kurių veikla diskreditavo SSRS. Galima daryti prielaidą, jog tokį įvaizdį turėjo sudaryti ir leidimas spausdinti religines knygas, maldynus. Sovietų valdžios nuolaidžiavimo Katalikų bažnyčiai politiką irgi galima iš dalies laikyti dezinformacine, skirta pirmiausia Vakarams, bet taip pat ir vietos gyventojams siekiant palaužti jų pasipriešinimą, atimti argumentą kovoti su valdžia.

Dezinformacijos metodo KGB neatsisakė ir paskutiniaisiais sovietinio režimo Lietuvoje metais. Štai 1991 m. skleisti dezinformacijai apie tariamą tautos nepritarimą atkurtos nepriklausomos Lietuvos valdžiai sukurta fasadinė organizacija Nacionalinis gelbėjimo komitetas⁸⁰. Šis komitetas savo veikla siekė sudaryti įspūdį, esą besipriešinančią profašistinę valdžią Lietuvoje vertė patys žmonės. Taip pat buvo norima įteigti, kad per Sausio 13-osios įvykius Lietuvos snaperiai šaudė į minią⁸¹.

Taikydamas dezinformacijos metodą propagandos tikslais, KGB siekė ne tik formuoti sau palankią viešąją nuomonę, bet ir pakenkti aktyviausiems sovietų sistemos priešininkams skaldydamas antisovietines jėgas ir keldamas jų gretose sumaištį.

DEZINFORMACIJOS METODO VEIKSMINGUMAS

Norint įvertinti dezinformacijos metodo tikslumą ir veiksmingumą, būtina atskleisti, ar šis metodas padėjo KGB įgyvendinti ideologines akcijas ir kontržvalgybos užduotis.

Nepaisant KGB pastangų užtikrinti įmonių ir jų gamybos slaptumą, užsieniui vis dėlto pavyko praskleisti paslapties šydą ir sužinoti, kas iš tiesų gaminama Lietuvos pramonės įmonėse, kokie jose atliekami tyrimai, koks tikrasis jų žinybinis pavaldumas. KGB, organizuodamas paslapčių, įslaptintų objektų ir projektų įgyvendinimą, labai daug dėmesio skyrė informacijos nutekėjimo galimybių analizei. Taip turbūt norėta užbėgti įvykiams už akių. Be to, sovietiniam saugumui labai rūpėjo sužinoti, ar jo priemonės yra veiksmingos bei ką apie jį žino priešininkai. Tačiau net ir ėmusi visų apsaugos priemonių bei visapusiškai išnagrinėjus galimo informacijos nutekėjimo būdus, tai ne visada duodavo naudos. Vis dėlto pažymėtina, kad kartais KGB prielaidos pasitvirtindavo. Į užsienį išvažiavę specialistai buvo pagrindinis būdas nutekinti užsieniui informaciją. KGB siekė išsiaiškinti, ar užsienio specialiosioms tarnyboms pavyksta nustatyti žinybinį režiminių įmonių pavaldumą ir jų darbus vykdant Gynybos ministerijos užsakymus. Sužinota, kad atskleista „Ventos“ įmonės žinybinė priklausomybė ir kad joje dirbama karinei pramonei⁸². Taip pat KGB pavyko nustatyti, jog Vakarams žinoma apie slaptus Kauno radijo matavimo priemonių mokslinio tyrimo instituto darbus ir ryšius su SSRS gynybos ministerija. Mat buvę darbuotojai išvežė į Vakarus šios įmonės įrenginių – radioelektronikos aparatūros, mikroprocesorių, schemų⁸³. KGB dėmesio sulaukė išeivijos laikraštyje „Dirva“ išspausdintas straipsnis apie legenduotą įmonę Nr. 555 (tai Vilniaus radijo matavimo prietaisų gamyklos simbolinis pavadinimas), kuris parodė, kad įmonės legendavimas nebuvo visiškai tiksliai įgyvendintas. Straipsnis greičiausiai rėmėsi žmonių, gyvenančių netoli šios įmonės, pastebėjimais ir prielaidomis. Iš jo aiškėja, kad minėtoji įmonė yra elektrotechnikos gamykla, gaminanti sovietinei armijai radijo ir radarų

įrenginius ir detales, slapčia naktimis išvežamas į Rusiją. Įmonė neturi pavadinimo, tik pašto dėžutės indeksą, jos nėra telefonų knygoje, prie jos bijo prisiartinti aplinkiniai gyventojai. Žmonės nežino, kaip ir kada ten atvyksta darbuotojai ir personalas, o vietinių darbininkų nedaug, nes jiems beveik nėra galimybių ten įsidarbinti⁸⁴.

KGB dokumentų analizė rodo, kad buvo neįmanoma visiškai garantuoti slaptų darbų ir dokumentų apsaugos. O ribotos galimybės skleisti legendas per spaudą neleido veiksmingai panaudoti šio metodo. Vis dėlto manytina, kad slaptą informaciją apie režimines įmones buvo lengviau apsaugoti nei skleidžiamą ideologinę dezinformaciją.

Nors dėta daug pastangų skleisti propagandai, tačiau ją organizuojančių institucijų dokumentai, protokolai, susirašinėjimas rodo, kad ta veikla intensyvi tebuvo dokumentuose. Štai iš Kontrpropagandos tarybos prie LKP CK posėdžio aiškėja, kad propagandinė informacija į Vakarus neretai buvo siunčiama pavėluotai, vėluodavo ir reakcija į išeivijos pasisakymus, o pateiktoji informacija neduodavo laukiamų rezultatų⁸⁵.

Kadangi dezinformacijos metodas dėl sunkumų gauti iš Lietuvos alternatyvios informacijos buvo labiau nukreiptas į užsienį, galima daryti prielaidą, jog jis buvo skirtas ir Vakarų šalių politikai, ir viešajai nuomonei. Skleidžiama ideologinė dezinformacija galėjo labiau paveikti Lietuvoje viešinius užsieniečius.

ISVADOS

Komunistinės valdžios ideologijos, vykdytos politikos principai ir tikslai darė įtaką jos veikimo metodams; tai atsispindėjo ir KGB veikloje. Šaltasis karas, reiškėsis politinėje, ideologinėje, karinėje ir mokslinėje srityse,

paveikė ir KGB darbą. Dažnas įvairių dezinformacijos formų taikymas buvo viena iš šios konfrontacijos išraiškų.

Dezinformacijos metodas buvo labai svarbus ir naudingas slaptosioms tarnyboms, kurios siekė apgauti priešininkus ir nuslėpti nuo jų strategiškai svarbią informaciją. Strateginės svarbos duomenys – ideologinio ir karinio pobūdžio informacija – tapo dezinformacijos sklaidos ir priedangos objektu. Dezinformuojanti informacija pirmiausia buvo skirta Vakarų visuomenei, kuri, nepaisant alternatyvios informacijos gausos, sunkiau galėjo patikrinti gaunamų žinių tikrumą.

Lietuvos pramonės įmonės ir moksliniai institutai buvo SSRS karinio ir pramoninio komplekso dalis. Todėl ir KGB padalinio Lietuvoje kontržvalgybos poskyrio svarbi užduotis buvo nuslėpti tikrąjį jų gamybos pobūdį ir žinybinius ryšius. KGB prižiūrimi objektai buvo laikomi režiminiais, jų veikla griežtai reglamentuojama. Dezinformacijos metodas kontržvalgybinėje KGB veikloje reiškėsi pramonės įmonių legendavimu siekiant nuslėpti jų tikrąją veiklą ir pavaldumą SSRS gynybos kompleksui.

Dezinformacija buvo taikoma ir kaip propagandos skleidžiant tariamus komunistinės sistemos pasiekimus bei režimo priešininkų kompromitavimo būdas. Griežta informacijos ir judėjimo po Lietuvos teritoriją kontrolė leido KGB pateikti tendencingą informaciją tiek vietos, tiek užsienio spaudai ir visuomenei.

Didžiulės pastangos nuslėpti informaciją ir suklaidinti priešininkus ne visada duodavo rezultatų, nes iš KGB dokumentų aiškėja, kad Vakarus pasiekdavo tam tikra slapta informacija apie pagrindinių Lietuvos pramonės įmonių veiklą, o platinama ideologinė dezinformacija atsiremėdavo į lietuvių išeivijos organizacijų politinį Lietuvos laisvinimo darbą.

Nuorodos

- ¹ R. H. Shultz, R. Godson, *Dezinformatsia: The Strategy of Soviet Disinformation*, New York, 1986.
- ² Y. Albats, *KGB: State within a State*, New York, 1994.
- ³ C. Andrew, O. Gordievsky, *KGB: The Inside Story of it's Foreign Operation from Lenin to Gorbachov*, New York, 1990.
- ⁴ P. Deriabin, T. Bagley, *KGB: Masters of the Soviet Union*, London, 1990.
- ⁵ J. Barron, *KGB today: The Hidden Hand*, London, 1985.
- ⁶ W. Corson, *The New KGB: Engine of Soviet Power*, New York, 1985.
- ⁷ J. J. Dziak, *Chekisty: A History of the KGB*, New York, 1988.
- ⁸ S. Labin, *The Technique of Soviet Propaganda*, New York, 1960.
- ⁹ R. Sleeper, *Mesmerized the Bear: The Soviet Strategy of Deception*, New York, 1987.
- ¹⁰ A. Dulles, *ЦРУ против КГБ*, Москва, 2000.
- ¹¹ A. Golitsyn, *New Lies for Old: The Communist Strategy of Deception and Disinformation*, New York, 1984.
- ¹² L. Bittman, *The KGB and Soviet Disinformation: An Insider View*, New York, 1985.
- ¹³ A. Anušauskas, „KGB prisilietimas“, *Metai*, 1996, Nr. 11; jo paties, „KGB ir lietuvių visuomenė: slaptasis karas 1954–1991 metais“, *Darbai ir dienos*, 2000, Nr. 21.
- ¹⁴ A. Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1989)*, Vilnius, 2002.
- ¹⁵ A. Šimkūnas, *Sausio 13-oji: SSRS propagandinio karo užkulisiai*, Vilnius, 2006.
- ¹⁶ И. Киселёв, *Психологические аспекты пропаганды*, [http://www.psyfactor.org // propaganda](http://www.psyfactor.org//propaganda).
- ¹⁷ А. Ууладзе, *Политические манипуляции и покорение толпы*, Москва, 1999, с. 131.
- ¹⁸ R. H. Shultz, R. Godson, op. cit., p. 10.
- ¹⁹ M. Ciesielczyk, *Rusijos ir sovietų slaptosios policijos istorija*, Vilnius, 1991, p. 137.
- ²⁰ R. H. Shultz, R. Godson, op. cit., p. 2.
- ²¹ R. S. Sleeper, op. cit., p. 214.
- ²² Л. Войтасик, *Психология политической пропаганды*, Москва, 1981, с. 70.
- ²³ R. S. Sleeper, op. cit., p. 338.
- ²⁴ J. Barron, op. cit., p. 32.
- ²⁵ A. Golitsyn, op. cit., p. 18.
- ²⁶ E. J. Epstein, *Deception: The Invisible War between the KGB and the CIA*, New York, 1989, p. 110.
- ²⁷ R. H. Shultz, R. Godson, op. cit., p. 18.
- ²⁸ R. S. Sleeper, op. cit., p. 150.
- ²⁹ J. Barron, *KGB. The Secret Work of Soviet Secret Agents*, New York, 1974, p. 223.
- ³⁰ L. Bittman, op. cit., p. 59.
- ³¹ M. Ebon, *The Soviet Propaganda Machine*, New York, 1976, p. 314.
- ³² R. H. Shultz, R. Godson, op. cit., p. 96.
- ³³ LSSR KGB 6-ojo skyriaus operatyvinio personalo operatyvinis funkcinis išsidėstymas, 1988 m. birželio 28 d., LYA, f. K-1, ap. 46, b. 2190, l. 79.
- ³⁴ G. Gečiauskas, „Trys pagrindiniai buvusio LSSR KGB archyvo trečiojo slaptosios raštvedybos bylų fondo sudarytojai“, *Lietuvos archyvai*, 1999, Nr. 13, p. 156.
- ³⁵ Ibid., p. 157.
- ³⁶ LSSR KGB 6-ojo skyriaus prižiūrimų objektų sąrašas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 4797, l. 18–19.
- ³⁷ LSSR KGB 6-ojo skyriaus viršininko pplk. V. Miškinio 1985 m. lapkričio mėn. raštas Nr. 2/4191 LSSR vidaus reikalų ministrui gen. mjr. S. G. Lissauskui atsakant į 1985 m. lapkričio 5 d. raštą Nr. 14/731, ibid., b. 2121, l. 45–51.
- ³⁸ G. Gečiauskas, op. cit., p. 150.
- ³⁹ Pažyma apie užsienio specialiųjų tarnybų žvalgybinius ketinimus rinkti informaciją mokslo, pramonės ir geležinkelių transporto klausimais, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 693, l. 125.
- ⁴⁰ 1987 m. gegužės 12 d. SSRS Ministrų Tarybos patvirtinta instrukcija dėl slaptumo režimo užtikrinimo ministerijose, žinybose, įmonėse ir įstaigose, ibid., ap. 46, b. 2184, l. 45.
- ⁴¹ 1980 m. gruodžio 3 d. SSRS Ministrų Tarybos patvirtinti nuostatai dėl duomenų slaptumo lygmens tipo nustatymo tvarkos, duomenų, esančių darbuose, dokumentuose ir įrenginiuose, slaptumo lygmens nustatymo, ibid., b. 2159, l. 11.
- ⁴² Valstybės paslapčių patikimos apsaugos užtikrinimas. Valstybės paslapties sąvoka ir tipai. Slaptos informacijos nutekėjimo sąlygos ir priežastys. Priemonės užkirsti kelią informacijos nutekinimui, 1984 m. sausio 12 d., ibid., l. 44–45.
- ⁴³ 1980 m. gruodžio 3 d. Latvijos SSR Ministrų Tarybos patvirtintas svarbiausių duomenų, kurie sudaro valstybės paslaptį, sąrašas, Latvijos centrinis archyvas (toliau – LAVA), f. 101, ap. 45, b. 100, l. 44.

⁴⁴ KGB Kauno padalinio prižiūrimai geležinkelio teritorijai priklausančių ypatingųjų objektų sąrašas, 1957 m. gruodžio 24 d., LYA, f. K-1, ap. 28, b. 74, l. 325–326.

⁴⁵ Valstybės paslapčių patikimos apsaugos užtikrinimas. Valstybės paslapties sąvoka ir tipai. Slaptos informacijos nutekėjimo sąlygos ir priežastys. Priemonės užkirsti kelią informacijos nutekėjimui, *ibid.*, ap. 46, b. 2159, l. 44–45.

⁴⁶ *Ibid.*, l. 47.

⁴⁷ LSSR KGB 6-ojo skyriaus metodinės rekomendacijos valstybės paslapčių, esančių įmonėse ir įstaigose, saugumo priemonėms patikrinti, *ibid.*, b. 2121, l. 273.

⁴⁸ 1987 m. gegužės 12 d. SSRS Ministrų Tarybos patvirtinta instrukcija dėl slaptumo režimo užtikrinimo ministerijose, žinybose, įmonėse ir įstaigose, *ibid.*, b. 2184, l. 41–44.

⁴⁹ Išvada dėl priemonių įmonėje G-4151 efektyvumo prieš užsienio technines žvalgybas, 1986 m. birželio 12 d., *ibid.*, b. 2088, l. 181.

⁵⁰ Pažyma apie režiminio objekto „Vilma“ duomenų paviešinimo faktus, *ibid.*, l. 44.

⁵¹ Išvada dėl priemonių įmonėje G-4151 efektyvumo prieš užsienio technines žvalgybas, *ibid.*, l. 181.

⁵² 1989 m. balandžio 10–14 d. darbų slaptumo ir slaptosios raštvedybos „Vilmoje“ tikrinimo aktas, *ibid.*, b. 2089, l. 54.

⁵³ Pažyma apie paslapčių saugojimo patikrinimą Kauno miesto KGB padalinyje, 1985 m. rugsėjo mėn., *ibid.*, b. 2121, l. 29.

⁵⁴ Karinio pobūdžio įrenginių, gaminamų įmonėje „Vilma“, sąrašas, 1988 m. spalio 14 d., *ibid.*, b. 2089, l. 15–17.

⁵⁵ Pažyma apie operatyvinę padėtį Vilniaus mokslinio tyrimo instituto Radijo matavimo prietaisų gamykloje P-6859, Vilniaus Spalio 60-mečio gamybiniame susivienijime A-7859, 1987 m. kovo 17 d., *ibid.*, b. 2082, l. 29.

⁵⁶ Apie priešininko susipažinimą su „Ventos“ mokslinio tyrimo instituto, priklausančio Elektros pramonės ministerijai, darbais, 1986 m. kovo 14 d., *ibid.*, b. 2122, l. 16.

⁵⁷ A. Anušauskas, „KGB ir lietuvių visuomenė“, *Darbai ir dienos*, 2000, Nr. 21, p. 239.

⁵⁸ Valstybės paslapčių ir darbų saugojimo patikimumo bei slaptosios raštvedybos vedimo Mokslų akademijoje ir jos struktūrose tikrinimo aktas, 1986 m. balandžio 9 d., LYA, f. K-1, ap. 46, b. 2140, l. 25–30.

⁵⁹ LSSR Ministrų Tarybos 1977 m. vasario 28 d. raštas dėl valstybės paslapčių saugojimo sistemos tobulinimo, *ibid.*, ap. 14, b. 182, l. 58.

⁶⁰ Pažyma apie operatyvinę padėtį Vilniaus mokslinio tyrimo instituto Radijo matavimo prietaisų gamykloje P-6859, Vilniaus Spalio 60-mečio gamybiniame susivienijime A-7859, *ibid.*, ap. 46, b. 2082, l. 29.

⁶¹ Pažyma apie „Vilmos“ gamybiniame susivienijime 1975–1978 m. pasikeitusią operatyvinę padėtį, *ibid.*, b. 2086, l. 186.

⁶² SSRS Ministrų Tarybos 1977 m. gruodžio 19 d. nutarimu patvirtintas SSRS miestų ir rajonų, uždraustų užsieniečiams, sąrašas, LAVA, f. 101, ap. 42, b. 72, l. 75–84.

⁶³ Pažyma apie operatyvinių techninių priemonių panaudojimą prieš turistus, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 921, l. 1–4.

⁶⁴ Agentūrinių operatyvinių priemonių planas siekiant užkirsti kelią priešininkų užsienio specialiųjų tarnybų žvalgybos agentams įeiti į užsienio delegacijų sudėtį arba atvykti į Vilnių traukiniu, 1959 m. rugsėjo 9 d., *ibid.*, ap. 28, b. 189, l. 24.

⁶⁵ LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus 1985 m. agentūrinių operatyvinių priemonių planas, 1984 m. gruodžio 29 d., *ibid.*, ap. 3, b. 774, l. 4.

⁶⁶ Elgesio su turistais individualiais atvejais atmintinė ir užsieniečių, atvykusių į IX pasaulinį jaunimo ir studentų festivalį, sulaikymas jiems atsitiktinai ar sąmoningai atsidūrus uždraustoje zonoje, *ibid.*, b. 528, l. 245.

⁶⁷ Pažyma apie Kauno rajono KGB skyriaus darbą 1976 m. pagal 2-ąją liniją, *ibid.*, ap. 14, b. 172, l. 7.

⁶⁸ 1986 m. birželio 27 d. ataskaita, nušviečianti būdingus trūkumus užtikrinant valstybės paslaptis, *ibid.*, ap. 46, b. 2122, l. 136.

⁶⁹ LSSR įmonių ir įstaigų, turinčių simbolinius pavadinimus, sąrašas, *ibid.*, l. 232–236.

⁷⁰ Pažyma apie operatyvinę padėtį Vilniaus mokslinio tyrimo instituto Radijo matavimo prietaisų gamykloje P-6859, Vilniaus Spalio 60-mečio gamybiniame susivienijime A-7859, *ibid.*, b. 2082, l. 30.

⁷¹ Pažyma apie operatyvinę padėtį Elektrografijos mokslinio tyrimo institute (įmonėje G-4602), 1987 m. liepos 27 d., *ibid.*, b. 2091, l. 284.

⁷² Pažyma apie operatyvinę padėtį Vilniaus mokslinio tyrimo instituto Radijo matavimo prietaisų gamykloje P-6859, Vilniaus Spalio 60-mečio gamybiniame susivienijime A-7859, 1987 m. kovo 17 d., *ibid.*, b. 2082, l. 47–49.

⁷³ LSSR KGB Klaipėdos skyriaus ir Lietuvos jūrų baseino viršininko plk. A. Armono 1985 m. rugsėjo 4 d. raštas LSSR KGB 6-osios tarnybos viršininkui pplk. V. Miškinui dėl projektų 1823 ir 1924 „B“ laivų statybos įmonėje „Baltija“ ir mokslinio tyrimo instituto „Ekos“ būdingos veiklos, *ibid.*, b. 2121, l. 41.

⁷⁴ LSSR KGB pirmininko pavaduotojo V. Zvezdenkovo 1986 m. liepos 28 d. raštas Nr. 21/2962, atsakantis į 1986 m. birželio 27 d. raštą Nr. 2663, *ibid.*, b. 2122, l. 61.

⁷⁵ LSSR KGB 2-osios valdybos 1985 m. agentūrinių operatyvinių ir organizacinių priemonių planai, *ibid.*, ap. 3, b. 774, l. 4.

⁷⁶ KGB 1972–1974 m. agentūrinių operatyvinių priemonių prieš JAV specialiąsias tarnybas planas, 1971 m. gruodžio 29 d., *ibid.*, ap. 3, b. 689, l. 83.

⁷⁷ Apie priedangos firmą, *ibid.*, ap. 46, b. 1576, l. 18.

⁷⁸ „Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja“, *Laisvės kovų archyvas*, priedas, Kaunas, 1992, p. 35.

⁷⁹ Cit. iš: A. Streikus, *op. cit.*, p. 246.

⁸⁰ A. Šimkūnas, *op. cit.*, p. 53.

⁸¹ *Ibid.*, p. 61.

⁸² Apie priešininko susipažinimą su „Ventos“ mokslinio tyrimo instituto, priklausancio Elektros pramonės ministerijai, darbais, 1986 m. vasario 28 d., LYA, f. K-1, ap. 46, b. 2122, l. 16.

⁸³ Pažyma apie priešininko žinias apie Kauno mokslinio tyrimo radijo matavimo technikos institutą, *ibid.*, l. 7.

⁸⁴ Kas gaminama Vilniaus įmonėje Nr. 555 (JAV leidžiamo lietuvių laikraščio „Dirva“ 1962 m. liepos 11 d. numerio straipsnio vertimas), *ibid.*, b. 2082, l. 17–19.

⁸⁵ Kontrpropagandos koordinavimo tarybos prie LKP CK posėdžio protokolas Nr. 7, 1979 m. rugsėjo 26 d., *ibid.*, f. 1771, ap. 256, b. 229, l. 46.

Gauta 2007 07 13

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras,

Didžioji g. 17/1, Vilnius

Kristina Burinskaitė

THE DISINFORMATION ACTIVITIES OF THE KGB OF THE LITHUANIAN SSR AND PROTECTION OF SECRETS in 1954–1991

Summary

Competition between the USA and USSR during the Cold War was concurrent with spying and protection of secrets. Those targets were implemented by various measures. Disinformation was an exceptionally important method among them. This method was very complicated, secret, reaching long-term aims and therefore difficult to detect. It was used to implement propaganda, intelligent and counterintelligence tasks. There were quite a few forms of disinformation, and it was used widely. It was very important in implementing Soviet policy. Soviet ideology and circumstances of international policy determined this importance.

The Soviet secret police always had a section that supervised and controlled strategically important enterprises, branches of the economy and science, transport and offices. The KGB paid much attention to them, because they were supposed to be objects of interest of foreign intelligence. A very important aspect of the KGB counterintelligence work was the protection of very important information. It also supervised how secret documents were protected in strategically important objects. A company or a plant itself (or its department) was protected. The KGB took some measures to make sure that stranger knew very little about its existence and purpose. The KGB also tried to deceive fo-

reign intelligence by creating legends about strategic objects. The aim was to hide the true functions, the activities of the enterprises and its subordination to the military industry. Besides that, the KGB sought to protect secret information by toughening the control of movement of foreigners in Lithuania. Tourism and others exchanges with Western countries were under strict supervision of the KGB.

The Communist Party and others ideological institutions, including the KGB, tried to represent its ideology and achievements as attractive and positive. That is why they used not only propaganda but also disinformation in Western countries. The Lithuanian KGB used propaganda and disinformation to create a positive view of Soviet Lithuania and its achievements. The KGB also used disinformation as one of the means to fight with the anti-Soviet opposition since the 1950s.

KGB documents show the great efforts of the Soviet secret police to hide its secrets and mislead the opponents. However, those efforts were not always justified. Some information about secret work reached the West. Ideological disinformation was neutralized by the émigré activities for the liberation of Lithuania. Sometimes the KGB managed to slow down the process, but never paralysed it.

„Laiškas pakvietė kelionėn“: buitinių skundų praktika sovietinėje Lietuvoje

Straipsnio tikslas – ištirti buitinių skundų praktiką sovietinėje Lietuvoje, kuri pradėjo plisti nuo XX a. šeštojo dešimtmečio vidurio. Remiamasi Sheilos Fitzpatrick ir keleto kitų istorikų mokslinė hipoteze, kad skundų ir prašymų autoriai tapdavo tokiais neformalių ekonominių santykių subjektais, kokie sovietinėje bloko praktikoje buvo globėjai ir klientai. Ši hipotezė toliau plėtojama pasitelkiant lietuvišką medžiagą. Analizė rodo, kad blokas kaip neformali šešėlinė veikla buvo prieinamas tik privilegijuotiems sovietinės visuomenės nariams, o skundų ir prašymų praktika tapo valdžios įteisinta surogatine bloko forma, kuria naudojosi eiliniai (neturintys išskirtinių socialinių ryšių) Lietuvos gyventojai. Straipsnyje taip pat nagrinėjamas skundų ir prašymų pobūdis, turinys ir rašymo priežastys.

ĮVADAS

Totalitarinėse valstybėse skundai dažniausiai siejami su policinio pobūdžio tikslais, kai pareiga stebėti, klausytis ir informuoti tampa pagrindiniu skundus rašančių piliečių uždaviniu. Sovietinis režimas taip pat buvo palankus ir skatinantis siųsti valdžiai tokius „signalus iš žemiau“, ir daugumą jų parašė eiliniai šalies žmonės. Ilgainiui sisteminga tokių piliečių veikla kūrė SSRS vientisą stebėjimo rutiną, kuri, pasak Michelio Foucault, formavo „panoptikumą“ – save stebinčią visuomenę. Tačiau pokario sovietinėje visuomenėje pradėjo formuotis srautas skundų,

kurie maža tetrėjo bendra su ideologiniais ir policiniais pareiškimais. Šiuos skundus rašantys asmenys nesiekė įskųsti ir nubausti. Veikiau skundais jiems rūpėjo išspręsti savo pačių kasdienio gyvenimo problemas ir sumažinti nepriteklių. Perdėm asmeninis šių skundų autorių interesas leidžia laikyti tokius pareiškimus buitinais skundais.

Pagrindinis straipsnio šaltinis yra iki šiol neskelbti buitiniai Lietuvos gyventojų skundai ir prašymai, rašyti valdžios institucijoms, sovietinės Lietuvos oficiozo „Tiesa“, keleto kitų laikraščių ir žurnalų redakcijoms. Žurnalistus adresantai suvokė kaip oficialius valdžios atstovus ir eilinių piliečių interesų gynėjus. Dauguma straipsnyje skelbiamų gyventojų laiškų buvo adresuoti „Tiesos“ laikraščio korespondentei Jūrai Baužytei, o visi čia cituojami laiškai saugomi jos asmeniniame archyve¹. Straipsnyje panaudoti įvairių žmonių skundai, bet analizė iš esmės remiasi vieno asmens laiškais, rašytais J. Baužytei 1964–1974 m. Jų autorė Liuba D. buvo neįgali moteris.

SKUNDŲ POBŪDIS IR FUNKCIJOS

Vadinamoji totalitarinė Vakarų istoriografijos kryptis, vyravusi iki pat XX a. aštuntojo dešimtmečio pabaigos, įtvirtino sovietologijoje režimo perspektyvą. Krypčiai priklausantys mokslininkai (Hannah Arendt, M. Fainsod, Zbigniewas Brzezinski, R. Pipesas) daugiausia dėmesio skyrė ir skiria ideologijos ir jėgos struktūrų analizei, pabrėždami šaltojo karo

laikų teiginį, kad komunistinė valstybė valdo beginklius, bejėgius, viktimizuotus ir „atomizuotus“ piliečius². Metodologiškai nuoseklus išlieka ir totalitarizmo tyrėjų požiūris į skundų pobūdį ir funkcijas. Mokslininkai pabrėžia, kad sovietinis režimas natūraliai skatino piliečių skundus kaip visa apimančią kontrolę, nes jis pats kūrė visuotinę sekimo ir įtarinėjimo atmosferą. Pasak šių politologų, pirmoji skundų funkcija SSRS buvo padėti valstybei stebėti ir drausminti savo piliečius. Tad totalitarizmo tyrėjų pasiūlyta istoriografinė nuostata pabrėžė išimtinai policinę skundų funkciją ir kaltinamąjį jų pobūdį³.

Tuo tarpu revizionistinis sovietmečio istorijos traktavimas papildė ką tik aptartą požiūrį ir pateikė kitą – orientuotą į žmogų – vertinimo perspektyvą. Vienos pagrindinių šios krypties ideologų istorikės Sheilos Fitzpatrick nuomone, svarbu atkreipti dėmesį ne tik į valstybę, bet ir į skundą rašiusį žmogų ir mėginti atkurti jo motyvus. Šiuo atveju istorikė pabrėžia manipuliacinį skundų pobūdį, kai pareiškimų ir laiškų autoriai siekė provokuoti valstybę dėl asmeninės naudos⁴. Vladimiro Kozlovo nuomone, istoriškai skundai visada buvo neatsiejami nuo Rusijos biurokratinio administravimo stiliaus, ir jų rašymas išjudindavo daugelį neveiklių valstybinių institucijų. Skundai tapo gyvybiškai svarbūs SSRS erdvėje, kur nesusiklostė tradicinių valstybės ir piliečių konfliktų sprendimo būdų, kur gyventojai neturėjo automatiškai ir neginčijamai pripažįstamų pilietinių teisių ir kur kiekvieną psichologiškai slėgė neišvengiama priklausomybė nuo centrinės valdžios⁵.

V. Kozlovas skirsto skundus į suinteresuotus ir nesuinteresuotus. Prie pastarųjų jis priskiria vadinamuosius pareiškimus dėl „pasitaikančių negerovių socialistinėje visuomenėje“. Remdamasis NKVD dokumentais, V. Kozlovas teigia, kad šios rūšies skunduose dažnai net nebūdavo nurodoma konkretaus blogio kaltininko ar net ne-

sirūpinama pateikti tikrų faktų. Skundo autorius tiesiog išreiškėdavo savo emocijas dėl aplinkui klestinčio blogio ir tikėdavosi, kad valdžia atkurs teisingumą. Panašaus pobūdžio laiškų autoriai nesiekė jokios apčiuopiamos asmeninės naudos, tačiau pats skundo rašymas kūrė iliuziją, kad negerovės bus išgyvendintos, o galutinė tiesa apginta⁶.

Sovietinėje Lietuvoje nesuinteresuotų skundų rašymą valdžia pradėjo skatinti netrukus, kai tik baigėsi karas. Blogį pastebėję piliečiai buvo raginami ne tik kreiptis į aukštesnes valdžios instancijas, bet ir išreikšti nepasitenkinimą ten, kur jį aptiko. Šiuo atveju „Tiesa“ primindavo skaitytojams jų teisę ir pareigą reikalauti viešosiose įstaigose skundų knygos. 1950 m. balandžio 27 d. straipsnyje „Daugiau dėmesio skundų knygoms“ laikraštis informavo, kad tikimasi, jog skundų knygos padės pagerinti vartotojų aptarnavimą parduotuvėse ir arbatinėse. Įsivaizduojamo skundą rašančio žmogaus vardu straipsnio autoriai mokė skaitytojus, kaip fiksuoti negeroves ir apie jas pranešti. Straipsnelis tikino, kad skunde aprašytas blogybės valdžia ištaisys: „Tarybinis vartotojas negali pakęsti, kai pažeidžiamos tarybinės prekybos taisyklės, kai parduotuvėje yra mažas prekių pasirinkimas ar tos prekės yra menkos kokybės. Vartotojas, siekdamas ištaisyti esančius trūkumus, savo pastabas įrašo į skundų ir pasiūlymų knygą, kuri turi būti kiekvienoje prekiaujančioje organizacijoje ar visuomeninio maitinimo įmonėje. Kiekvienas prekybinės organizacijos ar įmonės vadovas privalo kreipti kuo didžiausią dėmesį skundų knygoms, susipažinti su pirkėjų įrašais ir nedelsiant reaguoti į pirkėjų balsą, imti šalinti iškeltus trūkumus.“⁷

Skųstis socialistinio gyvenimo negerovėmis turėjo paskatinti ir 1958 m. rugpjūčio 2 d. SSKP CK nutarimas „Dėl rimtų trūkumų nagrinėjant darbo žmonių laiškus, skundus

ir pareiškimus“, kuriame atkreiptas dėmesys į skundų nagrinėjimo kontrolės svarbą. Viena pagrindinių partinių ir vyriausybinių grandžių, privalėjusių užtikrinti žmonių pasitikėjimą skundų rašymo praktika, buvo LKP CK ir LSSR Ministrų Tarybos Partinės valstybinės kontrolės komitetas. 1965 m. šio komiteto pirmininkas Albertas Barauskas „Tiesoje“ skelbtame straipsnyje „Signalas, laiškas, žmogus“ rašė, kaip svarbu nenuvilti teisybės ieškančių gyventojų ir jiems padėti. Jis teigė: „Deja, dar pasitaiko, kad atskiri darbuotojai formaliai nagrinėja darbo žmonių skundus ir pareiškimus, neretai delsia spręsti keliamus klausimus, duoda atsakymus ne iš esmės, o kai kurie pasirenka biurokratiškiausią ir neatsakingiausią formą – persiunčia daug darbo žmonių laiškų pavaldžioms organizacijoms, o kartais ir asmenims, kuriais skundžiasi pareiškėjas. [...] Partijos miestų komitetai, rajonų komitetai, partinės-valstybinės kontrolės komitetai turi geriau vadovauti rėmimo grupėms ir postams, „komjaunimo prožektoriaus“ būriams, kad jie aktyviau padėtų partinėms organizacijoms ugdyti jautrią ir atidžią darbuotojų pažūrą į darbo žmonių laiškus ir jų poreikius, išaiškintų vilkintojus ir ištemptų juos į dienos šviesą.“⁸

Nuolatinis gyventojų raginimas pranešti apie pastebėtas negeroves ir partinių ideologų spaudoje propaguojama teisingumo pergalė diegė Lietuvos gyventojams policinės visuomenės įgūdžius. Atsirado prielaidų įtikėti rašomų skundų svarba, teisingumą įgyvendinančių valdžios institucijų misija ir penitenciarine valdžios prievole. Savo laiškuose žmonės ne tik piktinosi netinkamu valdininkų, prekybininkų elgesiu ar neteisybe apskritai, tačiau neretai reikalavo ir įteisinti bekompromisį policinės priežiūros modelį: skundas–negerovės ištaisymas–kaltininkų asmenybės viešinimas–kaltininkų nubaudimas. 1981 m. „Švyturio“ žurnale

publikuotas J. Baužytės straipsnis apie netinkamą vaikų elgesį su senais tėvais. Netrukus korespondentė pasiekė nusivylusių skaitytojų laiškus iš įvairių Lietuvos vietovių, kuriuose žurnalistei ir redakcijai buvo priekaištaujama tik dėl dalinio teisybės atkūrimo („teisybės triumfo“). Skaitytojas J. V. iš Akmenės rajono rašė: „Perskaičiau „Švyturio“ 7 numeryje Jūros Baužytės straipsnį „Brangus raktas“ ir nenoriu tikėti, kad mūsų visuomenėje dar yra tokių žmonių, kurie taip galėtų elgtis su savo tėvais. Ir dar inteligentai, užimantys vadovaujančius postus įstaigose šalies su humaniškiausia pasaulyje visuomene santvarka! Sutikite, tokie „žmonės“, įgiję išsilavinimą, specialybės tarybinėse mokyklose, dar tarpsta todėl, kad mūsų masinės propagandos priemonės (spauda, radijas, televizija) ir teisingumo [pabraukta laiško autoriaus. – D. M.] organai juos toleruoja, neprincipingi nužmogėjusių būtybių atžvilgiu. Jūsų redakciją galėtų pagirti už antihumaniškumą demaskuojantį rašinį. Deja, autorės pastaba, kad „šios istorijos veikėjų pavardės pakeistos“, parodo ir Jūsų žurnalo neprincipingumą [pabraukta laiško autoriaus. – D. M.] kovojant su į jokus humaniškumo rėmus netelpančiais reiškiniiais.“⁹

Lietuvos žmonių skundus sovietiniai ideologai panaudodavo savo tikslams. Su siunčiamų į redakcijas laiškų pagalba žurnalistai sudarydavo visuomenei regimybę, esą piliečiai aktyviai prisideda prie įstatymų kūrimo. 1966 m. buvo papildytas Santuokos, šeimos ir globos įstatymų kodeksas, kuris sugriežtino nedarbingo sutuoktinio išlaikymą oficialiai nutraukus santuoką. Tuo pat metu spaudoje buvo cituojami moterų laiškas, siųsti LSSR Aukščiausiajai Tarybai, kuriuose jos neva skundėsi ankstesniu netobulu įstatymu: „Santuokos, šeimos ir globos įstatymų kodekso 15 straipsnis, kuris po vienerių metų atleidžia vyrą nuo pareigos duoti išlaikymą

savo nedarbingai žmonai, nuskriaudžia visas moteris, likusias tokioje padėtyje, kaip aš. Todėl aš kreipiuosi, kad būtų pakeistas Santuokos, šeimos ir globos įstatymų kodeksas...“¹⁰ Laiškai privalėjo pateisinti įstatymo pataisas ir byloti, kad skundai padėjo sėkmingai užkaišyti įstatymų leidybos spragas: „Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Įsakas pakeisti Santuokos, šeimos ir globos įstatymų kodekso 15 straipsnį yra labai ryškus socialistinio demokratizmo pavyzdys, kai įstatymas pakeičiamas, atsižvelgiant į eilinių piliečių pasiūlymus.“¹¹

Nesuinteresuotų skundų grupei priskirtini ir moralinio pobūdžio laiškai, kuriuose žmonės guodėsi nepavykusi asmeniniu, šeimos gyvenimu. Sh. Fitzpatrick šiuos skundus vadina konfesiniais laiškais¹². Tokių laiškų autoriai skundėsi valdžios institucijoms ar žurnalų ir laikraščių redakcijoms dėl apviltos meilės, šeimą palikusio tėvo ar žmonos neištikimybės. 1960 m. Šiaulių miesto gyventojas A. Š. nusiuntė pareiškimą Plungės liaudies švietimo skyriaus vedėjui, prašydamas uždrausti buvusiai žmonai turėti jo pavardę: „Labai prašau buvusią mano žmoną M. J., Prano, nevadinti jokiuose dokumentuose mano pavarde. Aš labai prašau mano tą pageidavimą išpildyti. [...] Vadinti mano pavarde aš negaliu leisti vien dėl to, kad ji elgiasi antimoraliai.“¹³

Skundais buvo mėginama pataisyti pašlijusius ne tik savo, bet ir kitų žmonių tarpusavio santykius. Štai 1971 m. kaunietė R. B. kvietė atvažiuoti ir išspręsti jos gyvenusių tėvų šeimos konfliktą. Laiške žurnalistei J. Baužytei moteris rašė: „Trumpai aprašysiu savo padėtį, aplinkybes, kurios verčia rašyti Jums. [...] Mama, kol mus užaugino, nedirbo. Dabar dirba Vilniaus „Dailės“ kombinate audėja, nes visą gyvenimą mėgo austi. [...] Dabar jam (tėvui) 65 metai, gauna senatvės pensiją. Pensija gera – 80 rub., gyventi, turint savo daržą,

galima. Atrodo, reiktų ramiai gyventi ir džiaugtis viskuo aprūpinta senatve. Tačiau taip toli gražu nėra. Po 35 bendro gyvenimo metų tėvas nori išsiskirti su motina! [...] Kaip mums elgtis tėvo atžvilgiu? Labai prašau Jus, atsakykite į mano laišką ir padėkite.“¹⁴

Ne visada į laikraščių ir žurnalų redakcijas rašantys žmonės siekė viešumo ir norėjo, kad jų skundai būtų publikuojami. Daugelis prašydavo redakcijos neskelbti jų laiško spaudoje. Skundų autoriai nuoširdžiai tikėjo, kad jų asmeninio gyvenimo problemas gali išspręsti ne tiek viešumas, kiek valdžia ir jai atstovaujantys žurnalistai. Šis požiūris buvo būdingas ne tik menko išsilavinimo žmonėms. Pagalbos prašymus įsikišti ir sutvarkyti pašlijusį asmeninį gyvenimą rašė specialistai ir asmenys, apgynę mokslines disertacijas.

Tik iš pirmo žvilgsnio vadinamieji konfesiniai laiškai gali būti vertinami kaip menkesni ir mažiau dominę režimą. Gyventojų moralinio pobūdžio skundai suteikdavo ideologams tinkamą progą įtikinamai propaguoti sovietinius šeimos, vedybinio gyvenimo, vaikų auklėjimo principus. Pasitelkusi gyventojų laiškuose pateikiamus tikrus įvykius ir konfliktus, propaganda kryptingai ir kūrybingai modeliavo ir diegė visuomenėje ideologizuotą asmeninių santykių schemą. Nuo pat okupacijos pradžios valdžia stengėsi susovietinti santuokos institutą Lietuvoje: panaikino bažnytinę santuoką ir įvedė privalomą civilinę metrikaciją, formavo naujus vyro ir žmonos tarpusavio santykius, propagavo naują vedybų motyvą ir romantinės meilės sampratą. Šeštojo dešimtmečio pradžioje spauda vis dar kovojo su merginomis ir vaikiniais, kurie pakludavo tėvų valiai ir rinkdavosi religingą, priešišką žvelgiantį į socialistines vertybes sutuoktinį. 1957 m. „Komjaunimo tiesos“ laikraštis apibendrino savo skaitytojų laiškus ir parengė publikaciją „Ar tai tikroji, tvirta draugystė?“ Laiškų

autorių lūpomis straipsnyje apeliuojama į romantinius jausmus, draugystę, meilę ir mėginama įteigti skaitytojams ideologizuotas jausmų klišes: „Petras po demobilizacijos atvažiavo į Telšius. Čia jaunuoliai vėl susitiko ir suprato, kad negali gyventi vienas be kito. Ir kas šį kartą sutrukdė jiems būti drauge? Ogi vis tas pats dalykas. Prie tautybės skirtumo tėvai priskyrė dar ir religinius.“¹⁵

Valdžios skatinimas rašyti skundus ir aktyvi propaganda formavo vis didesnę Lietuvos piliečių pasitikėjimą skundais kaip operatyviu būdu problemoms spręsti. Šalia konfesinių laiškų ir nesuinteresuotų pareiškimų, atskleidžiančių negeroves, šeštojo dešimtmečio viduryje pradėjo plisti itin pragmatiški gyventojų pareiškimai. Šiais buitiniiais skundais buvo siekiama vienintelio tikslo – manipuliuojant valdžios institucijomis ir joms atstovaujančiais žmonėmis, gauti norimų paslaugų ir daiktų.

BITINIAI SKUNDAI IR BLATAS KAIP NEFORMALIOS INICIATYVOS

Sovietų Sąjungoje buvo įmanoma susikurti gana neblogą materialinį gyvenimą net jei asmuo nepriklausė aukščiausiam ar viduriniam partiniam ešelonui ir neturėjo tiesioginio priėjimo prie prekių skirstymo. Šiuos trūkumus galėjo kompensuoti *blato* sukurti ryšiai. Pasak Alenos Ledenevos, *blatas* – tai asmeninių ryšių panaudojimas siekiant įsigyti deficitinių prekių ir paslaugų. Centralizuotai skirstomos prekės ir paslaugos, taip pat tokie išskirtiniai daiktai kaip užsienietiškos prekės su *blato* pagalba patekdavo ne tik į socialiai privilegijuotas rankas, bet ir platesniam pažįstamų, draugų būriui¹⁶. Jei asmuo neturėjo tinkamo *blato*, norimą daiktą ar paslaugą galėjo įsigyti papildomai sumokėdamas pinigų. *Blatas* arba pinigai kompensuodavo menkesnę so-

cialinę padėtį¹⁷. Buitinių skundų sovietinėje Lietuvoje analizė rodo, kad iš dalies *blatą* ar pinigus galėjo pakeisti skundų ir prašymų rašymas. Buitiniai skundai, kaip ir *blatas*, tapo kompensaciniu socialistinės gerovės kūrimo mechanizmu visuomenėje, kuri gyveno patirdama nuolatinę stygių.

Vakarų istorikų nuomone, *blato* kaip socialinio reiškimo prigimties dera ieškoti ketvirtąjo dešimtmečio pradžios sovietinėje Rusijoje. Ten susiklostė prekių ir paslaugų skirstymo sistema, paremta planine ekonomika ir biurokratija, ir neoficiali *blato* sistema, paremta asmeniniais ryšiais ir niekur nefiksuojamais sandoriais¹⁸. Skundus ir prašymus taip pat gimdė sovietinė ekonomika, bet valdžia skatino juos rašyti ir jų neslėpė. Sovietinė biurokratija gyventojų laiškus ir atsakymus į juos laikė tam tikrų žmogiškų saitų tiesimu į liaudį. Didesnė ar mažesnė reakcija į gyventojų skundus ar bent parodytas dėmesys suasmenino sovietinę biurokratiją¹⁹. V. Kozlovas, tyręs SSRS vidaus reikalų ministerijos archyvuose saugomus skundus, tvirtina, kad 1944–1953 m. gyventojų laišakai valdžios institucijoms ir laikraščių redakcijoms pasiekė tokį mastą, jog tapo ne administracine, bet politine problema²⁰.

Abu socialiniai reiškiniai – buitiniai skundai ir *blatas* – priskirtini prie neformalių iniciatyvų. Teisės požiūriu tiek *blatas*, tiek buitiniai skundai buvo legalios iniciatyvos. Nors abi veiklos įgalino vienų piliečių viršenybę prieš kitus ir iš esmės prieštaravo sovietinei moralei ir etikai, tačiau buitiniai skundai ir prašymai tapo oficialiai įteisinta ir skatinama piliečių, kurie neturėjo pakankamų socialinių ryšių, *blato* forma. *Blato* dalyviai naudojo asmeniniais ryšiais, o skundų autoriai – valdžios institucijomis.

Abi veiklos turėjo skirtumų. Buitiniai skundai ir prašymai nepriklausė tiesioginės abipusės naudos santykiams ir jiems nereikėjo asmeninių ryšių. Buitinio skundo ar

prašymo autorius siekė vien asmeninės naudos, o skundą nagrinėjantis valdininkas adekvataus atlygio nesitikėjo. Jis galėjo sulaukti teigiamo savo tiesioginio darbo įvertinimo arba gražiai parengtos darbo ataskaitos. Kita vertus, valdininkas galėjo spręsti gyventojų problemas ir iš altruistinių paskatų, nuoširdžiai trokšdamas pagelbėti. Tuo tarpu *blato* sukurti ryšiai visuomet buvo abipusiai. Nors prašytojas naudojosi savo draugo ar pažįstamo ryšiais ir galiomis, santykiai rėmėsi abipuse priklausomybe, apibūdinama posakiu „Aš tau – tu man.“²¹

A. Ledenevos nuomone, paties savaime *blato* dar nepakako. Nors jo padedamas galėjai gauti darbą arba būti paaugštintas, bet dar turėjai savo veiklą įrodyti, kad esi to vertas²². Buitinio skundo ir prašymo atveju labdaros aspektas buvo išreikštas daug stipriau. Įvairi materialinė pagalba ir paslaugos buvo teikiamos tiems, kurie socialistinio stiliaus konkurencinėje kovoje vargiai ar būtų įrodę savo gebėjimus, – invalidams, socialiai atskirtiems asmenims ir pan.

Blatas ir buitinis skundas įtraukė du subjektus – prašytoją ir davėją. *Blato* atveju abipusį veiksmą paprastai apgaubdavo „draugiškumo“, „pagalbos“ ir „rūpinimosi“ atmosfera. *Blato* teikiama gerovė buvo dalijama ne iš privačių, bet iš valstybės išteklių. Dosnus mainymasis tais ištekliais su draugais, giminėmis ir pažįstamais ištis kūrė draugiškų ir emociškai šiltų tarpusavio santykių regimybę²³. Tuo tarpu skundai ir prašymai nesudarė prielaidų jų autoriaus ir valdininko draugystei. Šioje veikloje dalyvaujančius asmenis neišvengiamai siejo globėjo (patrono) ir kliento ryšiai. Kita vertus, ilgalaikiai valdžios atstovo ir prašytojo santykiai galėjo formuoti specifinį šių žmonių tarpusavio bendravimą.

Visuomenė nevienodai vertino šias abi iniciatyvas. *Blatą* vieni suvokė kaip savo asmens vertę, gebėjimą bendrauti ir įgyti

reikšmingų draugų bei galimybę didžiuotis daiktais, kurių neturi aplinkiniai. Kitiems *blatas* reiškė neišvengiamą eilinę sovietinę kasdienybę²⁴. Tuo tarpu skundus ir prašymus rašančių žmonių emocijos buvo įvairios. Jie naudojos bene vienintele prieinama galimybe spręsti savo problemas. Besiskundžiantis žmogus nesiekė išgyti prabangos prekių ar paslaugų, todėl tikėtina, kad pats laiško rašymas jam neteikė teigiamų jausmų. Kita vertus, dauguma skundų autorių buvo įtikėję savo teisumu ir valdžios pareiga išspręsti jų problemas.

Blato dalyviai ir organizatoriai neretai buvo vyrai, nes jiems buvo prieinama daugiau materialinių išteklių ir paslaugų. Be to, tie, kurie *blatą* organizavo, privalėjo turėti draugų ir pažįstamų būrį, todėl neišvengiamai dalyvavo tokiose socialinius ryšius palaikančiose iniciatyvose kaip medžioklė, žvejyba, pietūs ir vakarėliai. Nemenką reikšmę čia turėjo alkoholis. Tuo tarpu skundus ir prašymus paprastai rašydavo menkesnio socialinio statuso žmonės. Dažniausiai tokiais pareiškimais buvo siekiama ne įgyti prabangos prekių ar sunkiai gaunamų paslaugų, o užsitikrinti kasdienę savo ar savo šeimos būtį. Buitinių skundų autoriai neretai sprendė šeimos gyvenimo klausimus, o jie tradiciškai buvo labiau moterų prerogatyva. Tad buitinius skundus ir prašymus valdžiai dažniausiai rašė moterys.

BUITINIAI SKUNDAI IR PRAŠYMAI SOVIETINĖS LIETUVOS GYVENTOJŲ KASDIENYBĖJE

1964 m. jauna kaunietė Liuba D. parašė pirmuosius laiškus sovietinės Lietuvos oficiozo „Tiesa“ korespondentei J. Baužytei. Fizinę negalę kenčianti devyniolikmetė, padedama žurnalistės, tikėjosi įveikti sovietinės visuomenės kliūtis ir įgyvendinti savo svajonę

mokytis vienoje iš respublikos aukštesniųjų muzikos mokyklų. Neigaliai, neturtingai ir neturinčiai naudingų ryšių merginai J. Baužytė turėjo tapti tiltu, kuriuo sėkmingesniu atveju būtų buvę pinigai, draugai ar atitinkama socialinė tėvų padėtis, kitaip tariant, *blatas*.

Liubos D. prašymas redakcijai išspręsti jos problemą ir padėti patekti į muzikos mokyklą buvo patenkintas. 1964 m. vasario 20 d. jaunoji moteris atsiuntė straipsnį rašiusiai žurnalistei padėkos laišką ir papasakojo apie publikacijos poveikį: „Miela Korespondente, [...] kai pasirodė laikraštyje „Komjaunimo tiesa“ Jūsų parašytas straipsnis, tiek aš, tiek mano draugai, auklėtojai ir mokytojai susijaudinom. Džiaugsmas ir viltis apėmė visus. Na, o aš, prisipažinsiu, slapčia tikėjau, kad dabar vis vien turi kažkas pasikeisti į gerą pusę. Straipsnis buvo parašytas labai gražiai. Dešimt kartų skaičiau ir verkiau. Juk jame aš pamačiau savo gyvenimą, savo troškimus. Straipsnis buvo išspausdintas sekmadienį, balandžio 19 d., o pirmadienį paskambino iš J. Gruodžio muzikos technikum, paklausė mano pavardės, vardo, tėvo vardo ir gimimo metų.“²⁵ Nors šios mokyklos direktorius vis dėlto atsisakė įrašyti sunkiai judančią neigalią merginą į studentų sąrašus, Vilniaus J. Tallat Kelpšos aukštesniosios muzikos mokyklos vadovybė priėmė mokinę į neakivaizdinio skyriaus chorinio dirigavimo klasę.

Po dvejų metų, 1966-aisiais, Liuba D. vėl kreipėsi į J. Baužytę su skundu ir prašymu. Laiške ji, dabar jauna chorinio dirigavimo specialistė, prašė padėti įsidarbinti vaikų namuose. Žurnalistės pagalba vėl buvo veiksminga. Pasak pačios Liubos, spaudoje skelbtas straipsnis pasiekė vaikų namų direktorių. Žurnalistei ji rašė: „Jūsų straipsnis puikus, taip giliai, jaudinančiai ir gražiai parašytas. Jis labai jiems buvo veiksmingas, nes sujudo kaip nudeginti.“²⁶ Tačiau šį kartą skundo autorei teko išgyventi ne tik džiaugsmingų,

bet ir stiprių neigiamų jausmų. Nors Liubos D. laiško pagrindu parengtas straipsnis pasiekė tikslą ir ji gavo norimą darbą vaikų namuose, tačiau bendradarbiai nepritarė jaunosios moters veiksams. Ta proga laiške J. Baužytei moteris guodėsi: „Sunku man dabar pasakyti atvirai, bet tikrai tada negalėjau kiek daugiau susivaldyti. Pirmą, aš visai netikėjau, kad tas straipsnis „taip smarkiai nuskriaus“ vaikų namų darbuotojus – auklėtojus. Ne, aš tikėjau, kad įžeis, bet galvojau, kad „skausmas“ apims tik direktoriaus ir pavaduotojo širdį. Man buvo smūgis, kai direktorius, pasikvietęs į kabinetą, pylė kaltinimą po kaltinimo. Žodžiu, aš buvau toks kaltininkas, kad ir kiek jam įrodinėjau, kad aš ginu savo žmogiškas teises, kovoju už jas, jis pasiliko prie savo nuomonės. Žinoma, jis po viso šito (turėjo omeny straipsnį) paliksis, taip sakant, įdarbinsis mane. Bet... bet kitas po tokio straipsnio nedrįstų eiti dirbti į tą kolektyvą!!!“²⁷

Skundų rašymas ir publikavimas respublikos spaudoje galėjo supriešinti straipsnyje minimus bendradarbius, atsakingus tarnautojus ar gimines. Tačiau patys skundų autoriai ir jų problemas sprendžiantys valdžios atstovai neretai puoselėjo abipuses simpatijas. Laiške žurnalistei J. Baužytei Liuba D. reiškė emocinį prierašumą: „Aš negaliu, Jūrate, aš nerandu žodžių, kurie pilnai išreikštų didžią padėką Jums. Kaip niekada aš dabar jaučiuosi drąsi. Aš stoviu už tvirtos, gerų žmonių nugaros. Mano ankstesnis tikėjimas, kad yra nuostabių, gerų žmonių, dabar dar tvirtesnis. Kai pasirodė straipsnis, aš tikrai pagalvojau, kad jis truputį ne laiku. Bet greit pakalbėjau su Mokytoju, įsitikinau, kad jis labai laiku ir kad jiems jis – tai tik priežastis priekabauti.“²⁸ Bėgant metams, ši simpatija peraugo į gana draugiškus abiejų moterų santykius: jos neblogai pažinojo viena kitos – prašytojos ir davėjos – charakterio savybes ir galimybes. Skundai ir su

jais susiję prašymai neišvengiamai atspindėjo *blato* specifiką, formuodami globėjo ir kliento santykius. Patyrusi aiškiai apčiuopiamą pagalbą, Liuba D. jautėsi saugi. Laiške ji rašė: „Gerb. Jūrate, nuoširdžiausias ačiū už rūpinimąsi manimi, mano tolesniu likimu. Gera gyventi, kai savo širdies šiluma, geru žodžiu, pagalba remia geri žmonės.“²⁹

A. Ledenevos žodžiais, patronatą galima laikyti tam tikra draugyste ar simpatija, kurios labui daromos paslaugos, suteikiamos malonės yra pastebimos ir pabrėžiamos. Patronatas suvoktinas kaip feodalinė sistema, kurioje paslaugos gaunamos vis iš to paties patrono, o savavališka to patrono kaita nelieta nenubausta³⁰. Po kelerių susirašinėjimo metų Liuba D. nuoširdžiai įtikėjo abipusiais draugiškais jausmais ir manė galinti pereiti prie neformalaus kreipimosi į žurnalistę. Moteris nedviprasmiškai rodė visišką pasitikėjimą korespondente, atsidavimą jai bei gana drąsiai planavo tolesnius skundus ir prašymus. 1966 m. žurnalistei ji rašė: „Miela Jūrate (leiskite man vadinti Jus vardu), Jūs nepaprastai daug padėjote man. [...] Savo reikalingus darbui dokumentus – pareiškimą, diplomo nuorašą, gyvenimo aprašymą – padaviau dar kovo mėnesį. Jie pažadėjo atsakymą duoti birželio mėnesį. Bet žadėtu laiku jokio atsakymo negavau. Pasitariau su Mokytoju. Nutariau palaukti iki rugsėjo pirmos: jei nepriims, rašyti „toliau“, „aukščiau“. Bet, galvoju, kiek daug laiko praeis, kol „iš aukščiau man kas padės“. Netikėjau, kad Jūsų rūpinimosi manimi dėka viskas taip greitai susitvarkys.“³¹ Tačiau santykiuose su globėju buvo labai svarbu neperžengti familiarumo ribos, net jei išoriškai susirašinėjimas atrodė panašus į draugystę. Pasak A. Ledenevos, prašytojas, praradęs pagarbus atstumo pojūtį ir pradėjęs laikyti patroną savo aplinkos žmogumi, galėjo netekti jo pasitikėjimo ir paramos³².

Pats savaime globėjo vaidmuo negarantavo prašytojui paslaugų ar prekių. Sovietinėje

planinėje ekonomikoje nuolat ko nors stigo, todėl globėjai neišvengiamai privalėjo būti tarpininkai tarp valdžios ir prašytojų. Globėjai paprastai užimdavo pakankamai tvirtą poziciją socialinėje hierarchijoje arba turėjo įgaliojimus kreiptis į valdininkus, skirstančius prekes ir paslaugas³³.

Globėjai nebūtinai inicijuodavo pagalbą vien iš savanaudiškų paskatų. Kaip ir *blato* atveju, skundus nagrinėjantys valdininkai, tarnautojai ar žurnalistai įsigilindavo į savo prašytojų problemas ir neretai sprendavo jas net tiesiogiai neprašomi. Laiškuose minimos bėdos savaime tapdavo kvietimu pagelbėti. Ypač tai pasakytina apie gyvenamojo ploto problemą. 1966 m. Liuba D. laiške J. Baužytei prašė aprūpinti ją ir jai padedančią moterį kambariu. Tačiau po kelerių metų, 1968-aisiais, Liuba D. jau tikėjosi pagalbos be tiesioginio prašymo, o vien apibūdindama padėtį. Moteris pranešė žurnalistei neseniai susituokusi, pagimdžiusi dukrelę (žurnalistės garbei pavadintą Jūrate) ir aprašė varganą jaunos šeimos buitį. Laiške ji pasakojo: „Bet, Jūrate, aš begales rimtų rūpesčių turiu. Apie juos čia ir parašysiu. Kai žmogui sunku ir nelaimės, prisimeni visus tuos žmones, kurie praeityje yra padėję. Manę prislėgę nelaimės. Mokyti konservatorijoje negalėjau dėl pablogėjusios sveikatos. Dirbu mokykloj-internate auklėtoja, ištekejau ir š. m. rugsėjo 25 d. su cezario pjūvio pagalba pagimdžiau dukrelę Jūratę. Vyras D. Romualdas – našlaitis, užaugęs vaikų namuose, grįžęs iš armijos, nuo š. m. XI mėn. dirba „Pergalės“ gamykloj elektros suvirintoju. Gyvename kurčių-nebylių bendrabuty 12 m² kambaryje dvi šeimos – 6 žmonės. Kambarys mažas, siauras, drėgnas, tvankus. Čia pat miegam, čia pat ir mūsų mažosios Jūratės vežimėlis. Nėra jokio sandėliuko. Bulves, menkas maisto atsargas laikome tame pat kambarėly, kaip jau rašiau, čia pat gaminame valgyti ir džiovinam vystyklus. Tvanku, drėgna ir vėsu.

Vyras savo gamykloj butui gauti yra užėmęs 204 nr. ir perspektyvų greičiau gauti butą nėra. Gamykla davė mums raštišką atsakymą, kad anksčiau kaip po 3–4 metų jokiū būdu buto negausime.³⁴

Liubos D. buto skunduose atsiskleidžia manipuliacinė jos prašymų prigimtis. Moteris instinktyviai perprato *blato* ryšių teikiamus privalumus, sovietinę prekių ir paslaugų skirstymo sistemą ir stengėsi įgytą patirtį pritaikyti skunduose. Ilgainiui rašydama laiškus globėjai J. Baužytei ji ne tik prašė išspręsti vieną ar kitą problemą, bet ir pati pradėjo nurodyti, kokių priemonių globėja turėtų imtis ir kokių – vengti. Viename laiške ji rašė: „Jūrate, kad tik vėl neužrūstinčiau internato direktoriaus ir viso personalo. Maldauju Jus, Jūrate, tik nieko nerašykite jiems ir apie juos. Aš be galo noriu ramybės, bijau supykinti juos, noriu dirbti ir auginti Jūrą. Tarp kitko, neseniai sužinojau, kad tarnautojai surinko pinigų, ruošiasi sveikinti mane, o kai aš gulėjau ligoninėje, klausinėjo kasininkės, mano draugės, kaip aš jaučiuosi. Man smagu pasidarė, vis dėlto rūpinasi [...]. Narkevičiūtė mus priėmė maloniai, pasakė, kad drg. Baužytė jai viską papasakojo, kad jie rašė ir skambino Romo g-klos direktoriui ir t. t. [...] Sako, parašykite drg. Baužytei, tegul ir ji parašo g-klos vadovybei.“³⁵

Kartais perdėm manipuliacinis laiško pobūdis klaidindavo globėjus. Nuolatiniai globėjai suprasdavo prašytojo norus ir problemas iš pusės lūpų ir organizuodavo valdžios pagalbą savo nuožiūra. Tačiau ilgamečiuose globėjo ir kliento santykiuose pastarasis galėjo peržengti savo vaidmens ribas ir net pradėti koreguoti globėjo elgesį. Viename laiško Liuba D. drąsiai nurodinėjo: „Jūrate, juokingai išeina: tik vieną laišką parašiau, o jau paskui kitą skubu rašyti. Jūrate, labai prašau, tik nieko už mus jų neprašykite. Mes žinome, Jūs labai gera, darote daug daugiau, negu nuo Jūsų priklauso. Bet šiuo atveju

tikrai nieko nedarykite. Mat aš parašiau, kad Romui sunku iš darbo ištrukti, nesupraskite: prašyk už jį. Oi, ne, mums tik labai svarbu tiksliai sužinoti, kur ir kada priiminėja Kairys arba Maniusis, o Romas dėl vienos dienos tikrai susitars su meistrų darbe.“³⁶

Blato santykiams buvo būdinga, kad jie iš pat pradžių rėmėsi abipusiais įsipareigojimais ir jų vykdymu, o skundą rašantis asmuo manė kovojąs dėl savo teisių ir nesijautė įsipareigojęs valdžiai. Tačiau ilgametės neformalios globėjo ir prašytojo iniciatyvos formuodavo *blatui* būdingus tarpusavio santykius. Septintojo dešimtmečio pabaigoje tarp valdininkų vis labiau įsigalint protekcionizmui ir korupcijai, bet kuri suteikta deficitinė paslauga ar gauta prekė automatiškai suponavo atlygį. Šio chrestomatinio sovietinės visuomenės bruožo dauguma piliečių stengėsi neignoruoti. Liuba D. taip pat pradėjo jaustis esanti skolinga už jai nuolat teikiamą pagalbą. Laiške ne vienus metus ją globojusiai žurnalistei moteris rašė: „Tikrai, Jūrate, apie save, šeimą, butą rašyti, kad viskas gerai, negaliu. Bet pirmiausia apie Jums rūpinimą reikala. Visą laiką jaučiau, kad, „sutvarkius“ buto reikalus, skolą teks grąžinti. Jaučiau ir bijojau. Išpildyti prašymą beveik neįmanoma, o atsakyti juo labiau. Ką daryti? [...] Dabar Jūs supratote mano tylėjimą? Delsimą, galvojimą, ką atsakyti, kaip atsakyti, kad nelikčiau nedėkinga? O to negalėčiau įrodyti. Matyt, taip jau yra: už paslaugą būtina atsidėkoti būtinai kuo nors apčiuopiamu. Atleiskit už ironiją. Jos aš Jums neprimetu, o ne, niekada, bet taip yra, ir žmonės taip įpratino vieni kitus prie šito.“³⁷

1968 m. bendromis Liubos D. ir jos globėjos pastangomis sovietų valdžia suteikė šeimai butą. Moteris nuoširdžiai džiaugėsi sėkminga kovos dėl geresnių buitinių sąlygų baigtimi ir rašė entuziastingą padėką: „Jūrate, tegu aš būsiu sentimentali, bet negaliu nerašyti be sentimentalumo. Man norisi pulti

prieš Jus ant kelių (jei tik galėčiau). Nežinau, ką sakyti, ar dėkoti, ar verkti iš džiaugsmo. Juk ir vėl, antrą kartą mano gyvenime, jei ne Jūs, ar galėtumėm mes šiandieną džiaugtis, ar greit dar paliktumėm šitą kamšatynę.“³⁸

Bet jau tame pačiame laiške moteris svajojo pakeisti naująjį butą į geresnį ir šį sumanymą planavo įgyvendinti rašydama naujus skundus ir prašymus. Globėjai ji skundėsi: „Butą gavom. O kol laukėm, skaičiavom dienas, valandas, kada galėsim palikti šitą urvą. Mūsų džiaugsmui nebuvo ribų, kai liepė atsiimti orderį. Bet kai liepė atsiimti raktus – viskas virto ašaromis. Nugrūdė į tokį užkampį, kur autobusas sustoja už 300–400 metrų, kur pavasarį ir rudenį neišbrendamas purvynas, trys persėdimai, tolybė iki darbo triguba. Sėdžiu, verkiu ir negalvoju nieko kito, kaip nesiseka man gyvenime, ir tai dėl žmonių kaltės. Nesikraustom [...] Ėjau, prašiau. [...] Visai nenori padėti pakeisti butą, girdi, rašykite į Maskvą kiek tik norit [...]. Parašiau graudų pareiškimą, bet vilties nei lašo.“³⁹

Julie Hessler nuomone, neformalios iniciatyvos siekiant gauti prekių ar paslaugų buvo glaudžiai susijusios ne tik su egzistenciniais poreikiais, bet ir su vis labiau plintančiu konsumerizmu bei visuomenės vartotojiškumu⁴⁰. Pokario metais patyrė didžiulį materialinių sunkumų, Lietuvos gyventojai noriai ir aktyviai įsitraukė į chruščiovinės ideologijos propaguojamą „kultūringos ir estetiškos“ buities programą. Neturėdami jokių realių galimybių apsirūpinti patys ir aprūpinti savo šeimas pagal viešai propaguojamus standartus, daugelis Lietuvos piliečių pasitelkė tokias neformalias iniciatyvas kaip *blatas* ar skundų ir prašymų rašymas valdžiai.

Įgyjant daiktus ar paslaugas neformalių iniciatyvų būdu, buvo itin svarbu, kad prašytojas jaustų saiką. A. Ledeneva pažymi, jog *blatas* daugiau ar mažiau kukliems ir būtiniams poreikiams tenkinti atrodė priimtinas. Tačiau prašymas suteikti akivaizdžiai

perteklinę gerovę draugų ir pažįstamų būryje galėjo būti traktuojamas kaip postūmis į vagystę arba korupciją. Kitaip tariant, prašymas turėjo būti moraliai pateisinamas tiek davėjo, tiek prašytojo akyse⁴¹.

1973 m. rašydama eilinį laišką J. Baužytei, Liuba D. siekė įtikinti savo globėją naujo prašymo pagrįstumu. Minėdama nepatogų ir brangų miesto transportą nuvykti iki darbo ar poilsio vietų, moteris rengėsi prašyti bene prabangiausios sovietinės prekės – automobilio. Ta proga laiške ji graudino ir net kiek gąsdino žurnalistę, teigdama išeisianti į pensiją, nes negalinti nusigauti iki darbo: „Nežinau, gal kada ir gailėsiuos, bet dabar – kad tik greičiau gaučiau pensiją, ir sudie, darbeli. Be to, ir iš kitos pusės man dirbti neapsimoka. Ta vieta, kurioj gyvenu, autobusas nevažiuoja link darbovietės, eiti pėsčia – toli, kiekvieną kartą samdau taksi, kas per mėnesį sudaro išlaidų apie 25–27 rublius. Rašiau į Soc. aprūpinimo ministeriją dėl mašinos įsigijimo pigesne kaina, bet atsakymą gavau, kad vaikystės invalidams pilną kainą reikia mokėti. Dabar parašiau į Autotransporto ministeriją, kad leistų nusipirkti iš taksi parko naudotą. Irgi abejoju, ar sutiks.“⁴² Netrukus kitame laiške moteris aiškiai ir be užuolankų išdėstė žurnalistei savo norą: „Šį kartą, nors labai nepatogu, minutei kitai atitrauksiu Jus nuo įprasto darbo nedideliu prašymu. Mielai netrukdyčiau, jei Vilniuje turėtumėm ką pažįstamų. Bet, išskyrus Jus, nieko daugiau nepažįstame. Reikalas toks: norime įsigyti lengvąją mašiną „Volgą“ iš Kauno taksi parko.“⁴³ Laiške Liuba D. pademonstravo gana meistriškai įvaldžiusi neformalių santykių mechanizmą ir puikiai išmananti jo logiką. Be to, moteris nurodė savo globėjai, kaip veiksmingiau atlikti tarpininkės vaidmenį: „Kitas dalykas – o tai svarbiausia – jie atsakys, kad į „Volgą“ rankinio valdymo neįtaiso, sakykite, vyras vairuos.“⁴⁴ Laišką ji užbaigė konkrečiu

nurodymu: „Ar labai mes Jus apsunkinsim? Jei ne, prašome ir iš anksto dėkojame. Kai sužinosite, kada ir kur priiminėja, parašykite ar paskambinkite.“⁴⁵

Aštuntojo dešimtmečio pradžios sovietinėje Lietuvoje skundai ir prašymai tapo daugelio žmonių kasdiene praktika. Nors aplinkiniai įtardavo, kad šitokius laiškus rašo įprastiniai ir visiems žinomi skundų autoriai, tokių buvo kur kas daugiau. Liuba D. skundėsi J. Baužytei, kad darbe kolegos klaidingai mano ją esant vienintelę skundų valdžiai iniciatorę. 1971 m. rašytame laiške moteris guodėsi: „Tiesa, atsitiktinai sužinojau, kad Šumskas jau nebus direktorium, dėstys tik pamokas. Nežinau, ar savo noru išeina iš internato, ar jį perkelia kitur, ar vėl (kaip ir iki jo visus direktorius išmesdavo kaip netinkamus) kas nors parašė prieš jį skundą. Kažkaip neramu širdy: jei jį atleidžia prieš jo norą, kad vėl nebūčiau įpainiota aš. Juk prieš Belkevičių jokio skundo nerašiau, net nežinojau nieko apie tai, o man tiesiai į akis buvo pasakyta, kad rašiau, o jei nerašiau, tai nuvežiau pati į Vilnių. [...] Vis dėlto būtų labai nemalonu būti skundike, būti visų neapkenčiama ir šmeižiama.“⁴⁶

Nors prekių ir paslaugų įsigijimą rašant skundus valdžiai aplinkiniai vertino menčiau nei *blatą*, tačiau skundai kaip problemų sprendimo būdas neišvengiamai plito. 1969 m. J. Baužytei rašytame padėkos už pagalbą Liubai D. laiške mokytojas P. G. apgailestavo, kad mergina nepradėjo rašyti skundų dešimtmečiu anksčiau, 1956-aisiais. Pasakodamas apie ankstyvąją Liubos vaikystę, neįturtų tuometinių vaikų namų ir vidurinės mokyklos vadovų požiūrį į sunkios negalės kamuojamą mergaitę, P. G. buvo įsitikinęs, kad skundai būtų buvę veiksmingiausias dalykas: „Tai [t. y. valdininkų abejingumą Liubos D. problemoms. – D. M.] matydamas, kenčiau sukandęs dantis, sugniaužęs kumščius (drauge su Liuba), bet buvau bejėgis

pakeisti padėtį... Esu tikras, kad dabartinėje padėtyje Jūs tai galėtumėte pakoreguoti. Tačiau dabar po laiko, o tada aš dar nebuvau su Jumis pažįstamas.“⁴⁷

Sovietinė kasdienybė toleravo nekorumpuotas neformalias iniciatyvas. Tiesioginis valstybės turto vogimas, kyšininkavimas ar aiškus savo tarnybinės padėties panaudojimas asmeniniams interesams buvo suvokiami kaip korupciniai ir pagarbos neverti dalykai. Tačiau valstybės skirstomų vertybių įsigijimas nusižengiant sovietinės biurokratijos formalumams nebuvo priskiriamas prie korumpuotos veiklos, o laikomas teisėtu. *Blatas* ir skundų rašymas buvo suvokiami kaip toleruotina veikla ir net kaip tam tikras pasipriešinimas sistemai, jos biurokratų įveikimas. Šias praktikas Vakarų istorikai vadina kooperacinėmis neformalių santykių iniciatyvomis, kurių prigimtis – padėti įveikti sistemos kuriamas kliūtis. Ne-korumpuotas neformalias iniciatyvas – *blatą*, skundų rašymą – mokslininkai laiko sovietinei visuomenei bendrais veiksniais. Šios praktikos reikalavo pakankamai glaudžių, abipusiu pasitikėjimu grįstų visuomenės narių ryšių, draugų ir pažįstamų grupelių organizavimo. Kita vertus, skundų rašymas pragmatiniais ar aiškiai konsumeristiniais tikslais formavo egoistinį sovietinės Lietuvos vyrų ir moterų individualizmą. Puikiai ir meistriškai įvaldę sovietinę demagogiją ir perpratę jos reikšmę kasdieniame gyvenime, suvokę ekvilibristinių globėjo ir kliento santykių teikiamą naudą, skundų autoriai susitapatino su nuolat skriaudžiamomis aukomis ir kūrė globos reikalingų prašytojų aplinką⁴⁸.

IŠVADOS

1. Sovietinė kasdienybė toleravo nekorumpuotas neformalias iniciatyvas. Tiesioginis

valstybės turto vogimas, kyšininkavimas ar aiškus savo tarnybinės padėties panaudojimas asmeniniams interesams buvo suvokiami kaip korupciniai ir pagarbos neverti dalykai. Tačiau valstybės skirstomų vertybių įsigijimas nusižengiant sovietinės biurokratijos formalumams nebuvo priskiriamas prie korupcinės veiklos, o laikomas teisėtu. *Blatas* ir skundų rašymas buvo suvokiami kaip toleruotina veikla, net kaip tam tikras pasipriešinimas sistemai ir jos biurokratų įveikimas.

2. Buitiniai skundai kaip socialinis reiškinys priskirtini prie neformalių iniciatyvų. Neretai jie tapdavo oficialiai įteisinta ir skatinama piliečių, kurie neturėjo pakankamų socialinių ryšių, *blato* forma. *Blato* dalyviai naudojos asmeniniais ryšiais, o skundų autoriai – valdžios institucijomis.

3. Lietuvos žmonių skundus sovietiniai ideologai panaudodavo savo tikslams. Su siunčiamų į redakcijas laiškų pagalba žurnalistai sudarydavo visuomenei regimybę, kad

piliečiai aktyviai dalyvauja kuriant įstatymus. Nuolatinis gyventojų raginimas pranešti apie pastebėtas negeroves formavo iliuziją įtikėti rašomų skundų svarba, teisingumą įgyvendinančių valdžios institucijų misija ir penitenciarine valdžios prievole.

4. Skundų rašymas pragmatiniais ar išimtinai konsumeristiniais tikslais formavo egoistinių sovietinės Lietuvos vyrų ir moterų individualizmą. Puikiai ir meistriškai įvaldę sovietinę demagogiją ir perpratę jos reikšmę kasdieniame gyvenime, suvokę ekvilibristinių globėjo ir kliento santykių teikiamą naudą, skundų autoriai susitapatino su nuolat skriaudžiamomis aukomis ir kūrė globos reikalingų prašytojų aplinką. Aštuntojo dešimtmečio pradžios sovietinėje Lietuvoje skundai ir prašymai tapo kasdiene daugelio žmonių praktika. Nors aplinkiniai įtardavo, kad šitokius laiškus valdžiai rašo įprastiniai ir visiems žinomi skundų autoriai, tokių buvo kur kas daugiau.

Nuorodos

¹ Straipsnio autorė nuoširdžiai dėkoja J. Baužytei ne tik už išsaugotą be galo vertingą istorijos šaltinį, bet ir už galimybę juo pasinaudoti.

² D. Marcinkevičienė, „Sovietmečio istoriografija: užsienio autorių tyrinėjimai ir interpretacijos“, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2003, t. 2, p. 91–106.

³ Sh. Fitzpatrick, „Signals from Below: Soviet Letters of Denunciation of the 1930s“, *Denunciation in Modern European History, 1789–1989. Accusatory Practices*, ed. by Sh. Fitzpatrick and R. Gellately, Chicago, 1997, p. 116.

⁴ *Ibid.*, p. 117.

⁵ V. Kozlov, „Denunciations and its Functions in Soviet Governance: A Study of Denunciations and Their Bureaucratic Handling from Soviet Police Archives, 1944–1953“, *ibid.*, p. 121, 151.

⁶ *Ibid.*, p. 126.

⁷ B. Liguckas, J. Legas „Daugiau dėmesio skundų knygoms“, *Tiesa*, 1950, balandžio 27.

⁸ A. Barauskas, „Signalas, laiškas, žmogus“, *Tiesa*, 1965, kovo 7.

⁹ J. L. laiškas „Švyturio“ žurnalo redakcijai, 1981 m. gegužės 26 d., J. Baužytės asmeninis archyvas (toliau – JBAA).

¹⁰ E. Jacovskis, „Prašau pakeisti įstatymą“, *Tarybinė moteris*, 1967, Nr. 3, p. 3.

¹¹ *Ibid.*

¹² Sh. Fitzpatrick, *op. cit.*, p. 105.

¹³ Pareiškimas Plungės liaudies švietimo skyriaus vedėjui, 1960 m. spalio 25 d., JBAA.

¹⁴ R. B. laiškas J. Baužytei, 1971 m. rugsėjo 18 d., JBAA.

¹⁵ N. Solovjovas, „Ar tai tikroji, tvirta draugystė?“, *Komjaunimo tiesa*, 1957, rugsėjo 7.

¹⁶ A. Ledeneva, *Russia's Economy of Favours. Blat, Networking and Informal Exchange*, Cambridge, 1998, p. 46.

¹⁷ *Ibid.*, p. 31, 124.

¹⁸ Sh. Fitzpatrick, „Blat in Stalin's Time“, *Bribery and Blat in Russia. Negotiating Reciprocity from the*

Middle Ages to the 1990s, ed. by S. Lovell, A. Ledeneva, A. Rogachevskii, 2000, p. 166.

¹⁹ A. Ledeneva, op. cit., p. 83.

²⁰ V. Kozlov, „Denunciations and its Functions in Soviet Governance: from the Archive of the Soviet Ministry of Internal Affairs, 1944–1953“, *Stalinism. New Directions*, ed. by Sh. Fitzpatrick, Routledge, 2000, p. 139.

²¹ Ibid., p. 33.

²² Ibid., p. 32.

²³ Ibid., p. 34.

²⁴ Ibid., p. 5.

²⁵ Liubos D. laiškas „Tiesos“ korespondentei J. Baužytei, 1964 m. vasario 20 d., JBAA.

²⁶ Liubos D. laiškas „Tiesos“ korespondentei J. Baužytei, 1966 m., JBAA-168.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

²⁹ Liubos D. laiškas „Tiesos“ korespondentei J. Baužytei, 1966 m., JBAA-169.

³⁰ A. Ledeneva, op. cit., p. 55–56.

³¹ Liubos D. laiškas „Tiesos“ korespondentei J. Baužytei, 1966 m., JBAA-169.

³² A. Ledeneva, op. cit., p. 171.

³³ Ibid., p. 156–159.

³⁴ Liubos D. laiškas „Tiesos“ korespondentei J. Baužytei, 1968 m. spalio 28 d., JBAA-176.

³⁵ Ibid.

³⁶ Liubos D. laiškas „Tiesos“ korespondentei J. Baužytei, 1973 m. gegužės 21 d., JBAA.

³⁷ Liubos D. laiškas „Tiesos“ korespondentei J. Baužytei, 1969 m. kovo 13 d., JBAA-167.

³⁸ Liubos D. laiškas „Tiesos“ korespondentei J. Baužytei, 1968 m. spalio 28 d., JBAA-176.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ J. Hessler, „Consumption and Civilization“, *Stalinism. New Directions*, ed. by Sh. Fitzpatrick, Routledge, 2000, p. 202.

⁴¹ A. Ledeneva, op. cit., p. 167.

⁴² Liubos D. laiškas „Tiesos“ korespondentei J. Baužytei, 1973 m., JBAA-170.

⁴³ Liubos D. laiškas „Tiesos“ korespondentei J. Baužytei, 1973 m. gegužės 21 d., JBAA.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Liubos D. laiškas „Tiesos“ korespondentei J. Baužytei, 1971 m. rugpjūčio 31 d., JBAA.

⁴⁷ P. G. laiškas „Tiesos“ korespondentei J. Baužytei, 1969 m. kovo 5 d., JBAA-24.

⁴⁸ Apie neformalių iniciatyvų įtaką SSRS visuomenei žr.: „Introduction“, *Bribery and Blat in Russia. Negotiating Reciprocity from the Middle Ages to the 1990s*; Sh. Fitzpatrick, op. cit., p. 179; V. Kozlov, „Denunciations and Its Functions in Soviet Governance: A Study of Denunciations and Their Bureaucratic Handling from Soviet Police Archives, 1944–1953“, p. 140.

Gauta 2007 09 10
Vilniaus universitetas,
Universiteto g. 3,
Vilnius

Dalia Marcinkevičienė

A LETTER INVITED ON A TRIP: PRACTICE OF DEALING WITH COMPLAINTS IN SOVIET LITHUANIA

Summary

In Soviet post-war society many letters / complaints which had little to do with ideology or police were written. People who wrote those complaints did not intend to report or punish anyone. Rather they were concerned only with solving their own everyday life problems and improve it. Purely personal interests of those who wrote letters show that messages like those were simply grievances about everyday life. Often complaints became an officially legal form of *blat* (connections) and were promoted by those who did not have any strong social connections. Those who used *blat* resorted to personal connections, while the writers of complaints used official institutions. The authorities in Soviet Lithuania encouraged those who wrote complaints. Soviet citizens who saw some evil in society were urged to address higher institutions of power. The 2 August 1958 resolution passed by the Central Committee of the USSR “On serious shortcomings in dealing with ordinary people’s letters, grievances and reports” was to encourage people to complain about social evil. It attracted attention to the importance of the control dealing with grievances. One of

the most important party and government chains, which was to ensure people’s confidence to write letters was the State Control Committee of the Council of Ministers of the Central Committee of the Lithuanian Communist Party.

Soviet ideologists used written complaints for their own purposes. With the help of the letters received the print journalists were able to paint a picture as though people participated actively in creating laws. Writing complaints formed an egotistic individualism of Soviet men and women. A masterly use of Soviet demagogue and knowledge of its importance in everyday life, as well as the understanding of the practical use of the relationship between the guardian and the client, the writers of complaints identified themselves with the victims who suffered constantly and created an environment of those who needed protection. In the early 1970s complaints and requests became a common practice for many people. Although people suspected who wrote letters to the authorities, there were many more than it seemed.

Inesa Grikšaitė

Klaipėdos miesto religinių bendruomenių santykiai su sovietų valdžia 1945–1954 m.

Straipsnio tikslas – atskleisti Klaipėdos miesto religinių bendruomenių gyvenimą XX a. penktajame ir šeštajame dešimtmetyje bei sovietų valdžios kovos su bažnytinėmis institucijomis būdus.

IVADAS

Kaip rodo archeologiniai tyrimai, Klaipėdos kraštas yra senojoje baltų žemėje, kuri etniškai priklauso dabartinės Lietuvos teritorijai. Tačiau keletą šimtmečių, nuo XIII iki XX a., jis įėjo į Vokietijos valstybės sudėtį. Per šį laikotarpį Klaipėdos kraštas buvo atitekęs ir kitoms valstybėms – Švedijai, Rusijai, taip pat Lietuvai, tačiau tai trukdavo neilgai, nes vokiečiai kaskart jį susigrąžindavo, kol galiausiai 1945 m. sausio 28 d. įvykiai Klaipėdos istoriją pasuko kita linkme.

Klaipėdos miestas unikalus savo istorija, daugiakultūriškumu. XVII a. čia įsivyravęs protestantizmas lietuvių ir vokiečių kultūrų sankirtoje suformavo naują – lietuvininkų – etnosą. Specifinė miesto geopolitinė padėtis, nulemta aplinkinių valstybių interesų, turėjo įtakos jo kultūrinei, taip pat ir didelei konfesijų įvairovei. Antrasis pasaulinis karas Klaipėdos istorijoje paliko gilų randą. Sovietų okupuotas miestas buvo atstatytas iš naujo ant senųjų pamatų.

Pusę amžiaus trukusi sovietų okupacija Klaipėdoje, kaip ir visoje Lietuvoje, paliko

ryškų pėdsaką. Totalitarinis sovietų režimas, kuris vienintele moksline pasaulėžiūra laikė marksizmą-leninizmą, siekė iš pagrindų pakeisti ankstesnę santvarką bei visiškai kontroliuoti socialinį, politinį ir kultūrinį valstybės gyvenimą. Šis režimas neigiamai traktavo ir religiją. Tokį jos vertinimą ideologiškai motyvavo marksistinio-lenininio ateizmo teorija. Pasak jos, religija – tai „liaudies opiumas“, tad pagrindinis proletariato tikslas – visiškai ją sunaikinti. Ši kova buvo laikoma liaudies išvadavimu iš priespaudos ir religinių iliuzijų. Nors SSRS ir LSSR konstitucijos garantavo piliečiams sąžinės laisvę ir teisę išpažinti bet kurią religiją arba neišpažinti jokios, tų laikų įvykiai rodo, kad tai tebuvo teorija, netaikoma praktikoje. Visą šį laikotarpį buvo vykdomas aktyvus prievartinis ateizavimas varžant religinių institucijų veiklą ir persekiojant tikinčiuosius.

Šiame straipsnyje Klaipėdos religinių bendruomenių santykiai su sovietų valdžia suvokiami kaip religinių bendruomenių gebėjimas gyventi religinį gyvenimą pirmąjį dešimtmetį po Antrojo pasaulinio karo, esant sovietų politiniam spaudimui.

Klaipėdos mieste po karo įsikūrę žmonės laikė įprastu dalyku dalyvavimą bažnytinėse apeigose ir savo religinės bendruomenės gyvenime. Pajutusios sovietų valdžios spaudimą, religinės bendruomenės neapleido savo

dvasinio gyvenimo, ir ilgainiui valdžia buvo priversta daryti tam tikras nuolaidas. Religinės bendruomenės gyvavo, nors visavertiškai reikštis ir dalyvauti miesto gyvenime jau nebegalėjo.

Darbe pasirinktas 1945–1954 m. laikotarpis, kadangi po Antrojo pasaulinio karo Klaipėda buvo naujai atstatyta, pasikeitė jos demografinė padėtis, miestas vėl augo ir formavosi iš naujo. Jame susikūrusios naujos bei išlikusios senosios religinės bendruomenės darė viską, kad sovietų valdžia, kuri vykdė aktyvią antireliginę politiką, jas aprūpintų maldos namais bei leistų juose melstis. Valdžia, kurdama tipiską sovietinį miestą, neišvengiamai susidūrė su besiformuojančiomis naujomis religinėmis bendruomenėmis.

Darbo chronologines ribas lėmė: 1) specifinė pokario padėtis, kai sovietų valdžia tuščioje ir sugriautoje Klaipėdoje iškart ėmė kurti tipiską sovietinį uostamiestį ir kai, nepavykus jos planams sunaikinti religingumą, mieste nesuvaldomai pradėjo rasti religinių organizacijų; 2) pats laikotarpis, kai religinės bendruomenės veikė pogrindyje, kol režimui liberalėjant susidarė galimybė oficialiai registruotis.

Miesto bendruomenių ir sovietų valdžios to meto santykių problematika iki šiol menkai aptarta, negausiai tirta. Šiame darbe nagrinėjama Klaipėdos religinių bendruomenių veikla pirmaisiais pokario metais bei sovietų valdžios sprendimų įtaka religiniam gyvenimui remiantis įvairia archyvine medžiaga ir periodika.

Atliktas tyrimas, kiek leidžia pasitelkti šaltiniai, plačiau aptaria minėtas problemas. Apžvelgiant istorines religinių bendruomenių ištakas, buvo siekiama geriau jas pažinti, atskleisti sovietų valdžios požiūrį į kiekvieną konfesiją. Laikantis istorinių ištakų nuoseklumo, religinės bendruomenės aptariamoms šia tvarka: katalikai, liuteronai, baptistai, stačiatikiai ir sentikiai. Krikščionys

katalikai – gausiausia religinė bendruomenė, iš kurios vėliau išsiskyrė liuteronai ir baptistai, po jų apžvelgiamos iš Rytų atėjusios stačiatikių ir sentikių bendruomenės; visos jos pateikiamos atsižvelgiant į bendruomenių narių gausumą. Taip labiau išryškėja šių Klaipėdos bendruomenių problemos 1945–1954 m.

Rašant darbą, remtasi tiek pirminiais, tiek antriniais šaltiniais. Daugiausia dėmesio skirta pirminiams – rašytiniams, žodiniams ir vaizdiniais – dokumentams. Be abejo, naudotasi istoriniais veikalais ir moksliniais straipsniais. Tiriamajai problematikai apibūdinti pasitelkti dviejų atskirų laikotarpių – sovietmečio ir atkurtos nepriklausomybės laikų – tyrimai. Aiškiai matyti, kad jie skiriasi.

Sovietinėje literatūroje visa, kas susiję su Sovietų Sąjunga, pateikiama idealizuotai ir ideologizuotai. Kritikuojamos kitų valstybių santvarkos bei, anot autorių, netinkamai pasirinkta piliečių tikėjimo laisvė¹. Kaip sovietinių minčių priešprieša darbe pasitelkiami vokiečių autorių tekstai², padedantys atskleisti politines ir socialines išeivijos iš Klaipėdos krašto nuotaikas.

Po 1991 m. istorikai naujai žvelgia į ano meto įvykius ir bando kuo racionaliau juos vertinti. Demografinę pokario Klaipėdos padėtį nagrinėjusi sociologė Arūnė Liucija Arbušauskaitė³ gana tiksliai aprašė gyventojų padėtį ir kaitą Klaipėdos krašte po Antrojo pasaulinio karo.

Knygoje „Lietuvos evangelikų bažnyčios“⁴ skelbiama daug įvairių autorių straipsnių, nagrinėjančių istorinę Evangelikų liuteronų bažnyčios raidą. Aptariamai temai ypač svarbi Arthuro Hermanno publikacija „Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčia 1915–1995 m.“. Joje tyrėjas daugiausia dėmesio skiria institucinei Bažnyčios veiklai. Šis straipsnis tyrimui labai naudingas, nes jame pateikiama medžiaga iš Martyno Klumbio Liuteronų bažnyčios konsistorijos archyvo, kuris saugomas Bansheime (Vokietija). Šiame archyve

esanti informacija svarbi tiriant pirmuosius sovietinės okupacijos metus.

Aprašant katalikų, baptistų ir sentikių bendruomenių veiklą pokario Klaipėdoje remiamasi įvairia medžiaga. Apžvelgiant religinių bendruomenių ištakas ir siekiant geriau atskleisti jų padėtį po karo bei jų narių atvykimo į Klaipėdą priežastis, ypač praverė Edvardo Gudavičiaus⁵, Juozo Fabijonavičiaus⁶ ir Vlodo Žulkaus⁷ knygos. Jose galima atsekti religinių bendruomenių formavimąsi ir kūrimąsi Klaipėdos mieste. Medžiagos apie sentikių bendruomenę rasti buvo sunkiau, tad remtasi Kaune leista knyga⁸, aprašančia sentikių religijos kelią į Lietuvą. Šios knygos leidimo metai nenurodyti, bet iš jos rašto (tarp kirilicos rašmenų žodžiuose jau yra lotyniškų raidžių) galima daryti prielaidą, kad aprašomojo laikotarpio pabaiga siekia XX a. pradžią, vadinasi, manytina, kad knyga pasirodė iki 1917 m. spalio perversmo. Klaipėdos stačiatikių bendruomenei po karo nagrinėti svarbi G. Šlevis (Г. Шлевис)⁹ knyga „Staćiatikių bažnyčios Lietuvoje“, išsamiai aprašanti Klaipėdos padėtį sovietmečiu. Autorius daugiausia remiasi archyvine medžiaga, atspindinčia to meto būklę.

KLAIPĖDOS MIESTAS PO ANTROJO PASAULINIO KARO

Prieš Antrąjį pasaulinį karą Klaipėda buvo protestantiškas miestas. Dauguma tikinčiųjų jame buvo evangelikai liuteronai¹⁰. Klaipėdos miestas – tai lietuviška ir vokiška terpė, kurioje susipynė tiek vietinė, tiek atneštinė kultūra ir tradicijos. Klaipėdos kraštas, ilgą laiką patyręs Vokietijos įtaką, neišvengiamai skyrėsi nuo Didžiosios Lietuvos savo kultūra, tradicijomis ir mentalitetu.

Karo pabaigoje, pajutusi didelį pavojų, vokiečių karinė valdžia nusprendė evakuoti

Klaipėdą ir visą pamario regioną. Tai vykdė administraciniai ir kariniai organai. Pirmoji evakuacija vyko 1944 m. liepos 25–30 d.¹¹ Gyventojams nebuvo palikta laisvės pasirinkti. Jiems tiesiog buvo įsakyta susidėjus savo turtą jau kitą dieną išvykti Tilžės link. Pervaziavę Nemuną žmonės buvo siunčiami į paruoštas iš anksto vietas laukti tolesnių įsakymų. Šios evakuacijos metu buvo neįmanoma iškeldinti visų gyventojų, todėl kitų eilė atėjo 1944 m. spalio 6–7 d. Jiems buvo skirta tik dvylika valandų susiruošti ir išvykti¹². Bijodami vokiečių valdžios susidorojimo ir besiantinančios Raudonosios armijos, dauguma gyventojų įsakymams pakluso. Kai į Klaipėdą įžengė Raudonoji armija, mieste tebuvo likę keli gyventojai. Vėliau pirmasis civilinės sovietų valdžios Klaipėdos mieste atstovas Viktoras Bergas prisimins: „[...] per miestą lyg kas būtų su šluota perėjęs [...]. Iš civilių gyventojų mieste rado tik šešis žmones – dvi vietines lietuves 80–90 metų amžiaus, du karo belaisvius baltarusius ir du lenkus – architektus, kurie buvo atvežti priverstiniais darbams.“¹³ Skirtingai nei kiti regionai, ankstyvuojų pokariniu laikotarpiu, iki 1946 m. liepos 4 d.¹⁴, Klaipėdos krašto teritorija buvo tiesiog prigrūsta kariuomenės. Kartu su Raudonąja armija į Klaipėdos kraštą atvyko ir būsimi vietinės valdžios atstovai. Jau 1944 m. spalio mėnesį paskirtas LSSR liaudies komisarų įgaliotinis Klaipėdos kraštui V. Bergas. Jis buvo ir pirmasis karo komendantas Šilutėje, vėliau – pirmasis Klaipėdos miesto vykdomojo komiteto pirmininkas¹⁵.

Po karo miestas buvo visiškai ištuštėjęs, traukdamiesi vokiečiai buvo užminavę pastatus ir tiltus¹⁶. Vykstant mūšiams, miestas buvo tapęs susirėmimų vieta, čia nuolat galiojo karo padėtis. Sugriauta 65 proc. Klaipėdos pastatų¹⁷, tarp jų – penkios didžiausios bažnyčios, įskaitant ir Šv. Jono evangelikų protestantų bažnyčią su įspūdingu 75 m

aukščio bokštu¹⁸. Klaipėdos miestas buvo virtęs griuvėsiais.

Tad pats pirmasis pokario darbas buvo išvalyti miestą. 1945 m. rugpjūčio 1 d. Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto biuras priėmė nutarimą „Dėl pirmaeilių priemonių Klaipėdos miesto ūkiui atstatyti“¹⁹. Nedelsiant buvo įkurtas Klaipėdos miesto vykdomasis komitetas, turėjęs spręsti miesto problemas. Šis komitetas nutarė įsteigti miesto atstatymo muziejų, kuriame, pasak dokumento, būtų eksponuojama, kaip „šauniais Raudonosios armijos žygiais Klaipėdos miestas buvo išvaduotas iš vokiečių fašistų jungo 1945 metais sausio mėn. 28 dieną“²⁰. Klaipėdos miesto vykdomasis komitetas patvirtino 1946 m. ketvirtojo ketvirčio biudžeto planą, numatantį skirti lėšų miestui atstatyti ir remontui²¹. Tačiau apie bažnyčių atstatymą negalėjo būti nė kalbos. Tos iš jų, kurias buvo galima atstatyti, nugriautos, o išlikę senieji bažnyčių pastatai sovietams tebuvo „fašistinio Memelio“ palikimas²². Bažnyčios buvo griauamos be pasigailėjimo, o jų plytos naudojamos naujoms statyboms.

Apie senųjų gyventojų pasipiktinimą dėl prarasto miesto ir naujųjų šeiminių pasididžiavimą Klaipėdos „išvadavimu“ galima spręsti iš to meto spaudos. Lietuvininkų laikraštyje „Memeler Dampfboot“, kurį klaipėdiškių išeivija po karo leido Vakarų Vokietijoje, just senųjų gyventojų skausmas palikus gimtąsias vietas. Straipsnyje „Wie ich die Stadt Memel entmickelte“ (Kaip aš prisimenu Memelio miestą)²³ aprašoma visa Klaipėdos (Memel) istorija, tvirtinama, kad nuo pat įkūrimo šis miestas visada priklausęs Vokietijai. Protestantų tikėjimas skleidęs didingose bažnyčiose, kurios per karą buvo

sugriautos. Visiškai kitaip padėtį nušviečia sovietų spauda. Kraštotyrininkas J. Mešys informaciniame leidinyje „Klaipėda“²⁴ teigia, kad po Klaipėdos įkūrimo (1252 m.) ši kraštą, kuris tada priklausė Lietuvai, užgrobė Livonijos ordinas. Iki pat 1945 m. įvykių čia nuolat vyko įnirtingi mūšiai, kurie baigėsi kraštą grąžinus teisėtai šeimninkei – Lietuvai. Tačiau ji tada jau priklausė Sovietų Sąjungai. Septintajame dešimtmetyje išleistose dviejose knygos apie Klaipėdą²⁵ teigiama, kad anksčiau miestas nuolat jautė pavojų arba buvo užgrobta svetimšalių, o dabar klesti išvaduotas Sovietų Sąjungos. Šios mintys vyrauja ir to meto dienraštyje „Raudonas švyturys“. Spauda turėjo pateisinti visa, ką vykdė tuometinė valdžia.

Lietuvininkų bendruomenei skaudu buvo žiūrėti į raudonarmiečių plėšiamą, naikinamą kultūros paveldą, išniekintus kulto pastatus. Kaip minėta, lietuvininkų išeivija savo nuoskaudą išreiškė laikraštyje „Memeler Dampfboot“: „Kyla klausimas, ar viską mes taip ir paliksim? Ar pasilieka bent mažiausia viltis sugrįžti į gimtąsias vietas? Šiandieną Klaipėda tapo sovietinės Lietuvos dalimi ir kiekvienas klaipėdiškis liko be tėvynės, be teisės į savo žemę. Už ką mums taip? Memelis 693 metus buvo vokiečių miestas.“²⁶

Gyventojų paliktas miestas tuoj pat pradėtas apgyvendinti. Į tuščius namus kėlėsi naujakuriai, daugiausia iš Žemaitijos, taip pat iš Gudijos, Ukrainos, tolimųjų Rusijos regionų ir kitų Sovietų Sąjungos vietų. Senųjų gyventojų iškart po karo grįžo nedaug. Iš A. L. Arbušauskaitės²⁷ 1 lentelėje pateiktų duomenų matyti, jog vėliau grįžusiųjų į Klaipėdos miestą buvo daugiau:

1 lentelė

Metai	Iš viso grįžo	Vyrai	Moterys	Vaikai iki 15 m.
1945–1946	911	267	310	334
1948–1949	2003	626	707	670

Iš viso 1945–1950 m. į Klaipėdos kraštą parvyko apie 8 tūkst. repatriantų²⁸. Patraukia dėmesį tai, jog į tėvynę daugiausia grįžo senyvo amžiaus, neįgalūs žmonės, vienišos moterys, o jaunimas – beveik ne. Stokojant statistinių duomenų ir dėl nuolatinės repatriantų migracijos sunku nustatyti, kiek grįžusiųjų apsistojo Klaipėdos mieste. Dauguma repatriantų savo gimtosiose vietose rasdavo išikūrusius naujakurius. Naujakurių ir tikrųjų šeiminkų konfliktai buvo neišvengiami ir sunkiai sprendžiami. Visame Klaipėdos krašte tik aštuoniems teisėtiems savininkams iki kolektyvizacijos pradžios buvo grąžintas jų buvęs ūkis. Kai kurie gyventojai prarastas teises į ūkį bandė atgauti teisme. Štai Kuršių nerijos gyventojai Fritz Bastiks, Mikas Kvauka, Vilius Kubilius ir Fricas Labrencas visais įmanomais būdais bandė susigrąžinti savo valdas. 1949 m. kovo 19 d. jie kreipėsi į Klaipėdos miesto vykdymo komiteto pirmininką I. Kardačevičių. Atsakymas buvo paprastas – visi minėtieji teisybės ieškotojai 1949 m. kovo 25 d. su šeimomis ištremti į Sibirą²⁹.

Įstatymai numatė repatriantus įdarbinti, tačiau į darbą jie buvo priimami nenoriai arba visai nepriimami. Pasitaikydavo atvejų, kai vadovaujantys darbuotojai nurodydavo atleisti iš darbo „šitą vokiečių kiaulę“³⁰. Įsidarbinti buvo sunku ne tik repatriantams, bet ir visiems vietiniams Klaipėdos krašto gyventojams. Paprastai jie būdavo iš darbo atleidžiami pagal formuluotę „kaip vietinis“³¹.

Pokario Klaipėda iš Vokietijos provincijos virto tipišku Sovietų Sąjungos miestu. Atvykus naujakurių iš slaviškų kraštų, visiškai pasikeitė tautinė gyventojų sudėtis. Regione, kurio dauguma gyventojų prieš karą buvo vokiečiai, po karo didžiąją dalį jau sudarė rusų tautybės žmonės. Tik 40 proc. miesto gyventojų buvo lietuviai³². Pasikeitus gyventojų tautinei sudėčiai, Klaipėda virto

tipišku surusintu miestu. 1948–1949 m. laikytini kultūrinio lūžio riba – tuo metu buvo sparčiai diegiami sovietiniai ūkininkavimo standartai: baigiama nacionalizuoti privati nuosavybė žemės ūkyje, vykdoma visuotinė kolektyvizacija.

Kartu su naujais gyventojais formavosi ir nauja kultūra, nauja religinių bendruomenių sudėtis. Susiklosčius tokioms aplinkybėms, mieste susidūrė įvairių kultūrų, religijų ir elgesio stereotipų žmonės. Kiek kitokia padėtis klostėsi miesteliuose ir kaimuose – čia dauguma gyventojų vis dar buvo lietuviai³³. Staigūs demografiniai pokyčiai bei staigus gyventojų, išpažįstančių katalikybę, pagausėjimas lėmė, kad protestantiškas kraštas tapo katalikišku. Religinės bendruomenės, kadangi buvo persekiojamos, veikė neoficialiai, vengė viešumos ir rinkdavosi pas ką galėjo namuose. Kaip jau minėta, dauguma gyventojų buvo katalikai, o kitos religinės bendruomenės – stačiatikiai, sentikiai, liuteronai ir baptistai – ne tokios gausios.

Sovietų valdžios pastangos Klaipėdą paversti sovietiniu miestu nenuėjo veltui, bet naujieji gyventojai reikalavo ir naujų maldos namų. Pirmaisiais pokario metais Klaipėdoje gyvavo penkios religinės bendruomenės, kurios kovojo su sovietų valdžia dėl savo išlikimo ir teisės turėti maldos namus.

SOVIETŲ VALDŽIOS POLITIKA RELIGIJOS ATŽVILGIU KLAIPĖDOJE

1940 m. birželio 15 d. okupavusi Lietuvą, SSRS iškart įvedė čia savo tvarką. Praėjus vos dešimčiai dienų po įsiveržimo į Lietuvą, 1940 m. birželio 25 d., paskelbtas pirmasis nutarimas dėl religijos – visiškai atskirti Bažnyčią nuo valstybės. Dvasininkams buvo nemokamos algos ir pensijos, konfiskuoti jų indėliai bankuose ir taupomosiose kasose,

atimta parapijoms priklausiusi žemė. Buvo palikta tik po 3 ha žemės, įskaičiuojant šventoriaus, o kai kur – ir kapinių plotą³⁴. Specialūs agentai rinko duomenis apie tikinčiuosius, kurie vėliau buvo panaudoti rengiant tremtinių sąrašus. Trėmimai prasidėjo 1941 m. birželio viduryje. Tęsti šį žiaurų susidorojimą su krašto gyventojais, sunaikinti Bažnyčių sutrukdė vokiečių kariuomenė, įžengusi 1941 m. birželio 22 d.

Antrą kartą 1944 m. okupavę Lietuvą, sovietai grąžino galioti visus iki vokiečių okupacijos išleistus įstatymus ir potvarkius, kuriais Bažnyčia buvo atskirta nuo valstybės. Kitas sovietų valdžios žingsnis – sužlugdyti Bažnyčių materialiai. Buvo stengiamasi suskaldyti ir sužlugdyti institucines konfesijų struktūras. Pamatę, kad Bažnyčios taip greitai, kaip tikėtasi, sunaikinti nepavyks, sovietai pakeitė veiksmų strategiją, panaudodami ilgalaikio veikimo metodą. Šio proceso negalėjo koordinuoti nė vienas iki tol įsteigtas valdymo organas, todėl nuspręsta įkurti specialią instituciją, kuri būtų atsakinga tik už Bažnyčias, jas stebėtų ir kontroliuotų³⁵.

Jau 1944 m. gruodžio 22 d. SSRS Liaudies Komisarų Taryba nutarė įkurti Lietuvoje Religinių kultūrų reikalų tarybą (toliau – RKRT) prie LSSR Liaudies Komisarų Tarybos, tiesiogiai pavaldžią analogiškai sovietinei SSRS Ministrų Tarybai ir jos įgaliotiniui. Tarybą sudarė pirmininkas, pavaduotojas, du nariai ir sekretorius; jiems nuolat padėdavo penki etatiniai darbuotojai. Taip pat buvo paskirti du įstaigos įgaliotiniai: vienas – katalikų, antras – kitoms religinėms bendruomenėms. 1966 m. vasario 28 d. paliktas vienas įgaliotinis visoms konfesijoms³⁶.

Vienas svarbiausių šios institucijos uždavinių – nagrinėti klausimus, kylančius religinių bendruomenių viduje, tirti jų skundus, taigi būti tarpininke tarp valdžios ir religinių bendruomenių. Taip pat RKRT rengė įstatymų galios aktus ir instrukcijas, susijusias

su religinių kultūrų ir valstybės santykiais, stebėjo, kaip laikomasi įstatymų, pateikė surinktą informaciją Vykdomajam komitetui, informavo SSRS Ministrų Tarybą apie esamą padėtį ir rengė bendrą visų bažnyčių statistiką³⁷. Kad RKRT galėtų tinkamai atlikti šias funkcijas, jai buvo suteikti platūs įgaliojimai. Ji turėjo teisę prašyti išduoti reikiamus liudijimus ir medžiagą religijų klausimais iš visų centrinių ir vietinių valdymo organų, sudaryti specialiąsias komisijas ir komitetus nagrinėjant visus jurisdikcijai priklausančius klausimus. Be to, visuose sprendimuose, susijusiuose su religiniais kultais, RKRT sprendimai buvo vieni svarbiausių.

Vos tik įsikūrusi, RKRT iš karto pradėjo veiklą, ir vienas pagrindinių jos uždavinių buvo rinkti duomenis apie dvasininkus. Apibendrinusi pirmąsias suvestines, sovietų valdžia padarė netikėtą išvadą: Lietuvoje dvasininkų skaičius kelis kartus viršijo bendrą Sovietų Sąjungos dvasininkų skaičiaus vidurkį. Iš karto buvo nutarta imtis priemonių tokiai padėčiai keisti³⁸. Jos daugiausia buvo taikomos katalikams, kurie Lietuvoje vyravo. Klaipėdoje katalikai taip pat buvo daugiau nei pusė gyventojų.

Platus agentų tinklas SSRS sudarė puikias galimybes stebėti, sekti dvasininkus ir Bažnyčiai artimus asmenis. Prieš imantis tolesnių veiksmų, visi surinkti duomenys būdavo kruopščiai tikrinami. Jei operatyvinė informacija pasitvirtindavo, buvo stengiamasi ją panaudoti verbuojant agentus iš dvasininkų luomo. Kompromituojanti medžiaga puikiai derėjo su gąsdinimo taktika. Neretai dvasininkai, pajutę Sibiro grėsmę, palūždavo ir sutikdavo būti užverbuoti³⁹. Žinoma, iš verbuojamų dvasininkų atsirado ir tokių, kurie jokių būdu nesutikdavo bendradarbiauti, o tai jau buvo laikoma akivaizdžiu pasipriešinimu valdžiai. Visi nesutikę bendradarbiauti su saugumu buvo apkaltinti antisovietine veikla ir ištremti. Neretai tokie kaltinimai

būdavo skelbiami vien tam, kad susilpnintų ir sukompromituotų Bažnyčią ir dvasininkus. Akivaizdus to pavyzdys – 1949 m. buvo sumintas ir ištremtas konsistorijos pirmininkas E. Lėjeris bei du jos nariai – G. Rauskinas ir J. Gavėnia⁴⁰.

1946 m. gruodžio mėnesį buvo išleistas įstatymas, suteikiantis dvasininkams teisę dirbti parapijoje tik gavus RKRT pažymėjimą, o prieš registruojant dvasininką turėjo būti įregistruota parapija, kurioje jis rengiasi dirbti. Kadangi tokia registracija vyko pirmą kartą, tai ir religinės bendruomenės, ir dvasininkai buvo registruojami tuo pačiu metu. Norint įregistruoti religinę bendruomenę, reikėjo apskrities vykdomojo komiteto pirmininkui pristatyti patvirtintą dvidešimties pilietybę turinčių pilnamečių bendruomenės narių sąrašą. Vykdomajam komitetui patvirtinus, kad visi sąraše esantys asmenys tikrai priklauso konkrečiai religinei bendruomenei, tos bendruomenės nariai turėjo teisę išrinkti parapijos vykdomąjį komitetą ir revizijos komisiją. Tik tada buvo galima rašyti pareiškimą RKRT įgaliotiniui dėl bendruomenės registravimo, pateikiant jos pavadinimą, adresą ir atstumą iki artimiausios bažnyčios⁴¹. Kartu su pareiškimu reikėjo pristatyti vykdomojo komiteto ir revizijos komisijos protokolus, pridėdant ne mažiau kaip dvidešimties steigėjų sąrašą, dokumentą, patvirtinantį, kad atlikta maldos namų inventorizacija bei su vietinės valdžios organais sudaryta jų nuomos sutartis⁴². Tik pateikus visus šiuos dokumentus buvo galima tikėtis, kad parapija bus įregistruota. Dvasininkai buvo registruojami paprasčiau ir didesnių nesusipratimų dėl to nekilo. Buvo privaloma nurodyti išsamias biografines žinias, ir RKRT įgaliotinis sprendavo, ar išduoti pažymėjimą. Gavęs registracijos pažymėjimą, dvasininkas turėjo teisę atlikti religines apeigas tik tuose maldos namuose, kuriuose buvo registruotas. Vienuose

maldos namuose registruotas galėjo būti tik vienas dvasininkas, ir joks kitas asmuo neturėjo teisės atlikti religinių apeigų be atskiro leidimo⁴³. Dvasininkai negaudavo iš valstybės pašalpų, nuolaidų ar kitokios materialinės pagalbos, bet mokėdavo kelis kartus didesnius komunalinius ir gyvenamojo ploto nuomos mokesčius. Taip buvo bandoma priversti savanoriškai atsisakyti tarnystės Dievui ir pradėti dirbti sovietinei sistemai.

Religinės bendruomenės nenorėjo registruotis, nes suvokė neigiamus to padarinius. Įstatymą buvo delsiama vykdyti. Registraciją RKRT ketino pradėti iš karto po krašto okupacijos, tačiau 1944 m. gruodžio 16 d. ji buvo atidėta. Antrą kartą registracija paskelbta 1945 m. vasario 16 d., bet tų pačių metų gruodžio 15 d. vėl atidėta iki kito įsakymo. Naujasis įsakymas pasirodė 1946 m. vasarį, bet bandant jį vykdyti kilo dar vienas sunkumas – nebuvo raštiškų nurodymų, kaip tai atlikti. Toks raštas pasirodė tik 1947 m. kovo mėnesį⁴⁴. Tačiau ir tada registracija nedaug tepasistūmėjo. Žinoma, laiko nebuvo galima vilkinti be pagrindo. Kaip svarbiausia atsakymo registruotis priežastis buvo nurodomi praktiniai neaiškumai: nebuvo konkrečių paaiškinimų, kaip registracija turi vykti⁴⁵. Pavyzdžiui, nebuvo nurodytos pareigybės, kurias turi paskirstyti religinės bendruomenės vykdomasis komitetas ir revizijos komisija, taip pat bažnyčių vadovai nesuprato, kaip vietos vykdomasis komitetas gali patvirtinti dvidešimties religinės bendruomenės iniciatyvinės grupės narių teisėtumą. Dar vienas daug neaiškumų kėlęs klausimas – teisinio šios registracijos pagrindimo ir sovietinių įstatymų, kuriais remiasi RKRT įgaliotinio įsakas, paskelbimas. Bažnyčios, norėdamos dar labiau užvilkti registravimąsi, vėliau prašė pateikti raštišką įsakymą registruotis, nes buvo paskelbtas tik žodinis įgaliotinio nurodymas⁴⁶.

Kai neaiškumų nebeliko, bažnyčios ėmė skųstis nespėjančios surinkti visų reikiamų duomenų. Viena iš tokio vangaus, bet naudingo Bažnyčiai registracijos vykdymo priežasčių galėtume laikyti tuometinio RKRT įgaliotinio Alfonso Gailevičiaus nesugebėjimą parengti registracijos projekto, neryžtingumą, o vėliau – negalėjimą įveikti bažnyčių pasipriešinimo. Regis, šis žmogus buvo vienas iš tų, kurie bent savo neveiklumu palengvino engiamųjų padėtį. Netipiską A. Gailevičiaus, kaip sovietų valdžios pareigūno, poziciją rodo ir jo siūlymai: 1946 m. jis siūlė sumažinti bažnyčioms mokesčius⁴⁷, taip pat ragino nesiimti represinių priemonių prieš vaikų mokymą bažnyčiose⁴⁸. Padėtis pasikeitė 1948 m., kai įgaliotiniu tapo Bronius Pušinis. Religinėms bendrijoms jis aktyviai taikė įvairias sankcijas – grasino prievartine registracija, bažnyčių vadovų baudimu, ekonominio spaudimo priemonėmis.

Už represijomis ir prievartiniais veiksmais grįstą kovą su Bažnyčia ne mažiau svarbi ir ideologinė kova dėl ateistinių idėjų. Šiai veiklai sovietų valdžia niekada negailėjo nei jėgų, nei lėšų. Ateizavimo procesas pirmiausia pradėtas nuo imliausio visuomenės sluoksnio – vaikų, iš kurių ateistinė propaganda tikėjosi geriausių rezultatų. Priekulės vaikų darželio auklėtoja O. Vegienė Klaipėdos spaudoje teigė, kad laikraštis turėtų auklėti marksizmo dvasia: „Kovoti su religiniais prietaisais ir su kitomis buržuazinio auklėjimo liekanomis žmonių sąmonėje yra svarbi kiekvieno bolševikinio laikraščio pareiga. [...] Motinos dažnai visai nesąmoningai skiepija vaikams religinius prietaisus ir kitas buržuazinio palikimo blogybes vien dėl to, kad neturi patyrimo, kaip to išvengti.“⁴⁹ 1940 m. birželio 28 d. buvo priimtas nutarimas uždrausti religijos mokymą mokyklose, kuris galiojo ir po karo. Šiuo nutarimu ir įvairiais sprendimais mėginta sumažinti Bažnyčios įtaką jaunajai kartai. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų,

kad šis žingsnis turėjo būti gana veiksmingas, bet taip neatsitiko, nes bažnyčios sugebėjo greitai perorientuoti religinį vaikų švietimą ir toliau tai sėkmingai darė pakeisdamos mokymo vietą. RKRT įgaliotinis ataskaitoje rašė, kad vaikai po pamokų bėga ne namo, o į bažnyčias, kur kunigai juos moko tikėjimo tiesų⁵⁰. Valdžios tokia padėtis netenkino, bet pirmaisiais metais kardinalių priemonių nesiimta. RKRT įgaliotinis A. Gailevičius siūlė labiau sustiprinti tarp mokinių sovietinę agitaciją⁵¹. Ją turėjo vykdyti auklėtojai vaikų darželiuose ir mokytojai mokyklose. Nuo 1945 m. pedagogai, norintys gauti leidimą dėstyti, privalėjo išklausti ateizmo kursų. Jaunimą nuo Bažnyčios buvo bandoma atitraukti sporto ir meno būreliais, choralais, kita aktyvia užklasine veikla. Buvo ieškoma naujų būdų, kaip veiksmingiau skleisti ateistines idėjas jaunuomenei. B. Pušiniui pakeitus A. Gailevičių, 1948 m. ateizmo propaganda tarp jaunimo dar labiau suaktyvėjo. Naujasis RKRT įgaliotinis buvo aršus ateistas, vienu svarbiausių savo uždavinių laikęs ateizmo idėjų sklaidos jaunimo lavinimo įstaigose programą.

Netrukus buvo išleistas įstatymas, draudžiantis bažnyčioms užsiimti šviečiamąja ir kultūrine veikla, rengti jaunimą konfirmacijai ir organizuoti bet kokius jaunuomenės sambūrius. Išleidus šį įstatymą, sukurta palanki aplinka skleisti ateizmo idėjoms, nes nebeliko jokių galimybių tęsti bažnytinio mokymo. Tikybos buvo galima mokytis tik namuose, tačiau toks namų mokymas negailėjo prilygti specialiai tam paruoštų kunigų mokymui. Kurį laiką vaikai ir toliau slapta buvo rengiami konfirmacijai bei buriami į chorus⁵², bet pamažu tokia veikla nuobaudomis, gąsdinimais ir kitomis represijomis beveik panaikinta.

Ateistinė propaganda buvo skleidžiama visuotinai, ši veikla buvo gausiai finansuojama, leidžiama daugybė ateistinių laikraščių,

žurnalų, knygų, brošiūrų. Pirmaisiais pokario metais dauguma ateistinių knygų autorių buvo rusų tautybės, bet ilgainiui į šią veiklą įsitraukė vis daugiau lietuvių. Propagandinės brošiūros ir knygos buvo anonuojamos laikraščiuose, čia taip pat buvo nurodoma, kas knygą išleido ir kur ją galima įsigyti⁵³. Sovietinis Klaipėdos dienraštis „Raudonas švyturys“ ateistinei propagandai skyrė nemažai dėmesio. Jame pasirodė tokie straipsniai kaip „Reakcinė religijos esmė“⁵⁴, „Reakcinė religijos moralės esmė“⁵⁵. Juose kunigai vadinami išnaudotojais, kurie „pučia miglą į akis“ žmonėms ir patys netiki tuo, ką kalba. Neva religinė moralė priešiška dirbančių moterų, kurios sudaro pusę žmonijos, interesams; mėginama įrodyti, jog moteris yra žemesnė esybė už vyrą, o religijos moralės esmė esanti kapitalizmo liekana „tarybinių piliečių“ sąmonėje, kuri stabdo socialistinės visuomenės raidą.

Sovietinė spauda, neigiamai apibūdinama religiją, sovietinę santvarką pateikia kaip idealios valstybės modelį, tvirtina, jog tik Sovietų Sąjungoje žmonės gali būti laimingi ir be jokių religinių prietarų. Sovietiniame Klaipėdos laikraštyje per 1952 m. Kalėdas buvo išspausdintas straipsnis „Kalėdų kilmė“, kuriame neigiamas Kristaus egzistavimas: „[...] ne Kristus yra sukūręs krikščionybę, o atvirkščiai, krikščionybė yra sukūrusi Kristų.“⁵⁶ Panašaus turinio straipsnis „Velykų kilmė“ išspausdintas ir per Velykas. Jame taip pat bandoma moksliskai paneigti Kristaus prisikėlimą ir egzistavimą, straipsnio kalba – kupina sarkazmo⁵⁷. Šiuose straipsniuose pabrėžiama, kad religija prieštarauja socialistinės visuomenės moralei ir gerovei. Vieno sovietinio laikraščio „Raudonas švyturys“ numerio visas puslapis buvo skirtas religijos kilmei aiškinti⁵⁸, kitame buvo kalbama apie krikščionybės kilmę⁵⁹. Šiuose straipsniuose pateikiama nuomonė, kad religiją žmogus

išsigalvojo bijodamas nesuvaldomų stichijų ir nesuvokdamas gamtos permainų. Toliau kalbama, kad naujoji religija, t. y. krikščionybė, perėmė ir perkūrė įvairius elementus iš senesniųjų religijų, kurios buvo paplitusios Romos imperijoje, – taip įsigalėjo krikščioniška kapitalistinė imperija. Sovietinė spauda, remdamasi mokslinėmis teorijomis, kategoriškai neigė Biblijos teikiamus žmonijai atsakymus. „Raudono švyturio“ straipsniuose „Ar buvo pasaulis kada nors sutvertas?“⁶⁰, „Religija ir mokslas apie visatą. Religijos visatos vaizdas ir jo sugriovimas“⁶¹ Biblija vadinama pasaka, vaikiskais spėliojimais apie pasaulio sandarą. Stengiamasi moksliskai nugincyti kiekvieną interpretacinę Biblijos sakinį.

Siekiant antireliginius straipsnius padaryti kuo įtikinamesnius, buvo pasitelkiami moksliniai įrodymai. Mokslas ir religija negali eiti išvien: „Kiekvienas mokslo atradimas reiškia religijai pralaimėjimą. Bet religija nepasiduodavo, o žiauriai kovojo prieš mokslą.“⁶² Visiškai nieko bendra su religinėmis teorijomis neturi mokslinis straipsnis „Kaip buvo išmatuotas atstumas iki mėnulio, saulės ir žvaigždžių“⁶³. Čia taip pat pateikiama religinių pamąstymų apie visatą ir tuoj pat viskas sukritikuojama. Sovietinė spauda bando sukurti visatos gyvybės Žemėje, žmogaus atsiradimo joje teorijas⁶⁴, siekia pateikti nuoseklią evoliucijos kelią iki šių laikų. Daugiausia dėmesio skiriama žmogaus kilmei paaiškinti. Remiantis XIX a. mokslininko Ch. Darwino teorijomis⁶⁵, tvirtai pareiškama, jog žmogus išsirutuliojo iš beždžionės, taip nuneigiant Biblijos tezes: „Tokiu būdu mokslas sugriovė visokias religines nesąmones ir įrodė žmogaus išsivystymo kelią.“⁶⁶ Šioje citatoje matyti mokslinis kategoriškumas žvelgiant į religiją: „Tarybiniai mokslininkai žengia pasaulinio mokslo avangarde, nes jie savo darbe vadovaujasi marksistine-leninine pasaulėžiūra, nes juos įkvepia ir veda didžiausias mūsų

laikų mokslo genijus – Stalinas.⁶⁷ Taip pat laikraštyje buvo spausdinama serija straipsnių „Marksizmas-leninizmas apie religiją“⁶⁸, kuriuose dėstomos vienos filosofinės sampratos idėjos, mintys, pasaulėžiūra. Religija pateikiama kaip blogio imperija, o jos tikslai – kaip visiškai savanaudiški. Religija apibūdinama kaip iškraipytas realaus pasaulio atspindys žmogaus sąmonėje, „liaudies opiumas“⁶⁹. Sovietinė spauda, taip neigiamai vaizduodama religiją, mėgino apeliuoti į žmogaus savigarbą, esą tik neišprusęs silpnaproitis gali tikėti tokiomis pasakomis ir tik save gerbiantis „tarybinis pilietis“ nepasiduos religiniam prietarams. Tokiuose straipsniuose cituojami autoritetingi ir visuomenės gerbiami žmonės. Ypač čia pageidaujami buvo kunigai, tačiau tokių pasitaikydavo nedaug. Ateistinės propagandos mastą gerai atspindi 1949 m. duomenys, kad tais metais išleista net 650 000 egz. ateistinių laikraščių ir žurnalų. Vėliau ateizmo literatūros leidyba nuolat plėtėsi⁷⁰.

Be spausdintinės propagandos, visą laiką buvo vykdoma ir žodinė agitacija. Buvo įkurta daugybė komunistinių organizacijų, po šalį važinėjo šimtai agitacinių brigadų ir lektorių, kurie populiarino ateizmo idėjas. Visa tai puikiai atspindi „krašto perauklėjimo“ mastą. Ataskaitose Maskvai RKRT įgaliotiniai pranešinėjo, kad ateizmo propaganda vykdoma labai sėkmingai ir kad bažnyčių lankomumas sparčiai mažėja. Be abejo, didžiuosiuose miestuose į bažnyčias tikrai eidavo mažiau žmonių, nes miestai buvo prioritetinis ateizmo propagandos taikiny. Juose buvo uždaryta daugiausia maldos namų, juose galingiausiai reiškėsi ateizacija, ir tai negalėjo neduoti siekiamų rezultatų.

Kas vyko Lietuvoje, neišvengiamai vyko ir Klaipėdoje. Klaipėdos miesto valdžia turėjo atsiskaityti Vilniaus valdžiai, kaip sėkmingai vykdo ateizmo politiką.

RELIGINIŲ BENDRUOMENIŲ SANTYKIAI SU SOVIETŲ VALDŽIA 1945–1954 m.

Iš išlikusių topografinių ir įvairių kitų dokumentų, vaizduojančių bažnyčias, kurios didingai stovėjo Klaipėdoje iki Antrojo pasaulinio karo, galima spręsti apie tuo metu mieste gyvavusias religines bendruomenes. Turima informacija leidžia susidaryti vaizdą, kokių religinių bendruomenių Klaipėdoje būta nuo jos įkūrimo. 1252 m. Klaipėdos (Memelburg) mieste Livonijos ordinas pastatė Šv. Marijos katedrą⁷¹, bet istorikai nežino, kur ji stovėjo. Dar buvo pastatytos Šv. Jono ir Šv. Mikalojaus bažnyčios⁷², deja, jas sunaikino karai ir gaisrai. Vienas didžiausių gaisrų Klaipėdoje kilo 1854 m. Jo metu sudegė didelė dalis miesto. Ugnis suniokojo beveik visas bažnyčias, išliko tik baptistų maldos namai⁷³. Po gaisrų miestas būdavo atstatomas.

Iš stovėjusių iki Antrojo pasaulinio karo bažnyčių viena gražiausių mieste buvo Šv. Jono bažnyčia (prie Jono kalnelio, Turgaus g.), priklausiusi liuteronų parapijai. Čia pamaldos būdavo laikomos tik vokiečių kalba⁷⁴. Šalia stovėjo Reformatų bažnyčia, taip pat buvo katalikiška Šv. Trejybės bažnyčia (Puodžių g.) ir Anglikonų bažnyčia, 1933 m. perduota liuteronams. Šie kas antrą sekmadienį pamaldas laikydavo lietuviškai, nes vietinė parapija, turėdama mažai parapijiečių, nepajėgė bažnyčios išlaikyti⁷⁵. Deja, nė vienos iš šių bažnyčių po Antrojo pasaulinio karo mieste nebeliko. Taip pat ir ne visos religinės bendruomenės išliko Klaipėdoje. Žydų bendruomenės, kuri buvo gausi XIX a. Klaipėdoje⁷⁶, nariai jau prieš karą, bijodami Hitlerio vykdomos politikos, išvyko į atokesnes Lietuvos vietas arba į kitas valstybes, sutikusias suteikti politinį prieglobstį. Tačiau ne visiems pavyko pasislėpti nuo Hitlerio rankos. Dauguma nespėjusių pasitraukti Klaipėdos žydų buvo

išžudyti Kauno IX forte⁷⁷. Po karo Klaipėdoje nebeliko nė vieno senbuvio žydo, ir tik apie septintąjį dešimtmetį vėl ėmė burtis žydų bendruomenė. Karo nesugriautą žydų sinagogą Klaipėdos miesto vykdomasis komitetas 1947 m. išnuomojo tralerių bazei, kuri ten įkūrė tinklų pynimo dirbtuvę⁷⁸.

Evangelikų reformatų bažnyčiai 1945–1954 m. buvo tamsos ir nežinios laikotarpis. Ši Klaipėdos miesto religinė bendruomenė po karo beveik išnyko. Keli likę tikintieji prisišliejo prie liuteronų ar baptistų bendruomenių. Raudonajai armijai 1944 m. artėjant prie Klaipėdos, dauguma reformatų pasitraukė į Vakarų, o pasilikusieji mieste buvo ištremti į Sibirą⁷⁹. Per karą nukentėjo visi reformatų maldos namai. Greičiausiai taip atsitiko dėl to, kad dauguma jų buvo mūriniai, storomis sienomis, tad gana patogūs gynybai, o jų bokštai – tinkami žvalgybai⁸⁰. Sovietų valdžios, o tiksliau – jai atstovaujančios RKRT, požiūris į reformatus buvo itin nepalankus. RKRT įgaliotinis B. Pušinis vienoje iš savo ataskaitų netgi drįso pasakyti, kad dėl menkos reformatų bendruomenės reikšmės ir įtakos jis paprasčiausiai net negaiš laiko ir konkrečiau nenagrinės jos padėties⁸¹. Visiškai ignoruojama buvo ir Krikščioniškosios septintosios dienos adventistų bendruomenė, kuri 1958 m. pateikė prašymą registruotis, bet atsakymo nesulaukė⁸².

Mažoms religinėms organizacijoms – baptistų, liuteronų bendruomenėms – sunkiai sekėsi išsilaikyti, o gausesnėms – katalikų, stačiatikių ar sentikių – kiek lengviau.

Klaipėdos katalikų bendruomenė. Romos katalikų bažnyčia, susiformavusi IV a., yra didžiausia krikščionių religinė bendruomenė, kuri VIII a. skilo į dvi atšakas – Rytų ir Vakarų bažnyčias. Vakarų katalikų bažnyčia didžiausią galią turėjo XIII a.⁸³, o XVI a. prasidėjus reformacijai, nuo jos atskilo kitos religinės kryptys.

Viduramžiais kryžiuočiai pradėjo veržtis į kitus kraštus. Kryžiuočių ordinas, prisidengdamas siekiu apkrikštyti pagonis, pavergdavo svetimas žemes, ir jos patekdavo į kryžiuočių įtakos zoną. Ne išimtis buvo ir Lietuvos žemės. Čia vyko smarkūs ir ilgi mūšiai, bet galiausiai Lietuva buvo apkrikštyta ir ilgainiui tapo katalikišku kraštu⁸⁴. Nors Klaipėdos kraštas etniškai priklausė Didžiajai Lietuvai, ten pirmasis buvo įsikūręs Livonijos ordinas, o vėliau, 1328 m., miestas perduotas Prūsijos žiniai⁸⁵. Vokietijoje kilus protestantų judėjimui, Klaipėdos kraštas tapo protestantiškas, o Didžioji Lietuva liko katalikiška.

Tarpukario Lietuvoje 85 proc. gyventojų buvo katalikai⁸⁶. 1918–1940 m. Lietuvoje susiklostė palankios sąlygos Katalikų bažnyčiai – jos padėtis buvo įtvirtinta teisiškai, dvasininkai rengiami Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos fakultete ir seminarijose, tikyba dėstoma valstybinėse mokyklose, Bažnyčia disponavo gana didele nuosavybe. Viso to Katalikų bažnyčia neteko prasidėjus sovietų okupacijai. Nors 1940–1941 m. Klaipėdoje (Memelyje) katalikai, palyginti su protestantais, sudarė tik mažą religinės bendruomenės dalį, bet čia jie buvo saugesni, nes tuo metu Klaipėdos krašto sovietų armija dar nepasiekė.

Baigiantis Antrajam pasauliniam karui, iš Klaipėdos pasitraukė dauguma gyventojų, ir sovietų valdžia atkeldino į miestą naujakurių. Nemažai lietuvių katalikų atvyko iš Didžiosios Lietuvos. Katalikų bendruomenė susibūrė 1945 m., ir iš karto kilo klausimas, kur vyks pamaldos. Kurį laiką į miestą iš Kretingos atvažiavę kunigai šventadieniais laikydavo mišias „Jūrininkų smuklės“ patalpose⁸⁷. Tų pačių metų rugpjūtį Klaipėdos miestui buvo paskirtas klebonas. Kiek vėliau tikintieji išsikovojo vokiečių statytą ir po karo apleistą bažnyčią (Katholische Apostolische Gemeindenkirche) Jūros aikštės ir Bokštų skersgatvio kampe⁸⁸.

Kadangi katalikų valdymo organizacinė struktūra skiriasi nuo kitų religinių bendruomenių – jų vyskupijos pavaldžios Vatikanui, – tai dauguma vyskupų, artinantis sovietų armijai, nepasitraukė, ir katalikų bendruomenė Lietuvoje bei Klaipėdos krašte galėjo ilgiau išlaikyti vidinį savarankiškumą. Struktūriškai Klaipėdos katalikų parapija tapo Telšių vyskupijos dalimi⁸⁹. Katalikų bendruomenė sovietų valdžiai kėlė daugiausia galvos skausmo, nes, būdama gausiausia ir geriausiai organizuota, nestokojo pasitikėjimo savimi, o jos aukščiausia valdžia – Vatikanas – turėjo nemenką autoritetą ir nemažai įtakos visame pasaulyje. Sovietų valdžia nuolat mėgino apjuodinti Vatikano valdžią ir taip žmones nugręžti nuo katalikybės. Tai liudija straipsniai to meto Klaipėdos spaudoje: „Kam Vatikanas tarnauja“⁹⁰, „Vatikanas – Amerikos imperializmo sąjungininkas“⁹¹, „Vatikanas ir jo veikla“⁹² ir kt. Juose informuojama apie Vatikano visame pasaulyje sukauptą turtą, bandoma įtikinti skaitytojus, kad Vatikano valdžia palaiko kapitalizmą, o šis esąs blogis, sakoma, kad Vatikanas remia valstybes, kurių nėra už taiką, kad visi jo veiksmai kupini egoizmo ir pan. Visa tai pateikiama labai skrupulingai ir atvirai, be jokių užuolankų. Pačios Sovietų Sąjungos santvarkos modelis šiuose straipsniuose vaizduojamas kaip idealus pavyzdys. Taigi visomis įmanomomis poveikio priemonėmis buvo bandoma Klaipėdos krašto gyventojams įpiršti sovietines tiesas, siekiama, kad skaitytojai nusigręžtų nuo katalikybės ir kitų religijų bei lojaliai tarnautų Josifo Stalino idėjoms.

Sovietų valdžiai buvo naudinga, kad Katalikų bažnyčia įsiregistruotų, nes tik tada buvo įmanoma ją kontroliuoti. Registracija leido sumažinti vyskupų valdžios galią, taip pat cenzūruoti Bažnyčią⁹³. Registruoti katalikų parapijas ir dvasininkus pagal sovietinę tvarką pradėta tik 1948 m. antrojoje pusėje, o Klaipėdos katalikų bendruomenė oficialiai

įregistruota 1948 m. rugsėjo 22 d.⁹⁴ Įregistravę savo bendruomenę, katalikai įgijo teisę iš valdžios reikalauti maldos namų ir įgyvendinti savo planus. Dar prieš karą, 1938 m., buvo pradėtos rinkti aukos statyti naujai bažnyčiai pagal inžinieriaus architekto Juozo Baltrėno projektą⁹⁵, tačiau įgyvendinti šį sumanymą sutrukdė prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas, o po jo – ateistinė sovietų valdžia. Tik įregistruota katalikų bendruomenė galėjo imtis prieš karą numatytų planų. Dar viena priežastis, dėl ko katalikams prireikė naujos bažnyčios, ta, kad, daugėjant katalikybę išpažįstančių žmonių, tikinčiųjų ėmė nebetenkinti turimi maldos namai. Leidimas statyti naują kulto pastatą duotas 1956 m. gegužės mėnesį⁹⁶. 1957 m. vasarą pradėti parengiamieji, o vėliau ir statybos darbai. Jie truko iki pat 1961 m., kai katalikų lėšomis iškilo didelė (60x25 m) Marijos Taikos Karalienės bažnyčia. Deja, ji iš karto buvo valdžios konfiskuota, pastatas atiduotas Filharmonijai, o keliems bažnyčios statybos organizatoriams ir vykdytojams iškeltos baudžiamosios bylos⁹⁷. Bažnyčia grąžinta tik 1988 m.⁹⁸, o iki tol katalikai turėjo glaustis ankštoje bažnytėlėje.

Klaipėdos evangelikų liuteronų bendruomenė. 1517 m. Martinas Lutheris prikalė 95 tezes prie Vitenbergo bažnyčios durų⁹⁹, taip išreišdamas protestą prieš Katalikų bažnyčią. Atsiradus daugiau žmonių, kurie pritarė M. Lutherio idėjoms, pradėjo formotis protestantiškoji Liuteronų bažnyčia. Laikui bėgant, M. Lutherio sekėjų daugėjo, Vokietijoje iškilo nauja Liuteronų bažnyčia, kuri netruko paplisti kitose Europos šalyse, neaplenkdama ir Lietuvos, ir tapo viena didžiausių pasaulyje krikščioniškų religijos krypčių.

Pirmasis Prūsijos kunigaikštis Albrechtas buvo ir pirmasis žmogus šiame krašte, priėmęs M. Lutherio mokymą bei 1525 m.

įvedęs reformaciją visoje Prūsijoje. Jis skyrė lėšų pagrindinių šio tikėjimo knygų leidybai, jų vertimui į lietuvių ir lenkų kalbas. Tuo pat metu įsteigtas Karaliaučiaus universitetas, kuriame buvo rengiami reformatų dvasininkai¹⁰⁰, išleistas Martyno Mažvydo „Katekizmas“ – pirmoji lietuviška knyga¹⁰¹. 1555 m. Karaliaučiuje pradėta statyti pirmoji evangelikų liuteronų bažnyčia.

Dabartinėje Lietuvos teritorijoje, Klaipėdoje (Memelyje), iki Antrojo pasaulinio karo Evangelikų liuteronų bažnyčia buvo vyraujanti. Ji gana aktyviai reiškėsi ir Didžiojoje Lietuvoje. Tarpukario Kaune, tuometinėje Lietuvos sostinėje, Vytauto Didžiojo universitete, veikė Evangelikų teologijos fakultetas, kuriame buvo rengiami evangelikų liuteronų ir evangelikų reformatų dvasininkai¹⁰².

Prieš pirmąją sovietų okupaciją Didžiojoje Lietuvoje veikė 52, o Klaipėdos krašte – 30 liuteronų parapijų¹⁰³. Lietuvą okupavus, netrukus didelių pokyčių įvyko ir Liuteronų bažnyčioje: ji neteko valstybės paramos, jos turtas buvo konfiskuotas, o veikla suvaržyta ir akylai stebima. Tarp kunigų ir tikinčiųjų vyravo niūrios, nusivylimo ir baimės dėl ateities kupinos nuotaikos. Nusivylimą dar labiau stiprino tai, kad 1940 m. liepos mėnesį buvo konfiskuotas centrinių bažnyntinių įstaigų turtas, o konsistorijai įsakyta iki rugpjūčio pabaigos išsikraustyti iš savų patalpų ir atleisti visus tarnautojus¹⁰⁴.

Vokiečiams okupavus Lietuvą, Liuteronų bažnyčia šiek tiek atsikvėpė, bet jos padėtis beveik nepasikeitė. Hitlerininkai vykdė represijas prieš kunigus, ir tai lėmė gana kritišką inteligentų ir bažnyčios tarnautojų požiūrį į naujosios valdžios politiką. Karui baigiantis pranašumą įgavusi Sovietų Sąjunga sugrįžo į Lietuvos teritoriją, kur šį kartą okupavo ir Klaipėdos kraštą. Sovietų valdžios požiūris į liuteronybės išpažinėjus, ypač Klaipėdos krašte, buvo itin neigiamas. Mažosios Lie-

tuvos protestantizmas dar buvo vadinamas „išsigimusiu protestantizmu“, nes tai, anot valdžios, buvo vokiečių protestantizmas, per kurį siekta ekonomiškai ir politiškai veikti Didžiąją Lietuvą. Ilgainiui sovietų valdžios atstovai ėmė nebeskirti pilietybės nuo religijos, o evangelikų – nuo vokiečių¹⁰⁵. Manyta, jog vokiečių okupacinės valdžios metais lietuvių liuteronų bendruomenė buvo gana įtakinga ir rėmė vokiečių valdžią. Šios pozicijos laikėsi ir sovietų valdžia, o RKRT labai neigiamai atsiliepė apie žmones, išpažįstančius liuteronybę. 1944–1945 m. iš Klaipėdos krašto pasitraukė visi liuteronų kunigai ir dauguma šios bendruomenės narių¹⁰⁶. Po karo mieste teliko maža buvusios gausios Klaipėdos liuteronų bendruomenės dalis. Bendruomenė nebeturėjo ne tik maldos namų, bet ir kunigų, kurie vestų pamaldas.

Lietuvos liuteronų vadovybė, stengdamasi išlaikyti didžiąją dalį savo parapijų, iš pat pradžių susidūrė su didele problema – kunigų trūkumu. O kunigo nebuvimas iš esmės reiškė ir pačios parapijos sunykimą. Palyginti su Didžiąja Lietuva, ypač sunki buvo viso Klaipėdos krašto, o kartu ir Klaipėdos miesto padėtis. Visame regione buvo likusios apie 30 parapijų su parapijiečiais ir nė vieno kunigo joms aptarnauti. Likusioms be kunigo parapijoms išsilaikyti padėjo Klaipėdos krašte dar gyvavusios susirinkimų tradicijos. Krašte pasiliko nemažai liuteronų sakytojų, kurie karui baigiantis atnaujino savo veiklą. Jau 1945 m. kovo 5 d. konsistorijos narys kunigas E. Jėgeris pavedė Kretingoje gyvenančiam kunigui M. Baltriui rūpintis Klaipėdos krašto parapijų atgaivinimu ir įtraukti jas į Lietuvos liuteronų bažnyčią. Šis greitai subūrė pažįstamus sakytojus ir atgaivino sakytojų pasitarimus, kurių metu buvo išventinami nauji sakytojai. Vien tik 1947 m. sakytojais tapo A. Kibeklis, J. Kuršis, J. Budys, J. Sprogis ir M. Klumbys¹⁰⁷. Kaip tik jie, padedami Didžiosios Lietuvos kunigų,

pradėjo gaivinti krašte pastoracinę veiklą. Netrukus prie jau esančių sakytojų prisidėjo ne viena dešimtis naujų: J. Karalius, M. Pranertas, A. Timpa, J. Kaupa, M. Miklovaitis, P. Knispelis, A. Sakutis, Šikšnius, D. Briedis, M. Tydekas, M. Mickus, M. Bačka, A. Kybelka, A. Tėvelaitis, J. Aidušis, M. Ponelis, A. Neimanas ir kt.¹⁰⁸

Dauguma parapijų buvo atgaivintos 1945 m. pabaigoje–1946 m. pradžioje, o jau 1948 m. sakytojai veikė visuose krašto kaimuose¹⁰⁹. Toks greitas integravimasis į Lietuvos liuteronų bažnyčių siejamas su Bažnyčios vadovybės pagalba. Įšventintiems naujiems sakytojams buvo lengviau spręsti organizacinius klausimus, kovoti dėl bažnyčių pastatų ir koplyčių. Buvo aktyviai bandoma gaivinti ir kitas Klaipėdos krašto bendruomenes, bet Klaipėdos miesto liuteronų bendruomenės padėtis buvo sunkesnė. Nors Karklės bažnytelė buvo sugriauta, bet religinė veikla nenutrūko, žmonės rinkdavosi į pamaldas įvairiose vietose¹¹⁰. Iš „Klaipėdos–Karklės parapijos užrašų knygos“, kurią diakonai E. Dumpis ir J. Liepis vedė 1946–1977 m., krikštų sąrašų matyti, jog per visą dešimtmetį (1945–1954 m.) pakrikštyti tik 26 naujagimiai, iš kurių vos aštuoni – iš Klaipėdos miesto, keltas – iš aplinkinių kaimelių, o dauguma – iš Karklės¹¹¹. Neturėdami savo parapijoje kunigo, klaipėdiečiai, norėdami pakrikštyti vaiką ar priimti Švenčiausiąjį sakramentą, vykdavo į veikiančias dar neoficialias kitų rajonų parapijas. Kunigai taip pat važinėdavo į savo ganytojo neturinčias parapijas, nors ir gana retai – vos kelis kartus per mėnesį. Pamažu liuteronų bendruomenė pradėjo atsigauti.

Kunigo A. Baltrio pastangomis buvo suburti krašte likę lietuvininkų sakytojai. A. Baltriui teko atimti iš Bruno Blaesnerio leidimą pamokslauti Klaipėdoje, nes jis pamokslus sakydavo vokiečių kalba, nors ir mokėjo lietuviškai¹¹². Taip A. Baltris pasielgė siekdamas išvengti konfliktų su sovietų valdžia.

1946 m. įvedus privalomąją religinių bendruomenių registraciją, parapijų labai sumažėjo. Nuo tada parapijų gyvavimo klausimus jau sprendė ne konsistorija, o RKRT ir jos įgaliotinis. Registracija buvo ir dar dešimties parapijų uždarymo 1948–1953 m. priežastis¹¹³. Per vėlai išsiuntusi registravimosi dokumentus, Klaipėdos miesto liuteronų parapija sulaukė neigiamo RKRT įgaliotinio B. Pušinio atsakymo. Argumentai buvo tokie: Klaipėdoje nėra nuolatinio kulto tarno, parapiją sudaro gana mažai parapijiečių, bendruomenės dvidešimties narių sąrašo nėra patvirtinęs Klaipėdos miesto vykdomasis komitetas, nesudaryta maldos namų nuomos sutartis. Taigi Klaipėdos miesto evangelikų liuteronų parapijai buvo pranešta nesiųsti registracijos dokumentų, nes jie nebus priimti, kadangi registracija baigėsi 1948 m.¹¹⁴ Dėl stipraus ekonominio sovietų valdžios spaudimo Evangelikų liuteronų bažnyčiai buvo sunku išsilaikyti. Dėl nepakeliamos mokesčių naštos parapijos kartais būdavo priverstos pačios atsisakyti bažnyčių patalpų. 1948 m. birželio 19 d. LSSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimu visi kulto pastatai buvo nacionalizuoti, paliekant juos religinėms bendruomenėms nuomininko teisėmis¹¹⁵. Nuomojamas patalpas bendruomenė turėjo pati valyti ir tvarkyti¹¹⁶.

Šis laikotarpis buvo labai nepalankus liuteronams. Prieš karą tvirta Protestantų bažnyčia buvo beveik sunaikinta. 1950 m. liuteronai antrą kartą per dešimtmetį pateko į sunkią padėtį, kai Bažnyčia liko be pagrindinio administravimo organo – konsistorijos. Tai truko penkis mėnesius. 1950 m. balandžio 26 d. kunigai A. Baltris, J. Degis, F. Megnis, M. Preikšaitis ir J. Kalvanas, taip pat sakytojai M. Klumbys, M. Bička ir A. Timpa rinko laikinąją konsistoriją. A. Baltris tapo jos pirmininku, F. Megnis – vicepirmininku (1952 m. rugpjūčio 9 d., pastarajam mirus, jo vietą užėmė V. Burkevičius), M. Klumbys – sekretoriumi ir reikalų vedėju¹¹⁷. J. Kalvanas ir

M. Preikšaitis atsisakė konsistorijoje bet kokių pareigų bijodami E. Lėjero ir J. Gavėnios likimo. Laikinoji konsistorija dirbo neilgai – iki 1954 m. sausio 29 d., kai mirė A. Baltris¹¹⁸.

Neilgai veikusi konsistorija sugebėjo daug padaryti – prikelti ir suvienyti Klaipėdos krašto liuteronų parapijas. Jau ne pirmą kartą netekusi savo konsistorijos, Bažnyčia ne tik nesutriko, bet ir įgavo daugiau jėgų pasipriešinti. Kunigas A. Baltris dėjo pastangas įregistruoti visus iki tol veikusius namų pamaldų būrelius.

Po karo tik Šv. Jokūbo bažnyčioje vis dar buvo laikomos liuteronų pamaldos. Remontuoti šio pastato Liuteronų bažnyčios parapija neįstengė, tad vėliau pamaldos buvo laikomos Jono Katinio sodyboje Smeltės priemiestyje¹¹⁹. Būdama pernelyg negausi, Klaipėdos miesto liuteronų bendruomenė neišgalėjo išsinuomoti patalpų. Kad būtų teisėta ir legalu, 1952 m. sausio 5 d. Klaipėdos liuteronų bendrija nusiuntė RKRT įgaliotiniui pageidavimą leisti Klaipėdoje laikyti pamaldas dalijantis maldos namais su stačiatikiais. Pageidavimas buvo patenkintas¹²⁰.

Šie stačiatikių maldos namai – liuteroniška raudonų plytų bažnyčia aštriabriauniu stogu (prie Skulptūrų parko, Liepos g.). Kaip jau minėta, Klaipėdos gynimas 1944–1945 m. labai užtruko: vokiečiai, nepaisydami nuostolių, įnirtingai gynė miestą. Raudonoji armija apšaudė jį iš toliašaudžių pabūklų. Kaip prisiemena karininkas artileristas, pirmiausia „[...] buvo naikinami galimi stebėjimo punktai, iš kurių buvo galima stebėti šturmuojančių karių judėjimą (tai buvo aukšti pastatai)“¹²¹. Taip sunaikinti visi aukšti miesto statiniai, tarp jų ir bažnyčios. Sveiki Klaipėdoje išliko tik vieni maldos namai – 1910 m. statyta protestantų bažnyčia miesto centre, liuteronų kapinių teritorijoje.

Galiausiai Klaipėdos liuteronų bendruomenė, gavusi visas pažymas, turėdama rei-

kiamą skaičių žmonių ir kunigą Miką Preikšaitį (kunigavo 1947–1972 m.¹²²), 1955 m. lapkričio mėnesį po tiesioginio kreipimosi į Maskvą buvo įregistruota¹²³. Liuteronų pamaldos ir toliau vyko stačiatikių cerkvėje, buvusioje miesto kapinių koplyčioje.

Klaipėdos evangelikų baptistų bendruomenė. Baptistų tikėjimo ištakos siekia reformacijos laikus – XVI amžių. Pavadinimas siejamas su graikų kalbos žodžiu „baptistės“, kuris reiškia „krikštytojas“¹²⁴. XVI a. Anglijoje kilo religinis judėjimas, kurio tikslas – reformuoti Anglikonų bažnyčią. Pagrindinis jo uždavinys – atskirti Bažnyčią nuo valstybės valdžios¹²⁵. Baptistų bažnyčia savo pažiūromis ir doktrinomis skyrėsi nuo kitų protestantiškų Bažnyčių. Baptistai buvo laikomi eretikais, juos net imta persekioti (ypač dėl krikšto, kadangi krikštijami tik suaugę žmonės), o aktyvesni veikėjai nuteisti sudeginti ant laužo. Šio judėjimo šalininkai buvo vadinami kongregacionistais. Tokia kongregacionistų grupė, vadovaujama Johno Smitho, 1608 m. paliko Angliją ir įsikūrė Olandijoje, Amsterdame¹²⁶. Persekiojimams atslūgus, J. Smithas su didžiąja savo bendruomenės dalimi 1612 m. grįžo į Angliją ir Londone įkūrė pirmąją baptistų bendruomenę¹²⁷. Šiandien ji vadinasi Evangelikų krikščionių baptistų bažnyčia.

Keletą šimtmečių ši religinė organizacija aktyviai plėtėsi, neaplenkdama ir Lietuvos. Pirmoji evangelikų krikščionių baptistų religinė bendruomenė Lietuvoje įsikūrė 1841 m. Klaipėdoje¹²⁸. Klaipėda tuo metu priklausė Prūsijos karalystei, todėl dauguma baptistų buvo vokiečių tautybės. Klaipėdos baptistų bendruomenę 1841 m. spalio 3 d. vakarą įkūrė Eduardas Grimmas. Joje buvo 25 nariai. Tą patį vakarą E. Grimmas buvo išrinktas ir ordinuotas šios bendruomenės vadovu¹²⁹. Klaipėdos valdžia ir pripažintos religinės bendruomenės į baptistus žiūrėjo

neigiamai. Tačiau E. Grimmas tęsė savo veiklą, o bendruomenės narių vis gausėjo, prireikė erdvesnių patalpų pamaldoms. Įveikę šiuos tokius sunkumus, baptistai 1851 m. pasistatydino erdvius maldos namus Naujojo Parko (dabar Vytauto) gatvėje. Tuomet šiai bendruomenei priklausė 234 nariai¹³⁰. Bažnyčios pastoriumi buvo išrinktas F. Nimetas, mat iki tol vadovavęs E. Grimmas su grupe tikinčiųjų išvyko į JAV, kur toliau tęsė religinę veiklą¹³¹. Pastatytieji maldos namai išliko iki mūsų dienų: nei 1854 m. miestą nuniokojęs gaisras, nei Antrasis pasaulinis karas nesunaikino šio pastato.

Klaipėdos krašte ir Rytų Prūsijos miestuose bei gyvenvietėse sparčiai imta statyti naujas baptistų bažnyčias. 1911 m. įkurta sąjunga leido krikščionišką literatūrą lietuvių kalba. Ji gyvavo iki Antrojo pasaulinio karo.

Dauguma Klaipėdos gyventojų buvo vokiečių tautybės, dėl to pamaldos čia daugiausia vykdavo vokiečių kalba, lietuviškai – rečiau, bet reguliariai. Pavyzdžiui, apie 1935 m. lietuviškos pamaldos buvo laikomos kartą per mėnesį¹³². 1933 m. Klaipėdoje įkurta Lietuvos evangelikų baptistų sąjunga, kurios centras vėliau persikėlė į Kauną ir veikė ten iki sovietų okupacijos¹³³. Šią sąjungą sudarė trylika baptistų bendruomenių, iki pat panaikinimo jai vadovavo Teodoras Gerikas. Nepriklausomoje valstybėje kelis dešimtmečius kurta baptistų bendruomenių sąjungos struktūra 1940 m. buvo suardyta per vieną parą. Tuo metu tikinčiųjų labai sumažėjo, nes dauguma vokiečių tautybės baptistų repatriavo į Vokietiją. Ilgametis Baptistų sąjungos prezidentas T. Gerikas taip pat pasitraukė į Vakarus¹³⁴. Krikščionių evangelikų baptistų bendruomenei, kaip ir kitoms krikščionių bendruomenėms, atėjo sunkus metas.

Trūkstant aktyvių, drąsių ir organizacinių gabumų turinčių žmonių, kai kurios baptis-

tų bendruomenės labai sunkiai atnaujino ir legalizavo savo veiklą, nors iki 1948 m. gruodžio 31 d. buvo nesunku įregistruoti religinę bendruomenę pateikus dvidešimties narių sąrašą. Baptistams buvo keliami tokie pat reikalavimai kaip ir kitoms konfesijoms. Vengimas ir delsimas įregistruoti bendriją nebuvo joks protestas prieš sovietų valdžią, tačiau to nepadarius laiku, vėliau registruotis tapo beveik neįmanoma. Dėl šios priežasties buvo prarasti bendruomenių pastatai Klaipėdoje, Vilniuje, Kaune, Šilutėje, Žemaitikijoje (Šilutės r.) ir Priekulėje.

Kada po karo baptistai susirinko į savo pirmąsias pamaldas – nežinoma. Neaišku ir kur jos vyko, nes ten, kur stovėjo jų bažnyčia, jau buvo įsikūręs Jūrų prekybos uosto klubas¹³⁵. Vietiniai klaipėdiškiai į miestą grįžo gana vėlai – 1945–1947 m. Atvykėliai iš kitų sovietinių respublikų taip pat norėjo turėti maldos namus. 1948–1949 m. į Klaipėdą atvykę keletas tikinčiųjų rusų pamaldas laikydavo rusų kalba. Kartais jas lankydavo ir lietuviai¹³⁶. Tikintieji į pamaldas rinkdavosi savo butuose. Daugiau kaip trisdešimt metų pamaldos vyko sename ankštame žvejo namelyje miesto pakraštyje, Jurbarko gatvėje Nr. 43¹³⁷.

Tačiau Klaipėdos baptistų bendruomenė vesti pamaldų lyg ir neturėjo teisės, nes nebuvo įregistruota. Kada pradėta rūpintis įregistruoti faktiškai veikiančią bendruomenę – nežinoma. Pasak turimų dokumentų, prašymas registruoti paduotas tik 1956 m. Į jį buvo atsakyta neigiamai: „Laikyti netikslingu registruoti naują religinę bendruomenę.“¹³⁸

Iš šešių Klaipėdos krašte veikusių baptistų bendruomenių veiklą atnaujino tik dvi – Klaipėdos ir Žemaitkiemio, bet ir jos, laiku nespėjusios įsiregistruoti, neteko savo pastatų. Žemaitkiemio bendruomenė taip ir veikė neįsiregistravusi iki 1959 m., kai beveik visi jos nariai išvyko į Vakarus Vokietiją¹³⁹.

Iki pat 1977 m., kai ši Bažnyčia pagaliau buvo įregistruota¹⁴⁰, Klaipėdos baptistų bendruomenė veikė pagal „žodinį susitarimą“ su vietos valdžia. Apie ketinimą keisti pamaldų vietą turėjo būti informuojama iš anksto. Maždaug nuo 1958 m. baptistų pamaldos, kaip minėta, vyko miesto pakraštyje, dabartinėje Jurbarko gatvėje, Nikulinų bute. 1980 m. valdžia davė leidimą patalpas perstatyti ir pritaikyti maldos namams (bažnyčiai)¹⁴¹.

Klaipėdos stačiatikių bendruomenė.

Krikščionių pasaulyje stačiatikybė šalia katalikybės ir protestantizmo yra viena didžiausių religinių kryptų. Šios religijos ištakos glūdi Bizantijoje. 1652–1658 m. vykstant reformacijai, stačiatikiai, valdžios palaikomi¹⁴², greitai plito slavų žemėse ir tarp slavų kilmės žmonių. Tas pat pasakytina ir apie LDK žemes, nes tuometinei krašto teritorijai priklausė nemažai baltarusių, ukrainiečių ir kitų slavų kilmės gyventojų. Lietuva, nors buvo katalikiškas kraštas, į stačiatikius žiūrėjo tolerantiškai.

Nepriklausomoje Lietuvoje 1918–1940 m. stačiatikių veikla buvo aktyvi. Tuo metu šalyje gyvavo 46 jų parapijos, buvo leidžiami trys laikraščiai¹⁴³. 1940 m. Lietuvą okupavus sovietams, Stačiatikių bažnyčia, kad ir rusiška, buvo be gailėsčio naikinama kaip ir kitos religinės bendruomenės.

Iki Antrojo pasaulinio karo Klaipėdoje, mieste, kuriame jau buvo per šimtą tūkstančių gyventojų, gyvavo tik nedidelė 30–40 žmonių stačiatikių bendruomenė¹⁴⁴. Po karo sovietų valdžia buvo numaciusi Klaipėdą paversti dideliu vakarinės SSRS dalies uostu. Europą padalijus, Klaipėdos kraštas tapo LSSR dalimi. Tuo metu labai pasikeitė Klaipėdos nacionalinė sudėtis – dauguma miesto gyventojų buvo rusakalbiai, paprastai slavų kilmės. Šie žmonės buvo atsiųsti atstatyti miesto arba atvyko savo noru.

1946 m. pradžioje stačiatikiais save laikė keletas šimtų klaipėdiečių naujakurių. Jie su nekantrumu laukė, kada mieste pradės vykti pamaldos¹⁴⁵.

Rūpintis tikinčiųjų gyvenimu ėmėsi patirties turintis šventikas Joanas Levickis (Иоанн Левицкий), tuo metu vadovavęs parapijoms Kretingoje ir Telšiuose. 1945–1947 m. J. Levickis kartu su tikinčiaisiais kreipėsi į įvairaus rango miesto valdininkus su prašymu įregistruoti stačiatikių bendruomenę ir skirti patalpas pamaldoms (Klaipėdos stačiatikių maldos namai buvo sugriauti per karą). Tai šventikas J. Levickis primena savo 1945 m. rugsėjo 7 d. pranešime P. Linėvui, RKRT prie SSRS Ministrų Tarybos įgaliotiniui Lietuvoje: „Iki karo Memelyje buvo cerkvė (maldos namai) Perkasų g. 9. Karo metu cerkvė sugriauta. Cerkvės daiktai išgrobstyti – 71 tūkstančio rublių vertės [...]. Jau dabar į miestą atvyko daugiau kaip šimtas rusų šeimų, neskaitant kariškių ir devynių tūkstančių uosto darbuotojų. Žmonės prašo Dievo garbinimo. Jiems patiems gyventi dar nėra kur – viskas sugriauta, bet jie prašo patalpų pamaldoms, kad galėtų melsti Dievą ir prašyti pagalbos jų pamaldose... O tarp kitko, Bokšto ir Žardžių gatvių kampe yra laisva vokiečių „kirchė“. Memelio vykdomojo komiteto pirmininkas žydas Bergas pasakė: „Jeigu jūsų viršininkas įgaliotasis Linevas duos man raštišką įpareigojimą, tai patalpos bus išskirtos ir suremontuotos.“¹⁴⁶

Žinoma, stačiatikių religiniai poreikiai buvo tenkinami tik tiek, kiek galėjo leisti ateistinės valstybės vadovybė. 1947 m. stačiatikių bendruomenė pradėjo rūpintis savo valstybine registracija. Visuotiniame susirinkime buvo renkamas narių dvidešimtukas, revizijos komisija ir kandidatai į cerkvės seniūnus. Bendruomenės organizacinis susirinkimas Klaipėdoje įvyko 1947 m. sausio 26 d., jam pirmininkavo J. Levickis¹⁴⁷. 1947 m. gegužės 28 d. stačiatikių bendruo-

menė buvo įregistruota¹⁴⁸. Tai pirmoji mieste įregistruota religinė organizacija. Netrukus buvo pateiktas prašymas skirti patalpas stačiatikių bendruomenės pamaldoms. Klaipėdos miesto vykdomasis komitetas 1947 m. birželio 17 d. perdavė Klaipėdos stačiatikių bendruomenei nuomos teisę į maldos namus – buvusias laidojimo patalpas Liepų Prailgintojoje g. 17 (prie Skulptūrų parko), sutartis pasirašyta dešimčiai metų¹⁴⁹. Taigi stačiatikių tikintiesiems buvo leista naudotis pastatu šalia liuteronų kapinių, anksčiau priklausiusiu liuteronams. Prireikė pusės metų, kol jis buvo pritaikytas stačiatikių pamaldoms. Iš stačiatikių cerkvės Liepojoje vežimu į Klaipėdą buvo atvežtos ikonos. Klaipėdos stačiatikių cerkvė buvo išventinta kaip Visų Šventųjų cerkvė, jai vadovauti paskirtas šventikas Fiodoras Rakeckis (Фёдор Ракецкий). Pirmosios pamaldos Visų Šventųjų cerkvėje įvyko 1947 m. gruodžio 28 d., jas aukojo tėvas Fiodoras. Klaipėdos stačiatikių bendruomenė tuo metu buvo viena didžiausių respublikoje – apie tūkstantis narių¹⁵⁰.

Stačiatikių šventikas Jevdokimas Rakeckis (Евдоким Ракецкий), jau būdamas senyvo amžiaus, atvyko pas savo sūnų Fiodorą Rakeckį į Klaipėdą. Jie abu, kilę iš šventikų Rakeckių dinastijos, pradėjo vadovauti pamaldoms vietinėje bendruomenėje. Tarpukariu tėvas ir sūnus Rakeckiai tarnavo lenkų okupuotame Vilniaus krašte, taigi, pasak valdžios, „buržuazinės valstybės, nusiteikusios prieš SSRS“, teritorijoje (taip tuo metu vadinta Lenkija)¹⁵¹. Tai patraukė sovietų saugumo organų dėmesį. J. Rakeckis dėl garbingo amžiaus jiems nebuvo įdomus, o jo sūnų šventiką F. Rakeckį LSSR valstybės saugumo ministerija pradėjo sekti. F. Rakeckiui sekti ir medžiagai apie jį rinkti buvo paskirtas asmuo, slapyvardžiu Ištikimasis. Jau viename pirmųjų agentūrinių Ištikimojo pranešimų 1947 m. gruodžio 29 d. rašoma, kad per pamokslą šventikas sakęs: „Gyvenimas da-

bar sunkesnis, daug sunkesnis, ir vienintelis mūsų džiaugsmas ir paguoda yra malda“, o štai 1948 m. gegužės 28 d. Ištikimasis rašo kalbėjęs su ką tik iš Šilutės grįžusiu F. Rakeckiu, kuris „[...] su siaubu pasakojo, kad iš Šilutės veža ne tik lietuvius, bet ir rusus ir kad mieste labai prislėgta nuotaika“¹⁵² (kalbama apie 1948 m. Lietuvos gyventojų masinę trėmimą į tolimąsias SSRS sritis). 1949 m. kovo 31 d. pokalbio su Ištikimuoju metu šventikas F. Rakeckis, informatoriaus tvirtinimu, „kaip visada pradėjo pykti ant Sovietų Sąjungos valdžios dėl tikinčiųjų persekiojimo ir sakė, kad, nepaisant visų dabartinių valdžios „žaidimų“ su stačiatikių bažnyčia, jis nė minutės nesijautė laisvas, kad bet koku momentu jį gali suimti budelio, 1940 metais išžudžiusio Katynėje lenkų karininkų korpuso žiedą, ranka“¹⁵³.

Šventiko F. Rakeckio byla buvo „tiriami“ ilgiau nei dvejus metus. 1949 m. birželio pradžioje F. Rakeckis buvo suimtas ir ypatingojo pasitarimo nuteistas dešimt metų kalėti auklėjamojo darbo lageryje „už antitarybinę agitaciją ir propagandą“¹⁵⁴.

Suėmus F. Rakeckį, agentas Ištikimasis be darbo neliko – jau 1950 m. vasario 28 d. pažymoje LSSR valstybės saugumo ministerijai su grifu „Visiškai slapta“ informuojama, kad pranešėjas „šiuo metu panaudojamas [...] antitarybiniais elementams tarp stačiatikių šventikų išaiškinti“. Dokumento autorius Valstybės saugumo ministerijos kapitonas pažymą baigia žodžiais: „Manau, kad [...] agento, slapyvardžiu Ištikimasis, akistata su kaltinamuoju F. Rakeckiu netikslinga.“¹⁵⁵

Iš įkalinimo vietos Sibire F. Rakeckis buvo paleistas tik 1956 m., po Sovietų Sąjungos komunistų partijos XX suvažiavimo, pasmerkusio stalinines represijas. Po septynerių metų nelaisvės į Lietuvą grįžęs šventikas buvo paskirtas Rokiškio bendruomenės vyriausiuoju. Klaipėdos Visų Šventųjų cerkvės valdytoju

1949 m. birželio 15 d. tapo šventikas Nikolajus Nedveckis (Николай Невдveckий). Jau būdamas senyvo amžiaus, šventikas J. Rakeckis po sūnaus F. Rakeckio arešto neteko savo pareigų bažnyčioje. Antruoju šventiku Klaipėdoje buvo paskirtas ką tik išventintas Rodionas Tyščukas (Родион Тыщук)¹⁵⁶.

Sovietų Sąjungos agentai persekiojo ne tik kunigus, bet ir paprastus žmones. Štai piliečiui Genadijui Abramčikui, 1948 m. atvykusiam į Klaipėdą ir dirbusiam alaus darykloje vyriausioju inžinieriumi, buvo pagrasinta atleisti iš darbo, jei jis ir toliau lankys bažnyčią¹⁵⁷. Paprastiems žmonėms, kurie nėjo aukštų pareigų, buvo skiriama nedaug dėmesio, o tie, kurie dirbo prestižiškesnį darbą ir norėjo jį išlaikyti, turėjo atsakyti bažnyčios. Taip padarė ir G. Abramčikas, jis iki 1991 m. Lietuvai atkuriant nepriklausomybę bijojo eiti į bažnyčią, kad neprarastų darbo¹⁵⁸.

Klaipėdos sentikių bendruomenė. Sentikių religinė atšaka buvo patvirtinta 988 m., kuni-gaiščio Vladimiro Šventojo valdymo laikais. Nuo tada iki XVII a. rusai šventai saugojo savo tikėjimą ir laikė jį savo nesugriauama nacionaline šventove¹⁵⁹. XVII a. viduryje caras Aleksejus ir patriarchas Nikonas bei jo šalininkai, vadovaudamiesi naujaisiais graikų religinių apeigų pavyzdžiais, ėmėsi reformuoti Rusijos stačiatikių bažnyčią, naikindami bažnytinių knygų ir apeigų nesutapimus. Stačiatikių bažnyčią rėmė ir globojo carai, todėl ji tapo valstybine Rusijos imperijos religija¹⁶⁰. Nepaklusę caro valdžiai sentikiai buvo persekiojami, su jais buvo susidorojama, jiems teko trauktis į tolimus kraštus. Taip sentikių religinė atšaka išplito po pasaulį. Dalis sentikių apsistojo ir Lietuvoje, kur 1710 m. buvo pastatyta pirmoji jų cerkvė¹⁶¹. Šioje istorinėje situacijoje galima įžvelgti paradoksalią dalyką. Vakarų valstybėse atsiskyrusios naujos religinės ben-

druomenės paprastai būdavo persekiojamos senųjų religinių bendruomenių ir valdžios. O štai Rusijoje pati valdžia rėmė naujos religinės atšakos formavimąsi ir persekiojo senojo tikėjimo išpažinėjus. Tai truko kelis dešimtmečius, kol caras Nikolajus II 1905 m. balandžio 30 d. išleido potvarkį dėl religinio pakantumo¹⁶², leidžiantį sentikiams dalyvauti religiniame valstybės gyvenime.

Sentikių bendruomenės ramybę Lietuvoje sudrumstė Pirmasis pasaulinis karas. 1915 m. nemažai sentikių buvo priversti išvykti iš Lietuvos į Rusijos gilumą. Dauguma jų vėliau grįžo į savo gimtąsias vietas.

1923 m. gegužės 20 d. Lietuvos valstybė oficialiai pripažino sentikių religiją, ir nuo 1925 m. Sentikių bažnyčia reguliariai gaudavo tam tikrą finansinę paramą. Tačiau tai truko neilgai – 1940 m. birželio mėnesį šalis buvo okupuota ir 1940–1941 m. sovietų valdžia panaikino visas religines bendruomenes, tarp jų ir sentikių. 1941 m. birželį nemažai sentikių ištremta į Sibirą.

Iki 1941 m., kai iš Lenkijos atvyko keletas sentikių šeimų, Klaipėdoje sentikių nebuvo¹⁶³. Po Antrojo pasaulinio karo mieste apsigyveno daug slavų kilmės žmonių, tarp jų buvo ir sentikystės išpažinėjų. Tuo metu iš Kauno rajono į Klaipėdą atsikėlė ir sentikių Moskoliovių šeima. Agejus Moskoliovas (Агеј Москолев) buvo kilęs iš Suvalkų, tarnavęs vietos cerkvėje, o 1941 m. cerkvės vadovybės perkeltas į Šakių rajoną. 1946 m. jis atvyko į Klaipėdą, 1947 m. tapo bendruomenės vyriausioju šventiku¹⁶⁴ ir pradėjo rūpintis savo bendruomenės pripažinimu. Į pirmąsias pamaldas bute, esančiame Antinijos g. 94, susirinkdavo apie 25 žmonės. Ilgainiui sentikių Klaipėdoje daugėjo – 1947 m. jų bendruomenę jau sudarė apie 20 šeimų¹⁶⁵.

Įvedus privalomąją Lietuvos religinių bendruomenių registraciją, Klaipėdos sentikių bendruomenė suskubo paduoti prašymą kartu su dvidešimties narių sąrašu.

Sentikių bendrija buvo antroji po stačiatikių Klaipėdos mieste įregistruota religinė organizacija. Tai įvyko 1947 m. spalio mėnesį¹⁶⁶. (A. Rūtė¹⁶⁷ savo veikale teigia, kad pirmoji buvo įregistruota sentikių bendruomenė, bet archyviniai dokumentai rodo pirmąją buvus stačiatikių bendruomenę.) 1947 m., po registracijos, Klaipėdos miesto darbininkų komitetui buvo pateiktas prašymas skirti patalpas cerkvei. Netrukus sentikių bendruomenei buvo suteiktos patalpos Malūnų Vartų g. 88, kurių bendras plotas – vos 20 kvadratinį metrų¹⁶⁸.

Lietuvoje sentikių padėtį neigiamai veikė antireliginė sovietų politika, Bažnyčios persekiojimas, kolektyvizacija ir industrializacija. Aktyvia veikla išsiskyrė šios bendruomenės narys Grigorijus Leginzovas (Григорий Лeginзов), gimęs 1924 m. Suvalkuose. 1941 m. kovo mėnesį jis buvo perkeltas į Lazdijų rajono Kybartų kaimą, kur tarnavo klieriku. Karui baigiantis, 1944 m. buvo pašauktas į armiją. Pripažintas antros grupės invalidu, grįžo į Kybartus, ten vedė, o 1948 m. atvyko į Klaipėdą¹⁶⁹. Jis buvo labai veiklus Klaipėdos sentikių bendruomenės narys, giedojo chore ir uoliai lankė pamaldas. Savo vaikus auklėjo pagal tikėjimo principus, diegė religinį suvokimą. G. Leginzovas prisiminė įvykį mokykloje, kai jo duklė, kaip sentikiams įprasta, ant kaklo buvo pasikabinusi kryžiuką, o mokytoja norėjo jį paimti¹⁷⁰.

G. Leginzovas rūpinosi savo bendruomenės geroje, maldos namais. 1959 m. jis įsigijo gyvenamąjį namą Statybininkų pr. 84 ir, pakeitęs jo paskirtį, pertvarkė į sentikių cerkvę. Nors tuo metu ir nebuvo galima iki galo įrengti šio pastato, net kryžiaus ant stogo pastatyti, nes akylai stebėjo agentai, vis dėlto tai buvo nuosavi sentikių maldos namai. G. Leginzovas prisiminė, kaip vežė statybines medžiagas ir dirbo naktimis, kad nepatektų valdžiai į akiratį, o aplinkiniai šį pastatą vadino „namu be dūmų“¹⁷¹.

G. Leginzovas 1969–1972 m. tarnavo kartu su A. Moskoliovu¹⁷², po kurio mirties buvo išrinktas vyriausiuoju šventiku ir savo pareigas eina iki šiol.

Tai ryškiausi Klaipėdos sentikių bendruomenės žmonės, bandę išlikti sovietų spaudimo religijai metais.

Po karo pasikeitus Klaipėdos demografini padėčiai, pakito ir religinės bendruomenės. Dalis jų – irvingeriai, Išganymo armija, reformatai, judėjai – išvis nustojo gyvuoti. Išlikusios gausesnės bendruomenės stengėsi atkurti ir įteisinti savo religinę veiklą.

Pokario Klaipėdoje didžiausia buvo katalikų religinė bendruomenė. Remiama Lietuvos tikinčiųjų ir tautiečių užsienyje, ji po truputį plėtėsi ir reikalavo savo teisių.

Sunkius laikus išgyveno liuteronai. Po karo jie rinkosi į apgriautą Šv. Jokūbo bažnyčią (dabar toje vietoje „Neptūno“ restoranas). Vėliau, išvalę kapinių bažnytelę, pamaldas čia pradėjo laikyti ir vokiečių kalba. Tai nepatiko miesto valdžiai – pamaldos buvo uždraustos. Vėliau kurį laiką liuteronai rinkdavosi privačiame name, bet, jo savininkui išvykus, vėl liko be pastogės. Tada jie glaudėsi minėtoje kapinių bažnytelėje prie stačiatikių. Tik 1990 m. liuteronams pradėtos perduoti buvusio Šv. Jono parapijos namo patalpos (ten buvo įsikūręs Liaudies meno muziejus).

Nemažai teko išgyventi ir baptistams. Partiniai ideologai jų nekenė dėl pacifistinio nusiteikimo, karšto tikėjimo. Kurį laiką baptistai meldėsi privačiose patalpose. Ši religinė bendruomenė būrėsi žvejo name už Smiltelės upelio. Ten pamaldos vyko lietuvių ir rusų kalbomis.

Po karo Klaipėdoje susikūrė dvi naujos – sentikių ir stačiatikių – religinės bendruomenės. Sentikiai glaudėsi mažame, nešildomame individualiame name Statybininkų gatvėje. Stačiatikiai turėjo neblogą bažnytelę

buvusiose kapinėse, bet ši bendruomenė norėjo daugiau pagalbinių patalpų, kuriose būtų galėjusi veikti sekmadieninė mokykla.

Mieste buvo ir daugiau nedidelių religinių grupių (menonitai, sekmininkai, penkiasdešimtininkai ir kt.), bet jos savo veiklos neišplėtojo. Apskritai Klaipėdos religinių bendruomenių dydis labai skyrėsi. Vienos jų (katalikų) turėjo daugiau kaip šimtą tūkstančių narių (tikslų statistinių duomenų nėra), kitoms (sentikiams) galėjo priklausyti tik apie tūkstantį šeimų. Mažosios religinės bendruomenės teturėjo nuo septyniasdešimties iki dviejų šimtų narių (baptistai).

Sovietų valdžios politika labai apsunkino visų religinių bendruomenių gyvenimą. Norėdamos išlikti, jos per trumpą laiką turėjo persiorientuoti ir pakeisti savo požiūrį į valstybės ir Bažnyčios santykius. Vienos iš jų nuolankiai susitaikė su valdžios pozicija, kitos dar ilgai priešinosi jos savivalei.

IŠVADOS

Tyrime buvo siekiama aptarti svarbesnes pokario Klaipėdos religines problemas, su kuriomis susidūrė šio miesto religinės bendruomenės dėl antireliginės sovietų valdžios politikos. Kaip parodė darbe naudojami šaltiniai, šios problemos buvo labai svarbios pokario Klaipėdos visuomenei.

Išnagrinėjus Klaipėdos miesto religinių bendruomenių problematiką 1945–1954 m., galima daryti šias išvadas:

1. Po 1945 m. sausio 28 d. įvykių Klaipėdos miestas buvo visiškai ištuštėjęs – jame buvo likę vos keli gyventojai.

2. Senųjų gyventojų paliktas miestas tuoj pat pradėtas apgyvendinti. Naujieji gyventojai kėlėsi daugiausia iš Žemaitijos, taip pat iš įvairių Sovietų Sąjungos vietovių. Kartu su naujakuriais atkeliavo nauja kultūra, ėmė formotis naujos religinės bendruomenės.

Susiklosčius tokioms aplinkybėms, mieste susidūrė įvairių kultūrų, religijų ir elgesio stereotipų žmonės. Dėl staigių demografinių pokyčių bei staigiai padaugėjus gyventojų, išpažįstančių katalikybę, protestantiškas kraštas virto katalikišku.

3. 1944 m. gruodžio 22 d. SSRS Liaudies Komisarų Taryba nutarė įsteigti Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos RKRT. Ši taryba turėjo spręsti visus klausimus, kilusius religinėse bendruomenėse, t. y. būti tarpininku tarp valdžios ir religinių bendruomenių.

4. Sovietų valdžios įsakymu vykdoma privaloma religinių bendruomenių registracija pakeitė teisinį Bažnyčios statusą. Valdžios instancijos galėjo visiškai kontroliuoti parapijas, skirti ir perkelti dvasininkus iš vienos parapijos į kitą. Registraciją vilkinančios religinės bendruomenės negalėjo aktyviau plėtoti savo veiklos.

5. Už represijomis ir prievartiniais veiksmais paremtą kovą su Bažnyčia ne mažiau svarbi buvo ir ideologinė kova dėl ateistinių idėjų. Šiai veiklai sovietų valdžia niekada negailėjo nei jėgų, nei lėšų. Klaipėdos laikraštis „Raudonas švyturys“ nemažai vietos skyrė ateistinei propagandai.

6. Iki Antrojo pasaulinio karo Klaipėdoje buvo gausios liuteronų, reformatų bendruomenės, gyvavo nemažos katalikų, judėjų ir kt. bendruomenės, kurios karo pabaigoje buvo sunaikintos. Šv. Jono, Reformatų, Laukininkų, Šv. Trejybės bažnyčios bei keletas mažesnių religinių pastatų per karą buvo sugriauti.

7. Sovietų valdžia siekė, kad Katalikų bažnyčia būtų įregistruota, nes tik taip buvo įmanoma ją kontroliuoti. Registracija leido sumažinti vyskupų valdžios galią, be to, sudarė sąlygas Bažnyčią cenzūruoti. Klaipėdos katalikų bendruomenė oficialiai įregistruota 1948 m. rugsėjo 22 d. Tai buvo gausiausia religinė bendruomenė pokario Klaipėdoje.

8. Ypač sunki buvo Klaipėdos liuteronų parapijos padėtis. Parapijiečiai neturėjo

kunigo, galinčio vadovauti pamaldoms. Likusioms be kunigo parapijoms išsilaikyti padėjo Klaipėdos krašte dar gyva susirinkimų tradicija. Iš pradžių šios bendruomenės pamaldos vyko apgriautoje Reformatų bažnyčioje, vėliau liuteronų parapija dalijosi maldos namais su Klaipėdos stačiatikių bendruomene. Neįsiregistravusi nustatytu laiku Klaipėdos liuteronų bendruomenė buvo įregistruota tik po tiesioginio kreipimosi į Maskvą 1955 m. lapkričio mėnesį.

9. Klaipėdos baptistai po karo neteko savo maldos namų, nes ten, kur anksčiau stovėjo jų bažnyčia, buvo įkurtas Jūrų prekybos uosto klubas. Tikintieji į pamaldas rinkdavosi butuose. Daugiau kaip trisdešimt metų pamaldos vyko sename ankštame žvejo

namelyje miesto pakraštyje, Jurbarko g. 43. Baptistų bendruomenė lyg ir neturėjo teisės gyvuoti, nes buvo neįregistruota. Prašymas registruotis paduotas tik 1956 m. ir buvo atmestas. Šiai bendruomenei pavyko įsiregistruoti tik 1977 m.

10. Stačiatikiai buvo pirmoji Klaipėdos mieste įregistruota religinė bendruomenė. Prieš stačiatikių šventiką F. Rakeckį valdžia ėmėsi represinių veiksmų – jis buvo suimtas, apkaltintas antisovietine veikla ir ištremtas į Sibirą. Vietoj F. Rakeckio Klaipėdos stačiatikių bendruomenei vadovavo R. Tyščiukas. Iki karo uostamiestyje sentikių bendruomenės nebuvo. Tai antroji religinė bendruomenė, 1947 m. spalio mėnesį įregistruota Klaipėdos mieste.

Nuorodos

¹ J. Mešys, *Klaipėda*, Vilnius, 1964; H. Kreftas, *Klaipėda – pagaliau didelės ateities miestas*, Kaunas, 1969; A. Petraitis, *Klaipėda*, Vilnius, 1965.

² Von Stadtbaurat Weber, „Wie ich die Stadt Memel entwickelte“, *Memeler Dampfboot*, Oldenburg, 3 Juli 1949, Nr. 196; H. Kreftas, op. cit.; A. Petraitis, op. cit.

³ A. L. Arbušauskaitė, „Klaipėdos krašto senbuvių (autochtonų) padėtis sovietų okupacijos sąlygomis“, *Tiltai*, 1998, Nr. 2–3.

⁴ A. Hermann, „Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčia 1915–1945 m.“, *Lietuvos evangelikų bažnyčios*, Vilnius, 2003.

⁵ E. Gudavičius, *Lietuvos istorija*, t. 1, Vilnius, 1999.

⁶ J. Fabijonavičius, *Bažnyčios ir religinės bendruomenės Lietuvoje*, Vilnius, 1994.

⁷ V. Žulkus, *Viduramžių Klaipėda. Miestas ir pilis. Archeologija ir istorija*, Vilnius, 2002.

⁸ И. А. Лрозоровъ, *Старообрядчество исторія*, Каунась, С. А.

⁹ Г. Шлевис, *Православные храмы Литвы*, Вильнюс, 2006.

¹⁰ A. Juška, *Mažosios Lietuvos Bažnyčia XVI–XX amžiuje*, Klaipėda, 1997, p. 69.

¹¹ A. Juška, „Mažosios Lietuvos tuštėjimo metas“, *Baltija*, Klaipėda, 1998, p. 145.

¹² A. Juška, „Mažlietuvų evakuacija ir genocidas 1944–1951 metais“, *Tiltai*, 1998, Nr. 2–3, p. 75.

¹³ A. L. Arbušauskaitė, op. cit., p. 91.

¹⁴ A. Juška, op. cit., p. 75.

¹⁵ A. L. Arbušauskaitė, op. cit., p. 89.

¹⁶ V. Safronovas, *Klaipėdos miesto istorinės raidos bruožai*, Klaipėda, 2001, p. 52.

¹⁷ A. Rūtė, „Socialiniai, kultūriniai, administraciniai Klaipėdos gyvenimo bruožai 1945–1982 metais“, *Klaipėdos ir Karaliaučiaus kraštų XVI–XX a. istorijos problemos*, Klaipėda, 2001, p. 63.

¹⁸ I. Zembrickis, *Klaipėda XIX amžiuje*, Klaipėda, 2004, p. 109.

¹⁹ J. Genys, E. Andrijauskas, „Klaipėdos urbanistika ir architektūra po didžiojo gaisro“, *Klaipėda. Istorija populiariai*, Klaipėda, 2002, p. 143.

²⁰ Klaipėdos miesto vykdomojo komiteto 1945 m. lapkričio 23 d. sprendimas dėl Klaipėdos miesto atstatymo muziejaus steigimo, Klaipėdos apskrities archyvas (toliau – KAA), f. 104, b. 1, l. 99.

²¹ Klaipėdos miesto 1946 m. ketvirtojo ketvirčio biudžeto patikslinimo planas, *ibid.*, b. 5, l. 245.

²² J. Genys, E. Andrijauskas, op. cit.

²³ Von Stadtbaurat Weber, op. cit.

²⁴ J. Mešys, op. cit., p. 9.

²⁵ H. Kreftas, op. cit.; A. Petraitis, op. cit.

²⁶ H. Brandt, „Das War das Ende“, *Memeler Dampfboot*, Oldenburg, 20 Januar 1950, Nr. 2.

- ²⁷ A. L. Arbušauskaitė, op. cit., p. 92–93.
- ²⁸ N. Kairiūkštytė, „Klaipėdos krašto repatriantai ir jų padėtis 1945–1950“, *Lituanistica*, 1990, Nr. 2(6), p. 35.
- ²⁹ A. L. Arbušauskaitė, op. cit., p. 93.
- ³⁰ Ibid., p. 94.
- ³¹ Ibid.
- ³² V. Safronovas, op. cit., p. 53.
- ³³ N. Kairiūkštytė, op. cit., p. 40.
- ³⁴ A. Hermann, op. cit., p. 252.
- ³⁵ 1944 m. gruodžio 22 d. nurodymai įkurti atskirą instituciją, vadinamą Religinių kultūrų reikalų taryba, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. R-181, ap. 2, b. 2, l. 1.
- ³⁶ Ibid., l. 2.
- ³⁷ Religinių kultūrų reikalų tarybos veiklos sritis ir uždavinių sprendimas, ibid., ap. 1, b. 2, l. 2.
- ³⁸ Rengimasis registracijai, 1947 m. gruodžio mėn., ibid., ap. 3, b. 3, l. 21.
- ³⁹ R. Laukaitytė, „Mėginimai sovietizuoti Lietuvos Bažnyčią 1944–1949 metais“, *Lietuvos istorijos metraštis*, Vilnius, 1998, t. 1, p. 195.
- ⁴⁰ A. Hermanas, „Evangelikai liuteronai ir reformatai Lietuvoje, 1940–1986“, *Krikščionybė Lietuvoje*, Chicago, 1997, p. 492.
- ⁴¹ Nurodymai dėl religinių bendruomenių registracijos, 1946 m. gruodžio mėn., LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 3, l. 19.
- ⁴² 1948 m. gruodžio 18 d. instrukcija RKRT įgaliotiniui dėl registravimo tvarkos, ibid., b. 23, l. 108.
- ⁴³ 1948 m. pažyma dėl bažnyčių išlaikymo, ibid., b. 45, l. 13.
- ⁴⁴ A. Juška, *Mažosios Lietuvos Bažnyčia XVI–XX amžiuje*, p. 230.
- ⁴⁵ A. Gailevičiaus 1946 m. pažyma dėl registravimo sunkumų, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 3, l. 19.
- ⁴⁶ Registracijos priemonės, 1946 m. gruodžio mėn., ibid., ap. 3, b. 9, l. 150.
- ⁴⁷ A. Gailevičiaus 1946 m. kovo 26 d. raštas įgaliotiniui I. Polianskiui, ibid., l. 13.
- ⁴⁸ Pasisakymai dėl registracijos legalumo, 1947 m. gruodžio mėn., ibid., b. 12, l. 1.
- ⁴⁹ O. Vėgienė, „Laikraštis turi auklėti marksistinę dvasią“, *Raudonas švyturys*, 1949, spalio 2.
- ⁵⁰ LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 12, l. 20.
- ⁵¹ Ibid., l. 1–2.
- ⁵² LSSR MGB „O“ skyriaus viršininko pulkininko P. Šliapnikovo 1952 m. vasario 14 d. pažyma, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 16, b. 35, l. 9.
- ⁵³ V. Lukoševičius, „Kovoje su religiniais prietaisais“, *Raudonas švyturys*, 1953, gruodžio 4.
- ⁵⁴ J. Mickevičius, „Reakcinė religijos esmė“, ibid., 1949, gruodžio 15.
- ⁵⁵ B. Čičirka, „Reakcinė religijos moralės esmė“, ibid., 1954, rugsėjo 26.
- ⁵⁶ V. Šišakovas, I. Uzkovas, „Kalėdų kilmė“, ibid., 1952, gruodžio 24.
- ⁵⁷ B. Čičirka, „Vėlykų kilmė“, ibid., 1952, balandžio 10.
- ⁵⁸ J. Matutis, „Religijos kilmė“, ibid., 1952, lapkričio 11.
- ⁵⁹ B. Gudjurgis, „Krikščionybės kilmė“, ibid., 1952, vasario 17.
- ⁶⁰ A. Kaupas, „Ar buvo pasaulis kada nors suvertas?“, ibid., 1951, spalio 17.
- ⁶¹ A. Kaupas, „Religija ir mokslas apie visatą“, ibid., 1950, liepos 8.
- ⁶² I. Sergejevas, „Mokslas ir religija nesutaikinama“, ibid., 1952, liepos 31.
- ⁶³ P. Voinilovičius, „Kaip buvo išmatuotas atstumas iki mėnulio, saulės ir žvaigždžių“, ibid., 1951, rugsėjo 22.
- ⁶⁴ A. I. Oparinas, „Kaip atsirado gyvybė žemėje“, ibid., 1952, kovo 30.
- ⁶⁵ A. Kaupas, „Nuo beždžionžmogio iki žmogaus“, ibid., 1951, rugsėjo 26.
- ⁶⁶ A. Kublickas, „Ką sako mokslas apie žmogaus atsiradimą“, ibid., 1954, balandžio 11.
- ⁶⁷ A. Kaupas, „Religija ir mokslas apie visatą“, ibid., 1950, liepos 26.
- ⁶⁸ P. Kolonickis, „Marksizmas-leninizmas apie religiją“, ibid., 1954, sausio 14.
- ⁶⁹ J. Mickevičius, „Marksizmas-leninizmas apie religiją“, ibid., 1950, birželio 16.
- ⁷⁰ LSSR MGB „O“ skyriaus viršininko pulkininko P. Šliapnikovo 1952 m. vasario 14 d. pažyma, LYA, f. K-1, ap. 16, b. 35, l. 9.
- ⁷¹ V. Žulkus, op. cit., p. 65.
- ⁷² Ibid., p. 66–69.
- ⁷³ J. Tatoris, *Senoji Klaipėda. Urbanistinė raida ir architektūra iki 1939 metų*, Vilnius, 1994, p. 197.
- ⁷⁴ G. Jankus, *Prökuls. Kirchspiel und Markttort im Memelland, Sauerland*, 1984, S. 12.
- ⁷⁵ J. Tatoris, op. cit., p. 199.
- ⁷⁶ J. Zembrickis, op. cit., p. 114.
- ⁷⁷ Y. Plasseraud, H. Minczeles, *Lietuvos žydai, prarasto pasaulio aidai*, Vilnius, 2000, p. 116.
- ⁷⁸ 1947 m. gruodžio 9 d. raštas dėl sinagogos išnuomojimo ekspedicinei tralerių bazei tinklų pyrimo dirbtuvėms įkurti, KAA, f. 104, b. 14, l. 204.

- ⁷⁹ A. Hermann, „Evangelikų reformatų bažnyčia 1940–1995 m.“, *Lietuvos evangelikų bažnyčios*, Vilnius, 2003, p. 418.
- ⁸⁰ A. Hermann, op. cit., p. 506.
- ⁸¹ B. Pušinio 1950 m. ataskaita dėl reformatų bendruomenės, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 29, l. 47.
- ⁸² A. Rūtė, op. cit., p. 62.
- ⁸³ J. Fabijonavičius, op. cit., p. 9.
- ⁸⁴ E. Gudavičius, op. cit., p. 169.
- ⁸⁵ A. Nikžentaitis, „Klaipėdos identiteto beiėškant“, *Klaipėda. Istorija populiariai*, p. 7.
- ⁸⁶ V. Spengla, *Lietuvos Katalikų bažnyčios kronika*, Vilnius, 1997, t. 11, p. 14.
- ⁸⁷ A. Rūtė, op. cit., p. 61.
- ⁸⁸ Ibid.
- ⁸⁹ V. Vardys, „Katalikai ir komisarai: pirmoji pažintis“, *Krikščionybė Lietuvoje*, p. 377.
- ⁹⁰ P. Vainelovičius, „Kam tarnauja Vatikanas“, *Raudonas švyturys*, 1949, rugsėjo 22.
- ⁹¹ J. Micėnas, „Vatikanas – Amerikos imperializmo sąjungininkas“, ibid., 1953, rugpjūčio 23.
- ⁹² K. Kėdaitis, „Vatikanas ir jo veikla“, ibid., 1954, spalio 21.
- ⁹³ Pasisakymai dėl religinių bendruomenių registravimo, 1947 m. gruodžio mėn., LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 12, l. 7–8.
- ⁹⁴ Klaipėdos katalikų bendruomenės registracijos pažyma, ibid., ap. 2, b. 124, l. 136.
- ⁹⁵ K. Misiū, R. Šinkūnas, *Lietuvos katalikų bažnyčios. Žinynas*, Vilnius, 1993, p. 348.
- ⁹⁶ P. Bielskis, „Katalikų bažnyčia ir lietuvių tragedija“, *Tiltai*, 2001, Nr. 6, priedas, p. 43.
- ⁹⁷ A. Rūtė, op. cit., p. 61.
- ⁹⁸ K. Misiū, R. Šinkūnas, op. cit., p. 348.
- ⁹⁹ Z. Ivinskis, „Reformacijos raida Lietuvoje“, *Krikščionybė Lietuvoje*, p. 137.
- ¹⁰⁰ J. Fabijonavičius, op. cit., p. 33.
- ¹⁰¹ A. Juška, op. cit., p. 92.
- ¹⁰² J. Fabijonavičius, op. cit., p. 35.
- ¹⁰³ 1948 m. statistiniai duomenys apie veikiančias parapijas, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 74, l. 35.
- ¹⁰⁴ A. Hermann, op. cit., p. 245.
- ¹⁰⁵ LSSR MGB „O“ skyriaus viršininko pulkininko P. Šliapnikovo pažyma, LYA, f. K-1, ap. 16, b. 35, l. 4.
- ¹⁰⁶ 1948 m. statistiniai duomenys, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 83, l. 8.
- ¹⁰⁷ A. Hermann, op. cit., p. 252.
- ¹⁰⁸ Ibid.
- ¹⁰⁹ A. Juška, op. cit., p. 227.
- ¹¹⁰ M. Kėkštaitės atsiminimai. Užrašė I. Griksaitė 2006 m. gegužės 17 d.
- ¹¹¹ *Klaipėdos–Karklės parapijos užrašų knyga. 1946–1977 m.*, kunigo R. Moro asmeninis archyvas. Saugoma Klaipėdos liuteronų parapijoje.
- ¹¹² A. Hermann, op. cit., p. 256.
- ¹¹³ 1954 m. statistiniai duomenys apie parapijų uždarymą, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 83, l. 8.
- ¹¹⁴ B. Pušinio pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 16, b. 37, l. 73.
- ¹¹⁵ J. Juška, op. cit., p. 320.
- ¹¹⁶ M. Kėkštaitės atsiminimai. Užrašė I. Griksaitė 2006 m. gegužės 17 d.
- ¹¹⁷ A. Hermann, op. cit., p. 257.
- ¹¹⁸ Ibid., p. 256.
- ¹¹⁹ V. Safronovas, op. cit., p. 51.
- ¹²⁰ Pranešimas RKRT įgaliotiniui, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 67, l. 1.
- ¹²¹ Г. Шлевис, op. cit., c. 303.
- ¹²² V. Safronovas, op. cit., p. 51.
- ¹²³ J. Juška, op. cit., p. 286.
- ¹²⁴ A. Lotužis, „Baptistai pasaulyje ir Lietuvoje“, *Prizmė*, 1998, Nr. 1, p. 23.
- ¹²⁵ J. Fabijonavičius, op. cit., p. 49.
- ¹²⁶ A. Lotužis, op. cit., p. 23.
- ¹²⁷ Ibid.
- ¹²⁸ J. Fabijonavičius, op. cit., p. 50.
- ¹²⁹ Klaipėdos evangelikų baptistų bažnyčios istorijos 1981–2001 m. jubiliejinė programėlė.
- ¹³⁰ Ibid.
- ¹³¹ „Церкви евангельских христиан-баптистов. Клайпедская церковь“, *История евангельских христиан-баптистов в СССР*, Москва, 1989, c. 374.
- ¹³² Klaipėdos evangelikų baptistų bažnyčios istorijos 1981–2001 m. jubiliejinė programėlė.
- ¹³³ J. Fabijonavičius, op. cit., p. 51.
- ¹³⁴ A. Lotužis, op. cit., p. 24.
- ¹³⁵ Klaipėdos evangelikų baptistų bažnyčios istorijos 1981–2001 m. jubiliejinė programėlė.
- ¹³⁶ „Церкви евангельских христиан-баптистов. Клайпедская церковь“, c. 375.
- ¹³⁷ Klaipėdos evangelikų baptistų bažnyčios istorijos 1981–2001 m. jubiliejinė programėlė.
- ¹³⁸ B. Pušinio pažyma, LCVA, f. R-181, ap. 2, b. 96, l. 5.
- ¹³⁹ Klaipėdos evangelikų baptistų bažnyčios istorijos 1981–2001 m. jubiliejinė programėlė.
- ¹⁴⁰ Registracijos pažyma, LCVA, f. R-181, ap. 2, b. 179, l. 156.
- ¹⁴¹ „Церкви евангельских христиан-баптистов. Клайпедская церковь“, c. 375.

- ¹⁴² J. Fabijonavičius, op. cit., p. 29.
- ¹⁴³ A. Marcinkevičius, S. Kaubrys, *Lietuvos stačiatikių bažnyčia 1918–1939 m.*, Vilnius, 2003, p. 73.
- ¹⁴⁴ Г. Шлевис, op. cit., c. 303.
- ¹⁴⁵ Ibid.
- ¹⁴⁶ Ibid.
- ¹⁴⁷ Ibid., c. 304.
- ¹⁴⁸ LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 67, l. 208.
- ¹⁴⁹ Dėl patalpų skyrimo sentikių bendruomenei, KAA, f. 104, b. 12, l. 38.
- ¹⁵⁰ Г. Шлевис, op. cit., c. 304.
- ¹⁵¹ R. Laukaitytė, *Stačiatikių bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje*, Vilnius, 2003, p. 139.
- ¹⁵² Г. Шлевис, op. cit., c. 304.
- ¹⁵³ Ibid., c. 306.
- ¹⁵⁴ R. Laukaitytė, op. cit., p. 143.
- ¹⁵⁵ Г. Шлевис, op. cit., c. 308.
- ¹⁵⁶ Ibid.
- ¹⁵⁷ G. Abramčiko prisiminimai. Užrašė I. Griksaitė 2006 m. balandžio 29 d.
- ¹⁵⁸ Ibid.
- ¹⁵⁹ И. А. Лрозоровъ, op. cit., c. 142.
- ¹⁶⁰ J. Fabijonavičius, op. cit., p. 29.
- ¹⁶¹ И. А. Лрозоровъ, op. cit., c. 143.
- ¹⁶² J. Fabijonavičius, op. cit., p. 49.
- ¹⁶³ „Не оборвется нить веры...“, *Клайпеда*, 1999, 12 марта.
- ¹⁶⁴ Ibid.
- ¹⁶⁵ Ibid.
- ¹⁶⁶ Registracijos pažyma, LCVA, f. R-181, ap. 2, b. 172, l. 118.
- ¹⁶⁷ A. Rūtė, op. cit., p. 62.
- ¹⁶⁸ KAA, f. 104, b. 12, l. 41.
- ¹⁶⁹ „Не оборвется нить веры...“, *Клайпеда*, 1999, 12 марта.
- ¹⁷⁰ G. Leginzovo atsiminimai. Užrašė I. Griksaitė 2006 m. kovo 27 d.
- ¹⁷¹ Ibid.
- ¹⁷² „Не оборвется нить веры...“, *Клайпеда*, 1999, 12 марта.

Gauta 2007 06 19

Vytauto Didžiojo universitetas,
K. Donelaičio g. 58, Kaunas

Inesa Griksaitė

INTERACTION BETWEEN RELIGIOUS COMMUNITIES OF KLAIPĖDA CITY AND SOVIET AUTHORITY IN 1945–1954

Summary

The purpose of this work is to describe the life conditions of religious communities and Soviet authority's fighting against ecclesiastical institutions in 1945–1954 year in Klaipėda. The research is based on official documents, periodical press and memoirs of people were used. After the World War II Klaipėda was rebuilt, demographic situation had changed, the city was repopulated. Traditional, as well as new religions emerged the city were trying to get places for their activities and a right to execute rituals, the same time Soviet regime continued the policy of atheism. Soviet authority was trying to create the typical soviet atmosphere in Klaipėda, but it wasn't able to stop the development of religious communities.

This Work covers such aspects of postwar Klaipėda city: 1) situation in Klaipėda city after the events of 28th of

January 1945; 2) changes in demographic situation; 3) the foundation of Ecclesiastical Cults office; 4) the impact of Soviet atheism policy to inhabitants of Klaipėda; 5) postwar situation of traditional religious communities; 6) conditions of Klaipėda city's Catholic community; 7) conditions of evangelical Lutheran community; 8) situation of evangelical Baptist community; 9) situation of Orthodox community; 10) conditions of Orthodox-Old Believers community.

It was a normal everyday occurrence for settlers of Klaipėda city to take part in religious community's activities. Despite of the Soviet authorities' pressure, religious communities didn't stop their activities. Because of such opposition, latter Soviet authorities made some concessions. So religious communities had a chance to exist, but they couldn't exist at large.

Vygantas Vareikis

Rytų frontas iš arti: viršilos Petro Plevoko dienoraštis

Kaip skelbia nekrologas, kurį pasirašė SS ir policijos vadas Lietuvoje generolas Lucjanas Wysockis, Lietuvos policijos apsaugos bataliono vyresnysis viršila Petras Plevokas kario mirtimi žuvo fronte kovodamas su bolševikais¹. Drėgmės apgadintą dienoraštį rusų kareiviai rado 1942 m. vasario 28 d., kaip įrašyta dokumento viršuje, „pas užmuštą karininką Semionovo kaime, Drogobuženovo rajone“. Jau vėliau NKVD tardytojai, skaitydami šį dienoraštį ir, matyt, ieškodami „tėvynės išdavikų“, pasibraukė juos ypač dominčius faktus bei visas kareivių ir karininkų pavardes. Septintojo dešimtmečio pabaigoje „Švyturys“, kuris tada buvo KGB ruporas, išspausdino keletą P. Plevoko dienoraščio fragmentų, iliustruodamas įprastinius ideologinius teiginius, kad Lietuvos „buržuaziniai nacionalistai“ tarnavo vokiečių fašistams.

Kaip viršilos P. Plevoko dienoraštis atsirado Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA), kur jį ir aptiko Klaipėdos universiteto docentė Arūnė Arbušauskaitė? Kaip lietuvis viršila atsidūrė Rytų fronte ir sutiko savo mirtį Rusijos sniegynuose – kažkur laukuose netoli Viazmos?

Kaip rašo „Žiemgala“, renkanti duomenis apie kraštiečius, spaudos bendradarbis P. Plevokas gimė 1905 m. liepos 7 d. Pasvalyje, rašė apie nepriklausomybės kovas į „Savanorių žygius“. Mirė Rusijoje 1942 m. vasario 14 d.²

Po sovietų aneksijos 1940 m. rugpjūčio mėn. Lietuvos „liaudies“ kariuomenė buvo perorganizuota į Raudonosios armijos 29-ąją teritorinį šaulių korpusą. Vokiečiams įsiveržus į Lietuvą, iš 7–8 tūkst. šio korpuso karių pabėgo apie 6500 kareivių ir karininkų.

Nespėjusieji pabėgti, saugomi kitų 11-osios sovietų armijos dalių iš Pabradės ir Švenčionėlių vasaros stovyklų, buvo priversti atsitraukti Polocko link. Rusijos gilumoje iš jų 1941 m. gruodžio pabaigoje buvo pradėta formuoti 16-oji lietuviškoji šaulių divizija. „Lietuviška“ ji buvo labiau savo pavadinimu³.

Vokiečiai, aiškiai deklaruodami, kad lietuvių valstybės kūrimasis ir savarankiški lietuvių kariniai junginiai yra nepriimtini, lietuvių kariams pasiūlė arba stoti savanoriais į savisaugos batalionus, arba eiti į karo belaisvių stovyklas kartu su rusų belaisviais. Atrodo, jog tada, kai 1941 m. rugsėjo 8 d. vokiečiai paleido lietuvių, latvių, estų, baltarusių, ukrainiečių ir vokiečių iš karo belaisvių stovyklų, P. Plevokas perėjo nuo belaisvio prie apsauginio statuso. Europos tautos nacių klasifikacijoje buvo skirstomos į „*wehrwürdig*“ – „vertas“ nešiotis ginklų ir „*unwürdig*“ – „nevertas“ to daryti. Lietuviams, kaip „nevertiems“ būti vokiečių sąjungininkais, skirtas tik pagalbinės policijos vaidmuo. Rytų fronte 16-ajai „lietuviškajai“ šaulių divizijai taip pat teko abejotina garbė kautis fronte.

1941 m. rugsėjo pradžioje lietuvių policijos batalionai buvo pasiųsti į Baltarusiją, Ukrainą ir Rusiją. Kai kurie jų kovojo su bolševikų partizanais, kai kurie dalyvavo civilių gyventojų žudynėse, kai kurie, kaip tas, kuriame tarnavo viršila P. Plevokas, lydėjo nuo fronto linijos į stacionarias stovyklas rusų karo belaisvius. Vyrų į vokiečių policijos batalionus stodavo nebūtinai dėl ideologinių priežasčių – siekio „kovoti su bolševizmu“. Jie stodavo daugiau dėl algos, aprūpinimo maistu ir rūbais – tai leisdavo algą atiduoti šeimos nariams Lietuvoje, kurie galėdavo gauti butą ir nemokamo kuro, papildomų maisto kortelių bei turėdavo galimybę apsipirkti be eilės.

Okupantai buvo okupantai. Kai 1941 m. birželio mėn. vokiečiai įžygiavo į Lietuvą, anot diplomato Petro Klimo, „košmaras išsisklaidė. Maskvos letena nuslinko nuo sužalotos ir nukankintos tėvynės [...], visa visuomenė be išimties džiūgavo, kad Hitleris bent tuo pasipelnys žmonijai, pabaigęs su ta Europos šmėkla ir destruktijos židiniu“⁴. Po metų Vilniuje Štralio kavinės sodelyje kabėjo nurodymas, draudžiantis į sodelį užėti lietuvių kareiviams. „Vadinasi, – pripažino senas vilnietis Rapolas Mackonis, – prancūzų, belgų, kroatų ir kitų tautų savanoriai kovose prieš bolševizmą gali užėti ir gauti bokaļą alaus. Uždrausta užėti tik lietuviams. Toksai draudimas galioja ne kurioje kitoje valstybėje, bet Lietuvoje. Iš tikrųjų sunku sugalvoti didesnis pasityčiojimas iš tautos, kuri pirmoji stoji šalia vokiečių kariuomenės prieš bolševizmą. Turėjo progą vokiečiai laimėti Europos tautas, bet to nesugebėjo padaryti ir to niekuomet nepadarys.“⁵

1941 m. lapkričio 1 d. SS reichsführeris Heinrichas Himleris nurodė, kad visa užimtų Rytų sričių policija, kurioje tarnavo vietos gyventojai, būtų sujungta į vieningus policijos dalinius (*Schutzmannschaften*). Lapkričio 12 d. P. Plevoko dienoraščio įrašė skaitome:

„Garbinga diena. 10 val. išrikiuoja ir nuveda į komendantūrą. Čia vokiečių vyresnysis lttn. per mūsų dolmečerį garbingai perskaito pasižadėjimo tekstą ir aktą, kuriuo mes paleidžiami iš belaisvių ir priimami tarnybon į vokiečių kariuomenę. Pasirašau pasižadėjimą, ir išduoda raiščius ant rankovių su užrašu: „Im Dienste der Deutsche Wehrmacht.“

Šiuose policijos batalionuose, kurie buvo pavaldūs Vokietijos kariuomenės fronto vadui, priežiūros karininkais buvo skiriami tik vokiečiai. Pagal paskirtį policijos batalionas, kuriame tarnavo viršila P. Plevokas, priklausė policijos apsaugos batalionų kategorijai (*Schutzmannschaft-Wacht-Batallionen*), kurie savo ruožtu buvo pavaldūs vermachto apsaugos divizijoms (*Sicherungsdivision*). Nėra žinoma, kuriame batalione tarnavo P. Plevokas, aišku tik tai, jog šis batalionas saugojo karo belaisvių stovyklas (dulagus)⁶ puolimo prie Maskvos metu nuolat kursuodamas strategiškai svarbia Možaisko–Gžatsko–Viazmos–Smolensko geležinkelio linija.

„Niekas ypatinga, – įrašo P. Plevokas lapkričio 13 d. – Parėję žmonės, lydėję belaisvius, pasakojo baisius vaizdus. Šiandien šaltis siekia –17 laipsnių, taigi labai šalta, o šaltis belaisviui neša mirtį. Juos iš Viazmos stovyklos gabena sunkvežimiuose į Smolenską. Nugabenta ant vieškelio pusė 4 ryto. Kol sulaukė sunkvežimių, tai daug belaisvių sušalo, o iš sušalusių gyvieji atima rūbus iki nuogumos, pasitaikė, kad dar buvo nurengti ir pusgyviai. Apšalę lindo prie sukurtų laužų, kur krito, ant jų ir sudegė. Mūsiškiai šandien pusgyvius ir bandančius pabėgti sušaudė, apie 100 rusų. Po pietų eidamas tikrinti tarnybos pamačiau rusų belaisvį, matyt, bandžiusį pabėgti, ir slapstėsi, bet apšalo kojas ir rankas. Negalėdamas eiti, šliaužė per sniegą į artimiausią gyvenamą butą, man jį užkalbinus vos pratarė žodį, atrodė labai baisiai, pasiūliau jam eiti į lagerį, bet jis eiti negalėjo. Nuėjau nuo jo palikęs jį Dievo va-

liai. Juk tokių šiandien šimtai gulėjo. Nieko baisaus, juk karas eina. Eina gandai, kad greitai išvyksime iš Viazmos.“ Nieko ypatingo ir nieko baisaus... Mums, išlepintiems virtualių televizinių karo vaizdų, visa tai skaityti gal kiek nejauku, tačiau tada, karo beprotybėje, viskas buvo paprasčiau – fizinio išlikimo klausimas užgožė kitus jausmus.

Už karo belaisvius buvo atsakinga Vyriausioji vermachto vadovybė (OKW) ir Vyriausioji kariuomenės vadovybė (OKH). OKW Karo belaisvių skyriui buvo pavaldūs skyrių viršininkai okupuotuose kraštuose. Viršilos P. Plevoko apsaugos batalionas paimdavo karo belaisvius iš vokiečių dalių prie fronto linijos (laikinų belaisvių surinkimo punktų) į dulagus, nuveždavo juos į krašto gilumą, ten belaisviai buvo paskirstomi į oflagus (karininkų stovyklas)⁷ ir stalagus (eilinių kareivių stovyklas)⁸. Dulaguose neegzistavo jokios belaisvių apskaitos pagal pavardes, jokių priėmimo ar tolesnio siuntimo sąrašų, tad nebuvo labai svarbu, kiek belaisvių pateks į stovyklas, kuriose buvo vedamos supaprastintos kortelės. P. Plevokas, į susidariusią padėtį žvelgdamas kareivio akimis, nežinojo, kad, spalio mėn. po Briansko ir Viazmos mūšių į vokiečių rankas patekus 662 tūkst. belaisvių, buvo nutarta juos marinti badu. 4-osios tankų divizijos, kurios veikimo lauke buvo P. Plevoko batalionas, zonos dulaguose esantys belaisviai gaudavo vos po 321 g duonos per dieną. Vokiečių vadovybė kategoriškai teigė, jog „kiekvienas maisto produktas, duotas belaisviui neteisingai arba per daug, yra atimtas iš artimųjų tėvynėje ar vokiečių kareivių“⁹. Nenuostabu, jog nuo 1941 m. spalio iki 1941 m. gruodžio kas mėnesį vidutiniškai mirdavo 300–500 tūkst. karo belaisvių. Tačiau su kai kuriais belaisviais naciai elgdavosi kitaip. Balys Sruoga rašė, jog kai į Štuthofą atvežė norvegus, nepanorusius kariauti už Reichą, juos maitino ir prižiūrėjo visai kitaip negu „antrarušius“ slavus.

Puolimas prie Maskvos (operacija „Taifūnas“) prasidėjo 1941 m. spalio 2 d. Adolfas Hitleris planavo pabaigti operaciją iki žiemos pradžios. Per porą savaitių vokiečiai apsupo devynias sovietų armijas Briansko–Viazmos „katiluose“. Netrukus 4-oji tankų divizija pradėjo puolimą Maskvos link. Spalio 18 d. Ericho Hoepnerio 4-oji tankų divizija užėmė Možaiską, tačiau „generolas purvas“ sustabdė vokiečių tankus ir pėstininkus. Žlugo vokiečių svajonės pergalingai užbaigti 1941 m. kampaniją. Lapkričio 6 d. vokiečių armijos generalinis štabas jau pripažino, jog pėstininkų dalys neteko 65 proc., o tankų – apie 35 proc. savo pirminio pajėgumo¹⁰. Lapkričio 8 d. A. Hitleris, kreipdamasis per radiją, blickkrygą (žaibišką karą, vok. *Blitzkrieg*) pavadino „kvailu žodžiu“ ir kvietė būti pasirengusius kariauti toliau. Nepaisant naujų sėkmingų vokiečių armijos smūgių lapkričio pabaigoje, sovietų armija sugebėjo atkurti pusiausvyrą fronte. Padėjo ir „generolas šaltis“ – temperatūrai nukritus iki –40°C, gruodžio 6 d. maršalas Georgijus Žukovas pradėjo sėkmingą kontrataką. „Kariuomenė traukiasi, – gruodžio 17 d. rašė P. Plevokas, – eina kokie tai pasikeitimai, neramios žinios iš fronto. [...] Lyg ir vėl atsidengia bedugnė, ir vėl matysiu karo baisenybes, juoba, kad aš lieku čia, kuriam laikui, nežinau...“

Iki 1942 m. sausio 7 d. sovietai nutūmė vokiečius į liniją, iš kurios „Taifūno“ operacija prasidėjo lapkričio mėn. Po Naujųjų metų prasidėjo naujas sovietų puolimas, ir tik žemesniųjų rusų karininkų gebėjimų stoka neleido išplėtoti šio puolimo. 1942 m. sausio pabaigoje vokiečiai, pritraukę naujus rezervus, sustabdė sovietų puolimą. Jie ir toliau kontroliavo P. Plevokui taip pažįstamą Viazmą, iš kurios ėjo svarbiausios strateginės geležinkelio atšakos į šiaurę – Rževą ir pietus – Brianską. „Apsauga labai sunki, – rašo P. Plevokas. – Belaisviai atsidaro langus, šoka, mūsiškiai be

atodairos šaudė. Viename vagone išplovė net langą, ir iš jo pasipylė bėgimas. Retas pabėgo, mūsiškiai iššaudė ir visą pageležinkelį nuklojo lavonais. Naktį atvykom į Smolenską. [...] išmetėm lavonų krūvas sušalusius, mirusių badu, nuo troškulio ir dalinai jų pačių užmuštų.“

Vokiečių atsitraukimas nuo Maskvos reiškė, jog iniciatyva kuriam laikui buvo perėjusi rusams, kurių pasitikėjimas savo jėgomis karo pradžioje buvo gerokai susvy-

ravęs. Nuo ko mirė viršila P. Plevokas? Nuo bombardavimo, peršalimo, o gal dėmėtosios šiltinės, kuri šienavo karo belaisvius. Kas šiandien gali pasakyti... Paskutinieji viršilos P. Plevoko dienoraščio žodžiai 1942 m. vasario 12-osios įrašė liudija apie viltį, kuriai nebuvo lemta išsipildyti. Viltį sugrįžti į namus, pas šeimą, į Lietuvą.

Rengiant dienoraštį spaudai, ištaisytos tik akivaizdžios rašybos ir skrybės, korektūros klaidos. Kalba ir stilius neredaguoti.

VIRŠILOS PLEVOKO DIENORAŠTIS

*Rastas pas užmuštą karininką
Semenovo kaime, Drogobūženovo r.
1942 m. vasario 28 d.*

1. XI. / 17 eilučių nesuskaitoma /

Sustoja, veža automašinių koloną ir laukia eilės pravažiuoti. Važiavimas mizernas, įrengtas laikinas tiltas, kuriuo praleidžia tik po vieną mašiną, o jų šimtai stovi ir laukia savo eilės. Juk geležinkelis Smolenskas–Viazma dar neįrengtas, tai šiuo keliu judėjimas nepaprastas. Išlipom, einam pėsti, liepia sukti dešinėn. Paeinam kokį 3 km, sužinau, kad iki Sakaučio tilto yra 11 km, sukom atgal ir atsargiai eidami, kad neužliptume kur nors ant minų, slinkom paupiu ir ateinam iki tilto. Žygiuojam tolyn. Dienos tikslo nepasiekėm. Daėjom tik iki Barovos km ir čia apsisostom nakvynei. Čia įrengta belaisvių stovykla.

2. XI. Tęsiame žygį. Šios dienos žygis vargingas. Vakar mažai tenuveikta. Šiandien turim išlyginti. Keliu lyg ir sumažėjęs judėjimas, mat sekmadienis. Pasiekėm gerą susprogdintą moderniškai įrengtą tiltą per Dnieprą. Vokietukas vežė didelę žuvį Samą. Ypatingai retai skrenda lėktuvai. Turėjom patekti į kaimą [prie] Novogovo, tačiau ligi jo nedaėjom, apsinakvojome mažame purvinyje kaimelyje, buvusioj kūtėj. Nakvynė bloga. Kūrenam iš plytų sudėtą „aukurą“, dūmų pilna, akis graužia. Šiaip taip įsirengiam poilsui, nors vokiečiai Calmeisteris* ir išvadino mus tinginiais, veltui duoną valgančiais. Mat iš svetimo nelauk užuojautos, jis tavęs nepaguos. Jis važiuotas važiuoja, o tave tokiais blogais keliais pėsčius veja ir dar su pašaipu į akis drebia „paguodos žodžius“. Vargais negalais išsirengėm „poilsui“.

3. XI. 7 val. išsirikiuojam. Poilsis buvo menkas, bet šios dienos tikslas – Viazma. Nuovargio iškankinti mūsų kareiviai dar turėjo sutaisyti blogą kelią ir padėti arkliams vežimus išvežti. Tęsiame žygį toliau. Turim praeiti 32 km. Pakeliui jau aiškiai matyti praėjusio karo liekanos. Juk tik 9. X. įvyko garsios Viazmos apšaudymo operacijos, o likvidavimas smulkių dalinių vyko gal kokią savaitę. Taipgi karas praūžė tik [prieš] kokias 15 dienų. Pakeliui galima matyti ne tik

* Calmeisteris (Zahlmeister) – inspektorius.

bolševikų ir arklių lavonus, bet ištisą muziejų, įvairių įvairiausių automašinų, traktorių, karo pabūklų ir vežimų sunaikintų eilės, vokiečių karių gražiai sutvarkyti kapai, o kur žuvę rusų lavonai palaidoti, sunku ką ir sakyti, nes jų ir pėdsakų nematyti, ypač turint galvoje dar pakelėse gulinčius lavonus, kurie nespėta surinkti. Vis tik Viazmos operacijoje bolševikai daug nustojo savo karo pabūklų ir pakelė nuostolius žmonėmis. Spaudžiam smarkiai. Poilsį darom praėję po 2 val. 10 min. poilsui. Vakarop jau pasiekėm Viazmą. Senas miestas. Apleistas, purvinas, sena statyba. Pažymėtina, bolševikų nespėta sudeginti. Įžengėm į miestą. Nakvynė paskirta kitame gale miesto. Pasitinka vokietukas iš mūsų komendantūros ir nuveda į paskirtą vietą. Pasakoja, kad esamoj Viazmos belaisvių stovykloj belaisviai vienas kitą žudo ir žmogiena maitinasi. Gaunam namuką, matyt, kada tai gyventa žydo. Maža patalpa, šiaip taip susitalpinom, nes pažada rytoj duoti didesnę patalpą ir ilgesnį poilsį. Gulim ant grindų, nes šiaudų nėra.

4. XI. Poilsis Viazmoje. Žadam vykti į Možaiską jau traukiniu. Pėsčiųjų vargas pasibaigė. Ruošiamės, tvarkomės. Gydytojas atvykęs, gydo pritrintas kojas. Įsirengėm lovas, tačiau šiaudų negavom. Apeinam su leitenantu Vaitkevičium namus tuščius. Aplankėm buvusių katalikų bažnyčią. Ant bokštų dar stūkso kryžiai, matyt, bolševikai dar nespėjo jų nuimti. Pati bažnyčia perdaryta į du aukštus, įdėtos lubos. Vidus sunaikintas, kieno tai gyventa, matyt sudegintos lovos, plytelių krūvos, langai išdaužyti. Netoliese dar matyt cerkvių bokštai, bet kryžiai nudažyti, vis tai buvę įrengti bolševikų sandėliai.

Šiaip taip susitvarkę gulam poilsui. Atvykęs kapitonas apklausinėja, ar nėra kokių trūkumų. Pateikėm prašymą duoti tepalo šautuvams ir batams. Pažadėjo.

5. XI. Atsikėlė, susitvarkę, aš, lt. Vaitkevičius ir vėl. Pilipavičius išeinam apžiūrėti miestą. Pasirodo, mes apsigyvenom buv. Prosveščėnija g-vėj, o katalikų bažnyčia randasi Paryžiaus Komunos g-vėj. Mieste nepaprastas judėjimas. Nors pats miestas purvinas ir bjaurus, tačiau g-vėse judėjimas mašinų kaip Paryžiuje. Šiandien pašalę, tai dulkių debesys kyla į dangų. Gatvėse susitikę vokiečių karininkai klausia, kas mes tokie esam. Atsakom – lietuviai. Mieste nieko ypatingo nematyti, keletas buvusių fabrikų, pastatai seni, prieškariniai, matosi buv. Rotušės rūmai, bendrai gatvės siauros, negrįstos, be šaligatvių, purvas – iki kelių, tai taip gyvena žmonės dėdės Stalino valdomi. Rytoj vyksta traukiniu į galutinį kelionės tikslą. Vakare turėjom progos apklausinėti ruselius, kaimynus, belaisvius, kurie padeda dirbti prie mūsų dulago*. Jie turėjo spirito, ir pagirtuokliavom. Aš buvau smarkiai įsigėręs.

6. XI. Atsikėlėm rytą vykti į naująją vietą. Deja, negauta vagonų, ir išvykimas atidedamas. Skauda galva, guliu veik visą dieną, lt. Vaitkevičius su rusų leitenantu Viazmeskiu ir su 5 kareiviais išvyksta į kaimą ieškoti spirito. Nuvykę daro kratas, stato rusus prie sienos šaudyti ir prašo spirito. Kartu su jais toje egzekucijoje dalyvauja ir vokiečiai, kurie šaudo rusus pagal ausį. Atneša spirito baklage. Vakare vėl nuėjom išsipagirioti. Radau estą, vokiečių puskarininkį ir du puskarininkius, atvykstančius iš fronto. Šie pasakojo, kad Maskva apsupta iš visų pusių. Dabartiniu metu vokiečiai naudoja naują pabūklą, kurio nutaikymas nereikalingas, bet nuo jo miršta žmogus, kokioj padėty jis buvo prieš mirtį. Išgėręs pats stikliuką pabėgau, nes nenorėjau susigert. Šiandien mūsų šiek tiek perdavė kitam dulagui Nr. 231.

7. XI. Šiandien visą būrį nuvedė į naująją dulagą Nr. 231. 7 val. atvyko to dulago kapitonas ir išskirstė darbams. Aš su lt. Vaitkevičium ir 5 kareiviais paskirti lydėti belaisvius

---

* Dulag – iškraipytas vokiškas žodis „Übergangslager“ – perdavimo lageris, kuriame buvo laikomi karo belaisviai.

ant vieškelio ir juos nugabenti perduoti į Smolenską. Na ir privargom su jais. Mat pakeliui važiuojančias mašinas sulaiko ir į jas susodinę gabeno į Smolenską. Belaisviai skundėsi, esą jau 2 mėn. nematę duonos, pasičiupe arklio kijas ar mėsgalius ima ir žalius kemša į burną. Kur sustojom, ten buvo užmuštas arklys, tai primygtinai prašė, kad leisčiau sudoroti. Neleidau. Sušalę, išvarę grįžom 4 val. Sužinota, kad mūsiškių yra 45 žmn. Laikiniai pasinaudoti pavesta šiam dulagui, o mes likusieji pasiliekam prie senojo dulago.

8. XI. Šiandieną ilsiuosi visą dieną, mat aš nepaskirtas į skaičių tų žmonių, kurie eina tarnybai į 2-ąjį lagerį. Teks tik eiti kontroliuoti tarnybą. Šiandien kontroliavo lt. Vaitkevičius. Blogai sutvarkyta su virtuve, žmonės turi maitintis ore, mes čia likę gaunam iš vokiečių virtuvės sename lageryje, o išskirtieji – antrame lageryje. Šiandien atvežė likusius daiktus iš Jaicevos, bet juos palikome sunkvežimiuose. Mat tikimės, kad čia neilgai teks būti. Šiandien baisiai nuobodi diena. Naktį sapnavau savo namiškius, tai visą dieną apie juos ir svajoju, kad tik greičiau pamatyti. Grįžę iš sargybos pasakoja, kad šiandien Čeponis net 3 belaisvius nušovęs, o vokietukai radę granatas mėto į belaisvių stovyklą, kas ten dedasi, vienas Dievas težino.

9. XI. Sekmadienis. Atsikėlėm vėlai. Jaučiuosi šventadieniškai. Niekur nebuvau išėjęs. Lošėm kortomis. Dar vis girdisi bolševikų lėktuvai, kurie aplanko mus Viazmoje, bet priešlėktuvinė apsauga čia stipri.

10. XI. Šiandien mano kontrolės diena sargybų tarnyboje. Iš ryto su lt. Vaitkevičium nuėjau į antrąjį dulagą, ten radau stovinčias kolonas belaisvių, kurias transportuoja į vieškelį, ten sutalpina į autosunkvežimius, į Smolenską. Šioje kolonoje matėsi apie 100 „komandnogo sostava“. Jų tarpe buvo ir du lietuviai, tarnavę 619 gap., kurie buvo Rževe, o iš ten paleido į namus ir kartu vyksta su belaisviais. Sulaikė vieną mūsų būrio ruselį Diripaskovą, kilusį iš Pavolgio, vokiečių kilmės. Jis, lydėdamas belaisvius, nušovė vieną rusų belaisvį – politruką Černiševskį, atsisakiusį eiti. Jis buvo nušautas mieste. Nušovimą pastebėjo vienas vokiečių daktaras ir pasibjaurėjo, sulaikė nušovėją, pristatė komendantūroje ir ištarę paleido. Pareikalavo komendantūra pristatyti vardinius su pažymėjimu gimimo datos, vietos ir gyvenamos vietos sąrašus.

11. XI. Atėjęs dulago komendantas kapt. Kletas paklausė apie ruselį ir įsakė jo [į] darbus niekur nesiųsti. Majoras pasisakė nuomonę apie ruselių neištikimybę, ypatingai apie 4-osios, 5-os. Germanovas esąs geras. Kapitonas įsakė 10 val. juos atsivežti į jo butą. Matomai, jie bus grąžinti į lagerį. Be to, pranešė, kad mes esame dabar traktuojami vienodai su vokiečių puskarininkiais, o šie išsiųsti į kitas tarnybos vietas.

Šiandien aplanko mus lietuvis kaunietis, iš Kauno kalėjimo repatrijavęs į Vokietiją kovo mėn. Jis pasakojo, kad per Kauno radiją girdėjęs, kad Kauno kom. yra Bobelis, ginkluotų pajėgų v-ku esąs gen. Reklaitis, papasakojęs, kad jis einąs savanoriu į frontą už dolmečerį*. Šiandien vokiečiai labai geri, davė pirkti papirosų, kiek kas norėjo, nors kitiems neteko, ir 4 litrus lietuviškos degtinės. Girdėt, kad prašo atleidimo į namus liudijimus ir ruošia mums 7 dienoms sausą davinį. Neaišku, kas bus, tuo tarpu žada didesnes algas mokėti. Man didžiausias rūpestis dėl atsiskaitymo su kareiviais, stinga daug pinigų.

12. XI. Garbinga diena. 10 val. išrikiuoja ir nuveda į komendantūrą. Čia vokiečių vyresnis lt. per mūsų dolmečerį garbingai perskaito pasižadėjimo tekstą ir aktą, kuriuo mes paleidžiami

* Dolmečeris (Dolmetscher) – vertėjas.

iš belaisvių ir priimami tarnybon į vokiečių kariuomenę. Pasirašau pasižadėjimą, ir išduoda raiščius ant rankovių su užrašu: „Im Dienste der Deutsche Vermacht“. Parėjus į namus pasakiau prakalbą savo kariams ir daviau pamokymą. 3 ruselius nurengiau ir grąžinau į stovyklą.

13. XI. Nieko ypatinga. Parėję žmonės, lydėję belaisvius, pasakojo baisius vaizdus. Šiandien šaltis siekia –17 laipsnių, taigi labai šalta, o šaltis belaisviui neša mirtį. Juos iš Viazmos stovyklos gabena sunkvežimiuose į Smolenską. Nugabenta ant vieškelio pusė 4 ryto. Kol sulaukė sunkvežimių, tai daug belaisvių sušalo, o iš sušalusių gyvieji atima rūbus iki nuogumos, pasitaikė, kad dar buvo nurengti ir pusgyviai. Apšalę lindo prie sukurtų laužų, kur krito, ant jų ir sudegė. Mūsiškiai šiandien pusgyvius ir bandančius pabėgti sušaudė, apie 100 rusų. Po pietų eidamas tikrinti tarnybos pamačiau rusų belaisvį, matyt, bandžiusį pabėgti, ir slapstėsi, bet apšalo kojas ir rankas. Negalėdamas eiti, šliaužė per sniegą į artimiausią gyvenamą butą, man jį užkalbinus vos pratarė žodį, atrodė labai baisiai, pasiūliau jam eiti į lagerį, bet jis eiti negalėjo. Nuėjau nuo jo palikęs jį Dievo valiai. Juk tokių šiandien šimtai gulėjo. Nieko baisaus, juk karas eina. Eina gandai, kad greitai išvyksime iš Viazmos.

14. XI. Nieko ypatingo. Kareiviai tik skuba įsigyti iš belaisvių įvairių daiktų, maino iš bankrutų tabako į laikrodžius menkos vertės, skustuvus, pinigines, batus ir tabokines. Kai kas pardavinėja už pinigus. Juk ir pakelėje popirosų galima gauti po 300 rubl. O už tabako pokelį iki 500 rubl.–600 rubl. Vienas gavo už tabako pokelį net 220 markių. Bendrai ruošiamasi išvykimui. Pasitaiko vagysčių tarp kareivių, vienam pavogė piniginę su pinigais ir skustuvu. Šiandien ją radau sandėliuke be pinigų.

15. XI. Diena praslinko nuobodžioje aplinkumoje. Varau biznį su belaisviais, po pietų nuėmė sargybą prie dulago Nr. 231 (Diugangs lager). Kareiviai pasakojo įvairias baisenybes, kaip stovykloje belaisviai elgiasi tarp savęs. Šiurpūs vaizdai, kuriuos ir aprašyti sunku. Nušauna arklių, puola visi prie jo ir besimušdami čia pat jį suvalgo, gyvenančių antrame aukšte sušalusius lavonus, užkabinę virvę ant kojų, tempia per skadus, net jau visai nuogą, nes rūbus nuvelka; o lavonus kasa čia pat suvertę į vieną duobę. Šiandien rytą iš vakar dienos atvežtą ir patalpintą į mūsų daboklę vieną belaisvį, sugautą bebėgant, radau sušalusį, kurį apkrėtęs liepiau čia pat jį apkasus įnešti, kas ir buvo padaryta. O lavonais kiek nuklota ir kiek jų neužkasta, kuriuos užklos žiemos rūbais. O pavasarį kils įvairios ligos, badas, maras, bet šiandien tas nesvarbu, yra daug svarbesnių bręstančių įvykių. Juk karas eina. Popiet mjr. Busokui įteikė dulagas Nr. 231 raštą, pažymint, kad mūsų 45 kareiviai buvo komandiruoti nuo 7. XI. iki 15. XI. sargyboje prie karo belaisvių stovyklos. Po pietų gavome įsakymą išvykti į naują stovėjimo vietą. Per visą naktį dirbome, kol nusigabenome į stotį geležinkelio. Viazmos geležinkelio stotis subombarduota. Persikraustėme į rusišką traukinį. Mat čia nuo Viazmos Maskvos link vaikšto rusiški traukiniai. Dalis vagonų sudaužyti, stovi ištisas rusų traukinys, kuris buvo paimtas karo grobiu.

16. XI. Kelionė traukiniu į Možaiską. Išvykom iš Viazmos 14 val. Traukinys važiuoja gan greit. Važiuojam į karo zoną. Čia jau eina stiprūs vokiečių tvirtinimai ir pozicijų įrengimai ir stipri užnugario tarnyba. Matosi skraidančių lėktuvų, vykstančių į transportus su medžiaginiais ir kariniais pabūklais. Girdisi tolimi pabūklų dūžių garsai. 12 val. naktį mes pasiekėm Možaiską. Gaila, naktį važiuom, neteko matyt garsiųjų Borodino laukų, kur kadaise didžioji Napoleono galybė, o šiandien paženklinta vieta paminklais ir muziejaus kūrimas. Atsitraukdami net bolševikai nedrįso sunaikinti. Nakvojom mieste rūmuose, buvusiose Možaisko „Zemelnij otdel“ rūmuose.

17. XI. Rytą 6 val. išvykom į geležinkelio stotį, ten krovėmės iš vagonų į vežimus. Belaisvių stotis čia pat prie stoties, ten palikau 6 žmones būsimojai sargybinėje, o mes grįžom į buvusią nakvynės vietą ir čia laikinai apsistojom. Možaiskas atrodo gražesnis miestelis už Viazmą, dar stovi kryžiai ant buvusių rusų cerkvių bokštų. O ant vienos cerkvės bokšto jau įstengta įrengti vandentiekio stotis. Šiaip miestelis nuo karo labai mažai nukentėjo. Šiuo metu civilių gyventojų labai mažai visuose butuose, ir miestelyje stovi kariuomenės daliniai. Juk nuo fronto linijos randamės apie 20–30 klm. Perėjom šarvuotųjų grupės sudėtin, „Pancergrupp“ (Dulag 1551)*, kuri yra apsupusi Maskvą.

18. XI. Pasitaiko, kad bolševikai dažnokai atskrenda lėktuvais ir padaro žalos: prieš porą dienų metė bombą miesto centre, sudaužė namą ir automašiną, o stotyje užmušė 40 vokiečių ir sudaužė namą. Žodžiu, čia jau elgiamasi daug atsargiau su lėktuviniu pavojumi, langai ant nakties tamsiai uždangstomi ir imamas visų priemonių priešlėktuvinei apsaugai, kas prieš tai buvusiose vietose nebuvo pastebėta. Šiandien mūsiškiai išvyko į lagerį, ten darė tvarką belaisviais, atvyko tik ką „švieži amerikantai“ iš fronto, darė kratą ir priėmimą. Aš su kitais buvau parinkti butus, ir juose įvedėm švarą. Atrodo, kad jau rytoj pereisim gyventi į naujus butus. Šiandien aplankė mus Vokietijos lietuvius vokiečių ltn. Timsrys, maloniai mus sutikęs ir prabilęs gražia lietuviška kalba, pradėjo klausinėti apie lietuvius karininkus. Gerai pažįstas buv. policijos vadą Bagdonavičių. Užėjom į jo butą kartu su mjr. Brusoku, užkvietė atsilankyti 19 val. Aš nėjau. Norįs gauti iš mūsiškių vieną žmogų dolmečerį. Vakare į mūsų kambarį prisirinko apie 10 latviukų, repatrijavusių į Vokietiją, vokiečių kareivių, kurie su mūsų karininkais kalbėjo bent 3 val.

19. XI. Nuobodžiai slinko diena. Su majoru apžiūrėjau sargybą prie cerkvės, dabar įrengta ligoninė belaisviams. Cerkvė graži, mišinys gotiko ir bizantiško stiliaus. Dar matosi rusų šventųjų paveikslai, išpiešti įvairiuose šonuose, tebėra dar kryžiai ir viduje dar tūnoja piešti šventųjų paveikslai, tačiau vaizdas nekoks: apleista, reikalaujama didelio remonto. Aplankėm belaisvių stovyklą. Mūsų 21 žmogus išvyko palydovais su 2000 belaisvių į Viazmą. Taigi uždėta pareiga transportuoti belaisvius į gilumą, nes čia yra pereinamoji stovykla.

Vakare gavom įsakymą persikraustyti į kitas patalpas. Gavom patalpą, matomai, buvusios kooperacinės parduotuvės. Patalpa labai bloga, apleista, užversta šiukšlėmis. Bet lietuvis nenusimena, savo darbu bute įves tvarką, ir butas atrodo nebloggeriai, tik jaučiasi pažeminimas ir nelygybė vokiečių atžvilgiu: darbo reikalauja kaip iš vokiečių kario, o tolygių gyvenimo sąlygų neduoda.

Šiandien, esamomis žiniomis, prasidėjo Maskvos puolimas. Kalba, vokiečiai esą negalvoję, kad teksią su rusais taip ilgai kariauti, buvo manoma karą baigti iki rudens, o dabar galvojama, ir metai praeis.

20. XI. Šiandien visą dieną su belaisviais tvarkiau būstinę ir privedžiau prie šiek tiek panašumo, kad yra gyvenamasis namas. Pasirodo, čia buvusi valgykla. Gauta nauja partija belaisvių 15–16 metų. Jie buvo paimti prie įtvirtinimo darbų ir prieštankinėms kliūtims įrengti. Dieną dirbo, naktį nuėjo poilsiui ir vokiečių buvo paimti. Pasirodo, Maskvai ginti yra suorganizuota speciali Stalino divizija.

---

* Panzergrupp – 4-oji gen. E. Hoepnerio vokiečių tankų divizija, puolusi Maskvą nuo Možaisko pusės.

21. XI. Tvarkomės, darau pertvarą atskiram vady butui. Priešpiet gaunu įsakymą vykti su belaisviais į Viazmą kaip palydovai. 15 val. p. p. išvykau. Belaisvius sutalpinom į vagonus po 60–100 žm., ir juos aklai uždarė. Nuvažiavus į Gžaską, patikrinau jų saugumą, radau vieną belaisvį išlindusį iš vagono savavališkai, kuris skundėsi esą sergąs širdies ligą, ir jam silpna sėdėt tvankiame vagone, įsodinau jį atgal, ir kol vagono duris uždariau traukiniui jau einant ir vos tik spėjau atsistoti ant stabdžių, teko pravažiuoti tarpustotis šaltyje. Bendrai važiavau paskutiniame vagone be pečiaus.

22. XI. Viazmoj. Rytą 7 val. išleidom iš vagonų. Vieną išėjusį iš proto kaip neinantį įsakiau sušaudyti. Sušaudė eil. Šnioka. Radau vieną vagoną atsuktą sklesčio šaibą ir vagonas atidarytas, atrodo, iš to vagono buvo pabėgęs keletas. Nuvarėm į stovyklą ir juos perdavėm. Mačiau per kiemą tempiant už kojų jau mirusius ar sušalusius nuogus belaisvių lavonus. Aišku, ką tik atvykusiems belaisviams tas sudarė nekokį vaizdą. Pasirodė, kad mes pristatėm ant 37 žm. mažiau, negu paėmėm iš savo lagerio, pasirodo, jie bus pabėgę. Nuėjom į vokiečių virtuvę, gerai pavalgėm ir nuvykom į stotį. Stotyj teko nakvoti. Čia susitikau prancūzų legiono karius, jų tarpe mokantį rusiškai, kuris, pasirodo, esąs vieno rusų generolo sūnus, kurį bolševikai Rostove nužudė. Dabar einąs į karą savanoriu atkeršyti bolševikams už tėvo mirtį. Atrodo, būsiąs naujosios Rusijos kūrimo bendradarbis. Šiame legione esą per 300 rusų, buvusių emigracijoje Prancūzijoje. Bendrai, teko matyti vokiečių kariuomenės įvairių tautybių piliečių. Paskutiniu metu eina pergrupavimai fronte, ir Viazmoj judėjimas karių eina nepaprastu tempu. Stotyj mačiau kraunant aviobombas po 1860 klg. ir po 500 klg. Vokiečiai pasakojo, kad tas viskas gabenama Maskvos griovimui. Numatomas Maskvos puolimas apie 28–29 lapkričio.

23. XI. Dienojam Viazmoj. Išvykom 6 val. vakare. Važiuom iki Gžasko. Čia nakvojom. Pilna stotis kareivių. Visi vyksta į frontą.

24. XI. 7 val. išvykom iš Gžasko. Ugarovkos stotyj persėdimas. Vykstam toliau. Mačiau Borodino lauką. Stovi marmure iškalta paminklinė lenta ir matosi laisvės stovykla, tai liudija 1812 m. Napoleono kariuomenės įžengimą į šiuos laukus. Grįžau į savo stovyklą. Radau sutvarkytą kambarį, padarytas pertvaras, įrengtus kareiviams narus. Skraidė bolševikų lėktuvai, bandė numesti bombas, bet buvo stiprios priešlėktuvinės apsaugos atmušti. Skačiau atimtą iš bolševikų belaisvio Stalino kalbą, pasakytą [minint] 24 metų spalio revoliucijos sukaktį, kuri perdėm pagrįsta melagingumu ir optimistiniu nusiteikimu savo pergale, esą vis vien laimėsiąs, nes greitai laiku numatoma, kad atsirasiąs Europoje antras karas prieš vokiečius, ir jis savo jėgas turėsiąs atsitraukti nuo bolševikų. Esą juos dabar pradėję remti Amerika ir Anglija, ir šie bendromis jėgomis atremsią vokiečių imperializmą. Tikėsis, kad karas ne daugiau metų bus. Bendrai, slepia savo nuostolius, pasakydamas, esą užmuštų per 4 mėn. turėjo 350 000, dingusių be žinios – 372 000, o sužeistų – 1 mln. 20 000, kad jau mes patys savo akim esam matę belaisvių virš 100 000, o užmuštų kūnai be skaičiaus mėtosi po Rusijos laukus, dar neužkasti. Gavau 2-jį egz. duoto pasižadėjimo stojant į vokiečių kariuomenę. Jis atstoja liudijimą.

25. XI. Diena praslinko poilsui. Buvau nuėjęs į stovyklą, mačiau, kaip „batia“ – ltn. Solianikas belaisvius žydus kutavoja: yra iškasta duobė įvairioms šiukšlėms, pasodina ant krašto duobės ir liepia tūpčioti, o paskui stumia į ją, o tas griūva. Paskui duoda gerokai bizūnų. Vakare grįžo ltn. Ščepanavičius, deja, daug įvairių naujienų parvežė, laikraščių ir knygutę „Ištremtieji“, linksma buvo skaityti savo spausdintą žodį, o tačiau man jokių žinių neatvežė, o taip laukiau kokios nors žinios iš namų, nors laiškutį, bet ir to negavau, matyt, per laiką

buvimo Lietuvoje dar namiškiei nebuvo gavę laiško iš manęs, ir žmonelė nuvažiavo į Rokiškį. Nusiminęs nuėjau vėlai gulti, nors ilgai skaičiau laikraščius.

26. XI. Ltn. Vaitkevičius serga, tenka man šiandieną anksčiau keltis ir einu į darbą, į stovyklą su žmonėmis. Išskirstau žmones darbams, gaunu įsakymą komandiruoti šiandien 15 žmonių į Viazmą. Grįžtu į namus, surenku k-dą, priešakyj su virš. Uloza, ir nuvedu prie traukinio. Šiandien išsiuntė 1187 žm. Vėliau dalyvavau darant kratas prie naujų belaisvių. Radom žydą, pristatė „batei“, na jis jį ir pakutavojo, liepė rėkti: „Aš – žydas, Kristaus pardavėjas“, o bizūnų – be skaičiaus. Kartu įdomu, bet kartu ir žiauru, juk ir jis gyvas padaras, bet ką darysi, juk kariaujam prieš bolševikus, ypatingai prieš žydus, juoba, kad ir iš Lietuvos esami apsaugos b-nai išvyko: vienas – į Minską, o kitas – į Estiją prie Ylmos ežero su panašiais uždaviniais: žydus išrinkti ir juos išnaikinti.

27. XI. Šiandien vėl vykstu į lagerį su žmonėmis. Išsikeičiau batus į vailokus. Nieko ypatingo neįvyko. Gavau per felpostą laišką nuo žmonelės, džiaugiausi, jaučiausi patenkintas gavęs žinių iš savųjų. Psk. Skikas paleidžiamas iš kariuomenės, vyksta gyventi į Vilnių. Reiks parašyti laišką ir kai ką persiųsti į namus. Šiandien linksma diena.

28. XI. Rūpinamasi ir kovojama už lygias teises kartu su vokiečių kariais. Vedamas pasikalbėjimas su vokiečių vadovybe. Tuo reikalu pasižadėjo padėti ir lietuviai vokiečių v. ltn. Timsrys. Buvau lagery, gavau vailokus, persiųsiu žmonai dovanų. Parašiau laišką ir paruošiau siuntinį. Vakare dolmečeris gavo pirkti vyno 5 litrus ir biškį pralinksmino mūsų niūrią nuotaiką. Abu leitenantai girtuokliavo kazino, o aš, dolmečeris, viršila Uloza ir majoras čia girtuokliavom. Įvykių jokių nebuvo.

29. XI. Rytą skaudėjo galvą. Į lagerį nusiunčiau savo vietoje virš. Ulozą, o aš miegojau iki 10 val. Buvo atėjęs ltn. Timsrys, prašė vailokų. Buvo atėjęs ober ltn. Rik. sk. v-kas, ltn. Ščepanavičius turėjo ilgą pasikalbėjimą dėl mūsų teisių. Šis pasakė, kad iš vokiečių kario reikalaujama drausmės, tvarkingumo ir švaros, ko šio visko pas lietuvių karį nematyt. Gautas raštas nuo dulago adjutanto, kuriuo įspėja, kad kartojasi įvykiai, esą poste stovintieji kareiviai rūko. Liepta paruošti sąrašus algai gauti. Teko sužinoti, kad per puskr. Skiką šeimoms nusiųs tam tikrus lapus, pagal kuriuos bus mokamas atlyginimas šeimoms. Džiugi naujiena. Jis išvyksta pirmadienį. Šiandien pradėjo atsiuntinėti pinigus skyriaus žmonės, baisu – dar stinga man 2000 rublių. Nors ne visi reikalautų. Vakarinio patikrinimo metu bus pravestas pasikalbėjimas drausmės reikalu.

30. XI. Nieko ypatingo. Nuo belaisvių atiminėjau vailokus ir keičiau ant senų batų. Šiandien įvyko pasikalbėjimas su kpt. Kletu mums rūpimais klausimais: išsiaiškinta drausmės klausimais, nusiskundė, esą mūsų kariai nedrausmingi, rūką sargybą nešdami, eil. Kelmė už rūkymą net nubaudė 8 kart be eilės į tarnybą, pažadėjo duoti kontingentą pirkti reikalingiausių daiktų iš Kautino. Šeimų aprūpinimo reikalu siunčia į Lietuvą ltn. Ščepanavičius, kuris tą klausimą turės sutvarkyti per gebitskomisarus. Alga man 15 markių į mėnesį, karininkams, majorui – 25 rubl. į dieną, ltn-ms – po 15 rubl. į dieną, o visiems kitiems – 5 rubl. į dieną, ir visi kiti reikalai išspręsta teigiamai. Vakare ltn. Ščepanavičius buvo iššauktas į komendantūrą ir gavo įsakymą rytoj vykti į Lietuvą. Rengiau laiškus, siuntinius ir pinigus savo namiškiams pargabenti. Parašiau laišką žmonelei ir paruošiau siuntinį. Paskolinau iki 2000 rubl. ltn. Ščepanavičiui iš kareivių pinigų.

1. XII. Rytą išvykstu su žmonėmis į stovyklą darbams. Šalta diena, pusto vėjas, net skrodžia per visą, nežūrint [to], kad ir šiltai apsirengęs. J. p. Varnas išmaino man 2 poras vailokų iš belaisvių, kuriuos nutariau pasiųsti abejoms mamoms šventėms dovanų, be to, dukrai šiltą

kepurę. Rytą 8.30 ltn. Ščepanavičius išvyko ir daiktus išvežė, tik mamoms dovanas įduosiu parvežti per psk. Skiką. Parašiau laišką žmonelei ir įdėjau tėvams laiškutį. Vakare aplankėm priešais gyvenančius piliečius, pasikalbėjom apie praeitį ir apie buvusią Možaisko didybę, esą buvęs prieš Napoleono žygį dideliu miestu, buvę 77 cerkvės, dabar yra 4, viena paversta kinu.

2. XII. Buvau pirtyj, išsiprausiau ir dezinfekavo rūbus. Diena praėjo nejučiomis, rengiu siuntinį į namus ir laišką žmonelei. Atėjęs kapitonas Kletas paskelbė, esą rytoj visiems teksią vykti su traukiniu transportu į Viazmą. Aiškinami reikalai su neginkluotais ir su likusia tarnyba bei ligonimis. Labai daug skraidė lėktuvų, kurie bombavo įsitvirtinimo linijas, ir yra žinių, kad jas pralaužė. Atėjęs ltn. Timsrys pasakojo, kad buvęs arti fronto ir matęs bolševikų lavonais nuklotus laukus, per juos žygiavo vokiečių kariuomenė ir važiovo tankai.

3. XII. Važiavimas atidėtas rytdienai. Poilsis, nieko ypatingo neįvyko. Atėjo buvęs Lietuvos armijos aviacijos ltn. Valevičius, dabartiniu metu tarnaująs laisvai samdomu vokiečių kariuomenės dolmečeriui. Papasakojo fronto padėtį. Maskvos esą turbūt nepaisią iki pavasario, nes ten knibždėte knibžda rusų kariuomenės ir yra sutrauktos visos jėgos jai ginti. Paklausinėjęs apie esamą dabartinę padėtį Lietuvoje, išvyko žadėdamas vėl aplankyti. Vakare pranešė, esą rytoj tikrai išvyksim į Borisovą.

4. XII. Pranešta, greitai vyksim. Rytą neinu, išgaunu vykstantiems produktus 5 dienoms. Gaunu net degtinės. Vykstu aš ir ltn. Vaitkevičius su 25 žmonėmis. Atvykstam į lagerį. Iš čia man su 12 žm. tenka atskiromis grupėmis po 1000 žm. vesti belaisvius į gelež. stotį. Susodinom į vagonus ir paruošėm ešeloną apie 50 vagonų su 4955 žm., tų tarpe 8 moteris belaisves gail. seseris, kurias kartu su kitais belaisviais susodino į vieną vagoną. Į vagoną talpinom po 100–120 žm., taigi varginga kelionė. Su ešelonu teko nakvoti stoty. Naktį bolševikų lėktuvai bombavo Možaiską ir netoli stoties didelėmis bombomis. Nuotaika nekokia. Girdėti baisūs sprogimai.

5. XII. 7 val. padalina ešeloną pusiau, o taip pat ir žmones apsaugai. Man tenka vykti su pirmuoju ešelonu. Didelis šaltis siekia 36 laipsn. Nuvažiavus kokius 10 klm., traukinys sustoja, ir garvežys, pristigęs kuro, nuvyko į Gžaską, o mes likom miške. Išbadėję belaisviai pradėjo bėgioti. Išvykstant iš stoties į mūsų vagoną pasodino dvi merginas, Maskvos pedagoginio instituto studentės, buvusias išsiųstas į darbus apkasus kasti. Čia jos, kaip kilusios ne iš okupuoto krašto, buvo sulaikytos ir gabenamos kartu su belaisviais. Taigi tapo atskirtos nuo savo tėvų, nors jos dar visai jaunos: 18–20 metų. Pasiekėm Borodino stotį apie vidurnaktį. Prie vienos studentės prisigretino vienas vokietukas, na ir praleido jis linksmai naktį. Buvom įleidę 3 gail. sesutes sušilti, su šitom mūsiškiai nenoriai turėjo reikalų, nors teko vagonė bendrai gulėti.

6. XII. Apie 6 val. pasiekėm Gžaską. Kelionė labai varginga, dažnai traukinys sustoja, pristinga kuro. Maitinimas belaisvių. Daug buvo pabėgimų. Iš vieno vagono išmetėm 4 lavonus, ir teko persodinti belaisvius iš vieno prancūziško vagono į kitą, nes jis turėjo didelius, duryse atidaromus langus. Moteris susodinom į jį. Apie 14 val. pasiekėm Viazmą. Čia 800 belaisvių palikom, o likusius pamaitino šilta sriuba. Daug sušalusių belaisvių vagonuose, daug pakeleį bėgo, daug sušaudėm. Iš Viazmos pajudėjom apie vidurnaktį. Šiandien bėgusiems dvejiems belaisviams išnešė mirties sprendimą sušaudyti, nors verkė ir prašėsi; jiems negali būti jokio pasigailėjimo.

7. XII. Kelionė į Smolenską. Vis dažniau traukinys stovinėja, kažkas netvarkoje. Iš Viazmos 10 vagonų vyko tuščiai, gale liko 9 vagonai pilni ir priešaky 11 vagonų pilnų. Apsauga labai

sunki. Belaisviai atsidaro langus, šoka, mūsiškiai be atodairos šaudo. Viename vagone išpjovė net langą, ir iš jo pasipylė bėgimas. Retas pabėgo, mūsiškiai iššaudė ir visą pageležinkelį nuklojo lavonais. Naktį atvykom į Smolenską ir čia stoty perdavėm belaisvių stovyklos priėmėjams. Valant vagonus išmetėm lavonų krūvas sušalusius, mirusių badu, nuo troškulio ir dalinai jų pačių užmuštų. Nakvojau Smolensko gelež. stoty.

8. XII. Rytą atsikėlęs išrūpinau savo žmonėms pusryčius, gavom žirnių sriubos. Smolensko gelež. stotis labai didelė, berods siekia 10 klm. ilgio. Pati stotis nemaža, padalinta į dvi dalis. Viena dalis sudeginta, dabar eina remontas. Kita dalis sveika, mes ten ir nakvojom. Čia žmonės-karius maitina ir kavą duoda visiems pakeleivingiems. Žmonių judėjimas labai didelis, mat magistralė linija: Maskva–Varšuva–Berlynas ir kit. įžymios gel. šakos. Atsisveikinę su savo atsarginiais, psk. Skiku ir Petrausku apie 12 val. sėdom į sanitarinį traukinį grįžti atgal. O taip norėjosi, kad galėčiau vykti Minsko–Vilniaus kryptimi... Traukinys pajudėjo tik apie 2 val. p. p. Iki Jarcevo važiavo dar pusė bėdos, bet ten pastovėjęs apie 3 val. vis dėl kuro kaltės.

Vagone teko važiuoti vagonų koridoriuose, nes vidus užrakintas, kad nepriterštų. Kartu važiavo ir 6 vokietukai. Pavažiavę išsirengė ir pradėjo vesti karą su utėlėmis, mat kas kariauja už savo idėjas ir rasizmą, o kiti veda karą su... utėlėmis, karas viskam. Pakeliui mačiau iš vakar dienos krūvas belaisvių lavonų, kuriuos buvom sudėję kaip metrus malkų, o čia vokietukai susirinkę tik fotografuoja.

Vienoje mažoje stotyje, gal koks 15–20 klm. nuo Jarcevo, dėl blogo kuro išstovėjom visą naktį, net garvežys buvo kur tai nuvažiavęs. Varginga kelionė, jau 4 naktis be miego ir poilsio.

9. XII. Vykstam toliau. Apie vidurnaktį pasiekėm Viazmą. Ten nakvynė.

10. XII. 9 val. išvykstam iš Viazmos. Važiuojam neblogai. Valgyt norisi, nes važiuodamas nepasiėmiau, tai dabar turiu badauti. Kartu važiuojantieji vokietukai labai nervuoja, mat su tom savo utėlėmis. Vienas utėlingas vokietukas, pasiskolinęs nuo savo draugo milinę ir antklodę, pagulėjęs apkrėtė utėlėmis, tai šie atsisdė pradėjo utėliauti besikeikdami. Įdomu tuo, kad į Gžacką atvažiavę vokietukai pavaišino pietų liekanomis, tai šie su raudonais galais pirštų, nenumazgoję, pradėjo valgyti, net duonos trupinius rinkdami ir į burną kišdami. Atvykom į stotį Borodino, ten prastovėjom 3 val., garvežys buvo atsikabinęs ir nuvykęs į Možaiską vandens pasiimti. Čia susitikau belaisvių transportą, kurį lydėjo ltn. Vaitkevičius. Sužinojau, kad Japonija paskelbė karą Amerikai, Anglijai ir Rusijai. Japonija esą sunaikinusi Filipinų salose didelį skaičių lėktuvų, povandeninių laivų, kreiserių, o taip pat rusų 19 lėktuvų Sibirioje. Dabar jau tikrai prasidėjo pasaulinis karas, bet jis turi greit baigtis, ypatingai Rusija turės greit kapituliuoti. Grįžom apie 12 val. nakties. Radau ats. ltn. Nauduvą, kuris buvo apsinakvojęs čia. Dirba Apygardos 2 skyriuje Smolensko dolmečeriui.

11. XII. Poilsio diena. Nieko nauja. Radau 4. XII. naktį bombavimo pasėkas. Bolševikų numesta bomba centre miesto, nuo mūsų buto apie 100 mtr., sprogdama išdaužė langus, sužeidė 9 vokiečius, kampą mūro išmušė ir buv. Rusų cerkvės lubas (kur buvo belaisvių ligoninė) įgriovė, kurios palaidojo 2 gyvus belaisvius, o daug kitų sužeidė. Mūsų bute langai išbyrėjo nuo sprogo. Kai kada ir rusai moka „šposus“ iškrėsti, vis tik atsargu. Šiandien miestas apsuptas priešlėktuviniais pabūklais, tegul dabar pasirodo bolševikų lėktuvai.

12. XII. Poilsis. Šiandien mūsų du kareivius: Kelmelį ir Aršauską apdovanojo po pokelį tabako ir cigarečių ir pareiškė padėką už parodytą sveiką iniciatyvą. Buvo taip: gabenant belaisvius į Viazmą, pamažu traukiniui einant, iššoko du belaisviai ir bėgo. Aršauskas ir Kel-

melis iššoko iš vagono ir pradėjo šaudyti. Aršauskas prisidėjęs nuo kelio abu nušovė ir spėjo pasivyti traukinį, o Kelmelis nespėjo ir ėjo iki Viazmos kokių 5 klm. pėsčias. Pakeliui sutiko daugiau pabėgusių belaisvių ir juos iššaudė, už tai oficiali padėka bus pareikšta įsakyme dulagai. Šiandien skraido rusų lėktuvai, kurie apšaudomi zenitinių pabūklų. Naktį bombavo miestą, net sprogdusios bombos sujudino ir mūsų namą. Nejauku, gyvenam pačiame centre, gali ir mūsų namui kliūti, bet esam užsigrūdinę ir jokios baimės nejaučiam. Sapnavau žmoną, gal ji ko nors reikalinga, bet aš jai padėti bejėgis.

13. XII. Diena prabėgo nejučiomis. Svajonėmis persiėmęs apie grįžimą į namus ir išsiilgimą šeimos. Grįžo iš kelionės ltn. Vaitkevičius, pasakojo įspūdžius apie kelionę, ir svarbiausia, kad dolmečeris kelionės metu net nušovęs 10 belaisvių su šviečiančiomis kulkomis, o kiek jų paklojo kiti kareiviai, ypatingai Švedavičius, kraujais nuklotas kelias buvo nuo stoties iki lagerio Viazmoje. Prisidėjo naujas šeimos narys j. psk. Grizickas, pakliuvęs į belaisvę netoli Maskvos. Skraidė bolševikai, bet dabar smarki priešlėktuvinė apsauga. Praėjusių naktį sudegė dideli namai, esąs padegimas.

14. XII. Liūdnas sekmadienis. Svajonės kankina apie namus. Prisimena linksma praeitis, malonios dienos, rengti vakarai ir jaukios draugystės. Valsas skamba ausyse, kai išeidavom su žmonele, orkestrui grojant, pirmieji šokti. Nieko ypatinga ši diena neatnešė; gavom įsakymą rytdienai transportuoti 26 žmones paruošti. Vyksta ltn. Vaitkevičius ir dolmečeris. Transportas vyks į Borisovą. Šiandien padariau persikirstymą: psk. Levicką paskyrėm 1 sk. skyrininku, o j. psk. Polzunovą – 2 sk. skyrin. ir j. psk. Grizicką – II būrio 2 sk. skyrininku. Dariau tyrinėjimus dėl nevykusio biznio su belaisviais ir kaltininkais. Vaškį ir Mylimą nubaudžiau po 5 paras daboklės.

15. XII. Šiandien išvyko su belaisvių transportu ltn. Vaitkevičius, vsl. Uloza, dolmečeris ir 28 kareiviai į Borisovą, netoli Minsko. Dieną smarkiai skraidė vokiečių lėktuvai ir dažnai rodėsi bolševikų, kuriuos smarkiai apšaudė zenitiniai pabūklai ir vieną jų numušė. Vakare apsinakvojo pas mus 28 vokiečių kareiviai, vyksta iš fronto sužeisti. Du viršilas apnakvydinom pas save kambarį. Šiandien baisus judėjimas mieste įvairių tipų automašinų ir vežimas pabūklų, matomai, eina kariuomenės pergrupavimai. Sklinda gandai, būk mūsų dulagas čia likviduojasi ir vyks į Vokietiją poilsui, o mus paleisį į namus.

16. XII. Rytą buvau išgauti maisto. Gavau įsakymą būti su likusiais žmonėmis, pasiruošusiais vykti su transportu. Atvykęs vokiečių puskarininkis liepė 1 val. paruošti pietus, o pusę 2 val. jis išveš virtuvę. Iš visko matyt, kad mes iš čia vyksim į kitą vietą. Buvo dolmečeris Krakauskas, kuris pasakojo, kad bolševikai pradėjo puolimą ir jiems esą sekasi ypatingai nakties kautynėse. Jiems dieną padeda turėjimas šiltų rūbų ir papratimas veikti lauke žiemos sąlygose, o šių privalumų pas vokiečius trūksta. Matysim, kas toliau bus. Atrodo, kad vokiečiai traukiasi iki tam tikros įsitvirtinimo ribos. Gavau įsakymą su 10 žmonių pasilikti čia, ir mes perduodami 9 armijos belaisvių surinkimo punkto v-ko valdžion, o mjr. Brusokas su 17 žm. vyksta į užnugarį poilsui. Prie manęs palieka daiktai išvykusių su transportu. Mūsų butas liko ligoninė: atvyksta nakvoti sužeistieji.

17. XII. Laukiu atvykstant priėmėjus į naują tarnybos vietą. Baisiai liūdna, širdis nerami, lyg nujausčiau kokią nelaimę. Kariuomenė traukiasi; eina kokie tai pasikeitimai, neramios žinios iš fronto. O čia už sienos sužeistųjų vaitojimai, kurių privežė nemažai: be kojų, be rankų, viduriai sužeisti; du mirusius išnešė. Rusai pradėjo puolimą, pasakojo sužeistieji, esą atsikridę 30 anglų lėktuvų taip juos bombavo, kad net stebisi, kaip jie gyvi likę. Lyg ir vėl atsidengia

bedugnė, ir vėl matysiu karo baisenybės, juoba, kad aš lieku čia, kuriam laikui, nežinau. Buvau pas naujuosius viršininkus dėl maisto, šiandien dar mus maitina senoji komendantūra. Ryt žadėjo maistą duoti naujoji ir iš ryto ateis mus pasiimti. Nuobodžiai dieną praleidžiu, mąstydamas apie savo ir šeimos likimą. Rūpesčiai slegia galvą, kaip bus su tiek daug žmonių, priduotais ir savo daiktais, kad netektų jų kur numesti, bet pasitikiu Aušros Vartų Dievo Motina, ji man pagelbėjo iki šiam laikui, pagelbės ir toliau. Vakare netoli stoties kilo gaisras, padangė švytėjo, laukiau naktį bombavimo.

18. XII. Naktis praėjo ramiai. Rytą atėję atsisveikinti ltn. Timsrys, kuris išvyksta į Gžaską, bet nabagas sužeistas kur tai į kaktą. Neteko išsikalbėti, nes mažai laiko turėjo, tik pasakė – biškį atsitraukiam. Pasiruošimas išvykimui. Eina gandai, kad mes būk liksim kokiai 20 dienų. Buvau pas naujus v-kus. Gavau parėdymą rytdienai žmonių išsiuntimui. Atnešė pietus, kuriuos gavom iš belaisvių ligoninės. Pietūs labai blogi; juos valgo tik belaisviai: arklienos plaučiai ir kukurūzų sriuba. Nevalgiau, atidaviau Maksui. Vakare gavom mizerną davinį: duonos po pusę kepaliuko ir medaus. Atrodo, mus maisto atžvilgiu skriaudžia. Vakare aplankė mus lietuvis, SS mirties divizijos (Divizion Reichs) grandinis, kauniškis, tarnaujęs priešl. baterijoje (oerlikonistu buvęs Šančių Šaulių sporto klubo „Kovas“ dalyvis, tarnavęs 2PP griež. k-doj). Sausio mėn. iš bolševikų kalėjimų su tėvais repatrijavęs į Vokietiją, o ten stojo savanoriu į kariuomenę. Papasakojo savo įspūdžius, ypatingai apie praeitą kelią naujokystės SS daliniuose ir kokia ten buvusi drausmė, bet dabar džiaugiasi, nes išmokęs protauti, vargą panešti ir išdirbo fiziškai kūno raumenis, todėl ir pirmose linijose išbūtos dienos liko nebaisios, nors buvęs į šlaunį menkai sužeistas. Jaučiąsis save lietuviu, ir jam esą malonu pas mus pasikalbėti: apdalino mus cigaretėmis, o mes jį pavaišinom lietuviškais papirosais. Atsiskaičiau su skyrininkais su jų turėtais pinigais. Dabar jaučiuos švarus ir niekam neskolingas.

19. XII. Rytą su belaisviais nuvykau prie buvusios komendantūros būsto, ir ten 9 val. atvyko naujos k-ros inspektorius, nuo kurio gavau parėdymą sunešti malkas iš vieno kiemo į kepyklą. Darbą suorganizavau su 30 belaisvių, buvo malkos pernešamos, bet vėliau gavom arklius, tai jas suvežėm belaisviams padedant. Išvyko mjr. su žmonėmis, mes likom vieni. Paskyrė naują patalpą, išeisim iš tos smarvės, nes čia jau virto ligonine ir išeinama vieta. Pietūs vėl labai prasti: lęšiukai su kukurūzais ir kokio tai abejotino gyvio mėsa. Reiks ryt skųstis vyresnybei. Vakare atvyko vėl tas pats lietuvis, jam besėdint atsilankė dar vienas SS mirties divizijos dalyvis lietuvis šakietis, tarnavęs liet. kar. 3PP (II bat.), atleistas. Na ir užvirė gryna lietuviška kalba. Visi ilgėjomės savo tėvynės. Prisiminė būtas valstybes, bet nėr gražiau, kaip pas mus Lietuvoj, bet bjaurėjosi Rusija. Pasidalinę papirosais ir cigaretėmis išsiskirstėm. Vakare kilo gaisras priemiesty, matyt, tai partizanų darbas, paruoštas nakties veiksams lėktuvams. Rytą buvo ltn. Timsrys, papasakojo fronto padėtį, pasakė, kad bolševikų puolimas atremtas, mūsiškiai fronto išlyginimui pasitraukė vietomis 15–20 klm. Frontas esąs prie Ruzos miest., už Možaisko 35 klm. Sužinojau iš naujo v-ko, kad mus grąžins į savo dalį su pirmuoju belaisvių transportu, kurį palydėję grįšim jau į savo dalį. Gavau nurodymus rytdienai.

20. XII. Šiandien rytą su belaisviais nuėjom biškį pasivėlavę, ir apie 11 val. atvyko inspektorius, su kuriuo nuvykom į privačius namus, ir iš ten per prievartą buvo paimtos malkos, kurias nugabeno į ligoninę. Persikėlėm į naują butą šalia buvusio. Rusų lėktuvai labai aukštai besikraidydami mėtė bombas, bet toli nuo mūsų, matyt, aukščiau debesų besikraidydami nenu-taikė vietos. Buvau skųstis pas savo vyresniuosius dėl blogo maisto, žadėjo reikalus sutvarkyti.

Gerą turime šeimninę, vakare pastatė virdulį ir pavaišino arbata. Buvo atėjęs ltn. Timsrys, ilgai šnekučiom politinėmis temomis ir apie karo perspektyvas.

21. XII. Pabudau anksti rytą, prižadintas nepaprasto dundesio garsų. Pasirodo, mūsų artilerija šaudė visą naktį, matyt, bolševikai vystė nakties puolimą. Išėjau į gatvę, miestas tuščias, negirdėt jokio automašinių užesio. Kažkaip neramu, atrodo, būtumėm palikti Dievo valiai, šturpu ir pagalvoti, kad neatsidurtumėm ugnies linijoj jau būdami šioj pusėj. Turbūt vokiečiai apleis ir Možaiską, nes vakar degino paimtus iš bolševikų art. pabūklus. Išsiunčiau žmones darbams. Laukiu tolimesnių parėdymų. Popiet nueinu į dulagą, nusiskundžiu dėl maisto, susiginčiju, gaunu pažadą, kad ateityje gausim tą patį, ką ir gaudavom. Gaunu įsakymą būti pasiruošusiems išvykti su transportu, kurį palydėję grįšim į savo dulagą. Vakare susirinko lietuvių glėbelis, tarnaujančių vokiečių kariuomenėje: šančiškis, šakietis ir klaipeidietis, apsidalinom pergyventais įspūdžiais, išgėrė kavos ir išsiskirstė. Šančiškis padovanojo geras šiltas vilnones kojines, o šakiečiui užfundinom vilokus.

22. XII. Rytą nusiunčiau žmones į darbus, iš virtuvės grįžo ir pranešė, kad tuojau išvažiuojam, atnešė maistą 4 dienom. Gavau įsakymą, tuojau atvyko v-kas ir įteikė man ausveizą ir pranešė, kad turiu vykti su transportu į Viazmą ir esu ešelonu v-ku. Buvo atvykęs vokietukas lietuvis šančiškis atsisveikinti, ir vėliau visi išvykom į stotį pėsti, deja, per daug daiktų, ir pakeliui teko pavaryti padvadas ir daiktus nuvežti į stotį. Čia radom belaisvius jau pakrautus į vagonus. Neužilgo išvykom (apie 14 val.). Nepaprastai gerai, kad Viazmą pasiekėm apie rytą.

23. XII. Diena praeina Viazmoje. Papenim belaisvius ir gaunam įsakymą grįžti atgal į savo dulagą, nors buvo manyta, kad teks važiuoti toliau. Ešeloną perdavėm vietinio dulago žinion, kuris paskyrė naujus palydovus. Stebėtina – vieną mirusį teradom, ir tą buvusį ligonį, ir neteko nei vieno nušauti. Laimingas ešelonas. Miegam kareivių nakvynės namuose, netoli stoties.

24. XII. Išvykom iš Viazmos, stoty matėm begalę sužeistųjų, atvežtų iš fronto, kuriuos sutalpino stoty. Mums teko palaukti lauke. Vargo daug turėjau su savo daiktais, kai reikėjo nueiti surasti traukinį bent už 2 klm. Važiuom sanit. traukinį, kuriame mums davė vietos atrakinę vieną vagoną; šiaip į jį keleivių nepriima, kad nepriterštų. Išvykom 12.30 val. Gžatską pasiekėm apie 6 val. vakare. Čia turėjau išlipti, nes mūsų dulagas esąs apsistojęs kaime, apie 20 klm. Nakvynę pasirinkom stoty. Atvykom, vokietukai pasistatė eglutę, uždegė vieną žvakutę, gurkšnoja degtinę ir dainuoja kalėdines dainas. Vėliau eglutė pasipuošė dar keliomis žvakutėmis, išsigėrė vokietukai prakalbas sakė ir dainavo. Liūdna pasidarė prisiminus savo šeimą. Galvojau, kaip jie ten praleidžia Kūčias, o aš guliu ant grindų, biškį paklotų sumaltų ir utėlėtų šiaudų. Psk. Ulikas išbėgo į ortskomendantūrą* ieškoti fartlegungo** Kalėdoms, bet, deja, nieko negavo. Su psk. Zavadskiu atsisdė užkandom po biškį duonos su konservų liekanomis, dar gavau nuo ukrainiečių marmelado, tai ir atšventėm Kūčias.

25. XII. Rytą atsikėlę nusiuntėm vieną mūsų kareivį Kelmelį, vertėją ir vokietuką surasti pastočių, kad galėtumėm nusigabenti su daiktais į mūsų dalį, tačiau atvykęs Kelmelis pranešė, kad mūsiškiai stovi čia pat. Susitvarkiau, pasiėmęs žmones nuvykau į būstinę pas savuosius, kuriuos radau čia pat prie stoties. Atvykęs prisistačiau mjr. Brusokui, bet pastebėjau, kad jis mane sutiko labai šaltai, o taip pat šaltai pasisveikino ir ltn. Vaitkevičius, matyt buvo, kad

* Ortskomendantūra – karo lauko komendantūra.

** Fartlegungas – kelionės daviny.

jie ko tai ant manęs pikti, kaip vėliau sužinojau, esą aš per daug sau teisių pasisavinęs ir esą per daug savistoviai dirbau, nesiskaitydamas su mjr., esą net aš norėjęs Kurkajobą užsiųsti į lagerį ir įvairios kitos neesminės smulkmenos.

O mjr. piktumą aš suradau tame, kad jis: 1) prieš išvykdamas iš Možaisko prasišė kortomis; pinigų išlošė Kurkajobas; 2) aš atsisakiau vežti ir čia saugoti (Možaiską) nuosavus daiktus tų žmonių (31), kurie buvo išvykę su transportu į Smolenską, o įpiršau jam juos pasiimti su savim išvykstant į Gžatską; 3) atsisakiau keisti ne laiku sargybą paliekančiais Možaiske žmonėmis prie belaisvių ligoninės, na ir bendrai su mjr. mes nelabai gerai sugyvenom. Iš mjr. kalbos tono buvo matyt, kad jis man pasakė, esą eik į senąją dulagą su savo žmonėmis, gal jie tave išvešią į Vokietiją, nes jis į ten vyksta, o mes esą priskirti į naująją dulagą Nr. 124. Radau grįžusį ltn. Ščepanavičių. Atvežė nuo žmonos siuntinį ir didelį laišką. Kiek tai suteikė man malonumo ir džiaugsmo. Radau šeimos fotografiją, žiūrėjau ir verkiau. Laišką skaičiau balsiai, ir aš su psk. Zavadskiu graudžiai raudojom. Rodos, kad galėčiau, visko atsižadėčiau ir parvažiuočiau nors 1 val. savo šeimos tarpe pabūti, bet, deja, ir visos viltys žlugo, nes ką kalbėjo, kad mes būsim paleisti į namus, kai tik dulagas vyks į Vokietiją poilsui, bet dulagas vyksta į Vokietiją, o mus perdavė kitam, čia Gžatske pasiliekančiam, tai ir vėl visos viltys žlugo. Ltn. atvežė šventėm iš Kautino s-tos apie 50 litr. degtinės, tabokos, papirosų. Na ir girtuokliavo, užė, dainavo ir mušėsi. Nusigėrė vada, nusigėrė kareiviai. Nukentėjau ir aš: mjr. atleido nuo būrio viršilos pareigų, girti kareiviai gavo pirkti liet. tabako po 60 pf., o aš esą buvau vienam pardavęs net už 4 markes, net gerai ir neatsimenu kada, ir jei buvau tokiam Bertašiui pardavęs ir tai sakiau, kiek duosi, o tas jei davė, tai pats tiek davė, aš kainos nenustatinėjau, o išgėrė nieko nežiūrėjo, aš pavargęs iš kelionės miegojau, mane ltn. Vaitkevičius per kareivius iššaukė į savo kambarį ir čia pamačiau girtų bent 7 kareivių vadus, kurių vienas, Staškūnas, kirto man į ausį sakydamas, kam aš tiek daug imu už taboką. Čia ltn. Vaitkevičius nieko nesakė ir nesudraudė, o dar esą pasakęs, kad už lupikavimą reikia gerokai primušti ir išvedus į lauką su šviečiančia kulka peršauti. Girtiems to ir tereikėjo. Pabėgau nuo jų ir vėl nuėjau į kareivines gulti. Atbėgo į čia ir tapau girtos minios auka. Sumušė galvą, kūną, rankas, nebuvo vietos, kur nebūtų buvę smūgio žymių. Ir taip nukentėjau, kai nebuvo vadų. 2 miegojo, o vienas tyčia, veikiamas alkoholio, kareivių minią užsiundė. Vėliau jie buvo susikibę su vokiečiais, bet šie nuėję prikėlė mjr. ir liepė sutvarkyti savo kareivius. Įtūžus minia išsiskirstė ir nuėjo gulti. Tik tik vienas kito nenušovė. Laimė, nebuvo šovinio šautuvo lizde, o tai nedaug stigo. Bendrai mūsų kareivius, čia esančius, labai bloga tvarkyti: nedrausmingi, visi nenori tarnauti, nesiskaito su savo gyvybe, yra nužudę ne mažiau po 50 belaisvių ir yra sužvėrėję, o ypatingai girti.

Nukentėjau ir neturėjau kam pasiskųsti, nes kareiviai mušeikos buvo vadų mylimi. Priuštą be jokio poilsio ir miego išvaikščiau visą naktį. Taip praėjo pirmoji Kalėdų diena. Tokios dar nebuvo mano gyvenime. Kristus geboren. Linksma visiems, aš liūdnas slankiojau po kampus koridorių, bijodamas, kad nenušautų, nes projektą kažkas buvo pasiūlęs.

26. XII. Kraustymasis į naujai paskirtas patalpas Smolensko gt. 32 Nr. Viršilos gavom atskirą kambarį, šiltas, malonus. Namas atrodo pr. šimtmečio statybos. Miestas pasižymi irgi senos statybos liekanomis, nieko nauja neįdėta. Atvykęs į kambarį pasitaisiau lovą ir guliau, nes sirgau po sumušimo.

27–30. XII. Sergu ir guliu. Ateina aplankyti ltn. Ščepanavičius, reiškia užuojautą ir kaltina ltn. Vaitkevičių už netaktišką pasielgimą ir gailisi, kad nuėjęs anksti gulti. Gulėdamas dažnai apsisverkiu, galvoju apie šeimą. Liūdesys kankina sielą, net nesinori gyventi. Su vsl. Uloza

sekmadienį abu skaitėm maldaknygę, ir jis gailiai verkė ir mane gaudino. Rodos, nerandu ir žodžių savo liūdesiui išreikšti. Kaip pergalvoji, koks mūsų likimas laukia ir kada mes grįšim į namus, tai vėl ašaros ir vėl likimo valiai pasiduodi. Vien tik maldomis ir gyvenimi. Čia jau daug geriau, ypatingai, kad gaunam ne iš sukčių rankų, o tiesiog iš armijos tiekvių. Maitas geras, gaunam ir rūkalus, saldinius ir net šokoladus. Dulagas irgi žmoniškesnis, atrodo, neseniai atvykęs į čia iš Prancūzijos. Dažnai kvaršinu ltn. Ščepanavičių su atostogomis, sako, būk žadėję po Naujų Metų. Laukiu tos linksmos žinios.

31. XII. Artinasi Naujieji Metai. Aš dar guliu, lyg ir visomis svajonėmis nuplaukiu į savo brangią šeimą. Svajoju: kaip mano žmonelė sutiks Naujuosius Metus. Prisimenu, kaip būdavo smagu ir linksma; valso ir bokalo sukury sutikdavau su žmonele Naujuosius ir palydėdavau senuosius Metus. O dabar? Dabar mes sėdim tolimam nuo Tėvynės Rusijos miestely Gžatske, kur gyvenimas yra miręs. Čia yra fronto linija, ir linksmybei čia ne vieta, nes matai tik pilkąjį kareivių masę, sužeistuosius ir mirstančiųjų vaitojimus ir žiaurų elgesį su belaisviais. Atrodo, mes čia esam uždaryti į kalėjimą, tik su tuo skirtumu, kad nėra ant langų grotų ir gali laisvas vaikščioti po miestelį. Atskirti nuo savo Tėvynės ir nuo gyvenimo triukšmo. Prisimenu žmonos laišką: „... nors vieną valandą pabūtum šeimoje ir tu pasijustum josios laimę, juk ir tu esi žmogus...“ Taip norėčiau aš pabūti nors vieną valandą, ir tą valandą skirčiau šeimai sutinkant Naujuosius Metus. Aš ją pats asmeniškai pasveikinčiau ir būčiau tikrai laimingiausias žmogus pasaulyje. O dabar esu robotas, kur stumia, ten einu, kur veža, ten važiuoju; kur įsako eiti, ten einu. Esu žmogus be jausmų, be gailėsčio, atstumtas nuo gyvenimo ir matęs tik vien mirtį prieš savo akis. O ji gali būti kiekvieną kartą: dieną ir naktį skraido priešo lėktuvai, girdisi kanuolių garsai ir fronto linija netoli. Be to, juk nemaža yra ir įvairaus gaivalo, kuris nors prisiskūkęs tyko kur nors sau aukos. Bet... juk tai karas. Apie grįžimą į namus ir nemanyk. Gali taip atsitikti, kad ir sūnus bus pašauktas kariauti. Juk Amerikos žemynas įstojo į karą, taigi karo paliaubų greitai nėra ko laukti ir laimingo šeimyninio gyvenimo galiu nesulaukti. Matyt, su žmonele karo išvakarių dieną turėjau paskutinę jaukią vakarienę „Zacišėj“ Vilniuje.... Bijau, kad tik nebūtų mano pirmosios meilės savo žmonai veikalo „Vergijos Griuvėsiuose“ Igno ir Jolytės tragedijos....

Mes, trys viršilos – Uloza, aš ir Pilipavičius, nors kiek nutarėm atžymėti Naujųjų Metų sutikimą. Turėjau dar pusbonkę, žmonos atsiųstą švenčių dovaną, lašinių, dešrų. Iš gaunamos maisto ekonomijos paėmėm dvi dėžutes sardinkų (prancūziškų), sutaisiau svogūnų su rūgštimi ir nutarėm laukti 12 val. nakties ir visi trys po čerkutę nugerti už laimingesnę ateitį. Taip ir padarėm. Pas vadus buvo susirinkę vokiečiai: vienas viršila ir leitenantas mūsų dūlago. Pasibaigus jiems vizitacijai ir sutikimui Naujųjų 1942 Metų, atėjo ltn. Ščepanavičius, pasveikino mus Naujųjų Metų ir pakvietė pas save į kambarį išgerti likučių. Čia mus pasveikino nuoširdžiai, jau ant manęs be pykčio mjr. Brusokas, o ltn. Vaitkevičius, paduodamas ranką man, ištare: „Plevokai, lai bus viskas baigta“ ir puolęs ėmė mane bučiuoti, karštai spausdamas ranką ir linkėdamas daug laimės, greičiau pasiekti savo tėviškę. Ilgai bučiavomės be žodžių ir tikrai nuoširdžiai, kaip seni draugai, susitikom ir susitaikėm. Persiskyrėm be žodžių, ir jis nusisuko nuo manęs. Pastebėjau jo veide ašaras, nors tas pats ir man buvo; negalėjom daugiau viens kitam nieko ištarti, bet viens kitą supratom. Juk aš nukentėjau nuo sužvėrėjusių girtų kareivių tik dėl jo kaltės, jam būnant neblaiviam, užpjūdžiusiam juos ant manęs. Jaučiausi esąs laimingas, kad konfliktas tarp mūsų pasibaigė. Juk pyktis, būnant kur tai toli nuo tėvynės ir atskirtiems nuo savųjų, kažkaip nemalonu, ir mane tai labai slėgė. Dovanoju ir tiems visiems mušeikoms, nes pilnai atjaučiu, kad juos

blogais žmonėmis padarė tokios žiaurios gyvenimo sąlygos ir pergyvenimai karo audroje. Juk karas žmogų geriausį padaro žvėriu, bejausmiu ir nesiskaitančiu, kas jo laukia rytojaus dieną. Jei ką nors ir nužudytų, tai tas šiuo laiku jo atsakomybės jausmo nė kiek nevaržo...

Atsisveikinę išėjom baigti savo vakarienę ir atsigulę dar ilgai šnekučiavom ir dalinomės savo jaunystės pergyvenimais ir maloniais prisiminimais, laukdami, ką neša mums Naujieji 1942 Metai.

Gavau algą. Šitas dulagas algą padidino iki 36 markių į mėnesį.

Naujuosius Metus sutinkant miestely nepaprastai daug šaudė: užė kulkosvaidžiai, šautuvai, autom. pistol., revolveriai ir zenit. pabūklai. Raketomis švytėjo padangė. Prie šios „linksmybės“ prisidėjo ir mūsiškiai.

1942 metai

1. I. Naujieji Metai. Rodos, turėtų būti linksma, o taip liūdna, įvairiomis svajonėmis galvą suka. Neišeina mintis iš galvos, kaip parvažiuoti atostogų. Tik pasirodo ltn. Ščepanavičius, tuojau puolu prašyti atostogų. Pažada klausimą sutvarkyti, esą po Naujųjų Metų žadėję. Jis vyks į Lietuvą 6. I. Nežinau, ar laišką rašyti į namus, ar gal mane paleis? Bendrai, praėjo diena be jokių įspūdžių, vien tiktai mūsų trijų, besvajodama ateities perspektyvomis ir bepindama svajas, kaip parvažiuoti į namus. Šventinė nuotaika labai bloga, krūtinėje lyg ko tai būtų pripilta, ir ji taip sunki. Širdį kartais taip spaudžia, rodos, verktum ir verktum, ir nuo to lyg būtų geriau. Vsl. Uloza, pasiėmęs mano maldaknygę, mišių maldas atskaito. Aš su dolmečerių šnekučiuojam visai neįdomia tema, taip tik sau, kad užmiršti širdies griaužimą, kad išsklaidyti minčių chaosą. Per tą laiką mes taip daug iškalbėjom ir viens kito gyvenimą pažinom, rodos, artimesnių žmonių niekur nesurastum. Galop prisiminta seni pažįstami: vrsl. Budrevičius ir jo žmona, kuri buvus pasileidus. Ir taip bekalbant užmingi laukdamas rytojaus su naujomis viltimis.

2. I. Niūriai slenka dienos. Pradėjau rašyti laišką žmonelei. Šiandien vėl su mjr. susipykau dėl batų, esą aš Lietuvon siuntęs batus, o tuo tarpu nusimečiau aulus, kuriuos pirkau nuo belaisvių už tabaką. Gauta maistas ir degtinė. Ltn. įsakymu mums palikta 3 ltr., vieną patys nudžiovėm. 4 ltr. kareiviams išdalinau. Buvom išsigėrę, bet kas daryti, juk ir taip nuobodžiai slenka laikas. Gavau laišką nuo žmonos ir šeimos fotografiją.

3. I. Sirguliavau, paskirsčiau žmones į darbus ir gulėjau. Dolmečeris atsinešė iš kamentūros baklagę degtinės pasitaisyti, tai vaikščiojau visą dieną kaip apsvaigęs. Naktį lakstė bolševikų lėktuvas ir smarkiai bombavo Gžatską, vienur kitur padegė namus. Dauguma bombų krito už miesto lauke ir nieko nepadare. Širdis buvo nerami, atrodė, kad neklūtų kur nors į mūsų gyvenvietę, bet, ačiū Dievui, laimingai viskas praėjo.

4. I. Degė prošvaistėmis miestas, pasirodo, bombuodamas lėktuvas kai kur uždegė. Bombų buvo išmesta apie 50. Diena praėjo be ypatingų nuotykių.

5. I. Sirguliuoju, galvos skausmas nuolatinis, esu puolęs depresijon, net kyla noras baigti gyvenimo siūlą. Patarnaujantis belaisvis Kauka gauna kopūstų, juos išverda ir pamainau ant pietums mums pagamintos „Rogen“ koncentratų sriubos. Pavalgęs jaučiuos stipresnis. Vis ltn. primenu atostogas, pažada išrūpinti vasario, kovo mėn., visai puolu paniškon beviltin. Liūdna ir skaudu. Gaunu uždavinį kiekvieną dieną 7 val. su žmonėmis būti lagery ir juos išskirstyti darbams.

6. I. Ltn. Ščepanavičius ir ltn. Vaitkevičius ryt vyksta į Lietuvą. Pažada nugabenti čemodaną ir laišką. Grįžęs iš lagerio ėmiaus darbo: baigiau rašyti laišką, paruošiau čemodaną ir atskirą

siuntinėlj. Išsiunčiau visus mažai reikalingus ir šiai dienai prabanginius dalykus. Pasilikau tik baltinius ir rūkalus, ir tokius daiktus, kuriuos esant reikalui galėsiu bet kur palikti ar numesti. Paleido į atsargą su nušalusiais kojų pirštais eil. Ivošką (žemaitį); net pavydas ima: kodėl ne aš? Jis vyksta kartu su ltn. Gavau lagery pastabą nuo ltn. Švarco, kurio anksčiau visai nepažinojau, kodėl atvykęs neprisistačiau jam taip, kaip tai daro visa vokiečių kariuomenė.

7. I. Galvos skausmai nemažėja, matyt, tai yra nerviniai skausmai, o taip pat ir kairę akį traukia. Mažai miegojau naktį, anksti kėliau, vykau į darbus. Ltn. biškį sulaikė, priėmiau iš jo kareiviams už pinigų skirtą normą 3 mėnesiams rūkalų. Įdaviau žmonai laišką ir parašiau, kad paskambintų į Panevėžį ir paprašytų atvažiuoti į Rokiškį pasiimti siuntinių. Nusiunčiau 750 rub. ir 25 markes. Grįžęs iš lagerio, vėl juntų didelį galvos skausmą, gulinėju ir vėl leidžiu dieną. Manau eiti pas gydytoją, bet kraujais paplūdusi akis, reikia palaukti, kol atleis.

8–9. I. Rytą kėliau ir 7 val. vykau į lagerį, žmones į darbus išskirsčiau. Šiandien buvau pirty, tai nuo Baravuchos tokios pirties neturėjau, nežiūrint, kad kas savaitę keičiau marškinius, vis tik jie būdavo taip juodi, kad baisu ir pažiūrėti, o sušilęs kūnas juodomis virvėmis luposi. Dienos praslinko nuobodžiai. Pasakodami įvairius anekdotus, pav., buvo atsitikimas, kai vienas įsigėręs viršila su ltn. ėjo mergeliauti. Susitiko pašte stovintį kareivį, klausia: „Wo ist buf? Anderthalb jar nicht zu fikin...“* „Ach so, – pagalvojęs atsakė. – Moskau str. 24 Nr. 1.“ Tai taip leidžia žmonės dienas; o aš tik paskendęs mintyse, kada grįšiu pas savo brangią šeimynėlę.

9. I. Anksti rytą bombavo stotį, bet...

10–12. I. Kaip ir kiekvieną dieną, einu į lagerį su žmonėmis ir juos išskirstęs grįžtu į butą. Keliu pusę šešių, grįžtu 9–9.30 v. Šaltis jau siekia 30–35 laipsn. Su maistu blogiau: laiku nepristato transporto, negaunam, kas priklauso, valgom įvairius koncentratų, kaip „Rogen“ ir kukurūzinius miltus bei arklieną. Duonos norma sumažėjo, žodžiu, kalta žiema ir jos keliai. Vsl. Uloza, atrodo, nervų suirusių, naktimis vaikšto ir pats neatsimenąs. Žodžiu, visų nervai netvarkoj, nes gyvenimo sąlygos yra pašlijusios, ir nėra noro gyventi.

13. I. Šiandien šaltis siekia apie 40 laips., nes nuėjęs į lagerį nosį nušalau. Daug belaisvių sušalusių lavonų išnešė iš barakų. Čia stovykla labai bloga, nes gyvenvietės įrengtos buv. Kolchozinių kūtėse**, kur praeina ir šaltis, ir visa kita blogybė, žodžiu, sąlygos jūjų labai blogos, ne veltui vokiečių vadovybė ir skleidė lapelius belaisvių tarpe, esą dėl blogų gyvenimo sąlygų ir stokos maisto kaltė krinta bolševikų vyriausybei, nes ji viską sunaikinusi. Dažnai skraido bolševikų lėktuvai taip aukštai, kad vos užmatai paprastą akimi, bet juos ir apšaudo. Šiandien pristatė vokietukai vieną belaisvį, norėjusį pabėgti, kaime sulaukytą. Daviau jam 20 bizūnų ir įsakiau perduoti lagerio puskarininkui. Šiandien buvau pas vokietukus, kurie dažnai važinėja į Lietuvą. Gražius prisiminimus apie ją turi. Žadėjo duoti lietuviškų maisto kortelių. Pakeičiau jiems rusų šoferį kitu – ukrainiečiu, geresniu.

14. I.–17. I. Dienos slenka normaliai. Kiekvieną dieną ta pati istorija. 15. I. gavom šnapso. Kareiviai savo normas pardavė 3 žmonėms: j. psk. Urmanavičiui, Staškūnui ir Šniokai. Šie pasigėrė, mušėsi, kabinėjosi, bet neteko pačiam jų matyti. Bendrai sužvėrėję mūsų žmonės, sunku vadovauti jiems. Vokiečių kpt. Bohme atėjęs darė pranešimą apie mūsų pareigas ir kaip reikia elgtis su belaisviais. 16. I. mjr. vedė pasikalbėjimą su kareiviais, pagrasino, kad galys parašyti

* Iškraipytas vokiškas sakinytis „Wo ist Büff'et? Anderthalb Jährig nicht zu finden...“ – „Kur yra bufetas? Pusantrų metų negaliu surasti...“

** Kūtė – tvartas.

raportą ir kaip nepatikimus išformuoti, o pasėkos šio gali būti kai kam laimė pasiekti Lietuvą, o kai kas gali atsidurti ir blogesnėje vietoje, bet grįžusiems į Lietuvą ir nekas laukia, jog ir ten bus mobilizacija, juk iki pavasario Lietuva turi pastatyti po ginklų 300 000 kariuomenės, kuriai gali tekti išeiti į ugnies liniją, o čia mums tuo tarpu juk nėra taip bloga.

Bendrai tvarka būry yra pašlijusi, kareiviai bruzda, nepatenkinti, visi nori grįžti į namus. Savo viršininkų neklauso. Jei ir duodi įsakymus, tai atrodo baisu, nes gali, ko gera, iš patamsės gauti mušti. Kuriais bausmės bandymo būdais vadovautis, nežinia: ar vokiečių (jų nežinom), ar lietuvių. Dirbti ūpas visai blogas ir nenorom jo imies; jokios iniciatyvos. Atrodo, ir mjr. užsidaręs kambary sėdi ir niekur nieko, jokių priemonių nesiima.

18. I. Sekmadienis. Nieko jis nesijaučia, atrodo, visos tokios pat dienos. Ir šiandien grįžau tuo pat laiku iš lagerio, nusiskutau, norisi jaustis šventadieniškai. Draugai žada paieškoti degtinės, mjr. kepa vištą, reikia ką nors nugerti.

Eina gandai, kad mes iš čia galim išvykti atgal. Vakar į Gžatską atvyko ltn. Timsrys iš Možaisko, kur mes iš pirmo sykio apsigyvenę buvom. Tie namai vokiečių susprogdinti tapo tuo metu, kai rusų lėktuvai skraidė ir bombas kur tai toli mėtė; taigi vokiečiai apleis Možaiską ir įsitvirtinimo linijas užims ties Borodino.

19–22. I. Nuobodžios dienos slenka. Jau nubodo tas kasdieninis vaikščiojimas į lagerį ir kasdieninės scenos matyti belaisvius sušalusius ir jų krūvas lavonų. Šalčiai didėja. 21 / I buvo 43 laips, 22 / I krito iki 35 laipsn. ir taip kasdien. Keletą dienų paeiliui Uloza vis atneša po baklagę degtinės, tai mes trise taip ją ir ištuštinam, apsvaigstam ir kalbamės iki vidurnakčio. Eina gandai, esą reikia Ulozą paleisti į atsargą kaip nesveiką, tai mjr. tarpininkavo, o gydyt pažadėjo. Jei tai įvyktų, tikrai laimingas žmogus būtų. Dažnai skraidė lėktuvai, bet žalos mažai padaro. Šiandien degė miestas, nakties glūdumoje švytėjo padangė raudonais liežuviais.

23. I. Grįžęs iš lagerio tikrai sužinojau, kad Uloza vyksta į namus. Jis džiaugėsi, bet ir aš jaučiau malonumą, kad jam teko laimė apleisti šį skurdų ir nuobodų gyvenimą. O gal bus pradžia ir tolimesnio visų mūsų paleidimo? Lauksim, kas bus toliau. Reiks vėl siuntinuką paruošti žmonelei ir pinigų išsiųsti. Ir taip dieną po dienos stumiui ir nežinau, ko laukiu. Šiandien šaltis siekia 46 laipsn., buvau 3 kartus nušalęs nosį ir turėjau sniegu trinti.

24. I. Vsl. Uloza vis tik vyksta į namus. Kokia jam laimė. Kad būčiau aš jo vietoj. Gaunu naują paskyrimą, perimu nuo vsl. Ulozos pareigas ir pirmą kartą nueinu gauti fartlegungo į sandėlį, susipažįstu su sandėlio vedėjais. Vėl turėsiu bėdos su vokiečių kalba. Mat kas lietė lagerio reikalus, jau šiek tiek galėjau vokiškai susigrabalioti ir suprasti, bet dabar turėsiu mokytis žodžius, kas liečia fartlegungo reikalus. Savo pareigas perdaviau psk. Zavadskiui. Parašau žmonelei laišką, sudarau pundą 7000 rub. ir siuntinuką. Paruošiu išsiuntimui. Naktį skraidė rusų lėktuvai. Numesta bomba krito netoli apverbiuro, kur iškrito langai.

25. I. Sekmadienis. Paskutinį kartą nueinu su psk. Zavadskiui į lagerį ir jį perstatau lagerio vaikams. Dar šiandien naujiena – gaunam už 21. XII.–21. I. šeimos priedą 93 markes, na šią sumą nutariu, pridėjęs dar 7 markes, persiųsti žmonelei, na ir dar likusius 2000 rub. Vakar buvęs ltn. Timsrys prašė manęs surasti tinkamus tipus iš belaisvių tarpo, kuriuos galėtų persiųsti per frontą pas bolševikus su propagandine medžiaga. Šiandien suradau 2 ir juos pasiunčiau pas jį, bet jis buvo išvykęs. Buvau atnešti duonos ir galutinai viską paruošiau persiuntimui dovanų žmonai. Ryt 10 val. vsl. Uloza išvyksta.

26. I. Karštai atsisveikinom su vsl. Uloza ir palinkėjau jam laimingos kelionės. Liečiau pakinkyti arklį, ir jį su daiktais nuvežė. Pasirodo, pavėlavo į traukinį 10 min. ir išvyko tik

apie pietus su prekiniu traukiniu. Kažkaip jautėsi prislėgta nuotaika, lyg aš čia lieku kokiam tai nežinomam likimui. Vakare buvom su dolmečerių fartlegungo, už kepurę gavom pusę litro degtinės. Vakare trise išgėrėm, ir dar psk. Zavadskis, atsikraustęs į mūsų kambarį, išmainęs ant laikrodžio, tarp kitko gavo iš vokiečių ir puoduką degtinės. Pasidalinom. Ir taip šnekučiuodami užmigom.

27. I. Dabar nors nereikia keltis anksti, o tai būdavo pusę šešių ir šok iš lovos. Guliu, visi išeina į tarnybą, aš atsikeliu, pavalgau, vėl gulu ir skaitau knygą. 4 val. p. p. buvau fartlegungo išgauti, išdalinau žmonėms, ir taip diena praslinko.

28. I. Grįžo iš komandiruotės Šnioka su Staškūnu. Pasakojo, kad bombavo Viazmos stotį, kai jie stovėjo su transportu belaisvių. Bombos sproginėjo prie vagonų, bet buvo priversti pasišalinti į nuošalesnę vietą. Grįžę rado du vagonus atidarytus ir belaisvius išlaksčiusius, bet po vieną surinkę net daugiau ir pristatė į Smolenską. Taip pat jiems būnant Smolenske jį bombavę.

Ši naktis buvo nerami ir čia: dundėjo kanuolių balsai, girdėjosi sviedinių ir bombų sproginimai. Atrodo, bolševikai vykdė puolimą. Širdy kažkaip neramu, juk gali būti ir netikėtumų. Štai man berašant lėktuvą skraido ir bombuoja miestą. Širdis, rodos, iškris iš krūtinės, nors nepuolu desperacijon, manau, kad Aušros Vartų Dievo Motina manęs neapleis. Krinta bombos už 300–400 m nuo mūsų namų.

29. I. Sekmadienis. Gaunu algą – 45 markes. Atėjęs dailininkas belaisvis nupaišė mane atminimui. Buvau fartlegungo, bet nieko negavau ypatinga. Gavom gefangenišką duoną. Daug šių dienų praleidžiu galvodamas, kaip rasti būdą dėl savo sveikatos pasiliuosuoti į namus. Užtai ir naktį sapnavau, kad buvau pas gydytoją, ir jis man prirašė gydymą net iki rugsėjo mėn. ir, rodos, kurortą paskyrė kokiam tai Belorusijos kampelyje. Ir taip liūdnei slenka dienos.

29–31. I. Gaunu 3 val. p. p. fartlegungą 3 dienoms, o taip pat 9 litr. degtinės. Išdalinu 6 litr., o likusius išgėrėm mes: 1 litr. keturiese, o 2 litr. dviese per dvi dienas. Lošėm kortom, per dvi dienas išlošiau apie 2000 rub. Dienos praslinko nepastebėtai, nes vaikščiojau apsiblausęs. 31. I. ėjau vėl su dolmečerių fartlegungo, bet nebuvo atvežta, tai nieko ypatingo negavom. Tą dieną jaučiaus labai blogai, sirgau ir buvau puolęs desperacijon.

3. II. Gavau fartlegungo, su degtine, tai tas dvi dienas apglušęs buvau. Lauko policija pradėjo turėti reikalų su mumis: atveža ir prašo priimti savo apsaugon įvairius tardomuosius, mat pasitiki mūsų šiais vyrais. Šiaip dienos praslinko neįdomiai: gulinėjau, tai nuėjęs pas kareivius šnekučiavaus, tai kortomis lošiau, bet be rezultatų.

4. II. Vėlai kėliau, bet nuobodžiai slinko diena. Lėktuvai bombavo dieną ir naktį, bet stipri priešlėktuvinė apsauga juos nuvaiko. Šiandien naktį girdėjosi ir patrankų šaudymas veik visą naktį, matyt, rusai vėl daro puolimą. Juk mes ne per seniai bolševikų buvom apsupti, bet vokiečiai išėjo iš apsupimo ir sunaikino kur tai pagal Viazmą 4 divizijas, daugiausiai mongolų rasės. Bendrai netikėtumų galima laukti. Pasirodo, kautynėse, išeinant iš apsupimo, turėjom ir mes atskirą uždavinį.

6. II. Sekmadienis. Liūdnei slenka diena. Ji tokia nuobodi, svajomis galva sukasi. Naktį sapnavau bombavimą ir didelį gaisrą, o aš važiauvau ir tolinausi nuo jo. Gal parvažiuosiu namo? Taip sprendžiu iš sapno. Mat gaisrą sukėlė prieš mane mjr., esą aš sukau maistą nuo kareivių, cigarus, šnapsą, na ir kavą. O juk apie tai kareiviai sužinoję, aišku, kaip vienas sukils, na ir man teks šalintis, bėgti, važiuoti.... Na, ką padarysi. Dievas vienas tebaudžia mane už padarytas gyvenimo nuodėmes. Tik ta kančia prie tokių gyvenimo aplinkybių yra per daug žiauri.

Daug ką galvojau, ir mintis susiduria, kaip parvažiuoti į namus. Rytoj žadu eiti į ligoninę. Gaunu vėl naują paskyrimą: vieną dieną aš, kitą – Zavadskis, eisiu į lagerį. Be to, turėsiu kas antrą dieną dar eiti tikrinti tarnybą po pietų. Perdaviau sandėlį Vaičiui. Širdį taip spaudžia, krūtinėj taip kartu, rodos, kad šiandien, kai lėktuvai skraido, mestų į mūsų namą bombą, tai taip būčiau patenkintas, kad žūčiau. Nebesinori nei kiek gyventi, jau išseko kantrybė. Bet... dar turiu viltį, kad Aušros Vartų Dievo Motina man dar turės pagelbėti.

9. II. Buvau pas gydytoją. Jis nuodugniai mane pažiūrėjo, nusiskundžiau nuolatiniu kosliu ir kartais diegimu šone, akių silpnu matymu, galvos užimu, ausies užkrėtimu ir silpnu girdėjimu, visišku nervų suirimu ir visos energijos išsekimu. Davė vaistų, liepė atvykti už savaitės, o į knygą įrašė iki atskiros parėdymo naudoti tik vidaus tarnybai. Lauksiu, kas bus už savaitės. Iš jo akių ir stropaus apžiūrėjimo sprendžiu, kad aš pradėtu sirgti džiova. Mjr. įsako eiti į lagerį po pietų tikrinti tarnybą. Nueinu. Jaučiuosi lyg peršalęs.

10. II. Mjr. parėdymu turim abu su Zavadskiu keistis: vieną dieną rytą – jis, kitą – aš. Bet Zavadskis sutinka kas rytą vaikščioti. Taigi ir šiandien drožiu į lagerį po pietų. Kaip ir paprastai pašakai (?) prižiūri, kol juos pašeria. Šiandien išrinko 85 ukrainiečius, kurie numatoma panaudoti tautiniam legionui kurti. Parėjau vakare, jaučiaus lyg ne viskas tvarkoj. Lyg ir sirgti pradėsiu.

11. II. Rimtai sergu. Visas degu karšty. Skauda galvą, kosulys ir biškį skauda krūtinę. Gavau algos 28 markes. Mat nuo 1. II. sumažino šeimos (?) priedą. Rytą žadu eiti pas gydytoją ir šiandien surašau visą litaniją savo ligų ir gale prirašau, kad mane atleistų iš kariuomenės kaip sergantį.

12. II. Atsikeliu, nors jaučiu, kad vos tik ant kojų pastoviu. Mjr. pataria, esą geriau būsią, kad aš gulėčiau lovoj, o į čia gydytoją pakviestų. Taip ir padariau. Išeina dolmečeris, bet ir tas kombinatorius: irgi eina su surašyta litanija ir turi pretenzijų vykti į namus. Bet laukiu Dievo sprendimo. Grįžta dolmečeris, praneša, kad gydytojas negalės ateiti, nes likęs vienas. Tegul šiandien paguli, o rytoj pats ateis, kilo klausimas apie paleidimą į namus. Dolmečeriui ir man įsakyta ryt 10 val. atvykti. Prašiau...

Lietuvos visuomeninių organizacijų archyvas, f. 16895, ap. 2, b. 186, l. 46–78. Nuorašas.

Nuorodos

¹ P. Stankeras, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, Vilnius, 1998, p. 200.

² Žiemgala, 2000 m., Nr. 1, <http://www.ziemgala.lt/z/2000_01_09.html>

³ J. Dobrovolskas, *Pergalės karių gretose*, Vilnius, 1985, p. 29.

⁴ P. Klimas, *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje, 1919–1940*, Vilnius, 1991, p. 169.

⁵ A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius, 1998, p. 436.

⁶ *Durchgangslager für Kriegsgefangene (Offiziere und Mannschaften)* – Laikinoji karo belaisvių (karininkų ir eilinių) stovykla.

⁷ *Lager für kriegsgefangene Offiziere.*

⁸ *Stammlager für kriegsgefangene Mannschaften-soldaten.*

⁹ Ch. Dieckmann, „Karo belaisvių žudymas“, *Karo belaisvių ir civilių gyventojų žudynės Lietuvoje 1941–1944*, Vilnius, 2005, p. 16.

¹⁰ R. Müller-Hillebrand, *Das Heer, Entwicklung des organisatorischen Aufbaues, 1941–1945*, Bd. 3, Frankfurt am Main, 1955, S. 18.

Juozo Senkaus liudijimas apie Raudonojo teroro muziejaus veiklą

Lietuvos atstovas Prancūzijoje dr. Stasys Antanas Bačkis, atstovas Didžiojoje Britanijoje ministras Bronius Kazys Balutis, buvęs Laikinosios vyriausybės vadovas Juozas Brazaitis-Ambrazevičius 1951 m. birželio–liepos mėn. susirašinėjo aiškindamiesi leidinyje „Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai“ paskelbtų dokumentų autentiškumo problemą. Tuo metu spaudai buvo rengiamas vienas rinktinis „Lietuvių archyvo“ tomas ir rūpėjo gauti kuo daugiau paaiškinimų apie Raudonojo teroro muziejaus, Lietuvos studijų biuro veiklą. Būtent šios įstaigos 1941–1944 m. buvo surinkusios daugiausia sovietų okupacijos baisumų liudijimų, taip pat autentiškų sovietinio saugumo dokumentų. Koks tų dokumentų likimas? Pagaliau kokia buvo vokiškų įstaigų įtaka muziejaus ir biuro veiklai, ar civilinė okupacinė valdžia siekė panaudoti sukauptus archyvus propagandiniams tikslais? Labai išsamius atsakymus savo laiške davė buvęs Studijų biuro direktorius 1941–1944 m. Juozas Senkus¹. 1951 m., motyvuodamas tuo, kad gali pakenkti Lietuvoje pasilikusiems savo giminėms ir pažįstamiems, jis atsisakė pareiškimą ar jo dalį viešai spausdinti. Tuo tarpu iš J. Senkaus liudijimo sužinome, kad jau 1941 m. birželio 23 d. visi NKVD išlikę dokumentai, be sunaikintų agentūrinio

skyriaus bylų, pateko į kpt. Jono Venclovos partizanų būrio rankas. Vėliau visa likviduojamų sovietinių įstaigų medžiaga buvo telkiama Kauno karo komendantūroje, o nuo 1941 m. liepos 9 d. – Laikinosios vyriausybės įsteigtame Raudonojo teroro muziejuje Kaune. Iki šiol plačiausiai naudojami dokumentai, tokie kaip Antano Sniečkaus sudarytas Lietuvos partijų vadovų likvidavimo planas, NKVD liaudies komisaro Aleksandro Guzevičiaus įsakymas ir kt., buvo saugomi minėtame muziejuje. J. Senkus kategoriškai neigė nacių okupacinės valdžios įtaką muziejaus veiklai, bet pripažino, kad panaikinus Laikinosios vyriausybės įstaigas Raudonojo teroro muziejui leista toliau veikti. Jo žodžiais tariant, tik generalinio komisaro pavaduotojas K. Nabersbergas, cenzūravęs parodą, iškėlė vienintelį pageidavimą, kad joje būtų pavaizduotas ir vokiečių kariuomenės žygis per Lietuvą Vokietijos–SSRS karo pradžioje. Galimas daiktas, ir okupacinė valdžia manė, jog Raudonojo teroro muziejus yra naudingas, nes savo autentiškais faktais ir dokumentais apie komunistinės valdžios vykdytą terorą galėjo užpildyti taip trūkstamą tikroviškumo ir autentiškumo nišą nacių propagandos Ostlande (neretai anti-žydiškos) schemoje. Pagaliau daug pasako vien faktas, kad 1942 m. nuo sausio 26 d.

---

¹ Juozas Senkus – žurnalistas. Gimė 1911 m. 1930–1933 m. VDU studijavo istoriją. 1934–1940 m. – „Mūsų rytojaus“ ir „Ūkininko patarėjo“ redakcijų narys. 1941 m. Laikinosios vyriausybės paskirtas Spaudos valdybos viršininku. 1941–1944 m. buvo Studijų biuro direktoriumi. Pasitraukė į Vokietiją, 1947 m. emigravo į Didžiąją Britaniją. 1952–1953 m. bendradarbiavo su JAV kongresmenu Charles'u J. Kerstenu, šio vadovaujamai komisijai tyrinėjant Baltijos valstybių okupaciją. 1957 m. persikėlė į Kanadą.

iki spalio 14 d. Lietuvoje studijų biuras buvo surengęs Raudonojo teroro parodą, kuri vyko Kaune, Vilniuje, Telšiuose, Šiauliuose, Panevėžyje ir Ukmergėje; ją aplankė apie 500 tūkst. žmonių. Generalinis tarėjas gen. Petras Kubiliūnas 1941 m. rugsėjo 6 d. leido J. Senkui įsteigti Lietuvos studijų biurą, kuris būtų tiesiogiai pavaldus generaliniam tarėjui, o šiam biurui priklausytų ir Raudonojo teroro muziejus. Būtent Studijų biuras surinko 160 tūkst. pirmosios sovietų okupacijos dokumentų, kurie, kaip teigė J. Senkus, „buvo surinkti ir ištirti lietuvių, be jokios nacių okupacinės valdžios įtakos ar kontrolės“.

Idėją eksponuoti parodą užsienyje iškėlė Lietuvos pasiuntinybės Šveicarijoje patarėjas dr. Eduardas Turauskas. Įgyvendinti šią idėją per Antikominterno biurą patikėta Studijų biuro neoficialiam atstovui Berlyne Antanui Valiukėnui. Bendraujant su 1943 m. vasario 4 d. iš Berlyno į Kauną atvykusiais Užsienio reikalų ministerijos patarėju dr. Rosenfelde-riu ir Propagandos ministerijos direktoriumi

Vrangelliu buvo sutarta parodą surengti Berlyne, Romoje, Berne, Paryžiuje, Briuselyje ir Stokholme. Taip pat sutarta Raudonojo teroro parodą techniškai dubliuoti Berlyne; parengiamuosius darbus turėjo prižiūrėti parodos vedėjas rašytojas Petras Babickas² ir Raudonojo teroro muziejaus direktorius dailininkas Liudas Vilimas³. Originalų fotokopijos buvo gaminamos Vilniuje, lietuvių kriminalinės policijos laboratorijoje. Dokumentų originalus tikėtasi išsaugoti būsimajai Taikos konferencijai. Deja, Studijų biuro surinkti dokumentai pateko į sovietinių struktūrų rankas. 1988 m. dalį parodos ekspozicijos pavyko rasti Lietuvos centriniame archyve, kur tie dokumentai ir nuotraukos saugomi iki šiol.

Susirašinėjimas, liudijimas apie Raudonojo teroro muziejų ir Studijų biuro veiklą skelbiami pirmą kartą. Dokumentai surasti tarp Lietuvos pasiuntinybės Londone dokumentų, saugomų Lietuvos centriniame valstybės archyve.

---

² Petras Babickas – poetas, prozininkas, publicistas, vertėjas, fotografas, žurnalistas, dailininkas, kraštotyrininkas, redaktorius, kino operatorius, radijo laidų organizatorius, pedagogas, diplomatas, keliautojas. Gimė 1903 m. balandžio 29 d. Paskutiniaisiais gyvenimo metais gyveno nušiuurusiame namelyje portugalų Duki di Kašiaso mieste, toli nuo Rio de Žaneiro.

Antrojo pasaulinio karo metais dirbo Raudonojo teroro muziejuje. 1944 m. su didžiąja emigrantų banga buvo nublokštas į Vokietiją. Iš ten nuvyko į Italiją, kur, neturėdamas pinigų, gilinosi į menus ir kūrė eilėraščius. Vėliau pasiekė Braziliją, iš ten pasuko į Kanadą. 1950–1965 m. dirbo Lietuvos atstovybėje Rio de Žaneire sekretoriumi, kultūros ir spaudos atašė. 1965 m. Lietuvos atstovybė buvo uždaryta, P. Babickas iš darbo atleistas. Oficiali veikla tebuvo radijo valandėlės apie Lietuvą portugalų kalba, kurias jis vedė nuo 1958 m. ilgiau negu dešimtmetį. P. Babickas bendradarbiavo leidiniuose „Aidai“, „Draugas“ ir „Mūsų pastogė“. „Lietuvių enciklopedijai“ parengė straipsnių apie portugalų ir brazilų literatūras, vertė kitų poetų eiles. Mirė Brazilijoje 1991 m. rugpjūčio 27 d. vienišas, prasiskolinęs, apleistas. Palaidotas Rio de Žaneiro miesto „Catumbi“ kapinėse, lietuvių katalikų laidojimo vietoje „Mosoles“. 2006 m. birželio 9 d. jo palaikai perlaidoti Kaune, Petrašiūnų kapinėse, Lietuvos kultūros veikėjų panteone.

³ Liudas Vilimas – dailininkas tapytojas. Gimė 1912 m. rugsėjo 15 d. Mažeikių valsčiuje. 1935 m. baigė Kauno meno mokyklą, 1938 m. studijavo Vienos dekoratyvinės dailės akademijoje. 1940 m. kartu su Juozu Miltiniu įsteigė Panevėžio dramos teatrą ir buvo pirmuoju teatro dailininku. 1941 m. dėstė Vilniaus dailės akademijoje, 1942 m. pabaigoje tapo Raudonojo teroro muziejaus direktoriumi. Nuo 1949 m. gyveno JAV. Dirbo vitrinų dekoravimo srityje. Sukūrė knygų iliustracijų, tapybos darbų, spektaklių dekoracijų. Mirė 1966 m. rugpjūčio 22 d. JAV.

Ponui dr. S. A. Bačkiui,
Lietuvos Atstovui
Paryžius, 8-e

1951.6.19

Dėl Jūsų laiško p. Jurgėlai Guzevičiaus fotokopijų reikalu.

Iš kur tie dokumentai? – teiravausi p. Prapuolenio, kuris tada buvo geriau negu kas kitas informuotas, kaip sukilimo vadas. Jis tvirtina, kad dokumentai buvo rasti saugumo rūmuose, kurių bėgdami enkavedistai nespėjo sudeginti (nors rūmai ir buvo padegti viduje bedeginant popierius). Dokumentai turėjo patekti į lietuvių rankas, nes rūmai buvo paimti lietuvių ir vokiečiai ilgai nebuvo patys saugumo į savo rankas perėmę. Dokumentai buvo paskui perduoti vadinamam raudonojo teroro muziejui, kuriam vadovavo p. J. Senkus.

Iš kur galimas vokiškas užrašas? – Vokiečiai rengė antikominternines parodas Europoje. Žinau bent Belgijoje ir Čekoslovakijoje. Man rodos, kad jie gabeno dokumentus ir iš Lietuvos į tas parodas. Tai galėtų pasakyti p. Senkus. Tada ir galėjo uždėti vokišką parašą ant dokumento.

Neprileidžiu vokiškos falsifikacijos dėl dviejų priežasčių. Viena, jei jie būtų falsifikavę, tai tikriausiai vokiškų užrašų ar viso kito, kas falsifikatą galėtų išduoti, nebūtų dėję. Antra, karo pradžioje jie nebuvo tokia propaganda, taigi ir falsifikatais, suinteresuoti, nes tikėjosi ir be to jau karą laimėti.

Prašau priimti mano pagarbos pareiškimą.

J. Brazaitis

Nuorašas – Min. B. K. Balučiui ir p. J. Senkui

Nuorašas

Ponui B. K. Balučiui,
Lietuvos Ministeriui
Londonas

Leicester, 1951 m. liepos 4 d.

Į Jūsų š. m. birželio mėn. 25 d. laišką.

Apie pirmosios sovietų okupacijos dokumentų patekimą į lietuvių rankas turiu garbės Tamstai patiekti šį parodymą, iš kurio matysite visą, nors labai glaustai atpasakotą, reikalo eigą ir tų dokumentų autentiškumo vertę.

1. Prasidėjus 1941 m. birželio 23 d. lietuvių ginkluotam sukilimui, lietuviai partizanai Kaune užėmė administracijos įstaigas, jų tarpe ir LTSR Valstybės saugumo Liaudies komisariatą, t. y. NKVD įstaigos centrą. Šioje įstaigoje tuojau įsikūrė 29 partizanų būrys, vadovaujamas kapitono Jono Venclovo, vėliau – žemės ūkio viceministerio Laikinojoje Vyriausybėje. Sukilimo įkarštyje tuose pačiuose rūmuose pradėjo atsikurti ir Lietuvos valstybės saugumo

departamentas, kurio laikinoju direktoriumi tada buvo dipl[omuotas] Teisininkas Jonas Dainauskas. Visi NKVD centre išlikę dokumentai sukilimo eigoje pateko į atsikuriančių Lietuvos valstybės saugumo organų rankas.

2. Tiek NKVD, tiek ir kitų bolševikinių įstaigų pareigūnų pasitraukimas iš Kauno buvo labai skubus ir netvarkingas. Tik NKVD centro įstaigoje buvo šiek tiek sunaikinta dokumentų, bet ir tai tik agentūrinio skyriaus, o kitose įstaigose dokumentai rasti tvarkoje. Kadangi administracijos įstaigos atsidūrė partizanų ir laikinosios Vyriausybės rankose, tai savaime aišku, jog ir visi ten buvę bolševikmečio dokumentai buvo jų žinioje.

3. Sukilimo Štabe ir sukilimo antrą dieną pasikeitusioje Kauno karo Komendantūroje buvo įsteigtas spaudos skyrius, kurio viršininku teko man būti. Mano kompetencija buvo išplėsta ligi pulko vado teisių karo metu. Be kitko, buvau įgaliotas likviduoti Lietuvos Komunistų partiją, kitas komunistines organizacijas, bolševikų spaudos, propagandos ir informacijų įstaigas, o nelikviduotinas įstaigas, kaip Valstybės radiofonai, telegramų agentūra „Elta“ ir kitas, atitinkamai pertvarkyti. Likvidacija ir pertvarkymas ėjo birželio 24–27 dienomis. Mano paskirtos komisijos likvidavimo metu rado daug bolševikmečio dokumentų ir fotografijų, kurios buvo sugabentos į Kauno Karo Komendantūrą. Mums nepavyko paimti tik „Tiesos“ redakcijos ir Sovietų Sąjungos pasiuntinybės dokumentų, nes tose įstaigose jau šeimininkavo vokiečių karo žvalgyba. Į kitas administracijos ir visuomenines įstaigas tuo metu vokiečiai dar nebuvo kojų įkėlę.

4. Norėdami užkirsti galimumą, kad rasti dokumentai kieno nors per nesusipratimą, o gal ir piktą valią, nebūtų naikinami, išleidau įsakymą, kuriuo Vyriausybės vardu įpareigojau visų įstaigų viršininkus dokumentus saugoti ir pagrąsinau teismu kiekvienam, kuris juos naikins arba kurstys naikinti. To įsakymo pasėkoje į Kauno Karo Komendantūrą privatūs asmenys irgi ėmė nešti jų žinioje atsiradusius dokumentus, dažnai – nė nedidelės vertės.

5. Vokiečių fronto kariuomenė, žygiuodama per Kauną, pradėjo užiminėti tuščias patalpas nakties pastoviams. Į kai kurias patalpas, anksčiau užimtas komunistinių įstaigų ir organizacijų, ėmė pretenduoti vokiečių Lauko Komendantūra. Prieš užleidžiant šias patalpas vokiečių kariuomenei, jose buvę bolševikmečio dokumentai buvo sugabenti į lietuvišką Kauno karo Komendantūrą.

6. Mano tiesioginėje ir netiesioginėje žinioje susikaupus tokiam dideliame skaičiui bolševikmečio dokumentų, iškilo reikalas juos išnagrinėti, sutvarkyti ir apsaugoti. Šiuo klausimu padariau pranešimą einančiam Ministerio pirmininko pareigas prof. J. Ambrazevičiui. Diskusijų metu buvo nusistatyta įsteigti specialią įstaigą [tirti] įvykdytas fizines žudynes Lietuvoje. Prof. J. Ambrazevičius mane įgaliojo tokią įstaigą suorganizuoti. Liepos mėn. 9 d. ją įsteigiau, pavadindamas „Raudonojo teroro muziejus“, kurio vedėju paskyriau žurnalistą Aleksandrą Merkelį. Raudonojo teroro muziejui ir buvo perduoti mano žinioje buvę bolševikmečio dokumentai, fotografijos, politinių kalinių bylos, sovietų teroro įrodymieji daiktai ir kt. Lygiagrečiai p. Merkelis buvo paskatintas pagrindinai ištirti Pravieniškių, Lankeliškių, Panevėžio, Rainių ir kitose vietose komunistų įvykdytas lietuvių žudynes, ką jis, veikdamas kartu su Valstybės prokuratūra, kriminaline policija ir teismo medicinos gydytojais, sėkmingai įvykdė.

7. Liepos 10 d. Laikinoji Vyriausybė įsteigė Kultūros darbo ir tautinio auklėjimo valdybą. Tai buvo beveik ministerijos rango įstaiga, kurios dispozicijoje, be eilės kitų kultūros, informacijos, spaudos, meno ir visuomeninių įstaigų, buvo ir raudonojo teroro muziejus. Šio muziejaus vadovybė, remdamasi laikinosios Vyriausybės patvarkymu, pradėjo periminėti bol-

ševikmečio dokumentus iš lietuviškų administracijos įstaigų, jų tarpe – ir iš valstybės saugumo departamento. Į Raudonojo teroro muziejaus rankas tada pateko ir tie svarbūs dokumentai, kaip A. Sniečkaus sudarytas Nepr[iklausomos] Lietuvos politinių partijų ir visuomeninių organizacijų vadovaujančiojo sąsątos likvidacijos operatyvinis planas, LTSR vidaus reikalų liaudies komisaro A. Guzevičiaus įsakymas Nr. 0054, komisaro Serovo instrukcija apie lietuvių trėmimus į Sibirą ir kt.

8. Rugpjūčio mėn. 5 d. 12 val. Laikinoji Vyriausybė buvo vokiečių civilinės valdžios paleista, o tą pačią dieną 15 val. Okupacinė valdžia likvidavo Kultūros Darbo ir tautinio Auklėjimo valdybą. Tačiau Raudonojo teroro Muziejui buvo leista veikti, tik įsakyta iš ligšiolinių patalpų (Kultūros Darbo ir Tautinio Auklėjimo Valdybos centro būstinės) išsikelti. R. T., susipažinęs su uždaviniais ir varomu darbu, gen. Nagius priglaudė Karo Muziejuje ir netgi jis parūpino R. T. Muziejui kreditus, nors ir labai skurdžius. Vokiečiai į R. T. Muziejų nesikišo ir nebuvo net užėję į jo patalpas Kultūros Darbo ir tautinio Auklėjimo valdybos uždarymo ir šio muziejaus į karo Muziejų persikėlimo metu. Tokiu būdu R. T. Muziejuje išliko visi dokumentai pilnoje sudėtyje.

9. 1941 m. rugsėjo 1 d. [nuvykau] į Pirmojo generalinio tarėjo p. Kubiliūno įstaigą formaliai perduoti buv. Kultūros Darbo ir Tautinio Auklėjimo Valdybos uždarymo aktą. Kalbėjausi su tos įstaigos adjutantu B. Blavesčiūnu. Pasikalbėjimo metu kilo sumanymas išplėsti raudonojo teroro muziejaus darbą, nes vokiečiai jo veiklai kol kas netrukdo, todėl reikia išnaudoti progą. Taip kilo mintis įsteigti Lietuvos studijų Biurą (pavadinimą sugalvojome tyčia neaiškiu, kad kuo mažiau okupacinei valdžiai kristų į akis). B. Blavesčiūnas pasiėmė misiją išgauti gen. Kubiliūno sutikimą raštu, nes tuo metu pirmasis generalinis tarėjas dar turėjo teisę paleisti, jo nuomone, nereikalingas lietuviškas įstaigas arba steigti reikalingas naujas. Rugsėjo 6 d. gavau gen. Kubiliūno laišką, kuriuo steigiamas Lietuvos studijų Biuras ir pageidaujamas mano sutikimas būti jo direktoriumi, kartu ir prašoma paruošti šios įstaigos statutas, etatai, sąmata. Laiške buvo pažymėta, kad į Lietuvos studijų biuro sudėtį įeina ir Raudonojo Teroro Muziejus, kurio vedėjas p. A. Merkelis, jei sutikčiau, būtų paskirtas vienu iš mano pavaduotojų. Man buvo aiški didelė šios įstaigos darbo reikšmė Lietuvos ateičiai, todėl į gen. Kubiliūno laišką atsakiau teigiamai. Atlikau paruošiamuosius darbus, sukomplektavau kadrą iš patyrusių spaudos darbininkų ir dokumentų tyrinėtojų, ir spalio 1 d. Lietuvos Studijų Biuras oficialiai pradėjo veikti kaip grynai lietuviška, atskiros žinybos teisėmis įstaiga, esanti tiesioginėje Pirmojo Generalinio Tarėjo žinioje. Tokia ji išliko ligi galo ir, nežiūrint kelių pasikėsinių iš vokiečių valdžios, netgi išvengė vokiškojo komisaro, ko paprastai negalėdavo išvengti kitos, nors ir mažesnės svarbos, įstaigos. Studijų biuras surinko apie 160 000 bolševikmečio dokumentų. Svarbiausieji jų buvo specialistų ištirti, nustatytas jų autentiškumas ir, tik radus juos tikrais, jie buvo skelbiami studijų Biuro leidinyje „Lietuvių Archyvas“. Dokumentai buvo išrenkami iš visų lietuviškų įstaigų visoje Lietuvos teritorijoje. Visą Studijų Biuro darbą varė tik lietuviai tiek centre, tiek provincijoje, dažnai pakeldami tiek okupacinės valdžios spaudimą, tiek Lietuvoje veikusių komunistinių agentų intrigas ir bjaurias paskalas, kurios ilgai lydėjo Studijų Biure dirbusius asmenis, prikeriant jiems bjauriausius epitetus, o kartkartėmis dar ir dabar tos bolševikų pagamintos paskalos prasiveržia netgi iš mūsų garbingų patriotų lūpų...

10. Visos lietuviškos įstaigos tiek Raudonojo Teroro muziejui, tiek vėliau studijų Biurui noriai atiduodavo bolševikmečio dokumentus. Čia turiu kategoriškai pabrėžti ir su pilna atsakomybe garbingai užtikrinti, jog visi mums žinomi bolševikų pirmosios okupacijos dokumentai

buvo surinkti ir ištirti lietuvių, be jokios nacių okupacinės valdžios įtakos ar kontrolės. Ilgą laiką vokiečiai tais dokumentais visiškai nesidomėjo, netgi ignoravo, kaip „mažos vertės“. Tie dokumentai perimti tiesioginiai iš lietuviškų įstaigų, todėl čia negali būti jokių kalbų apie vokiečių falsifikatus. Vokiečiai tų dokumentų originalų niekada negavo nė pauostyti. Šiuos dokumentus rinkusių ir tvarkiusių įstaigų – Raudonojo Teroro Muziejaus ir Studijų Biuro – kadras nuo pradžios ligi galo buvo grynai lietuviškas.

Iš kur atsirado vokiškas žodis „Anlage“ vienoje dokumento kopijoje?

Karo metu Lietuva buvo iš visų pusių izoliuota, ypač nuo Vakarų pasaulio ir neutraliųjų kraštų. Lietuviai, dirbą Lietuvoje, dažnai pasvajodavo apie reikalą įeiti į kontaktą su kitų šalių žmonėmis. Tam buvo ieškoma progų. 1942 m. nuo sausio 26 d. ligi spalio 14 d. Lietuvoje Studijų Biuras buvo suruošęs Raudonojo teroro Parodą, kuri vyko Kaune, Vilniuje, Telšiuose, Šiauliuose, Panevėžyje ir Ukmergėje. Parodą iš viso aplankė apie 500 000 žmonių. Joje paveikslais, fotografijomis, diagramomis ir dokumentais buvo atvaizduota pirmoji sovietų okupacija Lietuvoje. Vokiečiai šios lietuvių iniciatyvos netrukdė, cenzūra buvo tik Kaune ir tai beveik okupacijos pradžioje, atlikta pačiose parodos patalpose – Kultūros Muziejuje – prabėgomis, eksponatams jau esant ekspozicijoje, todėl vokiečių pareigūnai šen bei ten patikrino tik prabėgomis – paviršutiniškai. Parodoje, be kita ko, buvo išstatyti ir nuorašai notų, kuriomis Lietuvos pasiuntiniai Vašingtone, Londone, Romoje, Paryžiuje, Buenos Aires ir Berlyne protestavo akredituotoms vyriausybėms dėl Sovietų Rusijos agresijos prieš Lietuvą ir Liaudies Seimo nutarimo Lietuvą įjungti į SSSR. Atsimenu, jog Generalinio Komisarų pavaduotojas K. Nabersberg, cenzūravęs parodą, iškėlė tik vienintelį pageidavimą, kad joje būtų pavaizduotas ir vokiečių kariuomenės žygis per Lietuvą Vokietijos–SSSR karo pradžioje, nes, girdi, čia esąs platus lietuvių Sukilimo skyrius, ogi partizanai ne vieni Lietuvą išvadavę. Pareiškiau, jog sutikčiau jo pageidavimą įvykdyti, jei jis pateiktų duomenis apie vokiečių per Lietuvą žygiavusios kariuomenės dydį, žuvusių skaičių ir t. t., bet aš netikiu, kad vokiečių kariuomenės štabas tokius duomenis duos, nes tai karinė paslaptis. K. Nabersberg su tuo sutiko ir daugiau prie parodos jokių priekabių nebuvo. Taigi paroda išliko grynai lietuviška.

Raudonojo Teroro parodą lankydami lietuviai visuomenininkai politikai užsimindavo, jog būtų gera ją perkelti į užsienio kraštus. Šią mintį viename per p. A. Valiukėną man rašytame laiške kėlė ir mūsų Pasiuntinybės Šveicarijoje Patarėjas Dr. E. Turauskas. Mintis atrodo gera ir todėl vykdytina. Pradėjome zonduoti dirvą.

Studijų Biuras tuo laiku Berlyne neoficialiai turėjo savo atstovą p. A. Valiukėną. Jam buvo duotas uždavinys – pakišti šią mintį Antikominterno Biurui, kurio pagalba mes galbūt gausime leidimą Raudonojo teroro Parodą suruošti Berlyne, Romoje, Berne, Paryžiuje, Briuselyje ir Stokholme. Tuo pačiu metu šiuo reikalu aš įteikiau platų raštą generaliniam Komisarui Kaune. Pono A. Valiukėno iniciatyva Berlyne ir mano raštas, matyt, sudomino vokiečių centro valdžios įstaigas. 1943 m. vasario 4 d. iš Berlyno į Kauną atvyko Užsienių Reikalų Ministerijos patarėjas dr. Rosenfelder, Propagandos Ministerijos direktorius Vrangell. Su jais susitariau raudonojo teroro eksponatus perkelti į užsienio stambiuosius, aukščiau išvardintus centrus, bet iš lietuvių rankų nenorėjau paleisti tuos eksponatų egzempliorius, kurie buvo šios parodos ekspozicijoje Lietuvoje. Pavyko išvardintus berlyniškius vokiečių pareigūnus įtikinti, jog reikia

pagaminti naujus eksponatų egzempliorius, kurie galėtų, pasibaigus Raudonojo Teroro Parodai užsieniuose, būti Antikominterno Biuro depozite. Lietuvoje tuo metu buvo beveik neįmanoma gauti fotografinės medžiagos ir chemikalų, o viso to reikėtų labai daug šią parodą dubliuojant. Direktorius Bogojevlenskij pažadėjo reikalingą fotografinę medžiagą ir chemikalus parūpinti Berlyne, o mes apsiėmėme perdirbti diagramas. Buvo sutarta techniškai R. T. parodą dubliuoti Berlyne, kur buvo labai gerų laboratorijų ir tikrai modernių fotografijoms didinti aparatų.

Taip susitarus, netrukus komandiravau Raudonojo Teroro Parodos vedėją rašytoją Petrą Babicką į Berlyną, o Raudonojo Teroro Muziejaus direktorių dailininką Liudą Vilimą (jis buvo pakeitęs ankstesnį direktorių A. Merkeli, kuris, studijų Biurui 1942 m. lapkričio 1 d. iš Kauno keliantis į Vilnių, iš pareigų pasitraukė, norėdamas likti gyventi Kaune) – į Freiburgą/Unsruth, kur buvo įsikūręs Antikominterno Biuro užsienio skyrius. Šie pareigūnai Vokietijoje atliko R. T. parodos dubliavimo paruošiamuosius darbus.

Būsimai R. T. parodai užsienyje eksponatai studijų Biuro pareigūnų buvo rūpestingai atrinkti, ypač kreipiant dėmesį į 1918–1919 m. V. Mickevičiaus-Kapsuko ir gen. Baltušio-Žemaičio pastangas Lietuvoje įkurti komunistinę valdžią, tuometines Lietuvos laisvės kovas su raudonąja armija, 1940 m. SSSR pradėtą okupaciją ir Lietuvos sukilimą 1941 m.; nepriklausomos Lietuvos gyvenimas atsispindėjo gausiose diagramose ir Lietuvos etnografiniuose vaizduose. Pirmosios bolševikmečio okupacijos dokumentai buvo atiduoti tie, kurių Studijų Biuras turėjo po kelis egzempliorius, o kurių teturėjo tik originalus, tų buvo padaryti autorizuoti nuorašai arba fotokopijos, kurias darė Vilniuje lietuvių kriminalinės policijos laboratorija. Tačiau į vokiečių rankas nepateko nė vieno dokumento originalas, nes šie originalai buvo saugomi, kaip tada galvojome, būsimai taikos Konferencijai, kurioje Lietuvos delegacija galės jais disponuoti prieš sovietų delegacijos kėslus. Šioji mintis taip pat studijų Biuro vadovybę sulaikydavo ir nuo skelbimo „Lietuvos Archyve“ visos eilės kitų svarbių dokumentų, kaip SSSR Vyriausybės slapto įsakymo Gudijos karo apygardos viršininkui tankų kariuomenės gen. Pulk. Pavlovui „šiaurės vakarų sienų saugumo sumetimais“ kariška jėga okupuoti Pabaltijį, SSSR generalinio štabo pagamintus Pabaltijo žemėlapius, kuriais įsakyta naudotis būsimos karinės operacijos žygio metu ir t. t. Visų šių dokumentų datos buvo kur kas ankstesnės kaip 1940 m. birželio 15 d., bet čia jau kita istorija.

Kai būsimai R. T. parodai užsienyje mes buvome jau galutinai pasiruošę, antrą kartą komandiravau dail. L. Vilimą į Vokietiją 1944 m. balandžio 6 d. Jis vadovavo R. T. parodos dubliavimo darbui ir kartu nuvežė mūsų atrinktą tai parodai medžiagą. Turint galvoje, jog R. T. paroda turėjo vykti užsienyje, užrašai prie eksponatų buvo dedami vokiečių kalba ir kalba to krašto, kuriame paroda turėjo vykti. Tik čia tuo metu galėjo ant komisaro A. Guzevičiaus įsakymo nr. 0054 vokiečiai uždėti žodelį „Anlage“ (jis lietuviškai turi daug prasmų, bet čia reikia suprasti kaip žodį „priedas“). Bet vokiečiai teturėjo tik šio A. Guzevičiaus įsakymo nuorašą, nors ir pačių bolševikų 1940 metais pagamintą, nes į Studijų Biurą, be paties originalo, buvo patekę keli to svarbaus įsakymo nuorašai.

Savo rašte dr. S. Bačkiui prof. J. Ambrazevičius klaidingai rašo, jog raudonojo teroro parodą Belgijoje ir Čekoslovakijoje (pastarajame krašte ji nebuvo numatoma ruošti) organizavo vakariečiai. Ne! Mintis gimė lietuviuose, iniciatyva ir esminis organizacinis darbas buvo grynai lietuvių rankose. Anų dienų akimis žiūrint (ne kitaip reikėtų žiūrėti ir šiandien), tai buvo labai svarbus lietuviškas reikalas, kuriam Lietuvoje anuomet pritarė labai daug įžymių lietuvių veikėjų, netgi aktyvių antinacinės rezistencijos vadovaujančių figūrų. Su vokiečių

įstaigomis Berlyne buvau raštu susitaręs, jog šią parodą užsieniuose lydės ir lankytojams paaiškinimus duos lietuviai. Tuo tikslu buvau pradėjęs komplektuoti 10 asmenų kadrą, į kurį galvojau traukti ne eilinius žmonelius, bet vyrus, turinčius ryšių užsienyje ir ten turinčius rimtų asmeninių pažinčių. Jeigu nebūtų reikėję 1944 m. gegužės 4 d. man palikti studijų Biuro direktoriaus pareigų, neabejoju, jog tokia rimta ekipa būtų suorganizuota ir ji būtų atlikusi ne tik R. T. Parodos pareigūnų uždavinius... Tačiau vėlesni įvykiai nunešė ir pačios parodos organizavimą, nes teko atsidurti emigracijoje ir gyventi naujose sąlygose.

J. Senkus

Leicester, 1951 m. liepos mėn. 6 d.

Pone Ministeri,

Labai atsiprašau, kad ilgiau uždelsiau atsakyti į Jūsų birželio mėn. 25 d. laišką. Turėjau svarbią priežastį: birželio mėn. 26 d. fabrike mašina truputį „paglostė“ mano dešinę ranką, po ko aš daugiau kaip savaitę buvau likęs „neraštingas“. Dabar jau vėl rašau, nors ilgesnius laiškus parašyti man dar reikia kelių dienų. Ranka tebėra sutinusi, nors jau mažiau skauda, bet rašyti tegaliu tik pailsėdamas.

Savo parodyme negalėjau išvengti neiškišęs „aš“. Prašau į tai nepažiūrėti kaip į norą „keltis į puikybę“! Man iš tikrųjų teko atlikti vadovaujantį vaidmenį pirmosios sovietų okupacijos dokumentų surinkime ir apskritai tos okupacijos padarinių tyrinėjime. Dėl to ir dabar, neturėdamas savo veiksmų dokumentinių įrodymų, turiu liudyti tik atsiminimų forma, kuria vadovaujantis galiu liudyti tik tai, kas man asmeniškai neginčytinai žinoma. Reiškiu tamstai, Pone Ministeri, tikrą pagarbą ir siunčiu geriausius linkėjimus.

J. Senkus

Ponui B. K. Balučiui,
Lietuvos Ministeriui
Londone

Leicester, 1951 m. liepos 16 d.

Pone Ministeri,

Nuoširdus ačiū Tamstai už dėmesį į mano pranešimą apie slaptą NKVD dokumentų patekimą į lietuvių rankas ir už Jūsų sugestiją šį pranešimą išspausdinti „Lietuvių archyve“. Kartu man malonu, kad Tamsta šiuo mano raštu esate patenkintas. Deja, aš negaliu sutikti, kad šitas tekstas būtų skelbiamas viešai. Iš štai kodėl:

1. Atliekamu laiku rašau savo patyrimus iš vokiečių okupacijos dienų Lietuvoje. Šiame rašinyje yra liečiama visa eilė svarbių Lietuvai įvykių, iškeliant visą tiradą nedaug kam žinomų užkulisinių faktų, nušviečiamos jų atsiradimo priežastys bei aplinkybės.

2. Šiame dokumentinio pobūdžio rašinyje, be kita ko, liečiami ir visi tie reikalai, apie kuriuos rašiau Tamstai savo pranešime, tik žymiai detaliau. Jums mano atsiųstas tekstas yra tik konspektas, nors pagrindiniai faktai niekur nekeičiami ir jie negali būti niekad keičiami, bet detalės juos labai išryškina ir padaro svarbesnės reikšmės istorine medžiaga.

3. Mano rašomame tekste minima daug svarbių datų ir pavardžių (žinoma, jei asmenys yra pasitraukę iš Lietuvos). Pavardes rašau atvirai, nes žmonės daugumoje yra gyvi, todėl kiekvienas jų galės rašinį paskaityti. O tas mane įpareigoja būti visiškai objektyviu. Aš ir stengiuosi tą objektyvumą visame tekste sąžiningai išlaikyti.

4. Kai mano darbas bus galutinai baigtas, jį skelbsiu galbūt viešai, galbūt ir „Lietuvos Archyve“ savo pavarde, su pilnu atsakingumu, nes nematau jokios priežasties dangstyti anonimais. Kai Lietuvoje vadovavau studijų Biurui, daug kas tada nesuprato mano dirbamo darbo reikšmės Lietuvos ateičiai, atvirai sakau, buvau puolamas iš visų pusių: ir iš Maskvos agentų, ir iš vokiečių įstaigų, ir Lietuvos savivaldos ekstremistinio gaivalo (ypač voldemarininkų), ir gana dažnai – netgi antinacinės rezistencijos, nors į ją buvau ir pats įkišęs nagus. Reikėjo laikytis labai apdairiai, dirbti kantriai ir dantis sukandus pakelti visą tą akciją. Tada mano pavardė daug kur galėjo atrodyti „trefna“. Ji tokia yra ir dabar, ypač akyse tų, kuriems nemalonu, kad sudaryta pirmos sovietų okupacijos dokumentacija. Tačiau mano, kaip lietuvių, sąžinė yra rami. Be gėdos ir be išsisukinėjimo sakau, kad jei tie patys laikai grįžtų atgal, aš vėl ir anose sąlygose dirbčiau tą patį darbą, tik jau žymiai geriau, žymiai atsargiau, ir šiandien mes turėtume ne 4 „Lietuvių archyvų“ tomus, bet galbūt 12–15. Tai būtų pilnas pirmosios sovietų okupacijos dokumentų komplektas. Šiandien mums patiems nereikėtų įrodinėti anų dokumentų autentiškumo, nes jų originalai būtų mūsų rankose. Vilniaus Universiteto rektorius prof. M. Biržiška yra gyvas liudytojas tų mano didelių pastangų, kurias dariau Kaune 1944 m. liepos 5–7 dienomis, norėdamas studijų Biuro archyvą išgabenti iš Vilniaus į užsienį. Deja, dėl gen. Kubiliūno nerangumo ir jo, kaip vidaus reikalų generalinio tarėjo, pavaduotojo mjr. Pyragiaus lengvabūdiškumo tie archyvai liko Vilniuje ir pateko į sovietų rankas. Labai gaila pačių archyvų, bet tragiškiausias dalykas yra tas, kad kartu su jais sovietams pakliuvo ir beveik pilni 1941 m. Lietuvos sukilimo partizanų sąrašai.

5. Šitas tragiškas faktas verčia mane dažnai pergaltoti atsiminimų tekstą ir ypač gerai pagalvoti apie jų skelbimą viešumą. Teks dar pasitarti su rimtais politikos darbininkais, visų pirma, jei sutiksime, su Tamsta, nes, pažįstant sovietų okupacijos politiką, jie moka iš tokių tekstų sudaryti naują medžiagą prieš paskirus veikėjus arba prieš visą okupuotą kraštą. Žinau, jog prof. Ambrazevičius turi uždokumentuotą Laikinosios Vyriausybės laikotarpį, o gen. Raštikis yra parašęs net du toms atsiminimų, be kitko, ir dokumentuotą tekstą apie 1943 m. kovo mėn. 30 d. Kaune įvykusią Lietuvos Konferenciją, kurios ruošimo Komisijos pirmininku jis buvo. Bet dėl ko visa ta Komisija (Raštikis, gen. Nagius, prof. K. Šaulys, buv. finansų viceministeris..., Senkus) vos per plauką neatsidūrė vokiečių ypatingajame teisme arba koncentracijos stovykloje? Šiandien kiekvienam aišku, jog toji konferencija buvo lietuvių puikus politinis manevras, kurio rezultatas – Lietuva išvengė SS legiono arba kitų didesnių mobilizacijų. Bet šie jų raštai lig šiol neskelbiami ir, matyt, tam yra priežasčių.

6. Šios mano palaidos mintys galbūt sudarys kiek medžiagos Tamstai pergaltoti Jūsų pasiūlymą mano pranešimo šitą tekstą paskelbti „Lietuvos Archyve“. Iš viso netrukus tikiuosi būti Londone ir jei Tamsta, pone Ministeri, rasite valandėlę laisvesnio laiko, mielai sutikčiau su Jumis šia tema padiskutuoti ir to pokalbio metu galėčiau išdėstyti vieną kitą studijų Biuro

veiklos „istoriją“, kas labiau išryškintų mano – bent tuo tarpu – neigiamą nusistatymą į jūsų pasiūlymą. Ne dėl ko kito, bet tik dėl šiame laiške išvardintų ir dar neišvardintų priežasčių. Tikiu, jog Tamsta įvertinsite mano atsargumą ir man būsite atlaidus.

Su geriausiais Tamstai, Pone Ministeri, linkėjimais

J. Senkus

Mr. J. Senkus,
100, Warwick St.,
Leicester

1951 m. liepos 17 d.

Gerb. Tamsta,

Ačiū už š. m. 16 d. laišką ir už suteiktus jame paaiškinimus.

Savaime aišku, aš gerai suprantu Tamstos išdėstytus motyvus. Jeigu nesuprasčiau, būčiau ir neatsiklausinėjęs, nes tą padariau ne dėl pliko mandagumo.

Kai būsite Londone, man visuomet bus smagu, jeigu užeisite pasikalbėti. Prašyčiau tik mane iš anksto įspėti apie atvykimą, nes kartais gali pasitaikyti, kad atvykę nerastumėte mane namie.

Su geriausiais linkėjimais,

B. K. Balutis,
Lietuvos Ministeris

Dr. S. Bačkiui,
Paryžiuje

1951 m. liepos 19 d.

Malonus daktare,

Kiek laiko atgal tamstai pasiunčiau p. J. Senkaus platų pareiškimą apie užgriebtų NKVD dokumentų autentiškumą. Manau, Tamsta būsite tai gavę.

Jo prisiūsta medžiaga yra įdomi. Todėl ją perskaitęs aš buvau kreipėsis pas jį atsiklausdamas, ar jis nieko neturėtų prieš, jei tasai jo pareiškimas būtų viešai paskelbtas „Lietuvos archyve“.

Jis man dabar atsako, kad su tuo pasiūlymu jis dėl įvairių priežasčių bent kol kas sutikti negali ir kad tai yra vien trumpa jo dabar rašomų atsiminimų santrauka.

Todėl tenka jo noro paboti. Tamsta, žinoma, galite parodyti (teisingiau – atpasakoti) p. J. Senkaus pareiškimo turinį asmeniui, kuris abejojo mūsų naudojamų fotostato autentiškumu, bet nei tas pareiškimas, nei jo dalys negali būti viešai spausdinami, nes gali pakenkti p. J. Senkaus giminėms ir pažįstamiems, pasilikusiems Lietuvoje. Tas visai suprantama.

Jūsų
B. K. Balutis

Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 648, ap. 2, b. 122, l. 4–10. Nuorašai.

Paroda „Karas po karo: ginkluotasis antisovietinis pasipriešinimas Lietuvoje 1944–1953 m.“ Budapešte

Birželio 14 d. Vengrijos karo istorijos muziejuje Budapešte, bendradarbiaujant Lietuvos ambasadai Vengrijoje su Vengrijos karo istorijos muziejumi ir 1956 m. Vengrijos revoliucijos istorijos institutu, buvo atidaryta Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (LGRTC) Genocido aukų muziejaus parengta kilnojamoji paroda

„Karas po karo: ginkluotasis antisovietinis pasipriešinimas Lietuvoje 1944–1953 m.“ Parodos atidarymo išklmėse dalyvavo istorikai, Vengrijos kultūros institucijų, Užsienio reikalų ministerijos, žiniasklaidos atstovai, užsienio valstybių diplomatai, kiti garbūs svečiai. Parodą atidarė Lietuvos ambasadorius Vengrijoje Darius Semaška. Pranešimus

Paroda „Karas po karo: ginkluotasis antisovietinis pasipriešinimas Lietuvoje 1944–1953 m.“ Vengrijos karo istorijos muziejuje

Lietuvos ambasadorius Vengrijoje Darius Semaška ir LGGRTC generalinė direktorė Dalia Kuodytė Kerepeši kapinėse, Budapešte, prie 2006 m. lapkričio 4 d. šiose kapinėse atidengto lietuvių tautodailininkų Adolfo Teresiaus ir Rimanto Zinkevičiaus sukurto koplytstulpio, skirto 1956 m. Vengrijos revoliucijos didvyriams ir kankiniams, palaidotiems nežinomose vietose

skaitė Vengrijos karo istorijos muziejaus generalinio direktoriaus pavaduotojas pulkininkas dr. Jozefas Lugosis, 1956 m. Vengrijos revoliucijos istorijos instituto mokslinis sekretorius dr. Palas Germuska ir LGGRTC generalinė direktorė Dalia Kuodytė. Renginio metu buvo demonstruojamas Aleksandro Digimo filmas „Ginkluotas pasipriešinimas“.

Atidarydamas parodą Lietuvos ambasadorius Vengrijoje D. Semaška prisiminė okupuotos Lietuvos gyventojų paramą partizanams sunkioje kovoje dėl Tėvynės laisvės, žiauriomis sovietų represijomis nenuslopintą laisvės troškimą. Prisimintos ir gausios demonstracijos Kaune bei Vilniuje, spontaniškai kilusios 1956 m. lapkričio mėn. Vengrijos revoliucijai paremti.

Išsamiai apie tragiškus SSRS okupuotos Lietuvos įvykius papasakojo Vengrijos karo istorijos muziejaus generalinio direktoriaus pavaduotojas pulkininkas dr. J. Lugosis.

1956 m. Vengrijos revoliucijos istorijos instituto mokslinis sekretorius dr. P. Germus-

ka savo pranešime palygino partizaninį karą Lietuvoje ir 1956 m. įvykius Vengrijoje.

LGGRTC generalinė direktorė D. Kuodytė savo kalboje pažymėjo, kad beveik dešimtmetį okupuotoje Lietuvoje trukęs partizaninis karas yra vienas didvyriškiausių ir tragiškiausių lietuvių tautos istorijos puslapių. Kai pasaulis džiaugėsi pergale prieš vokiečių nacizmą, dešimtys tūkstančių Lietuvos patriotų stojo į kovą su sovietų okupantais. Šiame nežinomame kare galvas padėjo daugiau kaip 20 tūkst. žmonių, apie 140 tūkst. buvo suimta ir įkalinta, 118 tūkst. ištremta.

Paroda parengta pagal teminį principą. Ji pasakoja apie Lietuvos laisvės kovos sąjūdį, bendros vadovybės kūrimą, karinę organizaciją ir veiklą, laisvės kovotojų apdovanojimus, šventes, leidybą. Nušviečiamas ir Lietuvos moterų dalyvavimas partizaniniame kare, pasakojama apie šeimas, kurių trys, keturi, kartais net penki ar šeši sūnūs kovojo ir žuvo partizanų gretose. Daug dėmesio skiriama laisvės kovotojų, jų šeimų ir rėmėjų

Memorialas Kerepeši kapinėse Budapešte, skirtas nežinomose vietose palaidotiems 1956 m. Vengrijos revoliucijos dalyviams

gyvenimui, pasakojama apie jų buitį, kasdienybę, atokvėpio minutes, neišvengiamas netektis nelygioje kovoje.

Lietuvos ambasadorius Vengrijoje D. Semaška ir LGGRTC generalinė direktorė D. Kuodytė parodos atidarymo metu taip pat atsakė į Vengrijos televizijos žinių kanalų „Hir TV“ bei „Duna TV“ žurnalistų klausimus.

Tą pačią dieną, lydima Lietuvos ambasadoriaus Vengrijoje D. Semaškos, LGGRTC generalinė direktorė D. Kuodytė aplankė 1956 m. Vengrijos revoliucijoje žuvusių didvyrių kapus Naujosiose viešosiose kapinėse (*Új Köztemető*) (jose palaidotas ir šios revoliucijos vadovas – vietinis komunistų veikėjas Imre Nagy'is), padėjo gėlių prie

lietuvių tautodailininkų sukurto ir šiose kapinėse pastatyto koplytstulpio. Ambasadorius ir generalinė direktorė aplankė ir Kerepeši kapines, kuriose pastatytas memorialas, skirtas nežinomose vietose palaidotiems 1956 m. Vengrijos revoliucijos dalyviams. Taip pat padėjo gėlių prie 2006 m. lapkričio 4 d. šiose kapinėse atidengto lietuvių tautodailininkų Adolfo Teresiaus ir Rimanto Zinkevičiaus sukurto koplytstulpio, skirto 1956 m. Vengrijos revoliucijos didvyriams ir kankiniams, palaidotiems nežinomose vietose.

Parodos atidarymo proga Vengrijos žiniasklaidoje plačiai aprašytas lietuvių pasipriešinimas 1944–1953 m. sovietiniam režimui. Birželio 14 d. per nacionalinį Ven-

grijos radiją transliuotas Lietuvos ambasadoriaus Vengrijoje D. Semaškos ir 1956 m. Vengrijos revoliucijos istorijos instituto mokslinio sekretoriaus dr. P. Germuskos interviu „Sovietai nuslėpė devynerių metų karą“. Interviu kalbama apie 1944–1953 m. lietuvių pasipriešinimo sovietų okupacijai režimui esmę, etapus, lietuvių ginkluotos kovos ir Vengrijos 1956 m. įvykių skirtumus, kartu atkreipiamas dėmesys į tai, kad apie Lietuvoje vykusį partizaninį karą Vakaruose ilgai nebuvo žinoma. Interviu paskelbtas ir šio radijo interneto puslapyje bei Vengrijos naujienų tinklalapyje www.barikad.hu.

Taip pat viename didžiausių Vengrijos savaitraščių „HVG“ išspausdintas Andrásio Schweitzerio straipsnis „Pasakoja miškas“. Autorius Vengrijos karo istorijos muziejuje LGGRTC Genocido aukų muziejaus parengtos parodos „Karas po karo: ginkluotasis antisovietinis pasipriešinimas Lietuvoje 1844–1953 m.“ atidarymo proga pabrėžia, kad lietuvių ginkluoto antisovietinio pasipriešinimo judėjimas buvo vienas reikšmingiausių ir ilgiausiai trukusių XX amžiaus partizaninių karų Europoje, o kartu jis ir mažiausiai žinomas. Trumpame istoriniame įvade aprašomi faktai, kaip Lietuva buvo okupuota. Straipsnyje pabrėžiama, kad lietuvių pasipriešinimo kovos nebuvo chaotiškas atsitiktinių grupuočių judėjimas, o griežtai organizuota ginkluota kova. Minimios pirmosios didesnės pergalės. Cituojamas LGGRTC generalinės direktorės D. Kuodytės pasakymas, kad partizanai nesitikėjo patys nugalėti Sovietų Sąjungą, o vylėsi užsienio pagalbos. Cituojamas ir Vengrijos mokslų akademijos Istorijos mokslų instituto tyrinėtojas Tamás Starkas, teigiantis, kad iš tikrųjų iki pat 1956 m. Ven-

grijos revoliucijos numalšinimo buvo galima tikėtis, jog Vakarai kada nors ateis į pagalbą sovietų okupuotoms šalims. Nors partizanų judėjimas baigėsi 1953 m., bet miško bazėse ir toliau buvo spausdinami atsišaukimai. Kai kurie partizanai besislapstydami gyveno dar ilgus metus. Partizanų ir laisvės kovų šalininkų laukė susidorojimas – apie 10 proc. Lietuvos gyventojų kliudė pokario represijos. Kokie buvo SSRS praradimai partizaniniame kare, iki šiol nežinoma. Svarbus pasipriešinimo kovų rezultatas – kad Lietuvoje išdrįso apsigyventi gerokai mažiau rusų negu Latvijoje ar Estijoje.

Birželio 15 d. Vengrijos radijo (*Magyar rádió online*) interneto puslapyje bei Vengrijos nepriklausomų internetinių žinių puslapyje www.nethirlap.hu publikuotas straipsnis „Karas, apie kurį nežinojo pasaulis“. Jame spausdinamas interviu su 1956 m. Vengrijos revoliucijos istorijos instituto mokslo darbuotoju dr. P. Germuska. Interviu išskiriami lietuvių laisvės kovotojų sąjūdžio etapai, lietuvių kovos pastangos atkreipti į save pasaulio dėmesį, sovietų represijų aukų skaičius.

Parodos pristatymas Vengrijos sostinėje Budapešte sulaukė nemažo visuomenės dėmesio. Numatoma LGGRTC Genocido aukų muziejaus parengtą kilnojamąją parodą „Karas po karo: ginkluotasis antisovietinis pasipriešinimas Lietuvoje 1944–1953 m.“ parodyti ir kituose Vengrijos miestuose. Vengrijos visuomenei planuojama pristatyti dar vieną LGGRTC Genocido aukų muziejaus parengtą parodą „Smurto kronika: Lietuva 1939–1941 m.“ Šias abi parodas rengiamasi pristatyti ir Slovėnijoje.

Vilius Kyguolis

Genocido aukų muziejuje – paroda iš Lenkijos

Liepos 20 d. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (LGGRTC) Genocido aukų muziejaus vidiniame kieme atidaryta Tautos atminties instituto (Lenkija) Balstogės skyriaus paroda „Dingusieji per Augustavo gaudynes (1945 m. liepa)“, skirta Augustavo ir Suvalkų apskrityse surengtų pogrindžio dalyvių bei jų rėmėjų gaudynių aukoms atminti.

Kai Europoje Antrasis pasaulinis karas jau buvo pasibaigęs, 1945 m. liepos mėn. Raudonosios armijos ir SSRS NKVD vidaus kariuomenės dalys, bendradarbiaudamos su Liaudies Lenkijos viešojo saugumo tarnybos, civilinės milicijos pareigūnais ir vietiniais slaptaisiais agentais, surengė gaudynes tuometinėse Augustavo, Suvalkų apskrityse ir šiaurinėje Sokulkos apskrities

dalyje. Per šią operaciją buvo sulaikyta keli tūkstančiai gyventojų, įtariamų priklausymu lenkų nepriklausomybės pogrindžiui arba bendradarbiavimu su juo. Po brutalaus tardymo sovietai atrinko 592 žmonių grupę ir išvežė nežinoma kryptimi. Nepaisant daugelį metų trukusių paieškų, iki šiol nėra žinoma jų amžinojo poilsio vieta.

2005 m. Tautos atminties instituto Balstogės skyriaus Visuomenės švietimo biuras parengė kilnojamąją parodą, pasakojančią apie Augustavo gaudynes ir jų aukas. Iš parodos fotografijų žvelgia aukų veidai, eksponuojami dingusiųjų sąrašai ir kita medžiaga, pasakojanti apie šią tragediją. Beje, atidesni žiūrovai tarp dingusiųjų pavardžių gali išvysti ir lietuviškų. Ir tai nenuostabu – juk Augustavo ir ypač Suvalkų apskrityse nuo seno gyveno daug lietuvių.

Kalba Tautos atminties instituto vadovas Janusz Kurtyka, dešinėje – Genocido aukų muziejaus direktorius Eugenijus Peikštenis

Parodos fragmentas

Vilnius – pirmasis miestas užsienyje, kuriame pristatoma ši paroda. Tad neatsitiktinai į jos atidarymą susirinko daug garbių svečių, istorikų, politikų, visuomenės ir žiniasklaidos atstovų. Iš Lenkijos atvyko Tautos atminties instituto Nusikaltimų lenkų tautai tyrimo komisijos pirmininkas Janusz Kas Kurtyka, šios komisijos direktorius Dariusz Gabrielas, Archyvinų dokumentų saugojimo ir platinimo skyriaus direktorius Zbignewas Navrockis, parodą parengusio Tautos atminties instituto Balstogės skyriaus direktorius Cezary'is Kuklo ir kiti. Renginyje taip pat dalyvavo Lenkijos Respublikos generalinis konsulas Vilniuje Stanislasas Cygnarovskis, Lietuvos Respublikos Seimo narys Valdemaras Tomaševskis, Ministro Pirmininko padėjėjas Tadeušas Andžejevskis, užsienio reikalų viceministras Jaroslavas Neverovičius, Vilniaus vicemeras Arturas Liudkovskis, Lietuvos lenkų sąjungos pirmininkas Michalas Mackevičius. Parodą atidaręs Genocido aukų muziejaus direktorius Eugenijus Peikštenis trumpai priminė XX a.

antrojo ketvirčio Lietuvos ir Lenkijos valstybių istorijos sąsajas bei analogijas. Tautos atminties instituto vadovas J. Kurtyka papasakojo apie lenkų partizanų Armijos krajos padėtį Vilniaus ir Balstogės kraštuose. Po iškilmingo parodos atidarymo E. Peikštenis pakvietė svečius susipažinti su Genocido aukų muziejaus ekspozicijomis.

Minėtos parodos atidarymas Genocido aukų muziejuje buvo tik vienas iš renginių, kuriuos Tautos atminties institutas, bendradarbiaudamas su LGGRTC, šiemet surengė Augustavo gaudynių metinėms paminėti. Liepos 21 d. įvyko tarptautinė mokslinė konferencija Augustave, kurioje dalyvavo Lenkijos, Lietuvos ir Baltarusijos istorikai, o liepos 22 d. Gibuose, kur 1991 m. vasarą pagal prof. Andrzejiaus Strumiłlo projektą buvo pastatytas paminklas dingusiesiems pagerbti, buvo laikomos iškilmingos šv. Mišios.

Vilma Juozevičiūtė

Vakaras Romano Šuchevičiaus

100-osioms gimimo metinėms paminėti

Šiais metais Ukraina mini 100-ąsias Ukrainos sukilėlių armijos (UPA) vyriausiojo vado Romano Šuchevičiaus gimimo metines, kurios sutampa su UPA susikūrimo 65-mečiu.

R. Šuchevičius (slapyvardis – Tarasas Čuprynka) gimė 1907 m. birželio 30 d. Lvove, Vakarų Ukrainoje. Svarbiausias jo gyvenimo tikslas buvo kova dėl Ukrainos valstybės atkūrimo. Dar mokydamasis gimnazijoje R. Šuchevičius įsitraukė į aktyvią pagrindinę veiklą, dalyvavo rengiant teroro aktus, kitas antilenkiškas akcijas. Buvo Ukrainiečių

nacionalistų organizacijos vadovybės narys Galicijoje, 1938 m. įkūrė Karpatų Ukrainos nacionalinės gynybos generalinį štabą. 1941 m. birželio 30 d. paskelbus Ukrainos nepriklausomybę, R. Šuchevičius tapo vyriausybės nariu. Vokiečių okupacinei valdžiai uždraudus Ukrainos nacionalinės tarybos veiklą, jis įsitraukė į antinacinį pogrindį. 1942 m. susikūrė ginkluotosios Ukrainiečių nacionalistų organizacijos pajėgos – UPA, kurios kovojo tiek su nacių, tiek su sovietų okupantais. UPA gretose iš viso buvo daugiau kaip 100 tūkst. žmonių. Šios organizacijos veikla aktyviausia buvo 1944 m. antrojoje pusėje. Tada ji kontroliavo maždaug ketvirtį dabartinės Ukrainos teritorijos. Nuo 1943 m. rudens vyriausiasis UPA vadas buvo R. Šuchevičius. 1944 m. liepos mėn. jis dar tapo ir Vyriausiosios Ukrainos išsivadavimo tarybos Generalinio sekretoriato vadovu bei karo reikalų ministru.

R. Šuchevičius žuvo susišaudydamas su MVD specialiąja grupe 1950 m. kovo 5 d. Bilogorščio kaime, netoli Lvovo. 1954 m. suėmus paskutinį UPA vadą Vasilijų Kuką, baigėsi ir ginkluotasis antisovietinis ukrainiečių tautos pasipriešinimas.

Sovietų propaganda penkiasdešimt metų stengėsi apjuodinti ir diskredituoti R. Šuchevičių, jo atminimą. Tik paskelbus Ukrainos nepriklausomybę, jis buvo reabilituotas bei pripažintas ukrainiečių tautos didvyriu. 2007 m. gegužės 16 d. Ukrainos prezidentas Viktoras Juščenko pasirašė specialų įsaką dėl R. Šuchevičiaus 100-ųjų gimimo metinių minėjimo valstybiniu mastu – visoje Ukrainoje vyksta įvairūs renginiai, skirti šiai sukakčiai pažymėti.

Ukrainos sukilėlių armijos vyriausiasis vadas generolas Romanas Šuchevičius

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras (LGGRTC), jau keleri metai glaudžiai bendradarbiaujantis su Ukrainos išsivadavimo judėjimo tyrimo centru Lvove, taip pat nutarė paminėti R. Šuchevičiaus gimimo jubiliejų.

Birželio 19 d. Genocido aukų muziejaus Konferencijų salėje buvo surengtas vakaras, į kurį LGGRTC, bendradarbiaudamas su Ukrainos ambasada, sukvietė ukrainiečių bendruomenės narius, antisovietinio pasipriešinimo dalyvius ir kitus garbius svečius. Renginio metu kalbėjo LGGRTC generalinė direktorė Dalia Kuodytė, nepaprastasis ir įgaliotasis Ukrainos ambasadorius Borisas Klimčukas, Ukrainos nacionalinės atminties instituto direktoriaus pirmasis pavaduotojas Oleksandras Ivankivas, ukrainiečių bendruomenės Lietuvoje narys Vasilis Kapkanas. Ukrainos išsivadavimo judėjimo tyrimo centro direktorius Volodymyras Vjatrovičius perskaitė išsamų, skaidrėmis iliustruotą pranešimą apie R. Šuchevičiaus gyvenimo

ir veiklos kelią. Vakaro kulminacija tapo vaidybinio filmo „Nenugalėtasis“ peržiūra. Šis režisieriaus Olesiaus Jančuko 2000 m. sukurtas filmas meninėmis priemonėmis perteikė pokario įvykius Ukrainoje ir papasakojo apie paskutiniuosius R. Šuchevičiaus gyvenimo metus. Prieš žiūrovus iškilo jaudinantis nepaprastai Tėvynę ir savo artimuosius mylėjusio žmogaus paveikslas. Net ir pasibaigus filmui, daugelis vakaro dalyvių neskubėjo skirstytis, dar kelis kartus apžiūrėjo Konferencijų salėje eksponuojamą fotografijų parodą „Ukrainos partizanų armijos ir Lietuvos laisvės kovų sąjūdžio partizanai“. Iš parodos fotografijų žvelgė UPA vadai ir eiliniai kovotojai, neatpažinti partizanai ir jų rėmėjai bei Lietuvos laisvės kovų sąjūdžio partizanai, kurių pasipriešinimo okupantams ir kovos už savo tautos bei valstybės laisvę kelias buvo labai panašus į jų ginklo brolių Ukrainoje kelią.

Vilma Juozevičiūtė

„Didžiojo teroro“ (1937–1938 m.) 70-ųjų metinių minėjimas Sandarmоче

Rugpjūčio 4–5 d. Karelijoje, Medvežjegorsko mieste, vyko tarptautiniai renginiai, skirti „Didžiojo teroro“ aukoms atminti. Prieš 70 metų SSRS prasidėjo eilinė kruvinojo „valymo“ kampanija, kuri tęsėsi beveik dvejus metus. Žmonės šį laiką vadina tiesiog 1937-aisiais.

Kampanijai buvo gerai pasirengta: NKVD įsakuose numatytos grupės ir kategorijos asmenų, kurie turėjo būti represuoti. Numatyti ir aukų „limitai“ – kiek kuriame regione asmenų turėjo būti suimta bei sušaudyta. Beveik be išimties svarbiausias kaltės įrodymas buvo „savo kaltės pripažinimas“. Suimtųjų kankinimai – „fizinio poveikio priemonės“, oficialiai įteisintos 1937 m. vasarą kaip vienas veiksmingiausių tardymo metodų, – padėjo tardomiesiems „pripažinti savo kaltę“. Represuotųjų ir suimtųjų „tėvynės išdavikų šeimos nariai“ („členy semej izmennikov rodiny“, ČSIR), t. y. žmonos, nuteisiamos nuo 5 iki 8 metų ir įkalinamos Akmolinsko „tėvynės išdavikų žmonių lageryje“ („Akmolinskij lager žon izmennikov rodiny“, ALŽIR). Jų vaikai atiduodami į specialiuosius vaikų darželius ir lopšelius. „Tėvynės išdavikų“ vaikai nuo 15 metų pripažįstami „socialiai pavojingais“ ir suimami. Taip per tuos dvejus metus buvo suimta 18 tūkst. „tėvynės išdavikų“ žmonių ir iš jų atimta daugiau kaip 25 tūkst. vaikų. Nuo 1936 m. spalio iki 1938 m. lapkričio mėn. „Didžiojo teroro“ kampanijos metu suimta daugiau kaip 1 mln. 710 tūkst., nuteista per 1 mln. 440 tūkst. asmenų, iš jų daugiau kaip 725 tūkst. – mirties bausmė. Teroras kliudė visus SSRS regionus, visuomenės sluoksnius, visas tautas. Lenkiškoji „linija“ – represuota 139 815

asmenų, iš jų 111 071 sušaudyta, latviškoji „linija“ – 21 300, sušaudyta 16 575 žmonės, graikiškoji „linija“ – 12 557, sušaudyta 10 545 žmonės, estiškoji „linija“ – 9735, sušaudyta 7998 žmonės...

Vienas iš buvusių SSRS regionų, menančių tragiškus 1937–1938 metus, – Karelijos Respublika Rusijoje. Į Kareliją jau nuo seno buvo siunčiami kitaminčiai. Solovkų salos tremties vieta tampa dar 1920 m. įkurta priverčiamųjų darbų stovykla. 1923 m. joje režimas sugriežtinamas, stovykla pavadinama

Sergejus Kovaliovas ir ukrainiečių delegacijos nariai prie Medvežjegorsko kūrybos namų

Kapavietės Sandarmocho miške

Solovkų ypatingosios paskirties lageriu („Soloveckij lager osobovo naznačenijsa“, SLON). 1937 m. lageris tampa Solovkų ypatingosios paskirties kalėjimu („Soloveckaja tiumra osobovo naznačenijsa“, STON). Čia buvo kalinama nemažai lietuvių: vyskupas Teofilius Matulionis, kunigai Augustas Pronckietis, Mečislovas Šiaudinis (1938 m. sušaudytas Brianske) ir kt.

1930–1933 m. Karelijoje buvo kasamas Baltosios–Baltijos jūrų kanalas (Belomorsko–Baltijskij kanal, Belomorkanal). Darbus kuravo ir už kanalo statybą buvo atsakingas SSRS VKP(b) politinio biuro narys Sergejus Kirovas (ir dabar Medvežjegorsko centrinėje aikštėje stovi jo paminklas). Medvežjegorske įsikūrė statybos, administracijos darbuotojai, projektuotojai, architektai. Buvo pastatytas tiems laikams prabangus viešbutis aukštiems pareigūnams, administraciniai pastatai ir

net teatras, kuriame vaidino profesionalūs dramos, operos ir baletu artistai kaliniai. „Klestėjimo“ laiku – 1938 m. – Medvežjegorskui suteikta miesto teisė. Statant kanalą žuvo ar badu mirė apie 100 tūkst. kalinių. Po Antrojo pasaulinio karo 1944–1945 m. atstatant apgriautą kanalą, dirbo maždaug 100 tūkst. kalinių, tarp jų apie 500 lietuvių.

Šešiasdešimt metų sklandė gandai apie vienos iš trijų kalinių grupių (1111 asmenų) dingimą. Šie žmonės gabenti etapu 1937 m. iš Solovkų kalėjimo į žemyną, kur jiems turėjo būti įvykdyta mirties bausmė. Solovkuose paslapčia nužudyti tiek daug žmonių buvo neįmanoma. Šiurpi paslaptis atskleista 1997 m. Sankt Peterburgo ir Petrozavodsko draugijos „Memorial“ pastangomis. 19 km nuo Medvežjegorsko, pusiaukelėje iki Belomorkanalo, netoli Poveneco gyvenvietės esančiame Sandarmocho

Ukrainiečių delegacija prie savo tautiečiams pastatyto paminklo

miško masyve, 7,5 ha teritorijoje rastos 236 masinės kapavietės. Jose užkasta apie 7 tūkst. 1934–1941 m. sušaudytų „Solovkų etapo“ (mokslo ir kultūros veikėjų, įvairių konfesijų dvasininkų, tarnautojų, kariškių, darbininkų) ir Belomorkanalą stačiusių kalinių, Karelijos gyventojų. Čia ilsisi 2154 rusai, 762 suomiai, 676 kareliai, 493 ukrainiečiai, 212 lenkų, 184 vokiečiai, 89 baltarusiai. Iš viso 56 tautybių atstovai, tarp jų ir lietuviai. 1997 m. rudenį pastatyti pirmieji atminimo ženklai nužudytiesiems. Šiuo metu ten stovi 360 atminimo ženklų stačiatikiams, judėjams, katalikams, musulmonams – iš viso 9 konfesijų atstovams. Artimiausiu metu savo tautiečiams atminti paminklą pastatys Estijos Respublika.

Rugpjūčio 4 d. Medvežjegorsko kūrybos namuose įvyko iškilmingas Atminties dienų atidarymas. Dalyvavo „Memorialo“

vadovybė, Rusijos žmogaus teisių įgaliotinis Vladimiras Lukinas, Rusijos žmogaus teisių gynėjas Sergejus Kovaliovas, Karelijos administracijos vadovybė, Medvežjegorsko rajono vadovai, Lenkijos, Ukrainos ir Lietuvos ambasadų bei konsulatų Sankt Peterburge darbuotojai, gausi Ukrainos delegacija, lietuvių, latvių bendruomenių Karelijoje ir Sankt Peterburge nariai. Po iškilmingo Atminties dienų atidarymo vyko apskritojo stalo diskusija „Valstybinio teroro aukų kapaviečių paieška, apskaita ir įamžinimas“. Diskusiai vadovavo „Memorialo“ valdybos narys Aleksandras Danielis. Kalbėjo Ukrainos kultūros bendrijos pirmininko pavaduotojas Olegas Misliukas, „Katynės“ valstybinio memorialo direktorius Anatolijus Volosenkovas, „Memorialo“ valdybos pirmininkas Arsenijus Roginskis, „Memorialo“ MTC direktorė Irina Fligė ir Ukrainos bendrijos „Pošuk“

LR konsulas Sankt Peterburge Robertas Tamošiūnas bei lietuvių ir latvių vietos bendruomenių nariai padėjus vainikus

pirmininko pavaduotojas Viktoras Feduščas. Šio straipsnelio autorius diskusijos dalyvius supažindino su Tuskulėnų aukų kapavietės paieška, istoriniais, archeologiniais, teismo medicinos ekspertų, asmenų identifikacijos tyrimais, šios vietos įamžinimu. Pasakota apie ekspoziciją egzekucijų vykdymo patalpoje Genocido aukų muziejuje. Be to, naudojantis proga, renginio dalyviai informuoti apie Jakutsko mieste turėjusį stovėti paminklą, skirtą represijų aukoms, kurio pastatyti neleido Rusijos Federacijos vadovai. Ši žinia sukėlė diskusijas tarp dalyvių ir žiniasklaidoje.

Kitą dieną surengta išvyka į Sandarmochą. Buvo padėti vainikai, žodį tarė Rusijos Federacijos, Karelijos oficialūs atstovai, Lenkijos, Ukrainos, Lietuvos ambasadoriai ir konsulai.

Petrozavodsko lietuvių bendruomenė, LR konsulas Sankt Peterburge Robertas Tamošiūnas išreiškė pageidavimą, kad 2008 m. Sandarmochoje būtų pastatytas paminklas ir lietuviams, nužudytiems „Didžiojo teroro“ laikotarpiu.

Eugenijus Peikštenis

Projektas „Pokario istorija jaunimui: tragiškieji XX a. Lietuvos istorijos puslapiai“ Genocido aukų muziejuje

Senas ir niūrus buvusių KGB rūmų pastatas turbūt dar niekada nematė tiek daug jaunų veidų kaip šių metų gegužės–birželio mėn. Būtent tada Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (toliau – LGGRTC) Genocido aukų muziejuje buvo vykdomas pilietinio ir tautinio ugdymo projektas „Pokario istorija jaunimui: tragiškieji XX a. Lietuvos istorijos puslapiai“.

Tai ne pirmas muziejininkų mėginimas jaunimui patraukliomis ir priimtinais formomis perteikti žinias apie tragišką XX a. vidurio Lietuvos istoriją. 2006 m. Genocido aukų muziejuje jau buvo vykdomas bendras LR švietimo ir mokslo ministerijos bei LGGRTC projektas „Juodasis birželis“, skirtas 65-osioms 1941 m. Birželio trėmimų metinėms, kuriame dalyvavo maždaug 2,5 tūkst. moksleivių. Sėkmingi šio projekto rezultatai ir teigiami jo dalyvių atsiliepimai paskatino šiais metais organizuoti naują projektą.

Šįkart jaunimui skirtas projektas buvo dar turiningesnis. Be ankstesniais metais moksleiviams siūlytų teminių, apžvalginių ekskursijų ir dokumentinių filmų peržiūrų, šiemet buvo naujovių – edukaciniai užsiėmimai ir specialiai parengti lankstukai su moksleiviams naudinga informacija. Edukaciniai užsiėmimai buvo parengti panaudojant dar nematytą Genocido aukų muziejaus ir kitų LGGRTC padalinių sukaupią vaizdinę bei dokumentinę medžiagą, filmuotus ir rašytinius partizaninio karo dalyvių, jų rėmėjų, tremtinių ir politinių kalinių atsiminimus. 5–12 klasių moksleiviams, atsižvelgiant į

jų amžių ir mokytojo pageidavimą, buvo pasiūlytos penkios temos: „Laisvės kovotojų kasdienybė: kova už laisvę ir būvį“, „Ginkluotos pogrindžio rezistencijos ryšiai su Vakaraais“, „Paskutiniai Lietuvos partizanai ir jų veikla“, „MGB specialiųjų grupių veikla Lietuvoje 1946–1959 m.“ ir „Vaikai tremtyje“. Norint sužinoti, ar šie užsiėmimai patenkina jaunųjų dalyvių bei mokytojų lūkesčius, buvo parengti specialūs klausimynai. Taip pat stengtasi išsiaiškinti, kaip dar būtų galima tobulinti užsiėmimus, atsižvelgiant į dalyvių pastabas bei pageidavimus.

Didelio susidomėjimo sulaukė dokumentinis-animacinis filmas „Gyveno senelis ir bobutė“. Šis filmas – 2007 m. sukurtas jaunos režisierės Giedrės Beinoriūtės darbas, pagrįstas tikra jos senelių, išgyvenusių Sibiro tremtį, gyvenimo istorija. Filmą kiek neįprastos formos – jame panaudotos ne tik fotografijos iš asmeninio archyvo, ištraukos iš kino kronikų, bet ir vaikiškus piešinius primenantys animaciniai intarpai. Pagrindinė istorijos pasakotoja – maža mergaitė, savaip suprantanti ir įsivaizduojanti praeities įvykius. Jauniesiems projekto dalyviams toks asmeniškasis ir vaikiškas naivus filmo tonas buvo labai artimas, o papasakota istorija, kurioje daug kas slypi tarp eilučių, – tikroviška ir sukrečianti. Po filmo peržiūros jaunieji projekto dalyviai jau visai kitom akim žvelgė į ekspoziciją „Trėmimai: 1945–1953 m.“

Daugiausia projekto dalyvių dėmesio sulaukė naujos muziejaus ekspozicijos, įrengtos naudojant moderniąsias technologijas. Jose ne tik pateikiama daug istorinės medžiagos,

bet gausu ir neįprastų patraukiančių elementų: demonstruojami vaizdo kadrai ir garsiniai efektai, įrengtos vaizdo kameros ir pan. Jaunesni moksleiviai labiau domėjosi ekspozicija, kurioje mėginama perteikti tremtinių gyvenimo sąlygas, eksponuojami autentiški jų daiktai, o vyresnieji dažniau rinkosi temines ekskursijas „Buvęs KGB vidaus kalėjimas“ ir „Partizaninis karas 1944–1953 m.“

Šių metų projektas buvo dar sėkmingesnis negu pernykštis, jame dalyvavo daugiau kaip 3,5 tūkst. moksleivių. Aktyviausiai muziejų lankė Vilniaus miesto mokyklų moksleiviai, po kelias moksleivių grupes buvo iš Kauno Jono Basanavičiaus, Trakų rajono Rūdiškių, Druskininkų „Atgimimo“, Jonavos Jeronimo Ralio vidurinių mokyklų, Trakų Vytauto Didžiojo gimnazijos, Ukmer-

gės Senamiesčio, Šilutės Martyno Jankaus pagrindinių mokyklų ir Vievio sanatorinės mokyklos. Nemažai moksleivių apsilankė iš Šiaulių miesto ir rajono, Alytaus, Kupiškio, Lazdijų, Šakių, Šilutės, Švenčionių ir Utenos rajonų. Beje, šiais metais projekte dalyvavo ne tik vidurinių, bet ir profesinio rengimo mokyklų moksleiviai, aukštųjų mokyklų studentai.

Tikimės, kad projekto dalyviai geriau susipažino su skaudžiu ir tragišku lietuvių tautos istorijos laikotarpiu XX a. viduryje, pagilino bei susistemino teorines žinias. Kiekvienam piliečiui būtina žinoti šiuos tragiškus ir drauge didvyriškus tautos istorijos puslapius, nes tik taip žadinamas didžiavimasis savo tauta bei valstybe.

Vilma Juozevičiūtė

„Stovykloje naktys būna labai trumpos“

Istorinėje pažintinėje vasaros stovykloje „Didžiosios Kovos apygarda“ buvo labai trumpos ne tik naktys, bet ir dienos. Stovyklavimo pabaigoje dalyviai parašė kreipimąsi į Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (LGGRTC) vadovybę, prašydami pailginti stovyklavimo laiką, ir surinko visų stovyklautojų parašus. Tikriausiai sunku suprasti, kas ypatingo nutiko čia, Didžiojo Lietuvos etmono Jonušo Radvilos mokomajame pulke Rukloje (Jonavos r.). Tad pradėkime viską iš pradžių...

Šiomet tradiciniame nacionaliniame konkurse „Lietuvos kovų už laisvę ir netekčių istorija“ dalyvavo daugiau kaip 850 mokinių. Konkurso nugalėtojai buvo apdovanoti, ta-

čiau mokinių, kurie atsiuntė puikius rašinius, dainas ar piešinius, buvo gerokai daugiau negu diplomų, todėl jie buvo pakviesti į istorinę pažintinę vasaros stovyklą „Didžiosios Kovos apygarda“, kuri vyko liepos 9–15 d.

Nedrąsiai atvykstančius jaunuolius ir jaunuoles iš visos Lietuvos bei kaimyninės Lenkijos Punsco miesto pasitiko stovyklos vadovai – Ateitininkų federacijos nariai, kurie maloniai kvietė į „viešbutį – bunkerį“, „partizanų“ ir jų „ryšininkų“ suvažiavimą. Norint patekti į vidų buvo privalu pasakyti slaptažodį (paskutinę Lietuvos himno eilutę), taip pat apsižiūrėti, ar niekas neseka, bei užsiregistravus suvalgyti duonos ir atsigerti specialiai suvažiavimui paruošto gėrimo. Tik

Stovyklautojai kartu su partizanais prie paminklo Laisvės aikštėje Ramygaloje

tuomet buvo galima patekti į Plieno, Žalio Velnio, Serbento arba Briedžio būrius.

Pirmoji stovyklautojų diena buvo kupina įspūdžių. Ne tik nauji draugai, aplinka, bet ir naujos taisyklės – kitokios negu namuose ar mokykloje. Pagaliau atvažiavus į mokomąjį pulką reikėjo išmokti rikiuotėje vaikščioti po teritoriją.

Į stovyklos atidarymo šventę atvyko lietuvių išeivijos JAV publicistas Vilius Bražėnas – buvęs ateitininkas, nuostabus pasakotojas. Kalbėdamas apie tautiškumą ir patriotiškumą jis žadino jaunimo didžiavi-mąsi Lietuvos laisvės kovomis bei žiniomis apie jas.

Apie Didžiosios Kovos apygardą ir Lietuvos partizanų nepriklausomybės siekio reikšmę bei studijų svarbą pasakojo buvęs partizanas ir apygardos vadas, dėstytojas Augustinas Švenčionis. Garbūs svečiai dalijosi patirtimi, praeities nuotykiomis ir išgyvenimais. Sveikinimo žodį tarė mokomojo pulko štabo viršininkas, vado pavaduotojas plk. lt. Albertas Dapkus ir Panevėžio įgulos karo kapelionas kun. Saulius Kasmauskas.

LGGRTC Memorialinio departamento direktorė Gintarė Jakubonienė pasveikino visus stovyklautojus – puikių darbų autorius, padovanojo jiems bei jų vadovams stovyklos atributikos su LGGRTC logotipu. Vėliau stovyklautojai dainomis ir vaidyba pristatė savo būrius. Visus nustebino vadovų pasirodymas, nes buvo parengta inscenuota legenda apie Ruklos miestelio vardo kilmę.

Svečiams išvykus, vadovai surengė įdomią viktoriną, kurioje buvo patikrinta ne tik stovyklautojų žinios, bet ir fizinė galia.

Trečiąją stovyklavimo dieną geriau susipažinta su kariuomene. Stovyklautojai sužinojo apie Didžiojo Lietuvos etmono Jonušo Radvilos mokomojo pulko įsikūrimą, struktūrą, veiklą, apžiūrėjo karių ginkluotę ir ekipuotę. Jie galėjo pašaudyti lazerinėje šaudykloje, pasėdėti M-113 šarvuotyje. Taip pat dalyvavo

pirmosios pagalbos teikimo pamokoje, mokėsi pasigaminti neštuvus iš dviejų striukių ir dviejų pagalių bei nešti sužeistąjį „kėdute“, ant nugaros ir ant pečių.

Atėjus vakarui, stovyklautojai savo kūrybingumą pademonstravo mokomojo pulko kariams. Stovyklos dalyviai atskleidė nuostabius savo talentus: dainavo, grojo keliais instrumentais, vaidino, pasakojo juokingas istorijas, žaidė kartu su žiūrovais. Kariams labai patiko stovyklautojų giedamos giesmės. Už nuostabų vakarą stovyklautojai buvo apdovanoti padėkos žodžiais ir karštais plovimais.

Naktį sumigus, į stovyklos patalpas įsiveržė „sribai“. Jie surišo vadovus, prižadino visus stovyklautojus ir suvarė į mažą kambarėlį sustatė juos prie sienos. Vienas iš „sribų“ pasakė, kad vadovai nusikalto Ruklandijos valstybės įstatymams, nes dainavo dainas apie Tėvynę Lietuvą. Vadovai už šiuos nusikaltimus yra nubauti ir „išstremiami“. Vėliau „sribai“ suteikė visiems numerius ir išvežė karinėmis mašinomis. Tačiau stovyklautojai sugebėjo išsilaisvinti ir ėmė ieškoti savo vadovų, kad galėtų juos išgelbėti. Štai keletas stovyklautojų pasakojimų apie šį naktinį žaidimą: „Baisiausia buvo, kai sribai gąsdino. Tuomet aš siaubingai klykiau. Dar ilgai negalėjau atsigauti. Tik gaila, kad laikas taip greitai bėgo ir žygis pasibaigė“ (Silvija); „Naktinis žygis labai nustebino ir sužavėjo. Tai buvo ištis ekstremalus išmėginimas, suteikęs netikėtų pojūčių“ (Elena); „Visai įdomu, bet antrą kartą to patirti nenorėčiau“ (Elena).

Kitą rytą po „tremties“ laimėję rinkimus naujais vadovais tapo stovyklautojai.

Tą pačią dieną į svečius atvyko tarptautinės katalikiškos organizacijos Lietuvos „Caritas“ generalinis direktorius kun. Robertas Grigas. Jis pasakojo apie tarnybą sovietų kariuomenėje ir atsisakymą duoti priesaiką. Taip pat kunigas kalbėjo apie lietuvių liaudies

Dailininkas ir dailės dėstytojas Mindaugas Pridotkas stovyklautojus išmokė piešti ant keramikos plytelių. Stovyklautojų darbai

dainų raidą okupacijų metu ir pristatė savo knygą „Rekrūto prisiminimai“. Po diskusijos su stovyklautojais jiems padovanojo 20 knygų. Maloniai nustebintas moksleivių susidomėjimu kunigas padovanojo dar 40 knygų, kad ją galėtų turėti kiekvienas.

Po įdomaus susitikimo stovyklautojai sulaukė kito svečio – Mindaugo Pridotko. Šis dailininkas ir dailės dėstytojas papasakojo apie įvairias meninės raiškos formas ir kartu su 50 stovyklautojų ant keramikos plytelių kūrė paminklą partizanams.

Vakare vyko dainų ir vaidinimų vakaras.

Penktadienis buvo skirtas ekskursijai po Vyčio apygardą. Pažintinė kelionė prasidėjo kunigaikščių Radvilų mauzoliejyje evangelikų reformatų bažnyčioje, vėliau aplankytas Kėdainių muziejus, netoli Krekenavos esančios kapinės, – jose palaidoti už Lietuvos

laisvę žuvę partizanai. Stovyklautojai nuvyko į Krekenavos regioninį parką, kuriame yra atstatyta autentiška partizanų stovyklavietė ir žeminės. Čia klausėsi Vyčio apygardos partizanų vado pareigas einančio dimisijos kapitono partizano Bronislovo Juospaičio, kalėjusio apie 15 metų Sibiro lageriuose, pasakojimo, kaip ši stovyklavietė buvo puolama, kaip jis pats vos liko gyvas, kaip partizanai slapstėsi ir kovojo.

Apžiūrėję stovyklavietę visi nuvyko į Pašilių stumbryną. Prie paminklo Laisvės aikštėje Ramygaloje pagerbdami partizanų atminimą sudainavo dainą „Mažam kambarėly“. Šioje vietoje – buvusioje turgaus aikštėje – buvo niekinami 1945–1953 m. Ramygalos valsčiuje žuvusių Vyčio apygardos Krikštaponio ir Briedžio rinktinių būrių partizanų kūnai.

Briedžio būrio pasirodymas

Vadokliuose prie paminklo atsisveikinę su Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio prezidento pirmininku dimisijos pulkininku Jonu Čeponiū ir jo bendražygiais, stovyklautojai išvyko į Ruklą. Vakare žiūrėjo dokumentinius filmus apie Ozerlagą bei politinių kalinių sukilimą Vorkutoje 1953 m.

Išaušo atsisveikinimo diena. Nuo pat ryto vyko paskutinio pasirodymo repeticijos. Šventei buvo parengtas stovyklos akimirklų kaleidoskopas. Į stovyklos uždarymo šventę atvyko Didžiosios Kovos apygardos vadas A. Švenčionis, LGGRTC atstovai: Memorialinio departamento direktorė G. Jakubonienė ir vyr. specialistas Sigitas Siudika. Buvo įteiktos padėkos dovanos mokomajam pulkui už nuoširdų priėmimą ir rūpinimąsi stovykla. Taip pat LGGRTC prisiminimo dovanos – vertingos knygos – buvo įteiktos stovyklautojams bei vadovams. Po vadovų

atsisveikinimo dainos prasidėjo talentų popietė. Stovyklautojas Tadas Cilcius rašo: „Po uždarymo vyko daug dėmesio sulaukęs talentų pasirodymas. Šis nuostabus renginys tęsėsi bene tris valandas, nes kiekvienas stovyklos dalyvis parodė ne po vieną, o daugiau savo talentų: dainos, šokiai, eilėraščiai ir suvaidintos pasakos džiugino visus. Renginio vedėjas Tomas iš Punsko talentų pasirodymus pristatinėjo iš pačių egzotiškiausių pasaulio kraštų. Akys net raibo nuo talentingų stovyklautojų, bet juk čia atvyko tik gabūs ir intelektualūs jaunuoliai.“

Vakarop visi šoko, trypė liaudiškus šokius ir žaidimus, kurių pamokė Lietuvos senųjų tradicijų puoselėtojas ir „Raitijos“ skautų vadovas Liudas Augaitis, su kolegomis atvykęs iš Vilniaus.

Atsisveikinimo dieną mokomojo pulko muziejuje laikytos šv. Mišios, kurias aukėjo

kun. S. Kasmauskas. Stovyklautojai giedoja kartu su kariais. Visiems buvo gera, ir po šv. Mišių dar ilgai niekas nesiskubino atsi-sveikinti.

Ką ši stovykla paliko jaunuolių širdyse? Štai keletas jų atsakymų, kodėl norėjo atvykti į stovyklą: „pažinti partizanų gyvenimą“, „sužinoti, kas tie ateitininkai“, „parsivežti be galo gražių prisiminimų“. Išvykdami stovyklautojai anketose rašė: „Labai dėkoju, kad suteikėte galimybę pabūti čia ir patirti tiek daug įspūdžių! Trūkumų tikrai nėra (tik tiek, kad stovykla labai trumpa, o laikas taip greitai prabėgo)!“, „Stovykla puiki. Savaitė prabėgo nepastebimai greitai. Galėčiau duoti vien plusus. Tik kojas pirmom dienom labai skaudėjo, nes tiek sporto per metus neturėjau“, „Nors tai pirmoji mano stovykla, bet ji ilgam liks atmintyje“, „Būnant šioje stovykloje išsipildė visi mano lūkesčiai, kuriuos turėjau prieš čia atvykdama“, „Viskas buvo labai gerai, trūko tik vieno dalyko – miego“, „Susiradau naujų draugų, sutikau nuostabius vadovus, patyriau daug įspūdžių“, „Visos dienos buvo džiaugsmingos, nes kiekviena

jų skyrėsi nuo buvusiųjų. Kiekviena diena patikdavo vis labiau. Tik gaila, kad tas laikas taip greitai prabėgo.“

LGGRTC dėkoja Didžiojo Lietuvos etmono Jonušo Radvilos mokomojo pulko vadui plk. Arūnui Dudavičiui ir S-5 skyriui už pagalbą bei paramą vykdam stovyklos programą.

Paskutinius šio straipsnio padėkos žodžius skiriame stovyklos vadovams ateitininkams, kurie padėjo kurti ir vesti programą, o svarbiausia – buvo puikus pavyzdys jaunuoliams, galbūt nieko nežinojusiems apie ateitininkų veiklą. Tad dėkojame Serbento būrio vadovams Kristinai Lukoševičiūtei ir Arvydui Raskilui, Briedžio būrio vadovams Agnei Markauskaitei ir Martynui Grašiui, Plieno būrio vadovams Audronei Lukoševičiūtei ir Gediminui Plečkaičiui, Žalio Velnio būrio vadovams Dianai Daukšytei ir Martynui Vervečkai, rikiuotės ir sporto mokytojui Gyčiui Metlovui, dvasinių reikalų vadovui Jonui Naujokaičiui, programos vadovei Jūratei Vilčiauskaitei-Smelstorienei ir komendantui Mindaugui Pranaičiui.

Inga Kuzmičiova, Dalė Rudienė

Jaunųjų šaulių stovykla Estijoje

Jau penktus metus Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (LGGRTC) kvietimu Lietuvos pokario istorija bei partizaniniu pasipriešinimu besidomintys jaunieji šauliai dalyvavo tarptautinėje stovykloje Estijoje. Ją kasmet rengia estų pilietinė gynybinė organizacija „Klubi Kroni“. Šiomet iš visos Lietuvos į stovyklą buvo deleguoti šeši jaunieji šauliai – dvi merginos ir keturi vaikinai. Jie dalyvavo septynių dienų stovykloje, kur buvo parengta ištis išpūdinga ir įdomi programa.

Kelionė Estijos link prasidėjo ankstų liepos 22-osios rytą. Laimei, kelias neprailgo – buvo puiki proga susipažinti su kitais dalyviais ir spėlioti, kokios užduotys mūsų laukia Estijoje. Vakare jau buvome „Kroni“ klube, įsikūrime jaukiuose nameliuose. Maloniai nustebino klubo šeimininko svetingumas ir nuoširdus bendravimas. Labai laukėme rytojaus, nes tądien turėjo atvažiuoti kiti stovyklautojai iš Ukrainos.

Žinoma, tai nebuvo vienintelis dalykas, dėl kurio norėjome kuo greičiau sulaukti rytojaus. Taip pat nekantriai laukėme ekskursijos po Taliną. Vaikinai ypač džiaugėsi apsilankę ginklų parduotuvėje, o merginos susižavėjo unikaliu Talino senamiesčiu. Pirmoji išvykos diena prabėgo labai greitai. Gera pradžia – pusė darbo, taigi tikėjomės dar daug įdomybių.

Jų, be abejo, šioje stovykloje netrūko. Ypač nustebino laisvas stovyklos grafikas. Tebuvo keli reikalavimai: 9 val. susirinkti „didžiajame name“ įrengtame štabe ir nevēluoti į užsiėmimus. Neteko patirti rutinos, nes dienvartė kiekvieną dieną buvo vis kitokia. Didelį išpūdį padarė peilių mėtymo varžybos (kurias, beje, laimėjo lietuviai) ir galimybė virvėmis leistis nuo bokšto. Žinoma, iš pradžių gąsdino didelis aukštis, bet profesionalūs instruktoriai viską nuosekliai paaiškino, todėl visi drąsiai išmėginome šią

Stovyklautojams didžiausią išpūdį paliko 10 kilometrų žygis upe

Stovykloje netrūko įdomių išmėginimų

atrakciją. Taip pat buvo įdomu išklausti paskaitas apie minas, šaunamuosius ginklus ir neperšaukiamas liemenes. Į klubą atvykęs Estijos policijos pareigūnas noriai bendravo su šauliais, paaiškino šios srities darbo subtilybes ir esmę. Po paskaitos visi ėjome į šaudyklą ir ten šaudėme pistoletu, koks naudojamas Estijos policijoje.

Bene įdomiausia buvo medicinos paskaita. Į stovyklą atvykęs karo medikas entuziastingai ir aiškiai pasakojo apie pirmąją medicinos pagalbą, pamokė, kaip reikia elgtis ištikus nelaimei. Keturių valandų trukmės paskaita neprailgo, o įgytos žinios tikrai pravers netikėtai patekus į sunkią padėtį.

Taip pat klausėmės paskaitos apie partizaninį karą, jo taktiką. Lankėmės Ginklų muziejuje, kuriame eksponuojami ištis seni ir reti ginklai.

Įspūdingiausias stovyklos įvykis buvo 10 kilometrų žygis valtimis. Užduotis – ne iš lengvųjų, nes vandens lygis upėje buvo smarkiai nukritęs, tad didelę maršruto dalį

teko tempti valtį per slidžius upės akmenis. Nors visi kiaurai permirkome, džiaugėmės, kad sėkmingai įveikėme trasą. Beje, lietuviai čia vėlgi buvo pirmi. Grįžus nuo šalčio gelbėjo karšta sauna, į kurią galėdavome eiti kas vakarą.

Stovyklavimui baigiantis, šeimnininkas pasiūlė pašaudyti iš optinio šautuvo. Turėjome pataikyti į už 100 metrų esantį šalmą – prizą taikliausiajam.

Deja, stovyklavimas baigėsi. Surengėme atsisveikinimo vakarą. Ir lietuviai, ir ukrainiečiai dainavo savo tautines dainas, pasikeitė dovanomis. Nesinorėjo tikėti, kad taip greitai prabėgo septynios dienos. Buvo gaila atsisveikinti su visais, nes per savaitę spėjome susidraugauti. Laukė ilga kelionė namo.

Esame dėkingi LGGRTC už suteiktą galimybę vykti į Estiją ir patirti daug neišdildomų įspūdžių.

*Agnė Žlobeckytė,
jaunoji šaulė, Kėdainiai*

Šeduvoje įamžintas Prisikėlimo apygardos partizanų atminimas

Spalio 14 d. Šeduvos Laisvės aikštėje atidengtas paminklas Prisikėlimo apygardos partizanams. Paminklo autoriai: skulptorius Romanas Kazlauskas, architektai Arūnas Eduardas Paslaitis ir Viktorija Paslaitytė. Tai bendras Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (LGGRTC) bei Radviliškio rajono savivaldybės darbas.

Paminklas Prisikėlimo apygardos partizanams, įamžinantis visus šioje apygardoje kovojusius ir žuvusius Lietuvos partizanus, pastatytas LGGRTC iniciatyva, vadovaujantis Lietuvos Respublikos Vyriausybės

patvirtinta Atminimo ženklų, simbolių ir paminklų genocido aukoms ir asmenims, represuotiems už pasipriešinimą okupaciniams režimams, programa.

Tai dar vienas paminklas, skirtas Lietuvos partizanų apygardoms atminti. Jau įamžintos šios apygardos: Algimanto – Troškūnuose, Anykščių r., Didžiosios Kovos – Gelvūnuose, Širvintų r., Tauro – Marijampolėje, Žemaičių – Telšiuose ir Vyčio – Vadokliuose, Panevėžio r.

Viktorija Molienė

Paminklo atidengimo iškilmės

KRISTINA BURINSKAITĖ
*Vilniaus universiteto doktorantė,
LGRTC programos koordinatorė*

DALIA MARCINKEVIČIENĖ
*humanitarinių mokslų daktarė,
docentė,
Vilniaus universiteto
Lyčių studijų centro direktorė*

LINA OKULIČIŪTĖ
*istorijos magistrė,
LGRTC programos koordinatorė*

LIJANA PUŠINSKYTĖ
Klaipėdos universiteto doktorantė

ALFREDAS RUKŠĖNAS
*istorijos magistras,
LGRTC vyresnysis specialistas*

ŽURNALO „GENOCIDAS IR REZISTENCIJA“ AUTORIŲ DĖMESIUI

Tekstas turi atitikti moksliniam straipsniui keliamus reikalavimus: nurodomas tyrimų tikslas, objektas, metodas, pateikiamos išvados ir trumpa santrauka lietuvių kalba vertimui į anglų kalbą; įvadinėje dalyje turi būti istoriografijos apžvalga.

Straipsnių apimtis neturėtų būti didesnė negu 1,0–1,5 autorinio lanko.

Žurnalo „Genocidas ir rezistencija“ redakcijos adresas:

Didžioji g. 17/1,
LT-01128 Vilnius
Lietuva

Adresas internete: www.genocid.lt

Elektroninio pašto adresas: arvydas@genocid.lt

Faksas: (370-5) 279 1033

Telefonai: (370-5) 279 1036, (370-5) 279 1038

Ketvirtame viršelio puslapyje – paminklas Prisikėlimo apygardos partizanams.

Atidengtas 2007 m. spalio 14 d. Šeduvoje.

Architektai Arūnas Eduardas Paslaitis ir Viktorija Paslaitytė

Skulptorius Romanas Kazlauskas

GENOCIDAS IR REZISTENCIJA

LGGRTC leidinys

2007, 2(22)

Viršelio dailininkas *Alfonsas Žvilius*

Redaktorės *Rima Dulkanienė, Rūta Krasnovaitė ir Danutė Ulčinskaitė*

Maketuotoja *Danutė Navickienė*

SL 2015. 2007 11 21. 12,75 sp. l. Užs. Nr. 1995

Išleido Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras,

Didžioji g. 17/1, LT-01128 Vilnius

www.genocid.lt

Spausdino Standartų spaustuvė, S. Dariaus ir S. Girėno g. 39, LT-02189 Vilnius

Kaina sutartinė